

**КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

На правах рукопису

Гончаренко Владислав Васильович

УДК 334+(339.7)

**Становлення світової системи кредитної кооперації:
теорія, методологія, практика**

Спеціальність: 08.05.01 - Світове господарство і міжнародні економічні відносини

**Дисертація на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук**

**Науковий консультант -
Кредісов Анатолій Іванович
доктор економічних наук, професор**

Київ - 2002

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ КРЕДИТНОЇ КООПЕРАЦІЇ...	12
1.1 Ідентифікація понятійного апарату та напрямки дослідження.....	12
1.2 Вітчизняна та зарубіжна економічна думка про кооператив як специфічну неприбуткову форму господарської діяльності.....	26
1.3 Міжнародні кооперативні принципи - основа діяльності кооперативів та світового кооперативного руху.....	43
1.4 Базові моделі сільської та міської кредитної кооперації.....	71
1.5 Класичні види та функції об'єднань кредитних кооперативів.....	95
Висновки до розділу І.....	110
РОЗДІЛ ІІ. ВИНИКНЕННЯ ТА ЗАКОНОМІРНОСТІ РОЗВИТКУ КРЕДИТНОЇ КООПЕРАЦІЇ У СВІТОВОМУ ГОСПОДАРСТВІ....	113
2.1 Особливості виникнення та розвитку кредитної кооперації в окремих країнах світу.....	113
2.2 Історичні особливості розвитку української кредитної кооперації.....	147
2.3 Міжнародні кооперативні організації та формування світової системи кредитної кооперації.....	184
Висновки до розділу ІІ.....	215
РОЗДІЛ ІІІ. КРЕДИТНА КООПЕРАЦІЯ У ФІНАНСОВОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ РОЗВИНУТИХ КРАЇН.....	217
3.1 Кредитні спілки та кооперативні банки серед суб'єктів фінансового ринку.....	217
3.2 Особливості сучасних національних систем кредитної кооперації розвинутих країн.....	235
3.3 Забезпечення фінансової стабільності фінансово-кредитних установ та проблеми розвитку кооперативного сектора в умовах глобалізації.....	260
Висновки до розділу ІІІ.....	280
РОЗДІЛ ІV. ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ КРЕДИТНОЇ КООПЕРАЦІЇ В УМОВАХ ПЕРЕХІДНОЇ ЕКОНОМІКИ.....	282
4.1 Кредитна кооперація у фінансовому секторі країн, що розвиваються та країн з перехідною економікою	282
4.2 Особливості відродження та законодавчого регулювання діяльності кредитної кооперації в Україні.....	309
4.3 Специфіка фінансового механізму та менеджменту українських кредитних спілок.....	334
Висновки до розділу ІV.....	369
РОЗДІЛ V. ВИКОРИСТАННЯ СВІТОВОГО ДОСВІДУ В ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ КРЕДИТНОЇ КООПЕРАЦІЇ.....	372
5.1 Структурна трансформація кооперативного сектора української економіки та відродження національного кооперативного руху.....	372
5.2 Концептуальні засади вдосконалення національної системи кредитних спілок.....	390
5.3 Важливість, передумови та методологічні основи створення системи аграрних кооперативних банків в процесі ліквідації банку “Україна”.....	407
Висновки до розділу V.....	424
ВИСНОВКИ.....	427
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	444
ДОДАТКИ.....	466

ВСТУП

Проведення структурних перетворень в українській економіці зумовлює необхідність глибокого дослідження світового досвіду та розробки на його основі теоретичних та методологічних підходів щодо здійснення процесів ринкової трансформації окремих секторів економіки. В цих умовах надзвичайно актуальним є аналіз особливостей та тенденцій світового розвитку кооперативного сектора, важливість якого в Україні недооцінюється в результаті допущених в минулі роки деформацій, і який, в той самий час, є важливою складовою економічних систем багатьох країн світу. Виконуючи специфічну соціально-економічну місію, пов'язану із забезпеченням своїх членів необхідними товарами та послугами на неприбуткових засадах (за собівартістю), кооперативні організації відіграють унікальну роль в ринковому середовищі, сприяють підвищенню ефективності ринкової економіки та значно послаблюють окремі негативні явища, викликані ринковими відносинами.

Найбільш поширеним видом кооперативних організацій у світовому господарстві є фінансово-кредитні кооперативи, які в різних країнах мають різноманітні форми, моделі та понад 150-літню історію розвитку. В Україні цей вид кооперації виник у 1869 році, почав швидко розвиватись і до революції 1917 року була створена потужна розгалужена багаторівнева система самозабезпечення сільського і міського населення необхідними фінансовими послугами. В силу відомих історичних обставин ця кооперативна фінансово-кредитна система була повністю ліквідованою на початку 30-х років і забутою більш ніж на шістдесят років.

Можливість відродження кредитної кооперації в Україні з'явилась лише після прийняття в 1993 році президентського указу №377/93 від 20.09.1993р., яким було затверджено "Тимчасове положення про кредитні спілки в Україні". Цей документ створив умови для початку процесу відродження кредитних спілок - однієї із форм кредитної кооперації. Але за відсутності методологічної

та законодавчо-нормативної бази цей процес йде досить повільно і хаотично. Прийнятий 7 грудня 2000 року в новій редакції Закон України "Про банки і банківську діяльність" формально створив можливість для виникнення в банківській системі України іншої форми кредитної кооперації - кооперативних банків. Але для реального відродження кооперативного сектору у банківській системі необхідно розробити методологічну та нормативно-правову базу для цього процесу.

Актуальність теми

Відродження кредитної кооперації є одним із важливих напрямків структурних перетворень в економіці України. Сьогодні створені певні юридичні умови для виникнення в українській фінансово-кредитній системі кредитних спілок і кооперативних банків. Цей процес знаходиться в зародковому стані і для успішного розвитку потребує розробки серйозної теоретичної та методологічної бази. Однак, питання теорії і практики світової кредитної кооперації залишаються зовсім не дослідженими сучасною українською економічною наукою. В зв'язку з цим, очевидною є актуальність ґрунтового аналізу багатогранного досвіду становлення світової системи кредитної кооперації, виявлення тенденцій її світового розвитку, еволюційних особливостей, моделей, механізмів діяльності в різних історичних, політичних та економічних умовах.

Мета і задачі дослідження

Метою даного дослідження є розробка теоретичної та методологічної бази для відродження в Україні кредитної кооперації та створення ефективного кооперативного сектора в національній фінансово-кредитній системі на основі виявлених особливостей, закономірностей та тенденцій розвитку світової системи кредитної кооперації.

Об'єктом дослідження обрана світова система кредитної кооперації. Це викликано низкою обставин. По-перше, кредитна кооперація є надзвичайно важливим та найпоширенішим у світі видом кооперації, що має різноманітні форми та моделі національних кооперативних фінансово-кредитних систем,

формування яких залежало від конкретних історичних та економічних умов кожної країни. По-друге, стажування в кредитних спілках США та у Всесвітній Раді кредитних спілок (WOCCU), тісна співпраця з Канадською Програмою розвитку кредитних спілок в Україні та Проектом TACIS по розвитку кооперації, дозволили детально вивчити розвиток кредитної кооперації в країнах світу та зібрати необхідні матеріали. По-третє, багаторічна громадська робота автора в якості Голови правління кредитної спілки "Каса взаємодопомоги" (м.Полтава) та члена правління Національної асоціації кредитних спілок України (НАКСУ) сприяла виявленню практичних проблем діяльності кредитних спілок України і спонукала до пошуків ефективних шляхів їх вирішення на основі світового досвіду.

Предметом дослідження стала соціально-економічна природа базових моделей сільської та міської кредитної кооперації, існуючі в різних країнах системи кредитної кооперації, різновиди кредитних кооперативів, особливості їх виникнення, становлення та розвитку, фінансово-господарський механізм діяльності, специфіка фінансового менеджменту та тенденції розвитку в різноманітних історичних, політичних та економічних умовах.

В процесі дослідження застосовувались різноманітні наукові методи пізнання. За допомогою методу історичного аналізу виявлені особливості еволюційного розвитку кредитної кооперації в різних країнах світу. Статистичний метод дозволив робити узагальнення стану та виявляти динаміку розвитку кредитної кооперації в окремі історичні періоди та за певних соціально-економічних умов. Застосування методу порівняння сприяло виявленню специфіки національних систем та особливостей різних моделей кредитної кооперації. Метод класифікації дозволив групувати подібні за внутрішнім змістом явища і на основі цього вибудовувати логічну структурну схему для подальшого дослідження. За допомогою методу економічного аналізу виявлялась ефективність діяльності та фінансовий стан кредитних кооперативів. Застосовуючи графічний метод наочно зображались різноманітні економічні, історичні та логічні процеси, що значно полегшувало

здійснення дослідження та вироблення обґрунтованих висновків. За допомогою методу SWOT-аналізу виявлялись проблеми розвитку кредитної кооперації та можливі шляхи їх усунення. Застосування логічного методу та методу аналогії дало змогу розробити схему побудови перспективних для українських умов форм кредитної кооперації, а метод системного моделювання - запропонувати перспективну модель ефективної національної системи кредитної кооперації України.

Наукова новизна одержаних результатів. В результаті комплексного дослідження обраної проблеми в дисертаційній роботі вперше серед вітчизняних науковців розроблені концептуальні засади стратегічного розвитку національної системи кредитних спілок та методологія створення в Україні системи аграрних кооперативних банків, що базуються на основі виявлених особливостей, закономірностей та тенденцій розвитку світової системи кредитної кооперації. Наукова новизна одержаних результатів представлена сукупністю теоретичних, методологічних та практичних положень, що виносяться на захист і серед яких найважливішими є:

- узагальнення і теоретичне обґрунтування соціальних, економічних та організаційних особливостей кредитної кооперації, які в комплексі визначають її неприбуткову економічну природу;
- виявлення специфіки принципів побудови базових моделей та систем сільської і міської кредитної кооперації, які мають теоретико-методологічне значення для світового кредитно-кооперативного руху;
- визначення особливостей, закономірностей та тенденцій розвитку кредитної кооперації в країнах з різними типами економік;
- виявлення системних проблем розвитку кредитної кооперації в Україні на основі виділення окремих різновидів кредитних спілок та визначення стратегічних напрямків їх вирішення;
- теоретичне обґрунтування необхідності створення системи об'єднань кредитних кооперативів, їх можливих видів та функцій, методологічні

підходи щодо побудови перспективних моделей кредитної кооперації для умов перехідної економіки;

- класифікація та систематизація різноманітних механізмів мобілізації та використання фінансових ресурсів кредитних кооперативів, концептуальні підходи щодо формування стабілізаційного фонду та центрального резерву ліквідних коштів системи кредитних спілок України;
- розробка методології зниження кредитного ризику діяльності кооперативних фінансово-кредитних установ за системою "позикових кіл" на основі використання принципів сільської кредитної кооперації Ф.Райфайзена;
- розробка методологічних підходів до формування в Україні системи аграрних кооперативних банків в зв'язку з банкрутством банку "Україна";
- обґрунтування необхідності державного регулювання і підтримки розвитку кооперативного сектора та визначення напрямків вдосконалення законодавства України в сфері кредитної кооперації;

Крім цього, в процесі дисертаційного дослідження набули подальшого розвитку: понятійно-категорійний апарат кооперативної проблематики; методологічні підходи щодо розуміння неприбуткової економічної природи кооперативних організацій; механізми ощадно-позикової діяльності та фінансового менеджменту українських кредитних спілок, перспективні напрямки структурної перебудови кооперативного сектора української економіки.

Практичне значення одержаних результатів

Результати даного дисертаційного дослідження та зроблені на їх основі науково-практичні розробки і рекомендації були використані при підготовці проектів законів України "Про кредитні спілки" та "Про кооперацію", нової редакції закону "Про банки і банківську діяльність", використані Канадською Програмою розвитку кредитних спілок в Україні для впровадження в практику діяльності 20 "модельних" кредитних спілок, використовувались Національною асоціацією кредитних спілок України (НАКСУ) в процесі

розробки концепції розвитку національного кредитно-кооперативного руху, стратегії розвитку НАКСУ, нормативів, положень, фінансових та нефінансових стандартів діяльності кредитних спілок, процедур та інших системних нормативних документів, які використовують понад 120 кредитних спілок - членів НАКСУ. Крім цього, результати дисертаційного дослідження були використані Проектом сприяння розвитку сільськогосподарських кооперативних організацій в Україні Європейського Союзу (TACIS FDUK9701) для підготовки рекомендацій Кабінету Міністрів України по створенню кооперативної системи кредитування сільського господарства України та гарантійного фонду. Окремі розробки були використані Секретаріатом Комісії з питань аграрної політики при Президентові України, Національною Спілкою сільськогосподарських кооперативів України та Укоопспілкою. Відповідні документи наведені в додатках.

Під науковим керівництвом та за безпосередньої участі автора здійснено виявлення системних проблем розвитку національного руху кредитних спілок, розроблені та впроваджуються теоретико-методологічні підходи та концептуальні напрямки розвитку Національної асоціації кредитних спілок України, здійснювалась реалізація Канадської Програми розвитку кредитних спілок в Україні та проекту TACIS, створено понад 20 кредитних спілок в Полтавській, Чернігівській, Дніпропетровській та Харківській областях.

Теоретичні та прикладні результати дослідження широко використовуються автором при внесенні пропозицій на засіданнях Правління Національної асоціації кредитних спілок України, при наданні консультацій та проведення навчання лідерів кредитних спілок, зустрічах з представниками державних органів та зарубіжних проектів. Результати дослідження також були використані в учбових програмах підготовки студентів економічних спеціальностей аграрних навчальних закладів України і можуть бути використані в процесі подальшого вдосконалення українського кооперативного законодавства, розбудови системи кредитних спілок та кооперативних банків, розвитку інших видів кооперації.

Особистий внесок здобувача

Всі основні наукові дослідження за темою дисертації здійснені автором одноособово.

Апробація результатів дисертації

Результати дисертаційного дослідження доповідались автором на конференціях, семінарах, зустрічах з кооператорами-практиками, серед яких найважливішими були:

- українсько-канадський круглий стіл з проблем відродження кредитних спілок в Україні (Київ, 1993)
- перша світова конференція українських кредитних спілок (Київ-Львів, 1994)
- науково-практична конференція "Потребительская кооперация в переходной период: проблемы и перспективы" (м.Полтава, 1995);
- науково-теоретичний семінар "Проблеми відродження кредитних спілок в пострадянських країнах" (Всесвітня Рада кредитних спілок, Медісон, США, 1996);
- науково-практичний семінар із обговорення науково-практичного посібника В.В.Гончаренка "Фінанси кредитних спілок України: положення і процедури" (м.Київ, Канадська Програма розвитку кредитних спілок в Україні, 1996)
- канадсько-український семінар з проблем розвитку кредитних спілок в Україні (м.Київ, 1997);
- науково-практична конференція "Проблеми розвитку споживчої кооперації в ринковому середовищі" (м.Київ, 1998);
- науково-практична конференція "Дослідження ринку товарів і послуг" (м.Полтава, 1999);
- науково-практична конференція "Україна на порозі XXI століття: економіка, державність" (м.Вінниця, 2000);

- науково-практична конференція "Реструктуризація аграрних підприємств і земельна реформа: стан, проблеми, перспективи" (м.Київ, 2000);
- науково-практична конференція "Методологія та практика менеджменту на порозі XXI століття: загальнодержавні, галузеві та регіональні аспекти" (м.Полтава, 2000);
- наукова конференція НАУКМА "Україна: людина, суспільство, природа" (м.Київ, 2000);
- науково-практична конференція "Проблемы становления рыночной экономики: информационное и финансовое обеспечение деятельности предпринимательских структур" (м.Севастополь, 2000);
- науково-практична конференція "Економічна теорія: сучасна парадигма та її еволюція на порозі XXI століття" (м.Київ, 2000);
- науково-практичний семінар "Прогностичні оцінки і аналіз впливу діяльності спільних та багатонаціональних компаній на економіку України" (м.Полтава, 2000);
- науково-практична конференція "Сучасні проблеми розвитку економіки агропромислового комплексу: соціально-економічні та правові аспекти" (м.Запоріжжя, 2000);
- науково-практична конференція "Сучасні проблеми гуманізації та гармонізації управління" (м.Харків, 2000);
- семінар Комітету з питань фінансів та банківської діяльності Верховної Ради України "Проблеми функціонування та розвитку фінансового сектору України в контексті інтеграції в Європейський Союз" (м. Київ, 2000);
- науково-практичний семінар "Діяльність кооперативного банку Credit Agricole" (Париж, Франція, 2000);
- ІУ Світова конференція кредитних спілок США та України (м.Полтава, 2000);
- науково-практичний семінар "Роль сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів у формуванні аграрного ринку" (м.Мелітополь, 2001);

- науково-методична конференція "Актуальні пролеми підготовки фахівців в умовах реструктуризації органів регіонального управління" (м.Рівне, 2001);
- конференція проекту TACIS "Становлення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на Україні" (Київ, 2001);
- науково-практична конференція "Теоретичні та прикладні аспекти розвитку кооперативного руху в сільському господарстві" (м.Полтава, 2001);
- науково-практична конференція "Національний кооперативний рух та структурні зміни в економіці України XXI століття" (м.Київ, 2001);
- науково-практична конференція "Реформування фінансово-кредитної системи і стимулювання економічного зростання" (м.Луцьк, 2001);
- семінар Секретаріату Комісії з питань аграрної політики при Президентові України "Подальший розвиток кредитного ринку сільської місцевості в Україні: політика країни" (м.Київ, 2001);
- інші науково-практичні конференції, семінари, круглі столи за участю представників українських кредитних спілок, сільськогосподарських товаровиробників, представників місцевих адміністрацій, державних органів управління АПК, підприємців, науковців і викладачів закладів освіти в різних областях України протягом 1993-2001р.р.

Публікації

Результати досліджень за темою дисертації опубліковані в 48 наукових роботах, в тому числі 2 одноосібних монографіях, 1 одноосібному науково-практичному посібнику, розділах в 2 колективних науково-практичних посібниках і 4 брошурах, 25 одноосібних статтях в наукових фахових виданнях (в тому числі двох закордонних), 14 інших публікаціях. Обсяг публікацій за темою дисертації складає 112 друкованих аркушів, з яких особисто автору належить 75 друкованих аркушів.

РОЗДІЛ І ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ КРЕДИТНОЇ КООПЕРАЦІЇ

1.1. Ідентифікація понятійного апарату та напрямки дослідження.

Проблеми кооперації завжди займали і сьогодні посідають особливе місце в суспільній та науковій думці. Це багатогранне явище в усі часи привертало увагу філософів, соціологів, економістів, істориків, державних діячів, теоретиків і практиків соціальних перетворень та реформ. Кооперації присвячені роботи багатьох дослідників, вона була вагомим складовою частиною теорій та концепцій суспільного розвитку, а світова бібліографія з кооперативної проблематики нараховує тисячі найменувань спеціальної літератури різних країн та періодів.

Однак, для наукової думки пострадянських країн, в тому числі й української економічної науки, кооперація залишається малодослідженим явищем і сьогодні ще не викликає належного наукового інтересу. Причини такої ситуації будуть розкриті нижче, але незаперечним залишається той факт, що під впливом певних історичних обставин в суспільній свідомості сформувалось стійке деформоване уявлення стосовно економічної природи та соціального значення кооперації, що, в свою чергу, призвело до втрати багатьох суттєвих можливостей соціально-економічного розвитку держави та її народу.

Це запозичене іноземне слово та створювані в комбінації з ним словосполучення та похідні слова в радянський період досить вільно вживались для означення самих різноманітних явищ та процесів, зовні подібних за змістом, але принципово відмінних за природою, формою та механізмами реалізації. Прикладами можуть бути широко вживані терміни "виробнича кооперація", "кооперація виробництва", "кооперація виробників", "кооперування", "кооперативні форми", "кооперативні відносини", "міжгосподарська кооперація", "споживча кооперація", "кооперативні принципи", "принципи кооперування", "кооперативна організація",

"горизонтальна та вертикальна кооперація", "кооперативне законодавство", "регулювання коопераційних процесів", "фінансова кооперація", "кооперація у фінансово-кредитній сфері", "сільськогосподарська кооперація", "кооперація в сільському господарстві", "обслуговуюча кооперація", "кооперативні процеси", "міжнародна кооперація", "національна (наприклад, українська) кооперація", "міжгалузева кооперація", "кооперативне підприємство", "кооперація праці", "кооперативний рух", "кооперативні (коопераційні) зв'язки", "кооперативне формування", "кооперативна політика", "система кооперації", "фактори кооперації", "суб'єкти (об'єкти) кооперації", "кооперативна діяльність", "колгоспно-кооперативна власність", "учасники кооперації" тощо.

Недостатня теоретична та методологічна розробка питань, пов'язаних із процесом та формами кооперації, створює не тільки плутанину, а й умови для підміни окремих понять, що, в свою чергу, часто призводить до їх неправильного розуміння, а деколи й дискредитації. В зв'язку з цим, питання термінології та понятійного апарату кооперативної проблематики є надзвичайно важливими для сучасної української економічної науки та господарської практики. До сьогодні не втратили актуальність слова, сказані одним із українських дослідників кооперації професором В.Целларіусом ще в 1927 році: "Ледве чи є ще яка діляниця в суспільних науках, де б питання про основні розуміння до такої міри було заплутано та мало розроблено, як у ділянці вчення про кооперацію"¹. А якщо зважити на те, що така оцінка стану теоретичних досліджень кооперації була дана в період розквіту НЕПу, коли успішно розвивались різні види кооперативів і кооперативний рух був масовим явищем, то після багатьох десятиліть забуття і відсутності протягом семидесяти років в економічній системі держави справжнього кооперативного сектору, проблема дослідження природи кооперації постає ще з більшою гостротою та актуальністю.

Після ліквідації на початку 30-х років розвинутих та потужних систем кредитної та сільськогосподарської постачальницько-збутової кооперації

наукові дослідження в СРСР із цієї проблематики фактично припинились. З цього часу ті малочисельні наукові розробки, об'єктом яких була обрана кооперація, як правило зводились до обґрунтування колективізації, переваг та механізмів реалізації так званого "ленінського кооперативного плану", а пізніше - міжгосподарської та міжгалузевої кооперації. Окремі наукові роботи цього періоду були присвячені проблемам радянської споживчої кооперації. Однак, "соціалістичні форми" радянської сільськогосподарської та споживчої кооперації не базувались на класичних, визнаних в усьому світі кооперативних принципах, які були основою справжніх кооперативних організацій. Це були псевдокооперативні утворення, оголошені новим "історичним типом"², а колгоспи, крім цього, ще й "вищою формою"³ кооперації.

Серед тих небагатьох робіт з кооперативної проблематики, що були опубліковані в радянський період, слід відзначити навчальний посібник в 2-х книгах Г.Я.Бланка "Основы теории кооперации и очерк истории потребительской кооперации СССР"⁴, виданий в 1960 році для кооперативних навчальних закладів системи Центросоюзу. Це була одна із перших після ліквідації НЕПу робіт, в якій було коротко сказано про існування різних видів кооперації, в загальному описані окремі кооперативні принципи, коротко охарактеризовані зарубіжні ("буржуазні") кооперативні теорії, погляди окремих західних діячів кооперації, наведена інформація стосовно міжнародного кооперативного руху. Незважаючи на те, що в роботі мали місце значні ідеологічні нашарування і що вона носила не стільки науковий, скільки описовий характер, вона давала загальне уявлення про основні особливості міжнародного кооперативного руху.

В 70-х роках з'явилося кілька серйозних наукових робіт, присвячених кооперації. Серед них особливе місце посідає монографія Крашеніннікова О.І. та Морозова А.М. "Международное кооперативное движение"⁵, перше видання якої вийшло у світ у 1974 р., а друге, доповнене та перероблене - в

1977 р. На основі аналізу багатьох зарубіжних джерел, в цій роботі вперше було узагальнено розвиток кооперації в різних країнах світу, наведено великий обсяг цифрового аналітичного та статистичного матеріалу, окремі рішення та резолюції Конгресів Міжнародного кооперативного альянсу. Слід зазначити, що ця робота не вирішувала якоїсь конкретної наукової проблеми, а носила лише узагальнюючий, інформаційний характер. Те ж саме можна сказати й про другу монографію Крашеніннікова О.І. "Международный кооперативный альянс"⁶, в якій наведена коротка історія створення та основні етапи розвитку Міжнародного кооперативного альянсу, структура членства, питання, що обговорювались на Конгресах МКА та їх основні рішення. В цих роботах залишились невисвітленими соціально-економічна природа кооперативів, їх господарсько-фінансовий та організаційний механізми діяльності, не описані особливості побудови та функціонування національних кооперативних систем зарубіжних країн.

Вагомим внеском у дослідження проблем кооперації став підручник для кооперативних ВУЗів "Теория кооперации"⁷. І хоча ця робота була виконана як підручник, в ній знайшли відображення серйозні наукові розробки групи авторів з Московського, Гомельського та Новосибірського кооперативних інститутів споживчої кооперації СРСР стосовно історичних аспектів виникнення кооперативного руху в окремих країнах, соціальної і частково економічної природи кооперативу, поглядів класиків марксизму-ленінізму на кооперацію. Важливою складовою підручника став розділ "Критика мелкобуржуазных и буржуазных кооперативных теорий", в якому за ідеологічними нагромадженнями можна було побачити головні ідеї зарубіжних наукових концепцій кооперативного руху та зустріти прізвища та погляди багатьох зарубіжних ідеологів та діячів кооперації. Однак, варто відзначити, що зміст підручника на відповідає амбіційній назві "Теория кооперации". В роботі залишились невисвітленими питання еволюції історичних форм кооперації, недостатньо розкрита економічна природа

кооперативних форм господарювання, не показані механізми діяльності окремих видів кооперативів, детально не проаналізовані принципи діяльності кооперативів, відносини власності, мотиваційні фактори та інші теоретичні аспекти кооперації.

Особливе місце в кооперативній бібліографії займають друковані праці, видані в період 1987-1991 років. В період "перестройки", особливо після прийняття Закону "Про кооперацію в СРСР", до кооперативної тематики почав проявлятися серйозний науковий інтерес. В цей час було опубліковано багато наукових робіт з проблем розвитку кооперативного руху. Окремі з них були породжені кон'юнктурою і зводились до узагальнення офіційного статистичного матеріалу та поверхневого опису механізмів та проблем діяльності кооперативів "нової хвилі"⁸. Без глибокого аналізу зарубіжного та вітчизняного історичного досвіду кооперативного руху, детального дослідження соціально-економічної природи кооперативних організацій, автори цих робіт не могли навіть припустити думки, що в концепцію Закону СРСР "Про кооперацію" була закладена принципова теоретична та методологічна помилка - ототожнення кооперативної діяльності з колективним підприємництвом, що відбулась підміна понять і що кооперативи, які виникли в період "перестройки" та стали об'єктом їхніх досліджень, насправді не є кооперативами в тому розумінні, як їх сприймають в країнах з ринковою економікою. Тому для багатьох дослідників кооперації залишилось незрозумілим, чому "...мировой опыт развития кооперативного движения подтверждает тенденцию превращения производственных кооперативов в предприятия акционерного типа"⁹ та чому "...кооперативная форма проявляет большую жизнестойкость в сферах деятельности, связанных не с максимизацией прибыли, а с удовлетворением потребительских интересов граждан"¹⁰.

Однак, в цей період з'явилися й дійсно серйозні наукові праці з кооперативної проблематики. Окрім чергової роботи О.І.Крашеніннікова

"Кооперация в современном мире"¹¹, привертають увагу монографії В.П.Масленнікова "Кооперация в странах Азии и Африки"¹² та В.К.Наумова "Кооперация в Италии"¹³. В цих роботах ґрунтовно описані еволюція та стан кооперативного руху в різних країнах, але вибір досить широкого об'єкту дослідження не дав можливості авторам зосередитись на практичних аспектах діяльності окремих видів кооперативів та розробці пропозицій щодо використання зарубіжного досвіду в процесі перебудови радянської економіки.

Представляє інтерес колективна монографія під редакцією Л.В.Нікіфорова "Социалистическая кооперация: история и современность"¹⁴, в якій автори, спробували поглянути на проблеми розвитку тодішнього кооперативного руху, опираючись на аналіз вітчизняного історичного досвіду. Дійсно, історична складова роботи є досить ґрунтовною і заслуговує на увагу, а от розділ "Теоретические аспекты развития кооперации на современном этапе" не витримує критики. Автори говорять про необхідність розвитку різноманітних кооперативних форм господарювання, міжгосподарської кооперації та кооперації праці, часто ототожнюючи та підмінюючи ці поняття. Таким чином, справжня соціально-економічна природа кооперативів на знайшла відображення у вказаній роботі, а напрямки подальшого розвитку кооперативного руху залишились невизначеними.

Особливе місце в літературі тих часів посідає серйозна монографія Є.В.Сєрової "Сельскохозяйственная кооперация в СССР"¹⁵. При написанні роботи авторка вперше використала бібліографічні джерела не тільки періоду НЕПу, а й роботи таких класиків кооперації як С.Прокоповича, К.Пажитнова, А.Меркулова, В.Тотоміанця, М.Туган-Барановського, О.Чаянова, що були опубліковані в дорадянські часи. Це забезпечило роботі ґрунтовність і надало авторці можливість зробити досить сміливий для тих часів науковий висновок: "За минувшие шесть десятилетий выросло несколько поколений сельских жителей, которым идеи кооперации неизвестны и чужды.

Очевидны потери и в аграрно-экономической науке: блистательная теория А.В.Чаянова и его школы, теоретические исследования других экономистов не имели последователей в отечественной науке..."¹⁶. Після такого висновку було запропоновано кардинально вдосконалити аграрну частину кооперативного законодавства чи прийняти окремий закон про сільськогосподарську кооперацію, який би створював умови для діяльності класичних видів сільськогосподарської кооперації. Але, при цьому, позиція авторки, яка стверджує, що "подрядные отношения... представляют собой применение кооперативных принципов"¹⁷, а також пропозиція використати кооперативні принципи на державних підприємствах є досить дискусійною, а вільне вживання цього поняття стосовно некооперативних утворень з наукової точки зору є некоректним. Відчувається, що міжнародні кооперативні принципи не були детально досліджені, як і господарсько-фінансовий механізм діяльності різних видів кооперативів.

Інтерес до теми кооперації, який виник в період "перестройки", сприяв перевиданню робіт окремих теоретиків кооперативного руху минулого. Серед них варто відзначити "Краткий курс кооперации"¹⁸ і "Основные идеи и формы организации сельскохозяйственной кооперации"¹⁹ О.В.Чаянова, а також фундаментальну роботу М.І.Туган-Барановського "Социальные основы кооперации"²⁰. Незважаючи на те, що ці праці були написаними понад шістдесят років тому вони є серйозною методологічною базою для сучасних дослідників кооперації.

Слід відзначити, що переважна більшість вказаних робіт опубліковано російськими науковцями. Українська ж наукова думка активно почала приділяти увагу дослідженню кооперації лише з початку 90-х років. Перш за все це стосується історичних аспектів розвитку українського кооперативного руху та діяльності видатних українських кооператорів минулого. Значний внесок в дослідження цих проблем внесли В.І.Марочко²¹, А.Г.Морозов²², С.М.Злупко²³, С.Д.Гелей²⁴, М.В.Аліман²⁵, А.О.Пантелеймоненко²⁶. Роботи цих

авторів суттєво доповнили видану у США в 1964 році фундаментальну історичну працю видатного українського дослідника з діаспори доктора Іллі Витановича "Історія українського кооперативного руху"²⁷ і заповнили значний пробіл, що існував в сучасній українській історичній науці. Однак, економічні та організаційні механізми діяльності кооперативів, особливості історичних українських моделей кредитної та сільськогосподарської кооперації, їх відмінність від західноєвропейських моделей залишились малодослідженими. Крім цього, жодним із вказаних авторів не були сформульовані конкретні пропозиції щодо використання історичного досвіду в процесі відродження в Україні масового кооперативного руху та вдосконалення існуючого кооперативного законодавства.

Вагомий внесок в розробку теоретичних та методологічних засад відродження в Україні сільськогосподарської кооперації на основі зарубіжного досвіду та міжнародних кооперативних принципів зробив В.В.Зіновчук²⁸. Опираючись на іноземні джерела та дослідження зарубіжних вчених, автор фактично вперше узагальнив практичний досвід діяльності сільськогосподарської кооперації в розвинутих країнах, зробив детальний аналіз механізмів та принципів функціонування сільськогосподарських кооперативів в ринковій економіці і запропонував напрямки та форми їх використання в Україні. І хоч в роботах В.В.Зіновчука є певні дискусійні моменти (наприклад, стосовно доцільності вживання такого терміну як "кооперативний бізнес" та вузького трактування кооперативу - лише як підприємства), вони, безсумнівно, є вагомим надбанням сучасної української аграрної економічної науки.

Значний внесок в дослідження правових аспектів розвитку кооперації вніс В.І. Семчик²⁹. Автором були узагальнені законодавчі та нормативні акти, що стосуються діяльності кооперативних організацій, відображення окремих кооперативних принципів в українському законодавстві, проаналізована специфіка юридичної природи власності колгоспів, організацій споживчої

кооперації, кооперативів у сфері виробництва товарів та надання послуг й частково сільськогосподарських кооперативів, запропоновано варіант вдосконалення кооперативного законодавства України через прийняття Кооперативного кодексу. Однак, кредитна кооперація, а точніше існуюча в Україні її організаційна форма, - кредитні спілки, - випала з поля зору автора і залишилась поза його увагою, як і інші можливі форми кредитної кооперації. Таким чином, питання, пов'язані із вдосконаленням законодавства України в сфері кредитної кооперації, нормативно-правовим регулюванням діяльності кредитних спілок, кооперативних банків та інших форм кредитної кооперації залишились нерозробленими, як і конкретні пропозиції по приведенню до міжнародних стандартів українського законодавства, що регулює діяльність кооперативних організацій.

Вперше спроба комплексного дослідження соціально-економічної природи кооперативних організацій з розробкою конкретних пропозицій по вдосконаленню українського кооперативного законодавства на основі міжнародного та історичного українського досвіду була зроблена автором даного дисертаційного дослідження в кандидатській дисертації³⁰. Науково-практичний посібник та дві монографії автора³¹ стали логічним продовженням розпочатого напрямку наукового дослідження. В них знайшли відображення нове для української економічної науки розуміння кооперативів як специфічних неприбуткових громадсько-господарських організацій, що діють у відповідності із міжнародно визнаними принципами і відіграють особливу роль в ринковій економіці, а також комплексне різнобічне дослідження проблем теорії і практики різних форм кредитної кооперації. На основі великого обсягу найрізноманітніших джерел, в цих роботах фактично вперше узагальнено досвід кредитної кооперації в країнах світу, проаналізовано фінансовий механізм діяльності різних зарубіжних моделей кредитної кооперації, розроблена суттєва теоретична та методологічна база для відродження та успішного розвитку кредитної кооперації в Україні,

запропоновані форми та механізми взаємодії між кредитною та сільськогосподарською кооперацією, комплексне вирішення проблем національного кооперативного руху та побудови на основі світового досвіду міцної і ефективної системи української кредитної кооперації.

Зарубіжна кооперативна думка сьогодні представлена двома великими науковими школами - західноєвропейською та американською³². Їх найбільш відомими представниками є такі дослідники як Г.Аскхофф, С.-О.Бьокк, А. Ван дер Зван, Г. Ван Дайк, М.Дігбі, М.Лайнхем, К. Лі Вей, Д.Люсі, Г.Мюнкнер, Й.Нільсон, К.О"Лірі, Г.Планкетт, Р.Може, Ф.Роботка, М.Сарджент, У.Уоткінс, Р.Якобсон, М.Абрахамсен, Д.Баарда, Д.Бартон, Г.Гойл, І.Ємельянов, Д.Кобія, М.Фултон, М.Шаарс тощо. Зарубіжними вченими досить глибоко описані практичні аспекти діяльності кооперативів в різних країнах з розвинутою ринковою економікою. Особливо це стосується діяльності сільськогосподарської кооперації. Однак, теоретичні, методологічні та практичні аспекти використання світового досвіду кооперативного кредитування, вибір моделі та механізмів ефективного функціонування різних видів кредитної кооперації, формування національних систем кредитної кооперації на початковому етапі становлення ринкової економіки залишились малодослідженими сучасною західною наукою. Тому цей напрям сьогодні є актуальним не тільки для української, але й для світової економічної думки.

На закінчення огляду основної вітчизняної літератури з проблем кооперації, хочеться звернути увагу на монографію В.Т. Дронова "Диалектика развития общественной кооперации"³³. В своїй роботі автор, базуючись на підходах К.Маркса, досліджує різноманітні аспекти суспільної кооперації. При цьому, в окремих випадках відбувається підміна понять, ототожнення форм суспільної кооперації з кооперативними формами господарювання. Така методологічна помилка викликана тим, що саме слово "кооперація" не

має однозначного трактування, в перекладі з латині (від лат. - cooperatio) означає “співпраця” і традиційно вживається у двох значеннях.

В першому, широкому значенні цей термін використовується, коли мова йде про **кооперацію - як процес**, незалежно від конкретних організаційних форм його здійснення. В даному випадку під цим словом розуміють: *спільні* (сплановані та скоординовані) *дії* (свідомі чи несвідомі; добровільні чи примусові) *окремих суб’єктів* (вільних чи залежних) *на основі об’єднання ресурсів* (трудових, матеріальних, інтелектуальних; власних чи залучених) *для досягнення певного ефекту* (економічного, соціального, психологічного чи будь-якого іншого) *для себе та/чи інших осіб* (учасників процесу чи третіх осіб).

В цьому значенні слово "кооперація" вживається для означення процесу співпраці між окремими суб’єктами і відображає різноманітні форми суспільної кооперації, до яких відноситься міжгосподарська кооперація, кооперація праці, міжнародна кооперація, міжгалузева кооперація, горизонтальна та вертикальна кооперація тощо. Окремі похідні слова та словосполучення також відносяться до цього значення - кооперування виробництва, кооперативні зв’язки і так далі.

У другому, зовсім іншому значенні, слово “кооперація” вживається, коли мова йде про **кооперацію як конкретну організаційну форму** здійснення процесу співпраці. В цьому випадку даний термін застосовується для позначення **сукупності кооперативів - специфічної організаційно-правової форми кооперації, що виникла на певному етапі суспільного розвитку**. Коли мова йде про кредитну, споживчу, сільськогосподарську, житлову та інші види кооперації, мається на увазі сукупність кооперативів відповідного виду. До цього значення відносяться й словосполучення, що мають у своєму складі прикметник “кооперативний” у різних варіантах - кооперативний рух, кооперативна ідея, кооперативне право, кооперативна

власність, кооперативна політика, кооперативна система, кооперативна організація тощо.

Таким чином, термін "кооперація" застосовується для означення як самого процесу співпраці окремих суб'єктів, так і сукупності конкретних організаційно-правових форм такої співпраці, що мають назву "кооперативи". Очевидно, що ці два значення терміну "кооперація" досить тісно взаємопов'язані. Будь-який кооператив базується на кооперації, а кооперація проявляється у конкретній організаційно-правовій формі кооперативу. При цьому слід зазначити, що **кооператив - лише одна із багатьох організаційних форм кооперації**. Кооперація як процес може проявлятися в найрізноманітніших організаційних формах, природа яких залежить від існуючих суспільних відносин.

Питання взаємопов'язаності обидвох значень слова "кооперація" і те, яким чином в процесі соціальної еволюції із простих примітивних форм кооперації людей виникла специфічна форма господарювання - кооператив, детально досліджені в кандидатській дисертації автора³⁴. Переваги, які отримують кооперовані суб'єкти від кооперації, як процесу співпраці в сфері виробництва наведено в табл.1.1. При спільних діях людей, при їх кооперації математичний принцип, згідно якого "ціле дорівнює сумі його частин", часто не справджується. **Результати спільних дій людей, як правило, перевищують суму можливостей кожного з них.** Тому *кооперацію можна вважати окремою самотійною продуктивною силою*, що дозволяє досягти результату, який не може бути отриманий при розрізнених діях окремих осіб. Ця, закладена в кооперації продуктивна сила, виникає з самого об'єднання і дозволяє підвищувати продуктивність праці та скорочувати витрати для осіб, що об'єдналися та досягати неможливого для кожного з них.

Продуктивна сила об'єднання складає загальну економічну сторону кооперації, яка знаходить свій прояв через конкретно-історичні організаційні форми спільної діяльності людей. В своїй найпростішій формі (як взаємодія

багатьох людей для досягнення певної спільної мети) кооперація являє собою загальну форму, що існує в будь-якій суспільно-економічній формації, при будь-якому способі виробництва.

Таблиця 1.1

ПЕРЕВАГИ КООПЕРАЦІЇ В СФЕРІ ВИРОБНИЦТВА

ПЕРЕВАГИ КООПЕРАЦІЇ	ФАКТОРИ ТА РЕЗУЛЬТАТИ КООПЕРАЦІЇ
Збільшуються можливості	1. Підвищується механічна сила праці. Існує багато операцій, які є настільки простими, що їх неможливо розділити на частини і вони не можуть бути виконані без кооперації багатьох робочих рук. Наприклад, підняття важких предметів або будь-яка інша фізична робота, яка може бути виконана лише певною кількістю людей, які фізично допомагають один одному в той самий час в тій самій роботі. 2. Розширюється просторова сфера праці. Існують певні види робіт, коли саме розташування предметів в просторі потребує об'єднання певної кількості людей для досягнення поставленої мети (будівництво доріг, перенесення легких, але об'ємних предметів та ін.) 3. У критичний момент мобілізується необхідна кількість робочої сили при окремих роботах (збір урожаю та ін.), які необхідно виконати у встановлений термін. Одна людина не може працювати більше можливого робочого дня, навіть якщо він складатиме 24 години на добу. Але, якщо одночасно сто працівників буде виконувати цю роботу, то за добу вони зроблять у сто раз більше роботи, ніж одна людина.
Зменшуються витрати часу	4. Підвищується продуктивність праці за рахунок змагання та напруження життєвої енергії працівників. Емоційний контакт працівників збуджує їх життєву енергію, яка підвищує індивідуальну продуктивність праці. При цьому, як відзначив К.Маркс,- 12 працівників протягом одного спільного робочого дня в 144 години вироблять набагато більше продукції, ніж 12 окремих працівників, що працюють по 12 годин кожен, або один працівник протягом 12 робочих днів по 12 годин. 5. Підвищується продуктивність праці за рахунок того, що однорідні операції виконуються безперервно та одночасно. Одночасна робота людей, об'єднаних в ланцюг для передачі предметів дозволяє скоротити непродуктивну частину робочого часу, яка окремо працюючими робітниками витрачалась на повернення за предметами, котрі необхідно було перенести. Той самий ефект досягається, коли однакова робота виконується одночасно (наприклад, будується будинок з чотирьох сторін). 6. Підвищується продуктивність праці за рахунок того, що різні операції виконуються одночасно. В результаті розподілу праці, кожна людина спеціалізується на виконанні окремої операції, створюючи умови для виконання іншим працівником своєї частини загальної роботи. При цьому, здійснюється безперервний технологічний процес.
Зменшуються витрати коштів	7. Досягається економія засобів виробництва завдяки їх спільному використанню. Кожному працівнику для виконання своєї роботи необхідний певний набір засобів виробництва. Окремі з цих засобів не можуть бути використані з максимальною ефективністю із-за недостатнього завантаження. Об'єднання дозволяє працівникам мати спільні засоби виробництва, користування якими може здійснюватись одночасно (наприклад, будівлі, споруди та ін.) або по-черзі (наприклад, машини, устаткування та ін.).

Перераховані в цій таблиці переваги спільної діяльності людей, їх кооперації в порівнянні з індивідуальними діями такої ж кількості окремих осіб, відносяться безпосередньо до трудової діяльності в процесі виробництва. Однак, в сфері товарно-грошового обігу кооперація окремих осіб також дозволяє отримати додаткові переваги - скорочення витрат за рахунок концентрації коштів та збільшення ринкових можливостей кооперованих суб'єктів (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

ПЕРЕВАГИ КООПЕРАЦІЇ В СФЕРІ ТОВАРНО-ГРОШОВОГО ОБІГУ.

ПЕРЕВАГИ КООПЕРАЦІЇ	ФАКТОРИ ТА РЕЗУЛЬТАТИ КООПЕРАЦІЇ
Збільшуються можливості	1. В об'єднаних підприємств або споживачів з'являється можливість концентрації грошових коштів для гуртових закупівель необхідних товарів. При цьому, вони отримують певний зиск у вигляді різниці між гуртовою та роздрібною ціною або ціною великої та дрібної партії товару;
Зменшуються Витрати часу	2. За рахунок об'єднання коштів з'являється можливість придбання коштовних засобів виробництва для їх подальшого спільного використання;
Зменшуються Витрати Коштів	3. При об'єднанні скорочуються витрати, пов'язані з пошуком, доставкою, зберіганням, страхуванням, рекламуванням, збутом товару. 4. Об'єднання дозволяє концентрувати кошти для взаємного кредитування і таким чином уникати послуг фінансових посередників і пов'язаних з цим витрат. 5. Об'єднані виробники, як і об'єднані споживачі являють собою значно вагомішу економічну силу на ринку, з якою інші суб'єкти цього ринку не можуть не рахуватись. 6. Співпраця між виробниками і споживачами дозволяє уникнути послуг різноманітних торгових посередників. При цьому, виробники можуть отримати більше коштів за свої товари, а споживачі - товари за нижчими цінами.

В даному дисертаційному дослідженні термін "кооперація" буде вживатися у другому своєму значенні для означення сукупності кооперативів відповідного виду. Базуючись на історичному методі дослідження, методах аналогії та порівняння, аналізу та класифікації, статистичному та логічному методах, а також методі системного моделювання кооперативи будуть розглядатись як конкретна історична форма кооперації (співпраці) людей, що виникла на певному етапі розвитку суспільства, яка розвивалась на основі певних принципів та закономірностей і сьогодні є важливим невід'ємним елементом ринкової економіки.

1.2. Вітчизняна та зарубіжна економічна думка про кооператив як специфічну неприбуткову форму господарської діяльності.

Принципово відрізняючись від інших форм господарювання, кооперативи посіли особливе місце в процесі соціально-економічного розвитку людства. Як специфічна форма самодопомоги, самозабезпечення та економічного самозахисту широких верств населення вони завжди привертали до себе увагу науковців багатьох країн світу. Але за понад 150-річну історію світового розвитку кооперативного руху так і не було вироблено єдиної думки стосовно точного визначення такого багатогранного поняття як “кооператив”. У багатьох визначеннях одні дослідники акцентували увагу на соціальній ролі кооперативів, інші - на організаційних принципах, треті – на економічних аспектах діяльності. Частково ці питання досліджено у кандидатській дисертації³⁵ та одній із монографій³⁶ автора.

Однак, встановлення специфічних особливостей соціально-економічної природи кооперативів як конкретно-історичної форми кооперації потребує виділення із якомога більшої кількості визначень кооперативу певних ознак, що мають методологічне значення для процесу наукового пізнання цієї організаційно-правової форми. Особливо це важливо для розуміння природи кооперативу як особливої форми економічної самодопомоги населення та неприбуткової форми господарювання. Аналіз визначень кооперативу, зроблених різними авторами в різних країнах, в різні історичні періоди дозволить встановити найбільш важливі ознаки кооперативу, що мають методологічне значення і на їх основі розробити сучасне визначення кооперативу, яке б максимально характеризувало цю специфічну форму господарювання. При цьому, вказане визначення має бути водночас невеликим за розміром і ємким за змістом.

Дослідження відзначених питань доцільно здійснювати на основі історичного методу, який крім виявлення методологічних ознак кооперативу, дозволить простежити еволюцію світової кооперативної думки. Окремі

визначення, зроблені зарубіжними дослідниками в минулому, наведені в табл.1.3.

Таблиця 1.3

Визначення кооперативів окремими зарубіжними дослідниками

АВТОР	ВИЗНАЧЕННЯ КООПЕРАТИВУ	КОМЕНТАР
Кінг	Кооператив, як і товариства допомоги, професійні спілки та ощадні каси, має на меті дати людям можливість уникати деяких із тих незручностей, які б у них виникали, коли б ці люди діяли поодиноці, і досягти вигод, яких вони інакше б не мали ³⁷ .	Це – одне з перших відомих визначень кооперативу, в якому розкрито його економічна сторона - використання переваг, які надає окремим особам їх об'єднання (кооперація)
Ліфман	Кооперативи – це господарства, які мають за мету сприяння або поповнення домашнього чи промислового господарства своїх членів шляхом спільного ведення справи ³⁸ .	Це визначення демонструє “обслуговуючий” характер кооперативу по відношенню до господарств його членів.
Кауфман	Кооператив – це товариство з нефіксованою кількістю осіб чи об'єднань, які на основі рівних прав та рівної відповідальності добровільно передають певні господарські функції спільному підприємству для того, щоб одержати певні господарські вигоди ³⁹ .	З точки зору методології важливою є теза передачі членами своєму кооперативному підприємству виконання лише тих функцій своїх особистих господарств, об'єднання яких дає певні господарські вигоди.
Штаудінгер	Кооператив є об'єднанням людей з вільним доступом членів, яке ґрунтується на рівних правах та рівній відповідальності осіб, створене для ведення за спільний кошт господарського підприємства, яке має давати членам вигоду не пропорційно частці внесеного капіталу, а відповідно до того, якою мірою член товариства скористався самим товариством ⁴⁰ .	Важливе методологічне значення має теза про “відкрите членство” в кооперативі та визначення природи економічної вигоди членів від участі в кооперативі, що й визначає принципову відмінність кооперативу від інших господарських об'єднань.
Холіок	Істинною, чистою і повною кооперативною організацією буде та, яка ставить капітал у становище слуги, найманого робітника, зводить винагороду за користування капіталом до домовленого рівня, до фіксованого відсотка, і не залишає йому (капіталові) ніякої участі в прибутках, що мають розподілятися між членами кооперативного підприємства, працівниками і клієнтами пропорційно заробітній платі і послугам кожного з них ⁴¹ .	Це, частково ідеологізоване і політизоване визначення має глибоке методологічне значення, бо визначає вторинну, обслуговуючу роль капіталу в кооперативах, що підкреслює їх некапіталістичну природу і відрізняє від інших форм господарювання.
Губер	Кооператив – це вільне об'єднання багатьох дрібних, переважно пролетарських атомів у порівняно велику силу і продуктивне застосування останньої у виробничій та розподільчій індустрії, іноді поза межами потреб домашнього господарства учасників ⁴² .	Інтерес в цьому визначенні викликає акцент на соціальній природі кооперативів, як форми об'єднання переважно малозабезпечених верств населення.

Продовження табл. 1.3

Крюгер	Кооперативом є об'єднання осіб – на противагу об'єднанням капіталів – для досягнення спільної мети ⁴³ .	Це коротке визначення містить важливий методологічний підхід, який визначає принципову відмінність членів кооперативу від акціонерів на основі їх мети.
Жид Ш.	Кооперативна асоціація, на відміну від капіталістичного товариства, має ту суттєву властивість, що вона піклується про задоволення потреб, а не про отримання прибутку ⁴⁴ .	В цьому визначенні чітко визначена мета господарської діяльності кооперативних організацій.
Зассен	Кооператив є об'єднанням осіб з нефіксованою кількістю членів, що побудоване на принципах самодіяльності й демократичної рівноправності і яке має на меті допомогу своїм членам шляхом організації спільного виробничого чи розподільчого підприємства ⁴⁵ .	Цікавим є акцентування уваги на нефіксованій кількості членів кооперативу. Такий підхід відображає міжнародний кооперативний принцип "відкритих дверей", згідно з яким всі особи, що відповідають вимогам до членства, можуть бути членами кооперативу, а ті, хто забажає, – можуть вийти з кооперативу. Таким чином, кількість членів у кооперативі може постійно змінюватись і не є фіксованою.
Лавернь	Кооперативами можна визнати лише ті організації спільного виробництва і спільних закупок (а також будівництва будинків та страхування), у яких прибуток, одержаний з клієнтів, або спрямовується до резервного капіталу підприємства чи на загальнокорисні справи, або повертається клієнтам у вигляді премії, відповідно до суми куплених ними товарів чи проведених з товариством операцій ⁴⁶ .	Методологічне значення цього визначення полягає у розкритті специфіки розподілу фінансового результату в кооперативах, який визначається принципово іншою, ніж в інших господарських суб'єктах, метою господарської діяльності.
Якоб	Кооперативне товариство являє собою засновану на принципі рівноправності спілку осіб з необмеженим числом членів, метою якої є допомога промислу або господарству своїх членів шляхом спільного ведення справ на основі чистої або посиленої державою самопомогі ⁴⁷ .	У цьому визначенні важливими з точки зору методології є кілька моментів: кооператив є відкритою демократичною організацією, що існує для допомоги господарству своїх членів. Надзвичайно важливою є теза про підтримку державою самопомогі членів кооперативу.
Шульце-Деліч	Кооператив це об'єднання мало-забезпечених представників переважно трудових класів, які прагнуть об'єднати малі поодинокі зусилля для досягнення економічних переваг великої сили ⁴⁸ .	Дане визначення чітко підкреслює особливості соціальної бази кооперативів, однак не досить конкретно визначає економічну мету їх членів.

Представники російської наукової школи кооперації, до якої відносились й українські дослідники, в минулому також приділяли багато уваги визначенню специфіки кооперативів.

А. Анциферов стверджував, що кооператив являє собою вільне об'єднання групи осіб для досягнення спільних господарських цілей, яке ґрунтується на принципах повної рівноправності учасників і самоуправлінні, в якому кожен із членів бере безпосередню особисту участь і несе матеріальну відповідальність, а одержаний в результаті господарських операцій чистий прибуток не йде на винагороду капіталу⁴⁹. Це визначення є досить невдалим, бо в ньому чітко проглядається лише організаційно-управлінська сторона кооперативних організацій – добровільність вступу до кооперативу і виходу з нього, самоуправління і рівноправності учасників, безпосередня участь в діяльності кооперативного підприємства. Однак, економічні аспекти кооперативної діяльності майже не розкриті, а термін “чистий прибуток” нівелює специфіку кооперативу.

М. Хейсін прийшов до висновку, що кооператив – це незалежне, демократичне, самокероване відкрите підприємство для досягнення тих чи інших господарських переваг, у якому не капітал відіграє панівну роль, а товариське об'єднання необмеженої кількості осіб⁵⁰. У цьому визначенні підкреслюється, що кооператив є об'єднанням людей, а не їх капіталів і це об'єднання ґрунтується на демократичних принципах управління і ставить за мету надати своїм членам певні переваги, яких би вони не мали, якби діяли поодиноці.

В. Пекарський зауважує, що кооператив – це співтовариство, яке має на меті взаємодопомогу, просвітню та культурну діяльність і не видає учасникам підприємницького прибутку ні в якому вигляді⁵¹. В цьому визначенні автор акцентує увагу на соціальній стороні кооперативу, яка наближає його до громадських організацій. Однак, категоричне твердження автора стосовно ненадання учасникам прибутку “ні в якому вигляді” є дискусійним з методологічної точки зору. В іншій своїй роботі⁵² Пекарський відзначає, що кооперативом є група осіб, фізичних або юридичних, які добровільно об'єдналися на основі рівноправності й вільної участі для трудової організації

господарства, яке не виплачує своїм членам ані відсотків на їхні пайові чи членські внески, ані підприємницького прибутку ні в якому вигляді; коли ж від його операцій утворюється чистий прибуток, то розподіляє його:

1) у виробничому і трудовому кооперативі пропорційно вкладеній праці робітників;

2) у споживчому, закупівельному чи збутовому кооперативі – пропорційно закупівлі або збуту продукції членами кооперативу, що скористалися його послугами;

3) у кредитному кооперативі – пропорційно користуванню кредитом;

4) або за іншим, виключно трудовим показником;

5) або прибуток між членами зовсім не розподіляє, а використовує його на утворення неподільних колективних коштів (громадських фондів) або на загальнокорисні завдання чи духовні потреби членів.

У цьому розширеному визначенні підкреслюється неприбуткова економічна природа та соціальна спрямованість діяльності кооперативних організацій. Позитивним є чітке визначення специфіки розподілу фінансового результату в кооперативі, який, однак, неправильно трактується з методологічної точки як прибуток (про це детальніше буде йтись в наступному параграфі).

А. Ніколаєв визначав кооператив як об'єднання осіб на основі добровільності та самоуправління, створене для досягнення спільних господарських цілей і побудоване на демократичних і трудових засадах⁵³. Це визначення також чітко вирізняє лише організаційно-управлінські принципи діяльності кооперативних організацій. Однак, “трудові засади” мають місце лише у так званих трудових (виробничих) кооперативах, кількість яких порівняно з іншими видами кооперативів є мізерною. Майже в усіх кооперативах – відносини членства і праці є чітко розмежованими і члени кооперативу не є його працівниками.

А. Еркомайшвілі в “Історії кооперативної думки” дає визначення кооперативу як господарського підприємства, створеного об’єднаними на засадах добровільності особами, що ставлять собі за мету через боротьбу з приватною ініціативою захист своїх членів від надмірної експлуатації з сторони торгово-промислового капіталу⁵⁴. В цьому визначенні важливе методологічне значення має погляд автора на кооператив, як форму самозахисту членів від експлуатації з боку посередницьких структур.

С. Прокопович дійшов висновку⁵⁵, що кооперативне товариство являє собою :

- 1) **об’єднання** необмеженої кількості осіб;
- 2) **що вільно вступають і вибувають** із нього, виходячи з власних інтересів;
- 3) **основане** на демократичному принципі повноправності і рівноправності всіх членів та їхньому самоуправлінні;
- 4) **яке не поглинає** індивідуальності своїх членів;
- 5) **яке виконує** господарські операції, що належать до сфери виробництва, обміну або кредиту, за спільний рахунок членів;
- 6) **яке прагне** підвищити продуктивність і дохідність їхньої праці, полегшити і здешевити ведення ними виробництва та домашнього господарства;
- 7) **і звільнити** своїх членів від експлуатації скупниками, крамарями, лихварями, а також зробити непотрібним велике капіталістичне виробництво;
- 8) **та в якому** чистий дохід розподіляється пропорційно ступеню участі кожного члена в загальній справі.

В іншому своєму визначенні С.Прокопович зауважує, що кооперативне товариство – це особлива форма колективного господарства, створеного добровільним об’єднанням необмеженого числа осіб, які мають рівні права та обов’язки, з метою підвищення продуктивності й дохідності їхньої праці, а також здешевлення ведення їхнього домашнього господарства; капітал,

потрібний для ведення кооперативного господарства, оплачується ринковим позичковим процентом, а весь чистий дохід від кооперативного господарства розподіляється між його членами пропорційно їхній участі у спільній справі⁵⁶. Ці два визначення досить повно відображають специфічні особливості кооперативних організацій та їхню соціальну природу як неприбуткових демократичних форм самодопомоги та економічного самозахисту населення. Однак, вони є досить громіздкими, обтяженими деталями. Крім цього, думка автора, що кооперативи прагнуть “зробити непотрібним велике капіталістичне виробництво” не витримує критики і є помилковою.

П. Маслов у своїй книзі “Основи кооперації” відзначає, що кооперативом зветься господарське підприємство добровільно об’єднаних працівників, які цим підприємством прагнуть збільшити своє особисте чи господарське споживання⁵⁷. Це досить поверхнєве визначення, в якому мета діяльності кооперативу описана досить абстрактно, а підхід, згідно якого в кооператив об’єднуються лише його працівники не витримує критики.

К. Пажитнов у своїй книзі “Основы кооперации” зазначає, що кооперативом є таке добровільне об’єднання декількох осіб, яке має на меті спільними зусиллями боротися з експлуатацією з боку капіталу і покращити становище своїх членів у процесі виробництва, обміну або розподілу господарських благ, тобто як виробників, споживачів чи продавців робочої сили⁵⁸. Таке визначення, на перший погляд, здається дуже ідеологізованим, але має важливе методологічне значення. Автор розглядає кооператив як форму економічного самозахисту членів кооперативу від експлуатації з боку підприємців, які, надаючи людям роботу чи послуги, привласнюють собі частину їхньої праці в натуральній чи грошовій формі. Це визначення показує, що кооперативні організації надають своїм членам можливість не користуватися послугами посередників, беручи на себе їхні функції. Це сприяє значному скороченню виробничих і споживчих витрат членів кооперативу.

А.Лозовий у своїй книзі “Курс кооперації” вважає, що кооперативне об’єднання – це організація, заснована на добровільному вступі членів, для досягнення спільними зусиллями спільної господарської мети. Далі він вказує, що кооператив є господарською організацією, в якій перебудовуються економічні відносини від індивідуально-приватних у бік громадсько-колективних. Перебудова приватно-господарських відносин у бік колективних проявляється в організації кооперативів, що становлять собою підприємства, організовані на засадах добровільного товариського об’єднання осіб. В цих об’єднаннях впроваджений принцип самоврядування на основі демократизму, тобто виборності органів управління, єдиного голосу, незалежно від розміру матеріальної участі в об’єднанні⁵⁹. У підході Лозового можна вирізнити два цікавих моменти. Він зазначає, що кооператив дозволяє перебудувати економічні відносини від індивідуально-приватних до колективних. Кооперуючись спочатку лише на окремих стадіях виробництва або обігу, приватні підприємці починають розуміти користь від об’єднання. Через деякий час процес кооперації може охопити більшу частину виробничого циклу. Другий важливий момент у цьому визначенні полягає у підкресленні принципу одного голосу у кожного члена кооперативу, незалежно від кількості паїв (розміру вкладених грошових коштів). Цей принцип складає визначальну відмінність кооперативу від інших господарських організацій, де учасники (засновники чи акціонери) мають кількість голосів пропорційно сумі вкладеного капіталу.

М.Туган-Барановський у своїй фундаментальній праці “Соціальні основи кооперації” стверджує, що кооператив є таке господарське підприємство декількох добровільно об’єднаних осіб яке має за мету не одержання найбільшого прибутку на вкладений капітал, а збільшення завдяки спільному веденню господарства, трудового доходу своїх членів або зменшення їхніх витрат на споживчі потреби⁶⁰. Це лаконічне визначення найкраще розкриває економічну природу кооперативних організацій. Кооператив утворюється не

для одержання прибутку на вкладений капітал, а для зниження витрат членів кооперативу на споживчі чи(та) виробничі потреби і збільшення віддачі приватних господарств членів кооперативу, а завдяки цьому – їхніх трудових доходів. З методологічної точки зору у цьому визначенні важливим є проведення чіткого розмежування термінів “дохід” та “прибуток” в діяльності кооперативу, а також акцентування уваги на меті, яку перед собою ставлять всі кооперативи – зниження витрат членів. Такий підхід є методологічною основою для обґрунтування неприбуткової економічної природи кооперативів, про що більш детально буде йтись у наступному параграфі.

М. Мещеряков у книзі “Сучасна кооперація” відзначає, що характерними рисами кооперативних організацій є перш за все те, що вони ставлять собі за мету захист своїх співчленів від того чи іншого виду капіталістичної експлуатації⁶¹. Це визначення розкриває лише соціальне значення кооперативів, як форми захисту членів від експлуатації зі сторони різноманітних посередників. Але з методологічної точки зору це є головне економічне (а не політичне!) завдання кооперативів.

О. Чаянов у книзі “Краткий курс кооперации” зауважує, що кооператив – це перш за все об’єднання господарств і господарства, які належать до такого об’єднання, від цього не зникають, а залишаються дрібними трудовими господарствами. В кооперативах тільки частина виробництва – та частина, де велике господарство має переваги над дрібним, об’єднується в спільну організацію. Сільськогосподарський кооператив є доповненням до самостійного селянського господарства, обслуговує його і без такого господарства не має сенсу⁶². В іншому своєму визначенні А.В. Чаянов стверджує, що можна вважати характерною рисою кооперативного підприємства те, що воно ніколи не може бути підприємством із власними цілями, які лежать поза інтересами його членів; це підприємство, яке обслуговує своїх клієнтів, які одночасно є його господарями і які будують управління цим підприємством так, щоб воно було безпосередньо

відповідальне перед ними⁶³. З точки зору методології, у наведених визначеннях Чаянова є дві надзвичайно важливі думки:

1. Кооператив – це не об'єднання для спільного виробництва (як це в радянській економічній системі вважалося протягом багатьох років!). Кооператив створюється для обслуговування домашніх чи підприємницьких господарств своїх членів, без яких він не має сенсу.

2. Члени кооперативу є одночасно його господарями та клієнтами. В зв'язку з цим, кооператив не має власних господарських інтересів, а діє лише в інтересах своїх членів і виконує лише ті функції, які визначаються членами кооперативу.

В. Целларіус у своїй роботі “Кооперація, її сутність і роль в соціалістичному будівництві” застосував цікавий підхід щодо визначення та розуміння природи кооперативу. Він вважає, що кооператив являє собою організацію працівників, об'єднаних для боротьби з експлуатацією капіталу, за поліпшення свого матеріального становища, через господарське підприємство. Кооператив є колективом працівників, що здійснює кооперативні цілі на засадах добровільності й демократичного самоврядування. Поняття кооперативу, на думку Целларіуса, не збігається з поняттям підприємства. Кооператив перш за все є колективом працюючих, головною метою якого є ведення певного підприємства, але який, крім цього, ставить і вирішує цілу низку додаткових політичних, громадських, культурно-просвітницьких завдань в інтересах своїх членів. Кооператив – це колектив, об'єднання, спілка осіб, а не підприємство. Під кооперативним підприємством розуміють таке господарське підприємство, яке належить кооперативу і обслуговує приватні або виробничі потреби його членів⁶⁴. В підході Целларіуса є ціла низка протиріч. Він цікавий розмежуванням кооперативу як підприємства (з певними господарськими функціями) та як громадської організації (яка вирішує ряд культурних, просвітницьких та інших завдань). Дійсно, кооперативи мають дуалістичну природу, і хоч таке розмежування створює певну плутанину,

воно сприяє усвідомленню специфічної природи цієї форми. Ототожнення автором членів кооперативу із працівниками є нелогічним, виходячи із проголошеного завдання кооперативу обслуговувати “приватні або виробничі потреби його членів”. Слід відзначити, що така підміна понять “член кооперативу” та “працівник” набула поширення в останні роки НЕПу і стала певною ідеологічною підготовкою до масової колективізації селянства.

Крім визначень кооперативу, даних в минулому окремими дослідниками кооперативного руху, доцільно коротко проаналізувати визначення, що існували та існують в законодавстві окремих країн світу. Один із перших кооперативних законів, прийнятий у Німеччині в 1889 році, визначав кооператив як товариство з необмеженим числом членів, яке має на меті сприяти шляхом спільного підприємства господарству або промислу своїх членів⁶⁵. Це лаконічне визначення чітко відображає економічну неприбуткову мету кооперативу. Схвалений резолюцією Всеросійського кооперативного з'їзду 1908 року⁶⁶ та прийнятий в березні 1917 року постановою Тимчасового уряду закон “Про кооперативні товариства і їхні спілки” визначив кооператив як товариство із змінним складом та капіталом, яке, діючи під особливою фірмою, має на меті сприяння матеріальному та духовному добробуту своїх членів шляхом спільної організації різного роду господарських підприємств або праці всіх членів⁶⁷. Діючий у довоєнний період у Польщі (в т.ч. у західних областях України, що входили до її складу) закон “Про кооперативи” визначав кооператив як об'єднання необмеженого числа осіб із змінним капіталом та складом, що має на меті підносити заробіток чи господарство членів веденням спільного підприємства⁶⁸.

В законодавстві Індії та більшості англомовних країн Африки і деяких країнах Азії, за дослідженнями А.О.Темирбулатова, кооперативи були визнані як товариства, що мають на меті здійснення економічних інтересів своїх членів у відповідності з кооперативними принципами⁶⁹. У Замбії закон визначає, що кооперативні товариства належать тим, хто користується їхніми

послугами; контроль над товариствами також здійснюють їхні члени, а прибуток розподіляється між ними пропорційно частці користування послугами або частці участі в товаристві... Діяльність кооперативу націлена на задоволення економічних і соціальних потреб членів на основі самодопомоги⁷⁰.

У США за дослідженнями А.А.Конигіна, кооперативом (фермерським – *прим.моя – В.Г.*) вважають добровільну організацію, члени якої на основі спільної власності забезпечують себе необхідними послугами і не прагнуть, при цьому до комерційної вигоди (тобто метою не є отримання прибутку)⁷¹. Більша частина наведених у визначенні ознак кооперативу повністю підтверджується й іншими дослідниками сільськогосподарської кооперації США⁷². Але твердження автора стосовно діяльності кооперативу “на основі спільної власності” є дискусійним, бо члени кооперативу вносять паї, мають свою частку у пайовому фонді, яку можуть забрати повністю чи частково. Тому, більш правильним є трактування власності кооперативу не як колективної, а як об’єднаної приватної. Колективною є лише частина власності, у вигляді накопичених протягом років діяльності резервів.

В Італії кооперативами називаються товариства із змінним капіталом, які ставлять собі за мету сприяти задоволенню економічних, а також соціальних і культурних потреб своїх членів шляхом економічної діяльності, в якій члени кооперативу беруть участь як споживачі відповідних благ чи послуг або ж отримують роботу чи блага і послуги, безпосередньо ними вироблені, і тим самим доходи, пропорційні їхній участі в колективній діяльності. В конституції Італії та інших законах підкреслюється, що основною метою кооперативу повинна бути взаємодопомога⁷³. У Швеції термін “кооператив”, як правило, стосується економічного підприємства, яке засноване на спільних діях і самопомозі. Кооперативне підприємство повинне мати прямий зв’язок з потребами та економічними інтересами його членів⁷⁴.

Особливість кооперативу в Німеччині визначається тим, що на відміну від приватного підприємства та господарських товариств (відкритого, командитного, акціонерного, з обмеженою відповідальністю), законодавство визначає метою кооперативу є одержання прибутку, а взаємодопомогу його членів⁷⁵. У Франції, кооператив являє собою особливу форму об'єднання людей на основі цивільного права, із змінним членством і змінним капіталом. Основна мета кооперативу має полягати в тому, щоб стати (без прагнення до прибутку) агентом для своїх членів у здійсненні певних економічних функцій, направлених на задоволення потреб тих, хто входить у це об'єднання⁷⁶.

Сучасні зарубіжні дослідники кооперативного руху у своїх визначеннях кооперативу також відзначають його унікальну природу, як форми господарювання. В. Хессельбах підкреслює, що кооператив має подвійну природу як об'єднання осіб та підприємства, що має особливу мету – сприяння своїм членам на основі специфічних принципів діяльності (добровільне членство без штучних обмежень, ідентичність членів та клієнтів, демократичне управління і контроль, рівноправний розподіл економічних результатів діяльності)⁷⁷. В цьому визначенні важливе методологічне значення має акцентування уваги на подвійній природі кооперативу - як об'єднання людей та як господарської одиниці.

Е. Боетхер відзначає, що кооператив – це об'єднання людей, які створюють підприємство, що знаходиться в їхній власності і спільно використовується для задоволення потреб їхніх домашніх чи підприємницьких господарств⁷⁸. В цьому визначенні відображена важлива думка, що кооператив створюється для обслуговування потреб господарств своїх членів.

Т. Сентнер визначає кооператив як неприбуткову організацію, що об'єднує людей із спільною метою і в якій кожний з учасників має право голосу у виробленні управлінських рішень та пропорційно бере участь у розподілі доходів, одержаних в результаті діяльності цієї організації⁷⁹.

Важливим у цьому визначенні є трактування кооперативу як неприбуткової організації, побудованої на демократичних принципах, в яку об'єдналися люди, що мають спільні господарські інтереси.

Д. Томас підкреслює, що кооператив - це група людей, що мають однакові потреби і які вирішили, що найкращим або єдиним способом задоволення цих потреб є організація допомоги самим собі. З цією метою вони добровільно об'єднують свої кошти і створюють підприємство яким володіють, яке контролюють і забезпечують його розвиток⁸⁰. У даному визначенні методологічне значення має думка, що кооператив це форма самодопомоги людей з однаковими потребами, для задоволення яких вони об'єднуються і створюють господарську організацію.

Д.Бартон, за дослідженням В.Зіновчука, вважає, що кооператив – це бізнес, який знаходиться у володінні і під контролем користувачів, з розподілом доходів на цій основі⁸¹. Слід підкреслити, що при перекладі даного визначення автору замість слова “бізнес” доцільніше було б вжити термін “підприємство” або “господарська організація”, бо за контекстом цього визначення кооператив не є бізнесом у тому розумінні, як це традиційно сприймається в Україні. Дане ж визначення містить важливу методологічну норму - кооператив знаходиться у власності споживачів його послуг, що тягне за собою особливий розподіл доходів. Сам же В.Зіновчук вважає, що кооператив (в сільському господарстві) є підприємством корпоративного типу, створеним шляхом добровільного об'єднання матеріальних внесків і зусиль сільськогосподарських товаровиробників-власників (громадян та юридичних осіб), організації демократичного управління і поділу ризику та доходів відповідно до участі в господарській діяльності цього підприємства⁸². Вживання у визначенні кооперативу терміну “підприємство корпоративного типу” без вказування його мети та без деталізації поняття “участь в господарській діяльності” не достатньо чітко розкриває специфіку кооперативу, як форми господарювання.

Ж.Кліфорд підкреслює, що кооперативи це соціальні організації різних видів та різного впливу на суспільство – але не бізнес⁸³. Дане визначення підтверджує попередню важливу тезу, що кооператив – це не бізнес, а особлива соціальна організація.

Р. Хейзлер та Г. Дрехейм вважають, що кооператив є об'єднанням людей з відкритим членством, створеним з метою задоволення потреб членів за допомогою підприємства, яким вони спільно володіють і користуються⁸⁴. Методологічне значення в цьому визначенні має акцентування уваги на економічній меті кооперативу – задоволення потреб членів та теза про відкрите членство. Це є досить вдале визначення, яке досить чітко розкриває специфіку кооперативів.

Г.Уітні визначає кооператив як добровільну організацію самодопомоги, яка належить своїм членам, демократично контролюється ними і надає їм послуги на неприбутковій чи платній основі⁸⁵. Це визначення перекликається із визначенням, розробленим дослідницьким центром кооперації університету штату Віскансен (США)⁸⁶. Важливою методологічною складовою даного визначення є підкреслення неприбуткової природи кооперативу як форми самодопомоги громадян.

М.Шаарс у своєму визначенні відзначає, що кооператив - це підприємство, що перебуває у добровільній власності його членів-клієнтів, яке здійснює свою діяльність у їхніх інтересах та їхніми зусиллями на неприбутковій основі⁸⁷. Це визначення співзвучне із тим, що дане у всесвітньо відомому Уебстерському словнику англійської мови, в якому вказано, що слово "кооператив" вживається з 1883 року і означає "підприємство або організацію, що належить тим і працює для вигоди тих, хто користується її послугами"⁸⁸.

На міжнародному рівні існує два базових визначення кооперативу, що були поширені двома досить впливовими міжнародними організаціями - Міжнародною організацією праці (МОП) та Міжнародним кооперативним

альянсом (МКА). Міжнародна організація праці визначає кооператив як асоціацію осіб, що добровільно об'єдналися для досягнення загальної мети шляхом створення організації з демократичним управлінням⁸⁹. Міжнародний кооперативний альянс у своєму статуті (в редакції 1979 року) визначив, що будь-яка асоціація осіб або товариств, незалежно від її правового статусу, буде визнана в якості кооперативного товариства за умови, що вона ставить своєю метою покращення економічного і соціального становища своїх членів шляхом використання підприємства, заснованого на взаємодопомозі, і що вона відповідає кооперативним принципам⁹⁰. XXXI конгрес Міжнародного кооперативного альянсу в 1995 році дав визначення кооперативу як групи людей, які добровільно об'єдналися для того, щоб задовольнити свої спільні економічні, соціальні та культурні потреби і прагнення через створене підприємство, яким вони спільно володіють, демократично управляють й контролюють⁹¹. Обидва цих визначення чітко відображають класичну кооперативну концепцію, згідно якої кооператив з одного боку розглядається як об'єднання людей на основі спільних потреб і проблем, а з іншого - як підприємство для задоволення цих потреб. Таке розмежування на об'єднання і підприємство трохи ускладнює розуміння природи кооперативу, але одночасно демонструє вторинний, обслуговуючий характер кооперативного підприємства, яке задовольняє потреби об'єднаних осіб.

Таким чином, проведений аналіз майже 50 визначень кооперативу, як форми господарювання, демонструє велике розмаїття у підходах щодо визначення особливих ознак кооперативних організацій. Одні автори вирізняють як найважливіші риси кооперативів добровільність членства і демократичність управління; інші – вважають доцільним відзначити особливість розподілу результатів господарської діяльності і другорядну роль капіталу; треті – акцентують увагу на відкритості кооперативних організацій; четверті – на особистій участі в управлінні та господарській діяльності; п'яті ставлять на перше місце соціальні цілі, які прагнуть вирішити кооперативи;

шості розглядають кооперативи як організації само- та взаємодопомоги, що дозволяють одержувати певні господарські вигоди від об'єднання (скорочення витрат, підвищення продуктивності праці) і так далі. І лише в не багатьох визначеннях кооперативи розглядаються комплексно і різносторонньо. Взагалі, визначення кооперативу має чітко відрізняти його від інших організацій. Воно має бути достатньо широким, аби охопити всі можливі види кооперативних організацій, і достатньо вузьким, аби усунути будь-яке зловживання у використанні цієї організаційно-правової форми для здійснення некооперативної діяльності.

Базуючись на проведеному аналізі визначень кооперативу, які давались різними авторами в різний час у різних країнах та виявлених в його результаті ознаках⁹², які дозволяють лаконічно відобразити специфічні особливості соціально-економічної природи кооперативу, як конкретної організаційно-правової форми, можна запропонувати наступне визначення: *кооператив це відкрите демократичне об'єднання осіб з метою самозабезпечення необхідними послугами, яке здійснює господарську діяльність на неприбуткових засадах в інтересах своїх членів, що є його рівноправними користувачами-власниками. Кооператив має особливий правовий статус неприбуткового (непідприємницького) товариства, діяльність якого регулюється кооперативним законодавством.* Перша частина запропонованого визначення розкриває організаційно-економічну сторону, а друга - чітко визначає юридичний статус та правову базу діяльності цієї унікальної громадсько-господарської організаційно-правової форми самодопомоги населення. Такий підхід дозволяє в найбільш сконцентрованій формі відобразити найважливіші ознаки кооперативу і отримати визначення, придатне для використання як в економічній, так і юридичній практиці.

1.3. Міжнародні кооперативні принципи - основа діяльності кооперативів та світового кооперативного руху.

Наведені вище визначення кооперативу, розроблені різними авторами в різних країнах і в різні історичні періоди свідчать про те, що кооператив є специфічною організацією, яка принципово відрізняється від інших форм об'єднань людей тим, що в своїй діяльності дотримується певних організаційно-економічних і соціальних правил – кооперативних принципів, сукупність яких властива тільки кооперативним організаціям. Саме ці кооперативні принципи, взяті в комплексі, відрізняють кооперативні організації від інших громадських та господарських об'єднань людей. Особливості виникнення та еволюції кооперативних принципів описані у кандидатській дисертації автора⁹³. В даному ж дисертаційному дослідженні буде проведено поглиблений аналіз природи та форм практичної реалізації кооперативних принципів.

Для того, щоб уникнути плутанини в процесі аналізу, необхідно мати на увазі, що принцип - постійний фактор, який має місце в переважній більшості випадків незалежно від часу та обставин, це - підтверджене практикою узагальнення, виведене із фактів, які спостерігались багато разів. Один із сучасних американських дослідників кооперативного руху Д.Бартон вважає, що принцип кооперації можна визначити як верховний закон, загальну основоположну істину, всебічний і універсальний порядок, що відображає особливі цілі й унікальність кооперативної форми господарювання⁹⁴. Аналогічної думки дотримується В.Уоткінс, який в своїй праці "Природа кооперативних принципів" визначає принцип, як "ідею", що сприймається як незмінна спрямовуюча в політиці чи керівництво у будь-якій дії⁹⁵.

В зв'язку з цим, необхідно чітко розмежувати дві речі:

- **базові кооперативні принципи**, які складають основу всіх кооперативних форм господарювання, незалежно від виду кооперативу, часу та обставин, і

які на практиці довели свою важливість в якості орієнтирів для нормального функціонування кооперативних організацій;

- **операційні кооперативні принципи**, які, деталізуючи базові принципи, формують умови та механізм діяльності кооперативів, забезпечуючи реалізацію кооперативної концепції на практиці.

Базові і операційні принципи співвідносяться між собою як загальне і конкретне. З цього приводу не можна не погодитись із В.Зіновчуком, який розвиває розроблену Г.Мюнкнером концепцію і підкреслює, що слід відрізнити ***кооперативні принципи*** від *кооперативної політики* і *кооперативної практики*. **Кооперативна політика** - це напрямок, який вибрало керівництво кооперативу для досягнення мети кооперації найбільш ефективним шляхом. **Кооперативна практика** - це часте звернення кооперативів до певної дії або звичного для кооперативу методу ведення бізнесу⁹⁶ (на нашу думку тут більш доцільно вживати термін "господарська діяльність", бо слово "бізнес" в наших умовах асоціюється із веденням підприємницької діяльності – В.Г.).

Фундаментальні кооперативні принципи, які визнані в якості міжнародних, були сформульовані Міжнародним кооперативним альянсом (МКА) - створеною ще в 1895 році міжнародною організацією до якої сьогодні входять 9 міжнародних та 226 національних кооперативних організацій (асоціацій, конфедерацій, ліг, спілок та ін.) із 101 країни світу, які об'єднують понад 650 тисяч кооперативів різних видів, членами яких є майже 800 мільйонів осіб. Декларації, в яких були узагальнені і сформульовані міжнародні кооперативні принципи приймалися МКА в 1937 та 1966 роках.

В 30-ті роки ХХст. Міжнародний кооперативний альянс визнав кооперативними принципами наступні положення⁹⁷:

1. вільне членство в кооперативі (принцип "відкритих дверей");
2. демократичний характер управління та контролю (принцип "один член - один голос");

3. розподіл доходу між членами пропорційно обсягам проведених операцій з товариством (куплених в кооперативі товарів);
4. обмежений відсоток на грошові внески та вклади членів кооперативу;
5. політичний та релігійний нейтралітет кооперативів;
6. продаж товарів лише за готівку;
7. обов'язкове здійснення кооперативом виховної, просвітницької та освітньої роботи серед членів кооперативу.

В 1937 році ХУ Конгрес Міжнародного кооперативного альянсу визнав, що істинність кооперативу залежить від застосування чотирьох головних принципів: відкрите членство, демократичне управління, розподіл доходів між членами згідно їх операцій з товариством, обмежений відсоток на капітал. Інші три принципи - політичний та релігійний нейтралітет, торгівля за готівку та розвиток освіти - не являлись обов'язковою умовою при вступі до Альянсу.⁹⁸

В 1949 році Виконавчий комітет Міжнародного кооперативного альянсу вніс поправки до Правил прийому нових членів і відмітив, що принципи, без яких неможлива справжня кооперативна діяльність, включають в себе наступні положення:

1. Кооперативні організації мають бути відкритими для кожного, хто хоче і може здійснювати свою діяльність, без будь-якої політичної, релігійної чи расової дискримінації.
2. Демократичні принципи мають дотримуватись в кооперативах всіх рівнів, іншими словами, кооперативи мають мати право вибирати свої комітети чи інші керівні органи без втручання чи тиску зі сторони, а всі члени кооперативів мають мати однакові права і можливість вільно формулювати та виражати свою думку.
3. Кооперативні організації мають бути зовсім вільні і незалежні, вони повинні мати можливість займати власну позицію із всіх питань, що зачіпають їх інтереси чи інтереси суспільства, позицію, незалежну як від держави в цілому, так і від тих чи інших організацій (політичних партій).

При цьому було відзначено, що в країнах, де не визнається право на вільне об'єднання, де подавляються думки, відмінні від загальноприйнятих, вільні та незалежні кооперативні організації не можуть існувати⁹⁹. Це був відкритий натяк впливової міжнародної кооперативної організації на недотримання міжнародних кооперативних принципів споживчою кооперацією СРСР, представленою в МКА Центросоюзом.

В 1966 році XXIII Конгрес Міжнародного кооперативного альянсу, на основі проведених спеціально сформованою міжнародною групою вчених-кооператорів досліджень, виклав міжнародні кооперативні принципи в наступній редакції:¹⁰⁰

1. Членство в кооперативному товаристві має бути добровільним та доступним без штучних обмежень чи будь-якої дискримінації за соціальними, політичними, расовими чи релігійними ознаками для всіх осіб, які можуть користуватись послугами цього товариства і згодні нести відповідальність, пов'язану із членством.
2. Кооперативні товариства є демократичними організаціями. Їх діяльністю мають керувати особи, вибрані чи призначені членами та підзвітні їм. Члени первинних кооперативів мають мати рівні права голосу (один член - один голос) та участі у прийнятті рішень стосовно діяльності їх товариства. В кооперативних організаціях, які не є первинними кооперативними товариствами (спілки, об'єднання, асоціації та ін. - прим. автора), керівництво здійснюється на демократичній основі в прийнятній формі.
3. Процент на пайовий капітал, якщо такий нараховується, має бути обмеженим.
4. Економічні результати, які виникають в процесі господарської діяльності товариства, належать його членам та мають розподілятися таким чином, щоб виключити можливість збагачення одного члена за рахунок іншого. Це може бути здійснено на підставі рішення членів наступним чином:
 - на забезпечення розвитку діяльності кооперативу;

- на надання спільних послуг;
 - на розподіл між членами пропорційно їх операціям з товариством.
5. Всі кооперативи повинні виділяти кошти на освіту своїх членів, керівників та працівників кооперативу, а також просвіту всього населення, роз'яснюючи всім принципи та методи діяльності кооперації, її економічні та соціальні аспекти.
6. Для того, щоб краще слугувати інтересам своїх членів та суспільства, всі кооперативні організації, повинні активно співпрацювати, використовуючи всі практичні можливості, з другими кооперативними організаціями на місцевому, національному та міжнародному рівнях.

У вересні 1995 року на ювілейному XXXI Конгресі Міжнародного кооперативного альянсу в Манчестері була прийнята "Декларація про кооперативну ідентичність"¹⁰¹. На основі узагальнення понад 150-літнього досвіду міжнародного кооперативного руху в Декларації було дано визначення кооперативу, перелік найбільш важливих цінностей кооперативного руху та принципів, на яких має здійснюватись діяльність кооперативів у XXI столітті. В Декларації підкреслюється, що кооперативи базуються на таких цінностях, як взаємодопомога, взаємна відповідальність, демократія, рівність, справедливість та солідарність. За традиціями основоположників кооперативного руху, відзначається в Декларації, члени кооперативів дотримуються етичних принципів чесності, відкритості, соціальної відповідальності та піклування про інших. Кооперативні принципи є тими спрямовуючими ідеями, за допомогою яких кооперативи впроваджують в життя цінності кооперативного руху. До фундаментальних кооперативних принципів, на яких має ґрунтуватись діяльність будь-якого кооперативу, було віднесено:

1. Добровільність і відкрите членство.

Кооперативи - добровільні організації, відкриті для всіх, хто може користуватись їхніми послугами та готовий взяти на себе відповідальність,

пов'язану з членством, без дискримінації щодо статі, соціального становища, національності, політичної чи релігійної приналежності.

2. Демократичний членський контроль.

Кооперативи - демократичні організації, які контролюються своїми членами. Члени приймають участь в розробці стратегії та напрямків діяльності кооперативів. Чоловіки і жінки, які обрані представниками, підзвітні членам товариства. Члени первинних кооперативів мають рівне право голосу (один член - один голос). Кооперативи інших рівнів також організовані на демократичних засадах.

3. Економічна участь членів.

Всі члени вносять до капіталу кооперативу однакову частину і здійснюють демократичний контроль за його використанням. Певна частина капіталу кооперативу є його власністю. Члени можуть отримувати якусь обмежену компенсацію на свою частку капіталу, або не мати такої компенсації. Це має бути передбачено умовами членства.

Члени кооперативу спрямовують доходи від його діяльності за одним чи кількома із наступних напрямків:

- * на розвиток їхнього кооперативу, при можливості утворюючи резерви, хоча б частина яких є неподільною;
- * на винагороду членів відповідно до їх операцій з кооперативом;
- * на підтримку ініціатив, схвалених членами.

4. Автономія і незалежність.

Кооперативи є автономні організації самодопомоги, що контролюються своїми членами. Якщо вони укладають угоди з іншими організаціями, включаючи державні, чи залучають кошти із зовнішніх джерел, то це робиться на умовах збереження демократичного контролю членами за діяльністю кооперативу та збереження його кооперативної автономії.

5. Освіта, підвищення кваліфікації, інформація.

Кооперативи забезпечують освіту та підвищення кваліфікації для своїх членів, виборних представників, менеджерів і працівників для того, щоб кожен з них міг повноцінно забезпечувати ефективний розвиток свого кооперативу. Вони також інформують громадськість, особливо молодь та громадських лідерів, про природу і переваги кооперації.

6. Співпраця між кооперативами.

Співпрацюючи в структурах місцевого, національного, регіонального та міжнародного рівнів, кооперативи найбільш ефективно слугують своїм членам і розвивають кооперативний рух.

7. Сприяння громаді. Кооперативи працюють на розвиток своїх громад, керуючись політикою, визначеною членами.

Ця, прийнята Міжнародним кооперативним альянсом остання редакція базових кооперативних принципів, є загальним орієнтиром діяльності кооперативних організацій різних країн.

Співзвучні з наведеними вище й принципи, прийняті Всесвітньою Радою кредитних спілок, яка об'єднує майже 38 тисяч кредитних кооперативів із 92 країн, членами яких є понад 100 мільйонів осіб. В преамбулі до ухвалених в серпні 1984 року Міжнародних принципів діяльності кредитних спілок сказано що вони базуються на філософії кооперації¹⁰². Ці принципи викладені наступним чином:

Демократична структура:

1) Відкрите та добровільне членство. Членство в кредитній спілці є відкрите для всіх, хто відповідає вимогам певної спільності, хоче користуватись послугами і готовий прийняти відповідальність, пов'язану із членством.

2) Демократичний контроль. Члени кредитної спілки мають рівні права в голосуванні (один член - один голос) та прийнятті рішень стосовно діяльності спілки, незалежно від суми їх заощаджень чи вкладів до спілки. Голосування в кредитних спілках може бути пропорційне чи репрезентаційне, у відповідності до демократичних принципів. Кредитна спілка є незалежна в межах

законодавства, яке визнає кредитну спілку як кооперативну установу, яка служить своїм членам та контролюється ними. Посади в органах управління кредитної спілки є добровільними та неоплачувані. Кредитна спілка може лише повертати витрати, понесені в зв'язку із виконанням громадської роботи.

3) Відсутність дискримінації. Кредитні спілки не дискримінують за расовою, національною, релігійною, політичною чи іншою ознакою, дотримуються рівноправ'я між чоловіками та жінками.

Послуги членам.

4) Послуги для членів. Послуги кредитної спілки спрямовані на покращення економічного та соціального стану всіх членів.

5) Розподіл між членами. Для стимулювання вкладання членами заощаджень до кредитної спілки, що забезпечує можливість надання позичок та інших послуг, на заощадження та вклади членів мають нараховуватись відсотки, в залежності від фінансових можливостей кредитної спілки. Надлишок доходів над витратами кредитної спілки (до яких включаються і відсотки на вклади - прим. авт.), який виникає в процесі її діяльності, після формування резервів і виплати обмежених дивідендів на паї (якщо такі існують), належить всім членам та має бути використаним для добра всіх членів, а не окремої групи. Надлишок може бути виданий членам пропорційно їхнім операціям з кредитною спілкою у формі прибутку чи звороту процентів, або використаний для покращення роботи чи розширення послуг для членів.

6) Творення фінансової стабільності. Головним обов'язком кредитної спілки є укріплення фінансового стану, включаючи формування відповідних резервів та внутрішній контроль, що забезпечить подальше існування спілки та надання послуг членам.

Соціальні цілі.

7. Освіта та виховання. Кредитні спілки активно заохочують своїх членів, керівників, працівників, а також всієї громади до навчання економічним, соціальним, демократичним принципам кредитних спілок, а також принципу

допомоги самим собі через взаємодопомогу. Сприяння бережливості та розумному користуванню кредитом, ознайомлення з правами та обов'язками членів є дуже важливим для кредитних спілок, які мають подвійну соціальну та економічну природу та прагнуть до найкращого задоволення потреб членів.

8. Кооперація між кооперативами. Виходячи із своєї філософії та практики, що склалась, кредитні спілки, виходячи із своїх можливостей, співпрацюють з іншими кредитними спілками, кооперативами та їх асоціаціями на місцевому, національному та міжнародному рівнях щоб краще служити інтересам своїх членів та їхній громаді.

9. Соціальна відповідальність. Втілюючи ідеали та вірування перших кооператорів, кредитні спілки дбають про гуманний та соціальний розвиток людини і суспільства. Їхній справедливий соціальний світогляд простягається від особистого добробуту людини до добробуту суспільства, в якому людина живе та працює. Ідеалом кредитних спілок є розповсюдження послуг на всіх, хто їх потребує та може вживати. Кожна людина є або членом, або потенційним членом кредитних спілок і тому потрапляє в сферу інтересів та турбот кредитної спілки. Приймання рішень кредитними спілками мають здійснюватись із врахуванням інтересів суспільства, в якому знаходиться кредитна спілка та живуть її члени.

Як відмічає В.В.Зіновчук¹⁰³, посилаючись на дослідження М.Абрахамсена¹⁰⁴, досвід кооперативного руху США дав можливість знайти більш чітку і лаконічну форму для визначення фундаментальних основ кооперативної організації, що може розцінюватися як подальша еволюція принципів кооперації. Після тривалого і всебічного обговорення вони отримали таке загальновизнане формулювання:

- робота (обслуговування) за собівартістю;
- право контролю належить членам-клієнтам кооперативу;
- право власності належить членам-клієнтам кооперативу;
- обмежені дивіденди на пайовий капітал;

- обов'язок кооперативу навчати своїх членів.

Далі В.В. Зіновчук відзначає, що трактування кооперативних принципів було зроблено й Міністерством сільського господарства США у спеціальному звіті Конгресу в 1987 р., де в найбільш концентрованому вигляді розкрито сучасний підхід до визначення суті кооперативу, як форми бізнесу, орієнтованого на тих, хто користується його послугами. Ці принципи являють собою найбільш сприйнятливі істини або закони, що сприяють виникненню і розвитку спільних дій сільськогосподарських виробників у агробізнесі. Таких принципів визначено лише три, але їх можна прослідкувати у роботі кожної кооперативної організації у сільському господарстві США:

1. Принцип отримання вигоди тими, хто користується кооперативом.

Вигоди отримуються у формі:

а) розподілу чистого доходу пропорційно роботі, виконаній через кооператив кожним його членом;

б) вигідних цін (нижчих від ціни посередників у постачанні та наданні послуг та вищих - у сфері реалізації продукції), або іншими словами - обслуговування за собівартістю;

в) виходу на ринок збуту, постачання і послуг, що неможливо без спільних дій товаровиробників;

2. Принцип володіння кооперативом тими, хто користується його послугами. Власність клієнтів може створюватися за рахунок:

а) прямих інвестицій;

б) частини чистого доходу, розподіленого у відповідності з роботою, виконаною через кооператив;

в) включення відрахувань на капіталовкладення в ціну постачання кожної одиниці поставок або відповідним зменшенням реалізаційної ціни одиниці власної продукції;

3. Принцип контролю кооперативу тими, хто користується його послугами. Такий контроль досягається:

а) рівномірним голосуванням (один член кооперативу - один голос);

б) або пропорційним голосуванням у відповідності з обсягом роботи, виконаної через кооператив (стимулювання активного використання кооперативу);

в) або пропорційним голосуванням у відповідності з розміром пайового капіталу (стимулювання інвестицій).

Зрозуміло, що у даному випадку мова йде не про базові, а про операційні кооперативні принципи, які більш детально описують особливості діяльності та специфічну природу кооперативів.

У своєму дослідженні В.В. Зіновчук виділяє нові моменти, що внесені до останньої інтерпретації кооперативних принципів у сільському господарстві США:

по-перше, нові принципи узагальнили в собі деяку кооперативну практику, яка раніше розглядалася як окремий принцип кооперації. Наприклад, обмежені дивіденди на пайовий капітал включені в принцип отримання вигоди тими, хто користується кооперативом.

по-друге, нове трактування отримав принцип демократичного контролю. Визнано, що крім рівномірного голосування члени кооперативу можуть використовувати і пропорційний розподіл голосів у прийнятті принципових управлінських рішень.

На наш погляд, ці "нововведення" є прикладом того, що в окремих високорозвинутих країнах в умовах глобалізації намітилась тенденція до переродження кооперативів у підприємницькі форми. В попередніх параграфах було показано, що кооперативна ідея має суттєву соціальну складову і ця соціальна складова є невід'ємною частиною кооперативних форм господарювання. Чим нижчий рівень життя населення - тим більшою є потреба людей у взаємодопомозі і легше сприймається кооперативна ідея, і навпаки, при піднятті рівня життя - соціальна складова кооперативу відходить на задній план, а на перше місце виступає лише економічна сторона. Соціальна ідея

самопомогі шляхом взаємодопомогі в цьому випадку починає підмінятись економічною ідеєю більш вигідного отримання послуг. Щоб вистояти в конкурентній боротьбі, кооперативи в багатьох розвинутих країнах запозичують сучасні форми та принципи менеджменту, що застосовуються підприємницькими організаціями, і часто відходять при цьому від класичних кооперативних принципів. Тому, відхід від фундаментальних кооперативних принципів "обмеження дивідендів на паї" та "один член - один голос" в окремих високорозвинутих країнах, на нашу думку, не можна вважати подальшим розвитком кооперативних принципів. Скоріше всього це ознака виродження кооперативних форм в постіндустріальному суспільстві.

В доповіді "Кооперативи в 2000 році" на XXVII Конгресі Міжнародного кооперативного альянсу (МКА), відомий кооперативний діяч Лейдлоу відзначив, що керівники та ідеологи кооперативного руху протягом багатьох поколінь підкреслювали, що кооперативи відрізняються від звичайних корпорацій та капіталістичних підприємств своєю подвійною метою: кооперативи є не тільки господарськими організаціями, а й організаціями із певною соціально-економічною метою. Ця позиція соціально-економічного спрямування і є однією із вершин кооперативної філософії.

Над проблемою дослідження міжнародних кооперативних принципів працювало багато відомих західних вчених, чого не можна сказати про вітчизняну економічну науку. З даної проблематики представляють значний науковий інтерес роботи докторів Калверта, Уоткінса, Мюнкнера, Шаарса та інших. Їхні наукові концепції детально проаналізовані у кандидатській дисертації¹⁰⁵ та одній із монографій¹⁰⁶ автора.

Зарубіжні дослідники часто звертають увагу на те, що термін "кооператив", особливо в країнах з перехідною економікою, часто вживається стосовно організацій, в основі діяльності яких лежить некооперативна концепція і намагання втілити в життя ідеї, що відрізняються від перелічених вище¹⁰⁷. Це стосується організацій, що фінансуються і контролюються

державою, які створені для здійснення чітко визначених планів та проектів; організацій, які діють в загальносуспільних інтересах; які створюються для задоволення потреб як членів, так і осіб, що не є членами; організацій з обов'язковим членством тощо. Ці організації, хоча й називаються кооперативами, не є ними за своєю соціально-економічною природою, бо в своїй діяльності не дотримуються міжнародних, визнаних в усьому світі, кооперативних принципів.

Для пострадянських країн ця проблема є досить актуальною. В умовах, коли протягом багатьох десятиліть в економічній системі були відсутні справжні кооперативні форми господарювання, а натомість набула широкого розвитку псевдокооперація, базові кооперативні принципи, прийняті та цілком зрозумілі в світі, у нас виглядають досить “розмиті”, бо лише в загальних рисах характеризують основи діяльності кооперативу як форми господарювання. Ці принципи сформульовані для всіх видів кооперативів і не дозволяють в повній мірі ідентифікувати кооператив як специфічну форму господарювання. В країнах із понад сторічними традиціями кооперативного руху та потужним кооперативним сектором економіки в цьому немає необхідності. Але для країн, які знаходяться на етапі формування повноцінної ринкової економіки базових кооперативних принципів недостатньо для формування повноцінного кооперативного сектора.

В зв'язку з цим, в умовах перехідної економіки досить важливо на теоретико-методологічному рівні чітко визначити оперативні кооперативні принципи та механізми кооперативної діяльності, аби запобігти розвитку псевдокооперації та дискредитації кооперативної ідеї. В зв'язку з цим, важливо виділити чіткий перелік ознак (принципів), сукупність яких дозволяє зробити висновок, що певне об'єднання осіб є класичним, свого роду “ідеальним” кооперативом. Крім цього, важливо виділити ознаки, недотримання хоча б однієї з яких дозволяє зробити висновок, що організацію взагалі не можна вважати кооперативом

Перш за все слід відзначити, що будь-яку характеристику кооперативу можна віднести до однієї з трьох його сторін – організаційної, економічної чи соціальної. Адже кооператив можна характеризувати і з управлінської точки зору, аналізуючи особливості його внутрішньої побудови як організації, і з економічної точки зору, розглядаючи фінансово-господарський механізм функціонування як господарського підприємства, і з соціальної точки зору, досліджуючи його місце в системі суспільних відносин. Звичайно, такий розподіл є до певної міри умовний, але він логічний та необхідний для формулювання чітких ознак для ідентифікації кооперативу.

Головні принципи діяльності кооперативів, що були виявлені в процесі проведення дисертаційного дослідження із визначень кооперативів та аналізу кооперативних принципів, наведені в табл.1.4.

Таблиця 1.4

Принципи діяльності кооперативних організацій

Економічні принципи	Організаційні принципи	Соціальні принципи
Кооператив функціонує для задоволення на неприбуткових засадах (за собівартістю) спільних потреб членів	Членство в кооперативі є добровільним та особистим (не може передаватись іншим особам і успадковуватись)	Створення системи економічної самопомоги та самозабезпечення на основі взаємодопомоги
Члени кооперативу є одночасно його власниками і єдиними споживачами послуг (клієнтами)	Членство в кооперативі є відкритим (потенційна доступність членства в межах можливостей кооперативу)	Альтруїзм членів, який базується на солідарності соціальних груп
Кооператив надає послуги своїм членам з метою скорочення витрат та/або підвищення дохідності їхніх приватних господарств	Демократичне управління та контроль в кооперативі за принципом "один член - один голос"	Освітня робота серед членів та працівників, просвіта населення стосовно демократичних принципів кооперативного руху
Справедливе пропорційне фінансування членами діяльності свого кооперативу	Прозорість діяльності кооперативу перед членами та рівні права членів в користуванні послугами	Турбота про громаду, до якої відносяться чи з якою пов'язані члени кооперативу
Капітал кооперативу формується його членами і складається з дольової (пайової) та неподільної (колективної) частин	Діяльність виборних органів управління та контролю здійснюється на громадських засадах. Оплачується робота лише працівників кооперативу	Співпраця з іншими кооперативами з метою розвитку міцної кооперативної системи взаємодопомоги
Винагорода вкладеного капіталу (нарахування на паї) обмежується певним рівнем	Відповідальність членів за роботу та розвиток свого кооперативу	Дотримання політичного Нейтралітету

Наведені в таблиці принципи в сукупності характеризують класичний кооператив як форму господарювання, яка відповідає прийнятій у більшості країн світу концепції кооперативного руху. В зв'язку з тим, що окремі з наведених принципів відображають маловідомий в українській економічній науці неприбутковий механізм кооперативної діяльності¹⁰⁸, вони та конкретні механізми діяльності кооперативу потребують більш детального розгляду.

Члени кооперативу є одночасно його власниками і єдиними споживачами послуг (клієнтами). Цей принцип в кооперативній літературі часто називають "принципом тотожності". Він впливає із самої першопричини створення будь-якого кооперативу - ідеї колективного *самозабезпечення* необхідними товарами чи послугами. Він є визначальним для специфіки кооперативних форм господарювання принципом. Тому, розуміння цього принципу є основою для сприйняття особливостей соціально-економічної природи кооперативів. Для його пояснення звернемось до фундаментальних засад ринкової економіки.

Задоволення існуючих в ринковій економіці потреб в товарах та послугах, традиційно здійснюється завдяки підприємницькій діяльності - дій однієї групи осіб (підприємців) по задоволенню потреб іншої групи (споживачів) з метою отримання прибутку, як винагороди за здійснення цієї діяльності. Якщо ціна чи якість товарів (послуг) не задовольняють споживачів у них є два можливих варіанти - звернутись до іншого підприємця або відмовитись від своєї потреби. І хоч між підприємцями існує конкурентна боротьба за споживача, різниця в цінах на товари чи послуги, як правило, є незначною. Це викликано тим, що ціна товару (послуги) складається із затрат підприємця та прибутку, який він хоче отримати за свою діяльність. Можливість зменшення затрат обмежується багатьма факторами, а кожний підприємець прагне отримати від своєї діяльності максимальний прибуток. Тому споживачі, для задоволення своїх потреб, змушені сплачувати підприємцям встановлену ними ціну. При цьому *всі*

підприємці є одночасно й споживачами необхідних для здійснення їхньої діяльності товарів та послуг. Як споживачі вони сплачують іншим підприємцям середньоринкову ціну, яка включає в себе вартість понесених затрат та прибуток кожного підприємця, задіяного в процесі просування товару від виробника до кінцевого споживача (рис. 1.1).

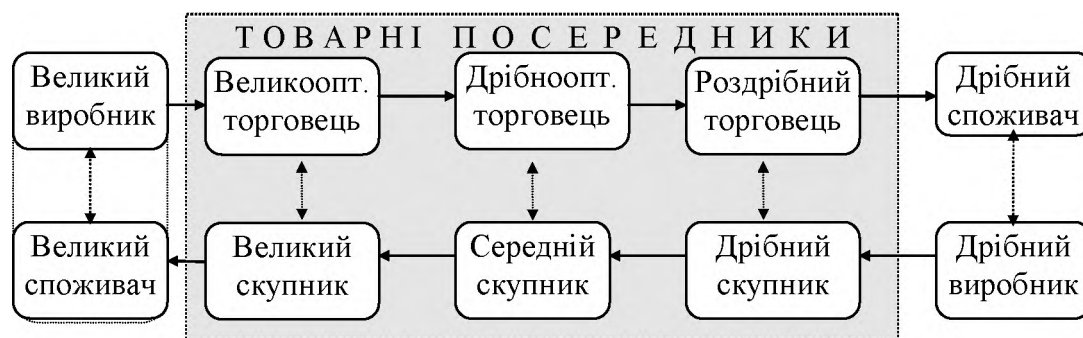

Рис 1.1 Схема руху товарів від виробників до споживачів

Таким чином, кінцева ціна товару (послуги) часто значно перевищує її собівартість та ціну виробника. При цьому, і безпосередній виробник, і кінцевий споживач, змушені сплачувати сформовану підприємцями-посередниками ціну, відшкодовуючи всім причетним до просування товару (послуги) підприємцям понесені ними витрати та сплачуючи кожному з них надбавку у вигляді прибутку. Аналогічна картина спостерігається і в діях фінансових посередників, які прагнуть максимізувати свій прибуток за рахунок залучення фінансових ресурсів від вкладників під якомога нижчий відсоток і розміщення їх у кредити позичальникам під найвищий відсоток.

Однак, споживачі чи виробники можуть задовольнити свої потреби й в інший спосіб, не користуючись послугами посередників. Для цього їм необхідно об'єднатись з тими, хто має аналогічні потреби і створити власну організацію, яка буде забезпечувати своїх членів необхідними товарами (послугами), прагнучи, при цьому, не отримати прибуток від надання послуг своїм членам, а найдешевше та найякісніше задовольнити їх потреби. Це і буде кооператив - організація, яка допомагає своїм членам отримати товари та послуги на кращих умовах за рахунок зменшення кількості посередників на

шляху руху товарів чи послуг. Члени кооперативу одночасно є його власниками та клієнтами (споживачами послуг). Як власники, вони беруть на себе ризик, фінансують свій кооператив та управляють ним, а як клієнти - користуються послугами. Кооператив не має власних економічних інтересів. Його інтереси - це економічні інтереси всіх його членів як користувачів (клієнтів) цієї організації.

Кооператив надає послуги своїм членам з метою скорочення витрат або підвищення дохідності їхніх господарств. Цей принцип тісно пов'язаний із попереднім і підкреслює економічну мету діяльності кожного кооперативу, яка знаходяться у сфері домашнього чи підприємницького господарства кожного члена кооперативу. Даний принцип підкреслює, що господарства членів кооперативу залишаються самостійними приватними господарствами, вони не "зливаються" в кооператив. Кооператив лише створює умови, щоб ці невеликі домашні чи підприємницькі господарства його членів, передавши кооперативу виконання окремих господарських функцій, стали більш ефективними і отримали переваги та можливості, які є у великих і не може бути у дрібних розрізнених господарств. Члени кооперативу, в залежності від його виду, отримують можливість скорочення своїх витрат або збільшення доходів.

Скорочення витрат членів кооперативу відбувається за рахунок зменшення кількості посередників, функції яких кооператив бере на себе, створюючи умови для:

- * закупівлі необхідних членам кооперативу товарів партіями за оптовими цінами;
- * закупівлі товарів з врахуванням сезонного коливання цін;
- * закупівлі необхідних членам товарів на віддалених ринках;
- * ефективного використання наявних в господарствах членів кооперативу матеріальних ресурсів;
- * впровадження енерго- та ресурсозберігаючих технологій;

- * організації виробництва необхідних товарів чи надання послуг для потреб членів кооперативу;
- * організації кредитування своїх членів.

Збільшення доходів господарств членів кооперативу відбувається за рахунок зменшення кількості посередників, функції яких кооператив бере на себе, створюючи умови для:

- * концентрації продукції членів кооперативу та продажу її великою партією;
- * організації продажу продукції своїх членів на нових та віддалених ринках;
- * організації переробки (сортування, упаковки, фасування тощо) продукції господарств членів кооперативу;
- * продажу в найбільш сприятливий ціновий період (враховуючи сезонні коливання цін);
- * оптимізації використання тимчасово вільних ресурсів (грошових коштів, майна тощо) господарств членів кооперативу;
- * збільшення обсягів господарської діяльності господарств своїх членів;

Кооператив має неприбуткову економічну природу¹⁰⁹, але її розуміння часто ускладнюється плутаниною в термінології та ототожненням понять "дохід" та "прибуток". Дохід - це кошти, які отримує організація від своєї діяльності, а прибуток - це перевищення суми доходів організації над її витратами. Прибуток – це похідна від доходу. Організація, яка отримує дохід, може не мати прибутку. Але "не мати прибутку" - не означає "мати збитки". Неприбутковість – це не збитковість. Якщо витрати організації дорівнюють її доходам, то ця організація не має прибутку, але й не має збитків. Її діяльність є економічно самодостатньою, але не збитковою. Це - господарська діяльність на рівні собівартості. Якраз таку господарську діяльність й прагнуть здійснювати справжні кооперативи.

Це, на перший погляд абсурдне твердження, має глибокий економічний зміст. Здійснення господарської діяльності, яка не приносить прибутку, є абсурдною лише в тому випадку, якщо ця діяльність за своєю природою є підприємницькою (тобто її метою є отримання підприємцем прибутку від обслуговування споживачів). В цьому випадку надання послуг за собівартістю, дійсно, є нелогічним, бо така господарська діяльність не досягає кінцевої мети - прибутку на вкладений капітал.

Але якщо господарська діяльність здійснюється з метою самозабезпечення необхідними товарами чи послугами - принцип обслуговування за собівартістю є найбільш логічним. Надання послуг на рівні собівартості для кооперативу не тільки не є абсурдним, а складає його головну мету. Кооперативна діяльність має кінцевою метою не прибуток від послуг, а самі послуги членам кооперативу, які є одночасно його власниками і клієнтами. Кооператив діє для найкращого задоволення потреб своїх членів - зменшення їхніх витрат та/чи збільшення доходів. Тому, навпаки, було б нелогічним прагнення кооперативу отримати прибуток від обслуговування своїх членів, які є його власниками.

Таким чином, **неприбуткова природа кооперативів визначається прагненням надавати своїм членам товари чи послуги за їх собівартістю.** Але, в зв'язку з тим, що собівартість наперед неможливо точно визначити, члени кооперативу для забезпечення його стабільного фінансового становища та формування резерву обігових коштів, як правило, приймають рішення про отримання послуг від кооперативу за такими цінами та розцінками, які б не призвели до збитків, а могли б гарантовано забезпечити покриття витрат кооперативу. Для підприємницької діяльності сума доходів, що перевищує витрати, звичайно, вважалась би прибутком. Але в кооперативній діяльності кошти, що надходять кооперативу від його членів (які є власниками!) у вигляді плати за товари чи послуги понад їх собівартість, не можна вважати прибутком в традиційному розумінні цього слова. Це

перевищення доходів над витратами в кооперативі є не метою діяльності, а наслідком неможливості точного попереднього розрахунку ціни на рівні собівартості. З цього приводу конгрес Міжнародного кооперативного альянсу, який відбувся в 1969 році в Гамбурзі рекомендував замінити термін "прибуток" на більш правильний для кооперативної діяльності термін - "економічні результати"¹¹⁰. Але, ще більш точним можна вважати термін "фінансовий результат" діяльності кооперативу.

Дійсно, кооператив отримує кошти від надання послуг своїм членам, які є його власниками. Тому правомірність ототожнення цих коштів з доходом в класичному розумінні, можна поставити під сумнів. Доходом традиційно прийнято вважати кошти, що отримуються від клієнтів (третіх осіб), а не від власників. Кооперативи ж проводять господарські операції не із своїми членами, а із суб'єктами ринку від імені та в інтересах своїх членів. Вони не продають продукцію своїм членам, а закупають її для них, не здійснюють торгівельної діяльності, а реалізують продукцію своїх членів, а також організовують взаємодопомогу між своїми членами. Тому економічна природа коштів, що надходять від членів за користування послугами кооперативу, більш подібна до природи членських внесків, ніж до природи доходу. Цей висновок підтверджується тим, що члени кооперативу самотійно і за взаємною згодою встановлюють механізм фінансування діяльності кооперативу та визначають його цінову політику. Якщо встановлені ціни не покривають собівартості діяльності кооперативу, його члени будуть змушені самотійно компенсувати збитки шляхом внесення додаткових внесків. Тому плата за послуги кооперативу встановлюється за взаємною згодою членів кооперативу в порядку, передбаченому статутом чи рішеннями загальних зборів і кооператив веде аналітичний облік сплачених кожним членом коштів.

По закінченні фінансового року, коли визначена фактична собівартість, фінансовий результат неприбуткової діяльності (перевищення доходів кооперативу над його витратами) розподіляється особливим чином за

спільним рішенням членів чи представницьких органів управління кооперативу. Переважна частина вказаних коштів, як правило, повертається членам у вигляді так званих кооперативних виплат, що фактично є поверненням частини коштів, сплачених членами кооперативу за користування його послугами. Інша частина спрямовується на поповнення резервів кооперативу, на потреби громади і лише обмежена частина фінансового результату може використовуватись в якості нарахувань на паї (цей термін вжитий, щоб підкреслити відмінність сутності економічної природи цих коштів від дивідендів – В.Г.).

Таким чином, можна зробити висновок, що в кооперативах фактично немає отримання та розподілу прибутку в класичному розумінні. Кооперативи мають неприбуткову економічну природу, яка визначається наступними ознаками:

- * мотивацією створення та участі в кооперативі для членів є отримання необхідних їм товарів чи послуг, а не прибутку на вкладені в діяльність кооперативу кошти;
- * кооператив обслуговує лише своїх членів¹¹¹, які одночасно є його рівноправними власниками та користувачами (клієнтами);
- * кооператив прагне здійснювати обслуговування за собівартістю;
- * господарська діяльність кооперативу здійснюється від імені його членів і спрямована на задоволення їхніх потреб в товарах та послугах;
- * кошти на ведення господарської діяльності кооператив отримує від своїх членів;
- * члени кооперативу вносять паї для отримання можливості користуватись послугами, а не для отримання нарахувань на них (тому нараховані на паї кошти мають відмінну від дивідендів економічну природу);
- * фінансовий результат (перевищення доходів над витратами) є не метою кооперативної діяльності, а наслідком неможливості точного попереднього розрахунку собівартості. Цей результат отримується від членів кооперативу

і розподіляються між ними за їх спільним рішенням і, після визначення фактичної собівартості, повністю чи частково повертається членам кооперативу пропорційно обсягам користування послугами.

В зв'язку із особливою економічною природою кооперативів, в багатьох країнах світу вони мають статус неприбуткових (non-profit) організацій та звільняються від сплати податку на прибуток (дохід).

Справедливе пропорційне фінансування членами діяльності кооперативу. Для здійснення господарської діяльності кооперативу необхідні матеріальні та фінансові ресурси. Вони формуються за рахунок внесків членів кооперативу, плати за користування послугами та резервів, що створюються та поповнюються за рахунок відрахувань частини фінансового результату діяльності кооперативу.

Сплата внесків дає членам право та можливість користування послугами кооперативу. Види, розмір, порядок внесення, використання та повернення внесків самостійно визначаються і затверджуються членами кооперативу. Членські внески діляться три великі групи: вступні, пайові та цільові. Вступний внесок вноситься у грошовій формі одноразово при вступі до кооперативу та при виході з нього не повертається. Вступні внески переходять у власність кооперативу та використовуються на проведення організаційних заходів щодо його створення, а в діючому кооперативі - спрямовуються на поповнення колективних фондів (резервів). Пайові внески можуть вноситись у грошовій або матеріальній формі в порядку, передбаченому Статутом та Правилами внутрішньої господарської діяльності кооперативу. Вони використовуються на здійснення статутної діяльності. Пайові внески поділяються на обов'язкові і додаткові. Обов'язковий пайовий внесок є умовою членства в кооперативі, вноситься одноразово або частками до досягнення встановленої величини і повертається члену лише при вибутті із кооперативу. Обов'язковий пайовий внесок, як правило, має бути пропорційний планованим обсягам користування послугами кооперативу.

Такий підхід забезпечує дотримання принципу справедливості фінансування членами діяльності кооперативу. В деяких кооперативах встановлюється однаковий для всіх членів розмір обов'язкового пайового внеску. Якщо члени кооперативу вважають це справедливим - такий підхід може мати місце. Додаткові пайові внески можуть вноситись за бажанням або у випадку необхідності здійснення додаткового фінансування діяльності кооперативу. Пайові внески належать членам на правах сумісної дольової власності у вигляді частки у пайовому фонді кооперативу. При виході з кооперативу пайові внески повертаються членам в порядку, встановленому Статутом та Правилами внутрішньої господарської діяльності кооперативу. В окремих випадках, крім вступних та пайових внесків, можуть бути передбачені цільові внески. Вони можуть вноситись у грошовій або матеріальній формі на умовах та в порядку, визначеному загальними зборами. Кошти цільових внесків можуть переходити у власність кооперативу і не повертатись членам, а можуть залишатись власністю членів і через певний час бути повністю чи частково їм повернутими. Режим цих внесків залежить від рішення членів кооперативу. Облік пайових та цільових внесків здійснюється в спеціальних особових картках членів кооперативу.

Іншим джерелом фінансування діяльності є плата членів кооперативу за користування його послугами. Кооператив не має на меті заробити прибуток, а спрямовує свою діяльність на зменшення витрат чи збільшення доходів членів кооперативу, надаючи їм послуги по собівартості. Для компенсації понесених кооперативом витрат на організацію господарської діяльності встановлюється плата за послуги у вигляді попередніх цін (розцінок), які б могли покрити затрати кооперативу і не допустити виникнення збитків, а відповідно і втрати частини пайових внесків. Попередня ціна товару (послуги) встановлюється на одиницю продукції чи окрему послугу, які члени отримують від кооперативу¹¹². По закінченні фінансового року, коли підрахована фактична собівартість кооперативної діяльності і виявлений

фінансовий результат, робиться коригування попередніх цін і встановлення остаточної ціни кооперативу. За колективним рішенням членів кооперативу фінансовий результат спрямовується на кооперативні виплати (повернення) членам, від/для яких цей результат був отриманий. Крім цього, частина фінансового результату спрямовується на формування резервів кооперативу.

Винагорода вкладеного в кооператив капіталу (нарахування на паї) обмежується. При розподілі фінансового результату члени кооперативу, крім спрямування його на кооперативні виплати та поповнення резервів, можуть прийняти рішення про винагороду пайового капіталу у вигляді нарахування дивідендів на пайові внески. Але, як правило, така винагорода вкладеного капіталу обмежується традиційною кооперативною практикою та національним законодавством. Наприклад, в сільськогосподарських кооперативах США дивіденди обмежуються розміром 8%, в Ірландії – 4-7%¹¹³. Це викликано неприбутковою економічною природою кооперативу. Члени вносять пайові внески не для того, щоб отримати на них нарахування, а для того, щоб мати можливість користуватись послугами кооперативу. Отримання фінансового результату, який є єдиним джерелом виплати нарахувань на паї, - це не мета діяльності кооперативу, а наслідок неможливості точного попереднього визначення собівартості послуг. А так як діяльність кооперативу є неприбутковою, фінансовий результат пріоритетно має спрямовуватись на кооперативні виплати (повернення) членам, формування резервів і лише незначна частина може бути призначеною для нарахування на паї членів.

Капітал кооперативу складаються з дольової (пайової) та неподільної (колективної) частин. Пайові внески членів складають пайовий капітал (фонд) кооперативу, в якому чітко визначена частка кожного члена. Паї в кооперативі мають принципово іншу економічну природу, ніж в підприємницьких товариствах. Члени кооперативу вносять пайові внески не заради отримання на них нарахувань, а для отримання можливостей користуватись послугами кооперативу. В зв'язку з цим, в кооперативах

розмір паю, як правило, має бути пропорційним обсягам користування послугами¹¹⁴. При збільшенні обсягів користування послугами член кооперативу повинен збільшити розмір свого паю, а при зменшенні - може звернутись до кооперативу з проханням повернути йому частину внесеного раніше паю. Слід відзначити, що члени кооперативу є власниками частки у його пайовому капіталі (фонді), а також сум щорічних кооперативних виплат та виплат на паї. Але при цьому, члени кооперативу не мають відособлених прав на будь-яке окремо визначене майно кооперативу, крім випадків, коли це майно було внесено ними у вигляді пайового чи зворотнього цільового внеску.

В кооперативах створюється також резервний капітал, джерелом якого є вступні внески та постійне відрахування частини фінансового результату діяльності кооперативу. Резервний капітал є неперсоніфікованим (в ньому не визначена частка кожного члена) і у багатьох країнах є неподільним, тобто не може бути розподіленим між членами при ліквідації кооперативу.

Майнова відповідальність членів кооперативу за його зобов'язаннями. Кооператив відповідає за своїми зобов'язаннями перед третіми особами всім належним йому майном. У випадку його недостатності члени кооперативу за його зобов'язаннями можуть відповідати: своїм обов'язковим паєм; сумою, кратною обов'язковому паю; визначеною в статуті грошовою сумою чи усім своїм особистим майном. Вид відповідальності, як правило, самостійно вибирається членами кооперативу та фіксується в його статуті. Для окремих видів кооперативів в законодавстві може встановлюватись певний вид (види) відповідальності членів.

Наведені вище принципи та механізми діяльності кооперативів складають основу специфічного неприбуткового господарсько-фінансового механізму кооперативної діяльності в умовах ринкової економіки. Інші кооперативні принципи та механізми діяльності будуть детально розглянуті в наступних розділах.

На підставі проведеного дослідження можна зробити висновок, що загальною ідеєю, яка пронизує соціальні, економічні та організаційні принципи кооперативної діяльності є справедливість. І це – закономірно, бо витоками світового кооперативного руху є високоморальні вчення утопічного та християнського соціалізму (детально цей процес описано у кандидатській дисертації автора¹¹⁵). Ідеї гуманності та справедливості, закладені у цих вченнях, були втілені їх послідовниками в конкретній організаційній формі господарювання – кооперативі. Перші кооператори з англійського містечка Рочдель, які заклали підвалини світового кооперативного руху, тому й називали себе “Справедливими (виділено мною – В.Г.) рочдельськими піонерами”.

Таким чином, загальним кооперативним принципом є соціальна, організаційна та економічна справедливість¹¹⁶. Цей принцип знаходить своє відображення в соціальному спрямуванні, організаційній структурі та економічному механізмі діяльності кооперативів (рис. 1.2).

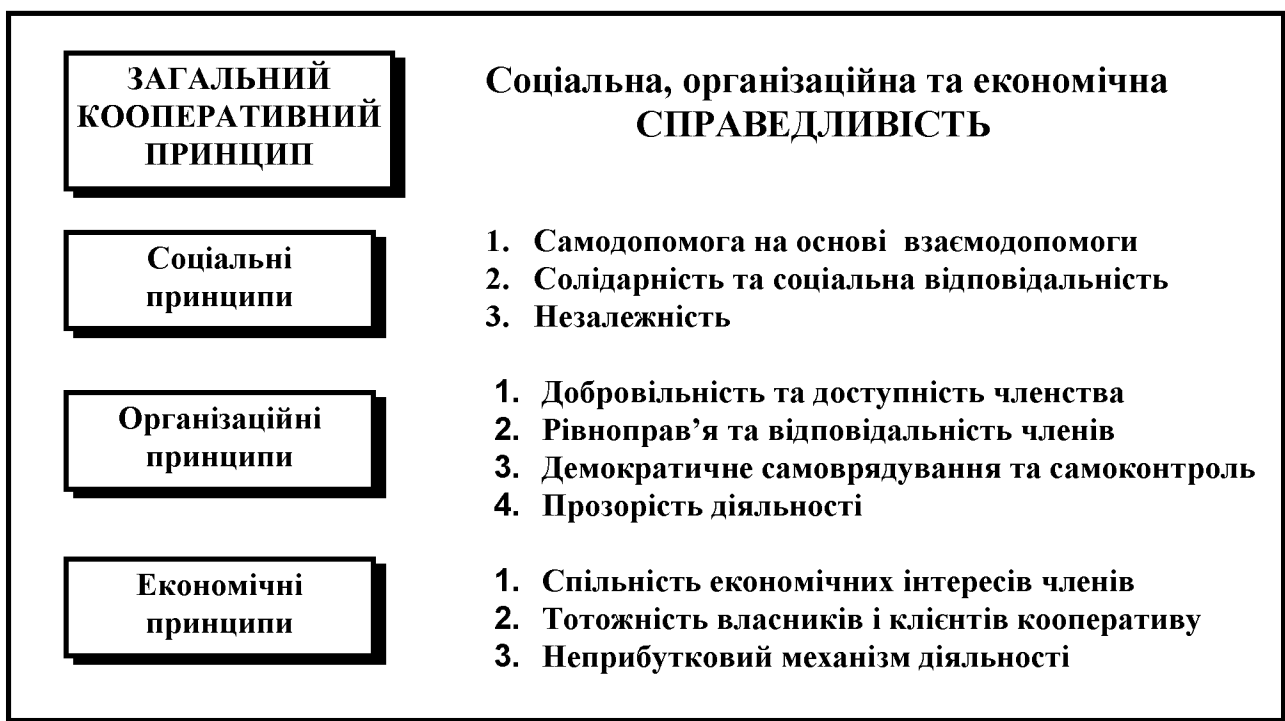

Рис. 1.2 **Фундаментальні кооперативні принципи**

Соціальні принципи діяльності кооперативів формують механізм соціальної та економічної самодопомоги на основі взаємодопомоги,

солідарності, незалежності та соціальної відповідальності. Членами кооперативів є, як правило, мало- та середньозабезпечені верстви населення, які потребують підтримки в умовах жорсткої ринкової конкуренції. Через кооперативи ці соціальні групи отримують можливість самостійно організувати допомогу самим собі (самодопомогу) на основі допомоги один одному (взаємодопомоги). Організаційні принципи діяльності кооперативів забезпечують функціонування кооперативів як організацій з добровільним та доступним членством, рівними правами та відповідальністю членів, демократичним самоврядуванням, самоконтролем та прозорою діяльністю. Це забезпечує їх безперервний та стабільний розвиток. Економічні принципи кооперативу формують специфічний неприбутковий господарсько-фінансовий механізм діяльності, який відрізняє кооперативи від інших форм господарювання і створює можливість реальної реалізації соціальних принципів самодопомоги.

В комплексі ці кооперативні принципи створюють організацію з унікальною соціально-економічною природою, яка має одночасно ознаки громадської організації та господарського підприємства¹¹⁷. Кооператив є специфічним громадським об'єднанням, яке має певні соціальні завдання, структуру та організаційні принципи громадської організації. Але це громадське утворення принципово відрізняється від інших об'єднань громадян тим, що головним видом його діяльності є господарська діяльність, спрямована на досягнення для своїх членів економічного ефекту від участі в цьому об'єднанні (а не політичного, соціального, культурного чи ефекту для суспільства чи певної групи, як це має місце в інших громадських організаціях). Ця особливість наближає кооператив до господарських підприємств, тим більше, що кооперативи можуть здійснювати господарську діяльність у різних сферах. Але від господарських організацій, котрі надають аналогічні послуги, кооператив принципово відрізняється тим, що його діяльність спрямована не на отримання прибутку, а на задоволення потреб

своїх членів, які одночасно є його власниками та клієнтами. Головні ознаки, які вирізняють кооперативи серед інших суб'єктів господарювання наведено в табл.1.5.

Таблиця 1.5

Найбільш суттєві відмінності кооперативних (неприбуткових) та господарських (підприємницьких) товариств

ОЗНАКИ	КООПЕРАТИВНІ ФОРМИ ГОСПОДАРЮВАННЯ	ПІДПРИЄМНИЦЬКІ ФОРМИ ГОСПОДАРЮВАННЯ
Соціальні цілі	Взаємодопомога, самопомога і економічний самозахист від різноманітних посередників, різні соціальні програми для членів та громади	не встановлюються
Економічні цілі	Забезпечення членів необхідними товарами та послугами, скорочення витрат та збільшення дохідності приватних господарств членів	Отримання прибутку власниками від надання послуг клієнтам
Статус	неприбуткова організація	підприємницька організація
Організаційна форма	Кооператив	акціонерне товариство, товариство з повною, додатковою чи обмеженою відповідальністю, приватна фірма
База членства	Створюється на основі певної спільноти людей, об'єднаної професійною, територіальною чи іншою ознакою	Немає. Створюється на базі довільної групи людей, готових інвестувати свій капітал
Управління	Демократичне. Кожен член має право одного голосу, незалежно від суми його вкладу в кооператив	Управління (кількість голосів) пропорційна частці у капіталі
Власники	Всі члени кооперативу, незалежно від часу вступу. Кількість власників не є фіксованою чи обмеженою	Засновники та акціонери. Кількість фіксується в момент заснування та обмежується певною величиною
Капітал	Пайовий капітал спочатку є порівняно невеликим, але поступово зростає за рахунок нових членів. Існує поняття "неподільного" капіталу.	Статутний капітал вноситься при створенні, є порівняно великим та фіксованим.
Клієнти	Члени-власники кооперативу	Переважно особи, що не є власниками
Розподіл результатів діяльності	Пропорційно користуванню послугами кооперативу (повернення "переплачених" коштів)	Пропорційно частці у капіталі
Законодавче регулювання	Кооперативне законодавство	Підприємницьке законодавство
Державна підтримка	У вигляді звільнення від податків, надання пільгових кредитів та інших форм допомоги	Як правило, лише у вигляді створення сприятливого законодавчого середовища

Таким чином, діяльність на основі специфічних кооперативних принципів є особливою рисою кооперативних форм господарювання. Ці принципи, в комплексі формують унікальність даної організаційно-правової форми та відрізняють її від інших громадських та господарських об'єднань.

1.4. Базові моделі сільської та міської кредитної кооперації

Кредитна кооперація історично виникла у двох основних формах. Видатні німецькі кооператори та громадські діячі Герман Шульце-Деліч та Фрідріх Райфайзен майже одночасно, незалежно один від одного, запропонували два принципово різних підходи щодо організації кооперативного кредитування: перший – для міського населення, другий – для селянства. Відповідно, виникло й два типи кредитних кооперативів: кредитні товариства (їх ще часто називають “сільські каси”) Ф. Райфайзена та ощадно-позичкові товариства (їх ще називають “народні банки”) Г. Шульце-Деліча. Це були дві різні моделі кооперативного кредитування, кожна з яких була пристосованою до певного соціального середовища. З Німеччини вони поширилися в інші країни і сьогодні є всі підстави стверджувати, що кредитна кооперація у будь-якій країні ґрунтується на основі моделі Райфайзена або Шульце-Деліча, з деякими відмінностями, викликаними особливостями національного законодавства. В окремих країнах паралельно існують обидві форми, а може зустрічатись їхній змішаний варіант. Тому, розуміння природи сучасної кредитної кооперації неможливе без аналізу особливостей цих класичних форм.

Модель кредитних товариств Ф.Райфайзена.

Райфайзенівське кредитне товариство діяло на основі специфічних, пов'язаних в одну систему організаційно-економічних принципів¹¹⁸. У книзі “Кредитні товариства як засіб від бідності селян, фабричних робітників та ремісників”¹¹⁹, Райфайзен описав та обґрунтував свою систему фінансової самопомогі для сільського населення. Але, викладаючи свої погляди у

вказаній книзі, він не наводив вичерпного переліку організаційних та економічних принципів функціонування системи фінансової самопомоги селян. Тому, різні дослідники, аналізуючи зміст книги, на власний розсуд виділяють певні положення як “принципи Райфайзена”.

Так, наприклад Г.Вольф¹²⁰ виділив у системі Райфайзена вісім принципів:

- 1. Заперечення вступних та пайових внесків.**
- 2. Відсутність видачі дивідендів членам.**
- 3. Спрямування чистого доходу товариства в запасний та установчий фонди, які є власністю товариства, а не його членів.**
- 4. Безкоштовна робота членів правління та ради кооперативу.**
- 5. Локалізація, тобто обмеження району діяльності товариства.**
- 6. Необмежена майнова відповідальність членів.**
- 7. Надання позичок тільки членам.**
- 8. Надання позичок виключно на виробничі цілі.**

Інший дослідник кооперативного руху А.Н.Анциферов¹²¹, до перелічених вище принципів додає ще два:

- **заборона учасникам товариства бути одночасно членами двох або більше товариств;**
- **зобов’язання товариства керуватись у своїй діяльності системою обліку та положеннями, розробленими об’єднанням, до якого входить товариство та підлягати контролю з його боку.**

М.І. Туган-Барановський¹²² характерною особливістю кредитного товариства Райфайзена вважає:

- **відсутність відповідності між активними та пасивними операціями товариства.**

На думку С. Бородаєвського¹²³, важливі ще такі принципи:

- **прийняття у члени товариства, виключно сільських господарів;**
- **поєднання кредитних операцій з операціями по закупівлі та збуту товарів.**

К.А. Пажитнов¹²⁴ до перелічених ознак Райфайзенівських товариств додає:

- **покладання на кредитне товариство функції доброчинної установи.**

Як бачимо, стосовно принципів, за якими діяли організації Райфайзена, є багато поглядів. Деякі дослідники обмежуються простим перерахуванням ознак, не аналізуючи їхнього взаємозв'язку. Наприклад, принцип заборони участі в інших подібних товариствах викликаний необмеженою відповідальністю членів за боргами товариства. Цей принцип є похідним від принципу необмеженої відповідальності членів.

Найголовнішими, фундаментальними принципами діяльності товариств Райфайзена можна вважати такі положення¹²⁵:

1. **Відсутність пайового капіталу (членських внесків).**
2. **Необмежена відповідальність членів по боргах товариства.**
3. **Обмеження району діяльності товариства** (щоб усі члени знали одне одного).
4. **Надання позичок лише членам товариства з урахуванням особистості позичальника.**
5. **Безоплатна робота у виборних органах управління та демократичний контроль в організації.**

Розглянемо окремо кожен з цих принципів, їхній взаємозв'язок та особливості системи, яку вони створюють у комплексі.

Перший принцип Райфайзена: відсутність пайового капіталу в товаристві. Цей принцип, на перший погляд, здається абсурдним. Адже жодна організація в принципі не може існувати без капіталу, який вноситься власниками при її заснуванні і використовується на виконання статутних завдань. Якщо товариство створюється для надання кредитів, логічно що воно мало б утворити за рахунок пайових внесків членів пайовий капітал, який у подальшому використовувався б для надання позичок.

Але Райфайзен принципово відкидав необхідність пайового капіталу. К.А.Пажитнов¹²⁶ зазначає, що, працюючи в селі та бажаючи допомогти саме найменш забезпеченим селянам, Райфайзен прийшов до висновку, що не можна вимагати від них ніяких грошових внесків при вступі до товариства. І дійсно, за першим статутом, члени не були зобов'язані сплачувати ні паїв, ні вступних внесків. Але німецький кооперативний закон 1889 року змінив цей порядок, зробивши паї обов'язковими для всіх товариств. У зв'язку з цим кредитні товариства Райфайзена були змушені запроваджувати паї, але вони зробили досить дрібними і лише номінального характеру. За дослідженнями А.Н. Анциферова¹²⁷, у кредитних товариствах Райфайзена кожен його член міг мати лише один пай, вартістю не вище 15 марок (який, крім того, міг сплачуватись в розстрочку. – *Прим. авт.*); нарахування на паї не могли перевищувати відсотків за позичені товариством кошти; вступного внеску не було; спочатку товариства зовсім не мали пайового капіталу (пайових внесків), аби відкрити доступ до товариства всім бажаючим, незалежно від їхнього майнового стану, але були змушені відступити від цього принципу через вимог законодавства, яке зобов'язало кооперативні товариства мати пайовий капітал.

Чому ж Райфайзен так принципово виступав проти пайового капіталу? Справа в тому, що товариства, як правило, започатковувались незначною кількістю осіб. Щоб сформувати достатній для надання кредитів капітал, товариство мало встановити великий розмір паю для кожного члена. Але в той час переважна більшість селян не мала достатньо коштів, щоб вносити паї значного розміру. Це могли собі дозволити лише окремі господарі. Тому великий розмір паю обмежував доступ до товариства широких верств селян. Встановлення невеликого розміру паю відкривало можливість для вступу в товариство середнім та незаможним селянам, але не дозволяло сформувати достатню для надання кредитів суму. Тож у цьому випадку кооператив потребував зовнішньої допомоги.

Отже, таким чином сільська кредитна кооперація стояла перед дилемою: або великий пай і недоступність товариського кредиту для біднішої частини селянства, або невеликий пай (навіть його повна відсутність), але в такому разі, – допомога збоку. Звичайно, Райфайзен обрав другий варіант. За дослідженням М.І.Туган-Барановського¹²⁸ перші райфайзенівські товариства отримували капітал на благодійних засадах: заможніші мешканці села – поміщики, духовенство та ін. – надавали кредитним товариствам необхідний йому капітал з умовою, що він буде повернутий після того, як товариство зміцніє. Але, якщо б всі кредитні кооперативи створювались на основі благодійної допомоги збоку, вони не могли б набути великого поширення.

Насправді, життя внесло свої корективи, і наведена вище дилема з часом знайшла цікаве логічне вирішення. Перші кредитні кооперативи зміцніли, створили свої об'єднання, які отримали можливість надавати позички новостворюваним товариствам, забезпечуючи їх необхідним для початкового розвитку капіталом. Сільська кредитна кооперація отримала міцну основу для свого розвитку, стала обходитись без сторонньої допомоги (що мало місце з самого початку) та одночасно уникла необхідності формування пайового капіталу за рахунок пайових внесків великого розміру.

Таким чином, відмова від капіталу, сформованого великими пайовими внесками членів, найкраще відповідає завданням селянської кредитної кооперації, яка ставить за мету організувати кредит для широкого кола селян. **Капітал, необхідний товариству для початку справи, отримується не за рахунок пайових внесків членів, а за рахунок коштів, залучених збоку.** Але для того, щоб будь-яка організація або особа надала товариству свої кошти, необхідна гарантія повернення цих коштів. І цією гарантією став другий принцип Райфайзена.

Другий принцип Райфайзена – **необмежена відповідальність членів за боргами товариства** – став тією основою, що забезпечила довіру до товариства з боку кредиторів. У цьому принципі знаходить свій прояв сила

кооперативного об'єднання. Окремі не досить платоспроможні господарства об'єднані міцним зв'язком взаємної солідарної відповідальності разом являють собою сильну, достатньо платоспроможну одиницю. І чим більше членів об'єднано в цій організації – тим вища її платоспроможність.

Звичайно, що солідарна відповідальність членів викликала довір'я та повагу з боку кредиторів та значно підвищувала платоспроможність товариства. Майно декількох сотень селянських господарств – членів товариства було надійним забезпеченням та дозволяло товариству отримати великий і довготерміновий кредит, а з нього сформувати початковий капітал. Комерційні банки, які не хотіли мати справу з окремими дрібними селянськими господарствами і, як правило, відмовляли їм у кредиті, кредитному товариству, як надійному позичальникові, кредит надавали. Крім цього, така форма забезпечення зобов'язань товариства викликала довіру людей, і серед них знайшлося багато бажаючих вкласти свої гроші на ощадні та поточні рахунки, які відкривало товариство.

Отже, у кредитних товариствах Райфайзена **не пайовий капітал став основою діяльності, а довіра до товариства з боку кредиторів**. Тому в райфайзенівських організаціях не було необхідності у пайових внесках та створенні з них початкового власного капіталу. **Товариство починало працювати на залучених під солідарну відповідальність коштах**. Це давало можливість навіть найбіднішим селянам ставати членами кредитних товариств.

Слід відзначити, що деякі дослідники не вважають принцип необмеженої відповідальності членів надзвичайно важливим. Так, М.І.Туган-Барановський¹²⁹ не розглядає солідарну відповідальність як принцип, але вважає принциповою заборону членові товариства одночасно брати участь в декількох товариствах, яка, власне, впливає із принципу необмеженої відповідальності в цих товариствах. А.В.Чаянов¹³⁰ вважає, що необмежена відповідальність у райфайзенівських товариствах є лише поступкою ідеології капіталістичного кредиту і платоспроможність кредитного товариства

встановлюється не цим, а іншими принципами Райфайзена. Крім цього, Чаянов вважав, і з ним тут не можна не погодитись, що загроза необмеженої відповідальності змушувала членів активно вникати у справи свого кооперативу, контролювати його роботу та формувати в селі громадську думку на користь вчасного повернення позик.

Цікавою видається думка А.Н.Анциферова¹³¹, який зауважує, що суворий принцип необмеженої відповідальності дійсно не був таким уже й страшним. Справа в тому, що цей принцип мав швидше психологічне значення і в житті до нього майже ніколи не доходило. Реальна відповідальність членів своїм майном наступала лише у випадку, коли товариство неспроможне було покрити зобов'язання власним майном, що формувалось за рахунок процентів від наданих позичок. Як правило, за декілька перших років роботи товариство накопичувало необхідні для виконання своїх зобов'язань резерви.

Принцип солідарної відповідальності, крім усього, фактично забезпечував механізм взаємного страхування господарств членів товариства. Непередбачувані форс-мажорні обставини, такі, як пожежа, град, падіж худоби, пошесть та інші можуть миттєво зробити добре селянське господарство неплатоспроможним. Якщо кредитором такого господарства є банк, він усіма засобами прагнучим повернути свої гроші, навіть якщо внаслідок цього остаточно розорить господарство позичальника. Якщо кредитором буде товариство – воно має можливість допомогти своєму членові, який потрапив у біду. Таким чином, ризик банкрутства від непредбачуваних обставин кожного окремого господарства може бути зменшений за рахунок підтримки товариства. На закінчення розгляду райфайзенівського принципу необмеженої відповідальності членів за боргами товариства слід зауважити, що з часом цей принцип все ж таки втратив своє значення. Але це сталося лише після того, як з'явилися інші форми забезпечення вкладених у товариство грошей (наприклад, державна опіка і контроль, підтримка об'єднаннями кредитних кооперативів та ін.).

Третій принцип Райфайзена: обмеження району діяльності товариства (в літературі він часто називається “принципом локалізації”). Цей принцип на перший погляд здається нелогічним. Адже кожна організація зацікавлена в максимальному розширенні поля своєї діяльності. Тому кредитний кооператив має бути зацікавленим в охопленні якомога більшої території та залученні якомога більшої кількості членів. Але райфайзенівські товариства чинили навпаки – обмежували сферу своєї діяльності. Найоптимальнішою Райфайзен вважав територію діяльності товариства в межах одного церковного приходу. Максимальним районом для кредитного товариства вважалась територія, на якій проживає до 1500 осіб¹³². На практиці, середня кількість членів райфайзенівських товариств була значно меншою. За оцінкою Туган-Барановського¹³³, в Німеччині на одне райфайзенівське товариство на початку ХХ ст. припадало в середньому менше ніж 100 членів, тоді як в Україні – близько 700. У цей самий час, за оцінкою Ю.Переяславського¹³⁴, середня кількість членів у сільських кредитних касах Німеччини не перевищувала 90 чол., міських райфайзенівських кредитних касах Франції – 50 членів, райфайзенівських касах бельгійського селянського союзу – 75 членів.

Логічність принципу локалізації викликана необмеженою солідарною відповідальністю членів товариства за його боргами. Зрозуміло, щоб погодитися взяти на себе відповідальність за дії людини, необхідно добре знати її особисті якості. Крім цього, необхідно знати її платоспроможність та ефективність ведення господарства. Тож, обмеження району діяльності товариства сприяло тому, щоб його члени, які несли солідарну відповідальність по його боргах, добре знали одне одного, а правління мало можливість слідкувати за змінами у фінансово-майновому стані господарств членів товариства та цільовим використанням кредиту.

Локалізація діяльності товариства була необхідною для забезпечення його стабільності, та водночас стримувала можливість зростання, що

призводило до зниження ефективності. Обмеження району діяльності створювало товариству певні проблеми:

- не завжди вдавалося забезпечити матеріальну міцність та фінансову стабільність товариства через малу кількість членів та незначний розмір заощаджень селян;
- часто не вдавалося взяти дешевий кредит через дефіцит обігових коштів та мінімальність обороту товариства;
- через нестачу коштів товариство не могло на належному рівні проводити роз'яснювальну роботу, яка б формувала сприятливе кооперативне середовище;
- у малому районі не могло бути достатньої кількості активних та здібних людей, здатних професійно керувати товариством.

У зв'язку з цим Райфайзен вважав одним із найважливіших завдань – створення спілок (об'єднань кредитних товариств) різних рівнів (районних, обласних, центральних), через які б здійснювалось взаємкредитування між товариствами, забезпечувався вихід товариств на фінансові ринки та які б надавали інші необхідні товариствам, послуги. Такі спілки, що пов'язували б сотні й тисячі окремих товариств, не порушуючи їхньої самостійності, дозволили б об'єднати товариства в єдину систему, створити єдину мережу, яка б дала можливість членам цієї мережі, залишаючись локалізованими й незалежними, мати переваги великої організації.

Згодом була створена трьохступенева система кооперативного кредитування: перший ступінь складали кредитні товариства, другий – районні та обласні центральні каси, третій – центральний кооперативний банк. Учасниками кредитних товариств були окремі особи, центральних кас – кредитні товариства, центрального банку – центральні каси та інші кооперативні об'єднання. Така система повністю компенсувала недоліки локального характеру діяльності кредитних товариств.

Четвертий принцип Райфайзена – **надання позичок лише членам товариства і з урахуванням особистості позичальника.** Стосовно цього принципу А.В.Чаянов¹³⁵ підкреслював, що справжню основу кооперативного кредиту Райфайзен бачив не в тому, чим забезпечений кредит, а в тому, кому надаватимуться позичені кооперативом гроші і на які цілі вони будуть використовуватись.

Що стосується першого, – товариство створювалось для надання кредитів лише своїм членам. Кожен член товариства при вступі повідомляв повну інформацію про себе та своє господарство (наявність будівель, кількість землі, засобів виробництва та ін.). Ця інформація перевірялась товариством, і на її підставі, з урахуванням особистих якостей члена (сумління, порядності, працьовитості, підприємливості та ін.), йому *відкривався кредит*, тобто визначалась сума, в межах якої можна було без ризику для товариства надавати кредит цьому членові. При необхідності член товариства міг у будь-який момент попросити цю суму.

Що стосується цілей, то позички у райфайзенівських товариствах видавались лише на виробничі потреби членів. Виробниче призначення кредитів було обумовлене Райфайзеном як основа кооперативного кредиту¹³⁶. Кредитне товариство прагнуло перш за все допомогти селянинові заробити гроші і цим покращити рівень життя. Тому товариство надавало позички лише на продуктивну діяльність, в результаті якої господарство позичальника мало б отримати прибуток та розрахуватись із товариством за взятий кредит, сплативши основну суму кредиту та відсотки. Цей принцип був викликаний також необхідністю сплати відсотків за залучені товариством кошти.

П'ятий принцип Райфайзена – **безоплатна робота членів виборних органів товариства та демократичний контроль в організації.** Принцип роботи членів органів управління товариства на громадських засадах був викликаний потенційно невеликими розмірами кредитних товариств та бажанням зменшити витрати на їхню діяльність. Він передбачає, що коли

члени виборних органів не будуть мати матеріальної винагороди за роботу в товаристві, то в органи управління товариством придуть люди, які візьмуть на себе виконання певних обов'язків лише з інтересу до справи та бажання допомогти своїм односельцям. Ці люди за свою роботу отримають не матеріальну, а моральну винагороду, а якщо зважити на те, що територія дії товариства обмежена, – це сприятиме значному підвищенню їхнього авторитету в громаді.

Таким принципом передбачено, що плату за роботу може отримувати лише скарбник. Членам органів управління, як правило, повертаються лише фактичні витрати, пов'язані з виконанням ними своїх обов'язків (поїздки у справах товариства та ін.).

Шостий принцип Райфайзена – **створення в кожному товаристві спеціального “неподільного фонду”**¹³⁷. Райфайзен пропонував дві третини чистого доходу товариства спрямовувати на формування цього фонду, який мав би подвійне призначення: 1) доки товариство існує, фонд належить товариству, перебуває в обігу та постійно зростаючи, з часом забезпечить фінансову незалежність товариства і можливість ведення кредитних операцій за рахунок коштів цього фонду; 2) при ліквідації товариства цей фонд не розподіляється між членами товариства, а передається об'єднанню кредитних товариств, яке надасть його іншому кредитному товариству, що створюватиметься в даній місцевості. Такий механізм мав би забезпечити “безсмертя” кожному один раз створеному кредитному товариству. Ідея неподільності фонду виглядала привабливо для створення системи, але не знайшла належної підтримки у кредитних товариствах, які використали із запропонованого підходу лише механізм формування власних коштів.

Сьомий принцип Райфайзена – **поступове переростання кредитного кооперативу в універсальний сільський кооператив**. Кредитні операції, на думку Райфайзена, не повинні бути єдиною справою товариства¹³⁸. Кредитне товариство мало стати сільським кооперативом універсального типу:

крім надання позичок, воно повинне допомагати своїм членам робити заощадження, закуповувати потрібні членам засоби виробництва, продавати продукти їхньої праці, організовувати для своїх членів курси та лекції із сільського господарства, піднімати господарський, моральний та інтелектуальний рівень сільських мешканців.

Для повної характеристики райфайзенівського товариства необхідно додати ще певні положення стосовно управління, досліджені Г.Вольфом¹³⁹. Прийом нових членів у товариство здійснювався за рішенням загальних зборів і дуже прискіпливо. Товариство не прагнуло мати якомога більше членів, а намагалось не допустити в члени людей ненадійних та нечесних. А загалом, товариства були досить демократичними організаціями. Правління складалось з 5 членів і було виконавчим органом. Спостережна рада, в залежності від величини району діяльності, складалась з 3-9 членів і не рідше одного разу на 3 місяці контролювала діяльність правління та фінансово-майновий стан позичальників, яким були надані позички, і їхніх поручителів. Члени правління обирались на чотири роки з таким розрахунком, щоб через кожних два роки закінчувались повноваження двох членів правління. Члени спостережної ради обирались на три роки, причому кожного року закінчувались повноваження третини кількісного складу. Голова товариства спочатку обирався загальними зборами і автоматично ставав головою правління. Пізніше була впроваджена система, коли загальні збори надають повноваження правлінню самому обирати голову зі свого складу. Ніхто із членів правління чи спостережної ради не міг отримувати ніякої винагороди. Оплачуваним міг бути лише касир, який не мав права голосу при вирішенні питань надання позичок. Фінансові операції товариства проводились дуже обережно і полягали, як правило, в отриманні банківського кредиту та наданні позичок своїм членам. Операції із залучення коштів на вклади обмежувались, аби товариство не мало зайвих зобов'язань і проводились лише в окремих випадках. Крім цього, товариства Райфайзена були досить "суворими" щодо

поручителів, виробничого використання позик, вчасної сплати позик та відсотків. Якщо фінансовий стан поручителя похитнувся, товариство вимагало від позичальника застави нового поручителя. Коли така вимога не виконувалась, або коли позичка була витрачена не за призначенням, – товариство вимагало повернення її в місячний термін. Такі самі заходи могли бути застосовані при порушенні графіка сплати позички та відсотків.

Отже, принципи діяльності кредитних товариств Райфайзена були взаємопов'язаними і в комплексі створювали міцну, життєздатну кооперативну форму фінансової самопомогі селян. Ця модель була орієнтованою на сільських господарів, але знайшла велику прихильність й серед інших соціальних груп села, про що свідчать дані, наведені в табл. 1.6.

Таблиця 1.6

Соціальний склад членів “сільських кас” Райфайзена¹⁴⁰

Соціальні групи	%
1. Сільські господарі, всього	61
в т.ч. ті, що мали землю площею:	
а) менше 2 гектарів	10,7
б) 2-5 гектарів	17,7
в) 5-20 гектарів	23,4
г) 20-100 гектарів	8,6
д) більше 100 гектарів	0,6
2. Кустарі та ремісники	16,3
3. Священики	0,4
4. Вчителі	1,4
5. Чиновники та службовці	4,3
6. Робітники	11,8
7. Інші професії	3,9
8. Общини та юридичні особи	0,9
Всього:	100

Модель ощадно-позичкових товариств Г.Шульце-Деліча.

Герман Шульце-Деліч запропонував іншу модель кредитного кооперативу, яка в своїй основі принципово відрізнялась від товариств Райфайзена, бо мала інший фінансовий механізм діяльності. Ця модель отримала назву “народний банк”¹⁴¹, або ощадно-позичкове товариство, і була створеною для задоволення фінансових потреб переважно міських мешканців –

ремісників, службовців та інших верств міського населення, про що свідчать дослідження М.І.Туган-Барановського¹⁴² (табл.1.7) та К.А. Пажитнова¹⁴³ (табл. 1.8) стосовно структури членства в ощадно-позичкових товариствах Німеччини того часу.

Таблиця 1.7

**Соціальний склад членів німецьких
ощадно-позичкових товариств Шульце-Деліча**

%

Соціальні верстви населення	Частка
Дрібні підприємці	74,1
Особи ліберальних професій, рантьє, пенсіонери	13,8
Службовці нижчого рангу	3,5
Робітники	8,6
Всього:	100

Таблиця 1.8

**Соціальний склад членів німецьких
ощадно-позичкових товариств Шульце-Деліча**

%

Соціальні верстви населення	1913	1920	1926
Ремісники	22,5	22,8	19,8
Сільські господарі	25,3	20,9	16,9
Торговці та промисловці	19,2	20,8	15,1
Чиновники та особи вільних професій	8,1	12,6	16,4
Службовці та робітники	15,1	11,2	23,2
Інші	9,8	11,7	8,6
Всього:	100	100	100

Робота в містах, особливо великих, де люди мало знають одне одного, вимагала специфічних підходів до організації фінансової взаємодопомоги. Тому ощадно-позичкові товариства Шульце-Деліча, маючи кооперативну природу та ґрунтуючись на кооперативних принципах, в основу свого фінансового механізму діяльності закладали принципи, близькі до тих, що застосовувались банками та іншими фінансовими установами. Метою першого

“народного банку” Шульце, згідно з його статутом¹⁴⁴, було надання своїм членам коштів. Їхнім джерелом були пай членів, вступні внески, резервний капітал, а також вклади та позичені кошти. Пай та вступний внесок можна було сплачувати відразу або частинами. Товариством керували загальні збори, комітет і правління. Загальні збори, за статутом, повинні були скликатися щотири місяці, а для поточної роботи вони обирали комітет у складі голови, скарбника й ревізора, які становили правління кооперативу, та дев’яти членів. Статутом було передбачено також інститут почесного членства. Почесними членами кооперативу були ті особи, які брали участь в його роботі й робили внески, однак не претендували на позичку. Щороку слід було вносити не менше 3 марок або надавати товариству безвідсоткову позичку в розмірі не менше 30 марок. Почесні члени могли брати участь у загальних зборах і займати певні посади в кооперативі. Позички надавались терміном до 3-х місяців з розрахунку 8% річних. Термін кредиту міг бути продовженим не більше ніж на 3 місяці під 10% річних.

Такими були основні засади першого створеного Шульце ощадно-позичкового товариства. З часом товариства Шульце-Деліча стали характеризуватись такими ознаками:

1. Товариство мало значний власний пайовий капітал, сформований за рахунок пайових внесків членів. Принцип формування товариством власного капіталу (пайового та резервного) – основа, на якій будувалася вся система ощадно-позичкових кооперативів. Г.Шульце-Деліч підкреслював: “Товарищества гордятся своей преданностью идее “самопомощи” и проводят принцип самопомощи даже в названии, которое они дали своему союзу. Никакой деморализующей государственной помощи! Никаких благодеяний, никакой опеки! Даже начинать дело товарищество должно с деньгами своих членов...”¹⁴⁵ Шульце-Деліч наполягав на тому, що людина, яка бажає вступити до товариства, повинна бути спроможною сплатити пай одразу при вступі або періодичними пайовими внесками, і цей пай мав бути не меншим 100 марок (в

окремих товариствах розмір паю доходив до 500-700 марок. – *Прим. авт.*), що в ті часи було досить значною сумою. Такий підхід був викликаний тим, що більшість товариств, особливо на початковій стадії свого розвитку, мали обмежену кількість членів, і щоб сформувати достатній для роботи пайовий капітал, необхідно було встановлювати великий розмір паю.

Цікавим є проведений Г.Вольфом¹⁴⁶ аналіз позитивних сторін та недоліків великих пайових внесків, що існували в товариствах Шульце-Деліча. Він підкреслював, що великі паї, без сумніву, давали користь товариству, особливо при дефіциті коштів на грошовому ринку. Вони були корисними і для членів товариства, бо спонукали їх до систематичного відкладання (накопичення) заощаджень до того моменту, доки не буде виплаченою вся сума паю в товаристві. Але водночас ці паї мали свої недоліки. Високий пай був певною перепорою для вступу в товариство, особливо для людей з незначним достатком. Крім цього, великий розмір паю часто призводив до того, що окремі члени, під тиском потреби в грошах, тимчасово виходили з товариства аби повернути свій пай, втрачаючи при цьому вступний внесок. У подальшому, вони знову вступали в товариство, заново сплачуючи всі внески.

Крім пайового капіталу, Шульце-Деліч відводив важливу роль формуванню резервного капіталу товариства. Через значний розмір паїв виникала потреба їхнього надійного забезпечення. З цією метою з доходів товариства формувався резервний фонд на випадок фінансових втрат.

2. Поле членства товариства не обмежувалось. Для забезпечення зростання власного капіталу та фінансової стабільності товариства Шульце-Деліча прагнули розширити поле членства та залучити до свого складу якомога більшу кількість членів, незалежно від їхнього місця проживання, соціального статусу та роду занять. Як правило, ці люди не були об'єднаними за місцем проживання, професійною, релігійною чи іншою ознакою. Вони не знали одне одного та вступали до товариства лише для того, щоб скористатись його послугами. Як відзначає Г.Вольф¹⁴⁷, Шульце-Деліч і чути не хотів про те,

щоб обмежити склад членів рамками певних класів чи професій. Чим більше буде членів, – вважав він, – тим міцнішим буде товариство, тим меншими будуть витрати на управління, тим вагомішою буде гарантія, яку товариство зможе запропонувати кредиторам. А що різноманітнішим буде рід занять членів товариства – то міцнішим буде його фундамент. І не тільки тому, що період тимчасового надлишку грошей у працівників однієї галузі часто збігається з періодом тимчасової потреби в грошах працівників іншої сфери, а й тому, що локалізація діяльності може викликати замість благородного кооперативного духу взаємодопомоги почуття заздрощів та егоїзму, які Шульце-Деліч ненавидів усією душею та прагнув захистити від них свої товариства.

У зв'язку з цим, Шульце-Деліч не хотів обмежувати райони діяльності “народних банків”, надавав можливість їм самим визначати, на який район вони можуть без ризику втрат поширювати свою діяльність.

3. На пайові внески нараховувались, по можливості більші дивіденди, ніж відсотки на залучені кошти. Щоб забезпечити зростання власного капіталу, товариство шляхом нарахування високого дивіденду на пайові внески прагнуло зацікавити своїх членів мати більшу кількість паїв. При цьому на ощадні вклади членів нараховувався мінімальний ринковий відсоток (цей принцип лежить в основі діяльності комерційних банків. – *Прим. авт.*). Так, середній відсоток, який сплачувався на паї членів ощадно-позичкових товариств, складав 6%, а на залучені товариством кошти (включно з ощадними вкладками) – 3,1%.¹⁴⁸ Необхідно підкреслити, що в цьому підході була певна логіка. Вкладаючи гроші в пай, член товариства брав на себе певний ризик: він не мав гарантії отримання хоч якогось дивіденду на пай і навіть міг його втратити при банкрутстві товариства. Тому більш ризиковані фінансові вкладення у вигляді паю потребували більшої винагороди, ніж розміщення грошей на ощадному рахунку під наперед визначений гарантований відсоток.

Крім цього, Шульце-Деліч вважав, що “народні банки” не повинні занадто розраховувати на залучені кошти. Він рекомендував, щоб залучені кошти і власний капітал були у співвідношенні, не більшому, ніж 4:1. Ці залучені кошти мали переважно складатися з ощадних вкладів, які зазвичай були консервативними, “спокійними”, дешевими грошима. Кожне ощадно-позичкове товариство, – підкреслював Шульце-Деліч, – має стати ощадною касою свого району¹⁴⁹.

4. Висока відсоткова ставка за кредит, але трохи нижча, ніж в інших фінансових установах (ринковий відсоток). Особливо це чітко простежувалось на початковій стадії роботи кожного товариства. Високий процент на позички був викликаний необхідністю платити високі дивіденди на паї та формувати резервний капітал товариства.

5. Перелік фінансових послуг товариств наближався до переліку банківських послуг. Кредити видавались не тільки на виробничі, а й на споживчі потреби і часто були досить великого розміру (200-500 тис.марок). При наданні кредиту не вимагалось обов’язкового пояснення про напрямки використання коштів. Більшість кредитів видавались під векселі та боргові розписки, а також відкривався контокорентний кредит. Крім цього, здійснювався облік векселів та іпотечне кредитування.

6. Робота членів правління була оплачуваною. Більшість ощадно-позичкових товариств Шульце-Деліча оплачували роботу членів Правління на рівні комерційних банків.

7. Члени ощадно-позичкового товариства несли необмежену відповідальність по його боргах. Лише згодом закон дозволив створювати ощадно-позичкові товариства з обмеженою відповідальністю.

8. Члени ощадно-позичкових товариств часто були пасивними. Це було однією з характерних ознак товариств Шульце-Деліча. Широке поле членства призводило до того, що члени майже не знали одне одного. У багатьох ощадно-позичкових товариствах Шульце-Деліча не було

кооперативного духу взаємодопомоги, члени не брали участі у загальних зборах. Пасивності членів сприяла також їхня обмежена відповідальність за боргами товариства.

9. Послуги часто надавались не тільки членам кооперативу. Прагнення стати міцнішими штовхало багато товариств на надання послуг і нечленам. У 1889 році новий кооперативний закон Німеччини заборонив кооперативним організаціям операції не із своїми членами. Після цього, ті ощадно-позичкові товариства, в яких кооперативний дух був недостатньо виражений, активно почали переходити на більш прийнятну для них акціонерну форму власності. Так, із 33 місцевих акціонерних банків, що існували в Саксонії в 1892 році, тільки 6 виникло самостійно, а решта – розвинулись із ощадно-позичкових товариств шляхом їхнього перетворення в акціонерні товариства¹⁵⁰. Ощадно-позичкові товариства, які залишились у формі кооперативу, могли легко обходити обмеження в операціях із нечленами, запровадивши дуже просту та формальну систему прийняття в члени, особливо після відміни необмеженої відповідальності членів за зобов'язаннями товариства.

Такими були головні риси ощадно-позичкового товариства Шульце-Деліча, яке в своїй діяльності дуже нагадувало банківську установу, тому й отримало назву “народний банк”. Але головною ідеєю Шульце-Деліча було зробити свої банки “примусовими ощадними касами”¹⁵¹, щоб навчити членів товариства робити заощадження.

На скільки б відмінними на перший погляд не здавалися кредитні товариства Райфайзена та ощадно-позичкові товариства Шульце-Деліча, природа їхня була однакова – це були кооперативні організації: вони створювалися з метою взаємодопомоги, мали демократичну структуру управління, кожен член мав один голос на загальних зборах, діяльність товариств спрямовувалась на надання послуг (дешевшого кредиту) своїм членам та ін.

“Офенбахська” модель кредитного кооперативу.

Крім двох класичних моделей кредитних кооперативів, – райфайзенівської та шульце-делічівської, – в Німеччині виникла ще одна, так звана **офенбахська**¹⁵² модель, яка мала риси обох базових моделей і займала проміжне місце між ними. За своїми ознаками офенбахська модель найближче стояла до класичного товариства Райфайзена – це був сільський кооператив, який мав невеликий розмір та локальний характер діяльності. Але, на відміну від райфайзенівських товариств, які принципово дотримувалися всіх принципів Райфайзена, товариства офенбахського типу допускали можливість відходу від окремих Райфайзенівських принципів, виходячи з конкретних умов діяльності товариства. Тому, ці товариства часто використовували у своїй діяльності принципи Шульце-Деліча:

- **визнавалась необхідність формування пайового капіталу, але розміри паїв були значно меншими, ніж у “народних банках” Шульце-Деліча.**
- **допускались обов’язкові внески при вступі в кооператив;**
- **допускалась обмежена відповідальність членів за боргами товариства;**
- **допускалася можливість оплати роботи членів правління;**
- **відкидалась ідея “неподільного фонду”;**
- **здійснювалась спеціалізація лише на фінансово-кредитних операціях.**
(райфайзенівські товариства, крім фінансово-кредитних, часто проводили для своїх членів посередницькі товарні операції – закупівлю необхідних товарів, збут виробленої продукції та ін.)

Крім цього, офенбахська модель мала свою особливість – **обмеження дивіденду на пайовий капітал**, що значно відрізняло її від товариств Шульце-Деліча. При цьому часто нарахований на пай дивіденд не видавався на руки, а приплюсовувався до паю, аби наростити його до певного розміру.

Таким чином, офенбахський тип мав окремі риси обох головних типів кредитних кооперативів, але правильніше було б класифікувати його як різновид райфайзенівського товариства.

Для остаточного з'ясування відмінностей між класичними моделями кредитних кооперативів необхідно розглянути структуру їхніх балансів¹⁵³ (табл. 1.9 та табл.1.10).

Таблиця 1.9

Структура активів базових моделей кредитних кооперативів (%)

Статті активів	Товариства офенбахського типу*	Товариства типу Шульце- Деліча
Позички до 1 року	55,9	26,3
Кредит по поточному рахунку	22,5	31,8
Облік векселів	-	9,8
Всього короткостроковий кредит	78,4	67,9
Довгостроковий (іпотечний) кредит	10,5	8,7
Закуплені для членів товари	4,0	-
Інші активи (каса, майно, кор.рах.)	7,1	23,4
Всього активів	100	100

*Активи і пасиви райфайзенівських товариств мало чим відрізняються від активів товариств офенбахського типу.

Наведені в табл.1.9 дані вказують на те, що товариства райфайзенівського та офенбахського типу більше половини своїх коштів вкладали в короткострокові позички, тоді як товариства Шульце – лише четверту частину. Натомість товариства Шульце-Деліча, утримуючи значну частину активів у високоліквідній формі, виконували великий обсяг традиційних банківських операцій: облік векселів та кредитування по поточному рахунку (“відкритий кредит” разом з чековим рахунком) тощо. Одночасно, товариства Шульце-Деліча проводили незначний обсяг іпотечного кредитування. Відмінною особливістю кредитних товариств Райфайзена стало здійснення для своїх членів агентських операцій по купівлі необхідних в їхньому селянському господарстві товарів.

Таблиця 1.10

Структура пасивів базових моделей кредитних кооперативів (%)

Статті пасиву	Товариства офенбахського типу*	Товариства типу Шульце-Деліча
Пайовий капітал	1,1	15,1
Резервні капітали	2,7	6,5
Всього власні кошти:	3,8	21,6
Поточні рахунки членів	8,8	76,1
Ощадні вклади	72,0	

Позики отримані	15,4	2,3
Всього залучені кошти:	96,2	78,4
Разом	100	100

Наведена в табл. 1.10 структура пасивів кредитних кооперативів свідчить, що товариства Шульце-Деліча розвивались на основі значного власного капіталу, 70% якого складав пайовий капітал, внесений членами і 30% - резерви, сформовані в процесі діяльності товариства. При цьому, розвиток цього типу товариств відбувався на основі вкладів членів практично без залучення банківських кредитів. Товариства райфайзенівського (оффенбахського) типів, навпаки, активно використовували кредити державного та комерційних банків, особливо на початкових стадіях свого розвитку. Вони мали мінімальний пайовий капітал, але важливу роль приділяли накопиченню резервів, що становили власні кошти товариства. В цих товариствах резервний капітал значно перевищував розмір пайового капіталу, але був порівняно незначним. Незважаючи на ці відмінності, головним джерелом фінансових ресурсів в обох видах товариств були вклади, внесені членами на ощадні та поточні рахунки. Це свідчить про достатньо високу довіру членів до своїх фінансових організацій.

Такими були головні особливості базових моделей сільських та міських кредитних кооперативів. Узагальнені їх характеристики наведені в табл. 1.11¹⁵⁴

Таблиця 1.11

**ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА
класичних типів кредитних кооперативів**

ОЗНАКИ	ТОВАРИСТВА Ф.РАЙФАЙЗЕНА	ТОВАРИСТВА Г. ШУЛЬЦЕ-ДЕЛІЧА	ОФФЕНБАХ. ТИП
Відповідальність членів товариства	Необмежена чи, рідше, обмежена*	обмежена*	обмежена* чи, рідше, необмежена
Активність членів	Висока	Низька	Середня
Район діяльності товариства	Обмежений певною спільнотою	Необмежений	обмежений певною спільнотою
Сфера діяльності	Фінансові та товарні операції	фінансові операції	фінансові, рідко товарні операції
Формування початкового позичкового фонду	Зовнішні джерела (кредити)	паї членів, як правило, великого розміру	зовнішні джерела та невеликі паї членів

Продовження табл. 1.11

Поповнення позичкового фонду	Відрахування від діяльності, ощадні вклади членів	пайові внески та ощадні вклади членів	пайові внески та ощадні вклади членів
Нарахування на паї	Відсутні або мінімальні	максимальні	Мінімальні
Цільове признач. Позичок	Тільки на виробничі потреби членів	на будь-які потреби	на виробничі та особисті потреби
Робота членів органів управління	на громадських засадах	на платній основі	Можлива оплата

*Після того, як це стало дозволено законодавством.

Такими були класичні моделі кредитних кооперативів, які виникли в середині XIX ст. в Німеччині, звідки почали поширюватись по всьому світові, отримуючи в різних країнах різні назви і набуваючи специфічних рис в залежності від історичних традицій національного кооперативного руху та особливостей законодавства¹⁵⁵. Сьогодні в світі кредитні кооперативи зустрічаються під самими різноманітними назвами: "Volksbanken", "Raiffeisenbanken" - в Німеччині; "Rabobank" - в Нідерландах; "Credit Agricole", "Credit mutuel" - у Франції; "Co-operative Bank" (кооперативний банк) - в Індії, Уганді та в багатьох інших країнах; "Bank for cooperatives" (банк кооперативів) - у США; "Credit Union" (кредитна спілка) - у США, Канаді, Великобританії, Кореї, Австралії та багатьох інших країнах; "Spoldzielcza Kasa Oszczednosciowo-Kredytowa" (спільна ощадно-кредитна каса) - у Польщі; "Caisses populaires" (народна каса) - в провінції Квебек, Канада; "Credit mutuel" (взаємний кредит) - в Перу та багатьох інших країнах, "Cooperativas de Ahorro y Credito" (ощадно-кредитний кооператив) - в багатьох країнах Латинської Америки. Крім цього, кредитні кооперативи зустрічаються під назвами: народний банк, взаємний банк, товариство взаємного кредиту, кредитне товариство, ощадно-позикове товариство (спілка, асоціація), фінансовий кооператив, сільська каса, райфайзен-каса, каса взаємодопомоги тощо.

В залежності від рівня економічного розвитку і специфіки національного законодавства, в кожній країні кредитні кооперативи сьогодні мають свої особливості. В одних країнах - це невеликі самостійні організації, що надають певний набір фінансових послуг своїм членам, в інших - це фінансові установи, які зовні мало чим відрізняються від комерційних банків, в третіх - це досить потужні, багаторівневі фінансово-кредитні системи, що надають широкий спектр банківських послуг, в четвертих - знаходяться десь посередині і займають проміжне місце між банками та іншими фінансовими установами, в п'ятих - одночасно існує декілька різновидів кооперативних фінансово-кредитних установ. Але яку б назву не мали ці фінансові кооперативи, в якій би стадії розвитку вони не знаходились – в основі їхньої діяльності лежать базові моделі Ф.Райфайзена чи Г.Шульце-Деліча, адаптовані до специфічних умов кожної країни.

1.5. Класичні види та функції об'єднань кредитних кооперативів.

Досвід діяльності ще перших кредитних кооперативів виявив суттєвий недолік ідеї кооперативного кредитування, який особливо був притаманний моделі Ф.Райфайзена. Специфіка кооперативних принципів та природи кооперативної форми господарювання прирікає кооперативи на територіально обмежений характер діяльності, а відповідно й на порівняно невеликий розмір. Внаслідок цього кредитні кооперативи, особливо на початковій стадії свого розвитку, зустрічаються з двома головними проблемами¹⁵⁶.

Перша проблема виникає тоді, коли **попит на кредити перевищує суму коштів, які має товариство, і темпи зростання цих коштів відстають від зростання попиту на позики**. Дрібне товариство, таким чином, страждає від хронічної недостатності грошових коштів. Подібна ситуація є досить характерною для більшості молодих, недавно створених кредитних кооперативів, які ще не встигли зміцніти. Звичайно, на початку діяльності такі товариства мають незначну суму коштів, не мають резервів і, що найголовніше, ще не мають необхідної довіри з боку потенційних членів-вкладників, у зв'язку з чим зростання вкладів протягом певного часу проходить досить повільно. Тому за великого попиту на позики та недостатності коштів кредитний кооператив змушений будувати свою кредитну політику на основі одного з наступних варіантів:

- повністю задовольняти попит окремих позичальників, відмовивши при цьому іншим;
- надавати позики всім позичальникам, але в менших, ніж їм потрібно, розмірах;
- записати всіх позичальників у чергу і надавати позики згідно черги;
- позичити фінансові ресурси у третіх осіб, аби задовольнити існуючий попит своїх членів на позички.

Звичайно, найкращим для кредитного кооперативу був останній варіант, однак його практична реалізація пов'язана з певними труднощами.

Друга проблема виникає тоді, коли **в окремі періоди кредитний кооператив має надлишок коштів і незначний попит на позики**. Така ситуація часто виникає в кредитних товариствах, які пропрацювали певний час і користуються достатньо високою довірою серед населення. Вони збирають вкладів більше, ніж можуть розмістити у позички в певні періоди. Така ситуація призводить до того, що такі "зайві гроші", особливо коли вони були залучені під певні відсотки (у вигляді зовнішнього кредиту або вкладів членів на ощадні рахунки в товаристві), є джерелом збитків для кооперативу. Тому в подібній ситуації політика вкладів кредитного кооперативу може базуватись на одному із наступних варіантів:

- використати залучені кошти не за їхнім головним призначенням (не на надання позик), інвестувавши в дохідні цінні папери або інші види активів;
- застосувати метод "вигнання вкладів", який полягає у значному пониженні відсотків, що виплачуються по вкладах;
- позичити тимчасово вільні кошти надійному зовнішньому позичальникові.

Два перших варіанти є до певної міри ризикованими для кредитного кооперативу. В одному випадку можна втратити гроші або "заморозити" їх на довгий термін, у другому – повернути не тільки зайві, а й втратити необхідні для роботи кошти. Найкращим виходом для кооперативу міг би бути останній варіант, але його практична реалізація також пов'язана із певними труднощами, головними з яких є відсутності цілком надійних позичальників. Крім цього, попит на позики може стрімко зрости, і кооператив стикнеться уже з проблемою недостатності вільних коштів.

Наведені проблеми зустрічалися в багатьох товариствах, тому закономірно постало питання **організації системи фінансової**

взаємодопомоги між кредитними кооперативами: коли в одних кредитних товариствах проблему створюють тимчасові надлишки грошових коштів, вони можуть бути використані в тих кооперативах, які відчувають тимчасову потребу в додаткових коштах. Крім цього, об'єднання може відкрити перед кооперативами інші можливості, яких кожне окреме кредитне товариство самотійно отримати не може. У зв'язку з цим виникла думка про поширення кооперативної ідеї самодопомоги шляхом взаємодопомоги із окремих осіб на кооперативні товариства. Те, що не під силу одній людині чи одному господарству, легко досягається їхнім об'єднанням у товариство; те, що не під силу одному товариству – стає доступним їхньому об'єднанню. Так виникла ідея створення цілісної багаторівневої системи кооперативного кредитування, основними елементами та базисом якої були кредитні товариства.

Як відзначає М.І. Туган-Барановський, Райфайзен чудово розумів необхідність об'єднань кооперативів і з самого початку своєї кооперативної діяльності почав роботу в цьому напрямку, хоч тодішнє німецьке законодавство забороняло створення об'єднань кооперативів¹⁵⁷. Результатом цієї роботи стало створення двох центральних об'єднань сільських кооперативів: Союзу сільських товариств та Центральної сільськогосподарської кредитної каси. Райфайзенівський союз сільських товариств став центром, навколо якого об'єднувались кредитні товариства. Ця організація не мала на меті безпосередніх господарських цілей, а прагнула стати ідеологічним та організаційним центром всієї системи райфайзенівських товариств. Крім цього, Союз виконував і деякі інші функції: при ньому був ревізійний відділ, який здійснював ревізію товариств та страховий відділ, який виконував функцію посередника між товариствами і страховими компаніями. Союз також представляв райфайзенівську кредитну кооперацію у відносинах з державними органами.

Центральна сільськогосподарська каса, яка фактично була банком первинних кредитних кооперативів, мала на меті вирівнювання коливань

попиту та пропозиції грошових коштів, встановлення зв'язку між окремими кредитними товариствами та фінансовим ринком. Центральна каса була створена для проведення операцій по забезпеченню своїх членів необхідними грошовими коштами, прийняттю від них вкладів та наданню різноманітних банківських послуг¹⁵⁸. Її засновниками близько 30 кредитних товариств. Членами Центральної каси могли бути тільки ті кредитні товариства, які чітко дотримувались принципів Райфайзена. Каса обслуговувала лише своїх членів. Крім банківських операцій ця організація сприяла також і іншим операціям товариств – закупівлі засобів виробництва та продажу сільськогосподарської продукції. Коли кількість товариств-членів Каси сягнуло 1850, були відкриті три перші відділення¹⁵⁹ в різних районах Німеччини, які стали центрами, що координували діяльність товариств в районах своєї діяльності. Протягом трьох років кількість відділень збільшилась у чотири рази і досягла дванадцяти. Основним завданням відділень Центральної каси було регулювання перерозподілу вільних фінансових ресурсів між окремими товариствами в межах району діяльності. Директори відділень разом з головним директором складали правління Центральної каси. Структура райфайзенівської системи кооперативного кредиту має наступний вигляд (рис.1.3)

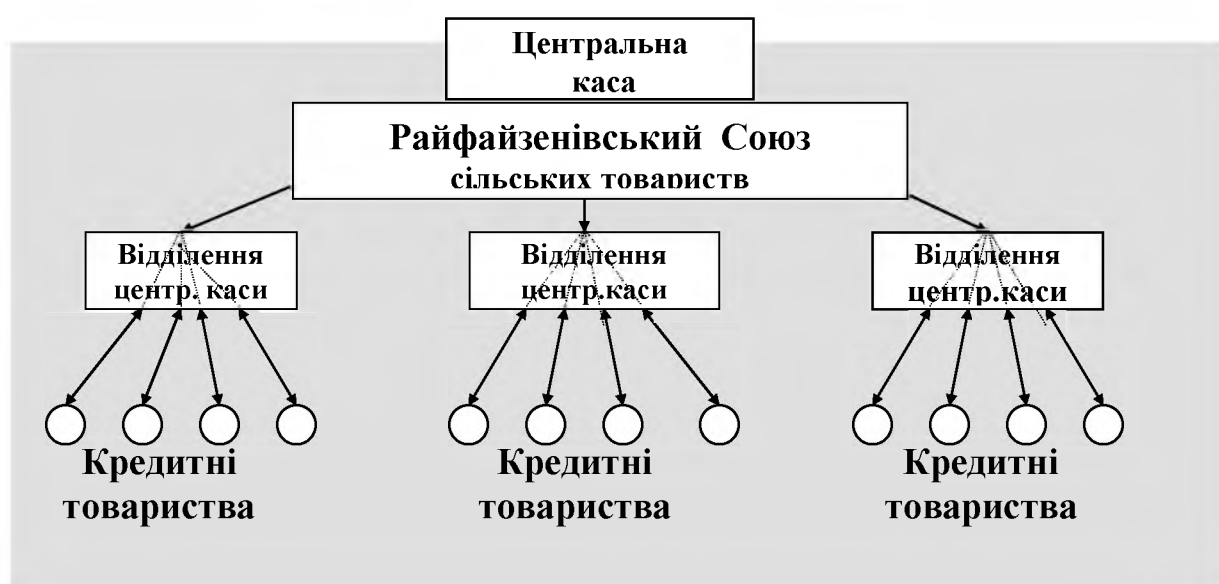

Рис. 1.3 Система кооперативного кредитування Райфайзенівського союзу кредитних кооперативів (централізована)

Кредитні товариства Райфайзена разом із своїми двома центральними організаціями створювали міцну, ефективно діючу систему фінансової самопомоги селян. Ця система була дуже централізованою. За дослідженнями А.Н.Анциферова, принцип централізації тут був доведений до крайніх меж. Керування банком (Центральною касою – уточнення моє – В.Г.) було довірено одній особі, яка поєднувала в собі обов'язки директора центрального банку та голови (генерального директора) Райфайзенівського союзу... Нові відділення не мали самостійності, керувалися з центру і мали таку ж саму структуру управління – на чолі відділення стояла людина, яка поєднувала свої функції банкіра з керуванням провінційним відділенням союзу¹⁶⁰.

Основані на райфайзенівських принципах, кредитні товариства не могли успішно розвиватися без вступу та користування послугами Центральної каси, в якій вони мали можливість розміщувати тимчасово вільні кошти і отримувати кредити на вигідних умовах. Таким чином, життєва необхідність змушувала кожне кредитне товариство вступати до центральної каси, вийти із якої для товариства було майже неможливо¹⁶¹. Формально кредитні товариства мали право на вихід, але їх самостійна діяльність була приреченою.

В основі закладеної Ф.Райфайзенем системи фінансової самопомоги селян, лежали запропоновані ним принципи організації кредитного товариства, описані в попередньому параграфі. Ці принципи вважались обов'язковими та недоторканими для всіх організацій системи. Вони були незаперечними догмами, які не могли змінюватися і визнавались обов'язковими для всіх товариств, що входили до Райфайзенівського союзу та Центральної каси.

У цей самий час в Німеччині почали виникати кредитні товариства так званого офенбахського типу, про особливості яких йшлося в попередньому параграфі. Ці товариства були різновидами райфайзенівських організацій і в своїй основі мали ті ж принципи, але, на відміну від "чистих"

райфайзенівських товариств, вони допускали, у випадку необхідності, можливість відхилення від окремих принципів Райфайзена (наприклад, від принципу безоплатності роботи правління, принципу необмеженої відповідальності тощо), виходячи з особливостей кожного конкретного товариства. Через це такі товариства не могли бути членами Райфайзенівського союзу та Центральної каси. Тож вони створили своє об'єднання – Імперський союз сільськогосподарських товариств, який згодом став міцною, розвинутою організацією кооперативів різних видів (кредитних, збутових, закупівельних, переробних та ін.). Саме життя підказало товариствам офенбахського типу варіант вирішення їхніх проблем, пов'язаних з локальним характером діяльності. Кредитні товариства самостійно створили трьохрівневу систему кооперативного кредитування. Перший рівень, який складає основу, фундамент усієї системи, – місцеві кредитні товариства; другий рівень – союзні каси, які ще називаються центральними, обласними чи районними; третій рівень – центральний кооперативний банк. Схематично ця система може бути зображена таким чином (рис. 1.4).

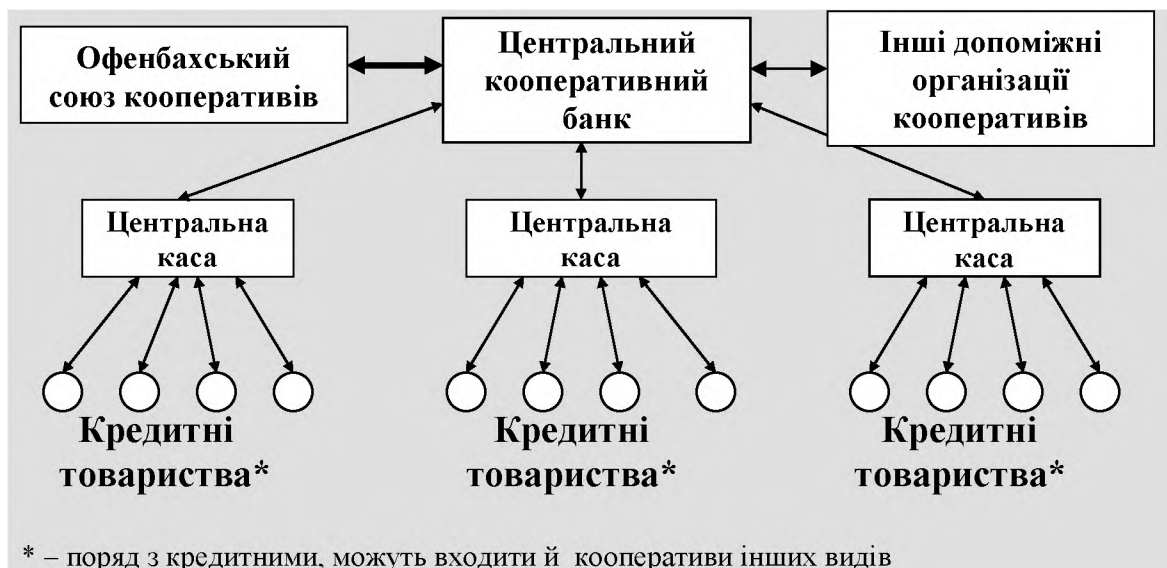

Рис.1.4 Система кооперативного кредиту Офенбахського союзу кооперативів (децентралізована)

Центральні каси, фактично були кооперативами кооперативів, виконували банківські операції і мали такі завдання:

1. **забезпечення перерозподілу вільних фінансових ресурсів між кредитними товариствами,** що знаходились в районі дії каси. Механізм центральної каси був чудово пристосованим для цього завдання, оскільки в межах району діяльності центральної каси завжди були, з одного боку, розвинуті товариства, які мали достатньо тимчасово вільних коштів, а з іншого – молоді та слабкі товариства, що потребували додаткових фінансових ресурсів для своєї діяльності. Перші могли покласти свої кошти в центральну касу у вигляді вкладу, другі – отримати необхідні їм кошти у вигляді кредиту.
2. **залучення коштів третіх осіб у систему кооперативного кредитування.** Центральна каса могла оперувати не тільки коштами товариств, а й приймати вклади від сторонніх осіб. Крім цього, Центральна каса як більша установа, котра до того ж зазвичай була розташована в місті, могла позичати гроші в банків на кращих умовах, ніж окремі товариства.
3. **вплив на величину позикової ставки та забезпечення її стабільності** за рахунок згладження коливання попиту на кредити. Цього не могло зробити кожне окреме товариство.
4. **обслуговування не тільки кредитних товариств.** Каси сприяли становленню кооперативного кредиту взагалі. До складу центральних кас могли входити та користуватись їхніми послугами і кредитом різноманітні нефінансові кооперативи (постачальницькі, збутові, допоміжні тощо). Кредитуючи їх, Центральна каса допомагала їм та сприяла розвитку всього кооперативного руху на своїй території.

Таким чином, завдяки механізму Центральних кас кооперативний кредит ставав доступним, дешевим та набував великого поширення. Але, крім цього, Центральні каси давали змогу кредитним товариствам впроваджувати різноманітні фінансові інструменти та банківські технології – інкасові, чекові, вексельні операції, грошові перекази тощо.

Структура управління центральних кас повністю відповідала структурі управління товариств¹⁶². Центральні каси були кооперативами кооперативів. Вони були юридичними особами, самостійними, незалежними кооперативними установами. Вищим органом управління центральної каси були загальні збори, на яких кожен член мав один голос. Безпосереднє ведення справ доручалося правлінню, яке діяло під контролем та керівництвом спостережної ради, а їхній склад обирався на чергових загальних зборах. Кожен член мав брати участь у формуванні основного капіталу каси шляхом придбання хоча б одного паю і мав брати на себе додаткову відповідальність, обмежену певним кратним відношенням до суми придбаних паїв. Кількість придбаних паїв та розмір відповідальності слугували основою для визначення максимальної суми кредиту, яким міг скористатися член каси.

Центральні каси діяли виключно як банківські установи і самостійно ніяких товарних операцій не провадили (для цієї мети у складі Імперського союзу були організовані спеціальні місцеві та центральні закупівельні товариства, а також товариства по збуту).

Центральний кооперативний банк був створений тому, що центральні каси часто не могли достатньо ефективно виконувати свої функції через виникнення таких самих проблем, з якими стикалися кредитні товариства (коливання попиту та пропозиції грошових ресурсів). Центральні каси виконували свої функції у межах певної порівняно вузької території, на якій все ж відчувалися деякі територіальні коливання попиту та пропозиції грошей. Ефективне "вирівнювання" цього коливання було можливим лише в національному масштабі. Тому встановлення постійного зв'язку між центральними касами набувало важливого значення. Такий зв'язок встановився через механізм Центрального кооперативного банку. Крім того, цей банк налагодив зв'язок між усією системою кооперативного кредиту та національним грошовим ринком.

Як зазначає А.Н.Анциферов¹⁶³, Центральний кооперативний банк Імперського союзу був створений у формі кооперативного товариства, мав змінний капітал, що складався із паїв вартістю 2000 марок кожний. Придбання паю тягло за собою десятикратну відповідальність і право розраховувати на кредит у сумі не вище 100 тис.марок. Максимальна кількість паїв для одного члена була визначена в 50, звідси максимальна відповідальність – 1 млн., і максимальний кредит – 5 млн. марок. Органи управління будувалися за звичайною схемою: правління та рада, які обирались загальними зборами.

На відміну від системи кооперативного кредитування Райфайзенівського союзу, система Імперського союзу була побудована на принципі децентралізації. Повна самостійність місцевих товариств зовсім не порушувалась їхньою належністю до Центральної союзної (провінційної) каси. Товариства самі, самостійно створювали свою союзну касу, до якої відкривали доступ усім товариствам даного регіону і самі ж управляли нею через загальні збори, що склалися з їхніх представників і через вибрані загальними зборами органи управління: правління та раду. Так само заснування Центрального кооперативного банку зовсім не відбивалося ні на самостійності союзних кас, ні на їхніх правах стосовно самоврядування. Союзні каси самі створювали центральний кооперативний банк як установу третього рівня із спеціальними функціями і самі управляли ним. У відповідності з головним принципом децентралізації, було здійснено й повне відокремлення центральних союзних кас і Центрального кооперативного банку від Ревізійних союзів та Центрального імперського союзу. Директори та керуючі справами Союзів не входили до складу адміністрації Кас. Президент Імперського союзу брав участь у засіданнях ради Імперського банку лише з правом дорадчого голосу.

Такими були основні типи об'єднань кредитних кооперативів райфайзенівського типу. Що стосується міських ощадно-позичкових товариств Шульце-Деліча, то вони, на думку М.І.Туган-Барановського, "...взагалі не

мають значної потреби в об'єднувальному центрі. В той час, як кредитні товариства райфайзенівського типу для свого успіху неминуче потребують центральних установ, які об'єднують в собі великі групи цих товариств, шульцевські народні банки тільки дуже незначною мірою відчують потребу в такому об'єднанні. Більшість із них стоїть настільки міцно, що легко отримують потрібний кредит у будь-якому банку, як солідні та надійні клієнти. Певною мірою тут ще діє й інша причина: сам Шульце та його послідовники завжди ставилися з певною недовірою до міцного господарського об'єднання окремих народних банків, остерігаючись, щоб таке об'єднання не призвело до послаблення їхньої самостійності"¹⁶⁴.

Отже, у минулому в Німеччині виникли і до певного часу паралельно розвивалися дві діаметрально протилежні системи кооперативного кредитування – **централізована** та **децентралізована**. Ці системи стали класичними і їх моделі поширювались по всьому світові, набуваючи в кожній країні певної специфіки, викликані особливостями національного законодавства та іншими факторами. Але в кожній країні перед кредитними кооперативами чи державними органами, які регулювали діяльність кредитної кооперації, завжди стояв вибір, яку з двох класичних схем взяти за основу національної системи організації кооперативного кредиту. Кожна з них мала свої позитивні сторони та недоліки¹⁶⁵.

Головна ознака централізованої системи кооперативного кредитування та, що пайовиками та клієнтами центрального кооперативного банку є місцеві кредитні товариства. Між установами першого і третього ступеню встановлюється прямий зв'язок: центральний кооперативний банк обслуговує безпосередньо низові кооперативні товариства та регулює переміщення коштів між ними. Якщо внаслідок численності місцевих кооперативів та їхньої віддаленості від центрального кооперативного банку виникають труднощі у безпосередніх стосунках, то центральний банк створює місцеві відділення - свої структурні підрозділи. Таким чином, низові

кооперативи можуть користуватись послугами єдиної організації, що діє в усій країні. За цим принципом був побудований Райфайзенівський центральний кооперативний банк (Нейвідська Центральна каса).

Позитивними сторонами централізованої системи є: створення єдиної системи (єдині стандарти, фінансова політика, професійне управління та ін.), менші витрати на її утримання, збільшені фінансові можливості системи. Але ця система має один головний недолік: розбудова централізації вище певних меж може призвести до самознищення системи в цілому та виникнення багатьох проблем в основних її елементів – первинних кооперативів. Таку крайню ситуацію, яка виникла в минулому у німецькій централізованій системі Райфайзена, описує А.Н.Анциферов: "Принцип централізації доведений тут до крайніх меж і доходить майже до абсурду. Замість колегії, вільно обраної пайовиками банку, створена якась дивна диктатура єдиного голови, який керує не тільки банком (мається на увазі кооперативний банк Райфайзенівського союзу – примітка моя – В.Г.), а й задає тон і напрямок усій багатогранній діяльності величезного союзу. Зрозуміло, що невдалий вибір такої особи здатний призвести до великих та важких ускладнень, які обов'язково відобразяться і на функціонуванні кооперативного кредиту, і на всій діяльності Союзу, що й мало місце у райфайзенівській організації кілька років тому. Вибрати ж людину, яка поєднує в собі достатній досвід та спеціальні знання у банківській сфері із знаннями, енергією і талановитістю, що є необхідними для керівництва великим кооперативним союзом, надзвичайно важко. Якою б не була обдарованість цієї особи, у однієї людини просто не вистачить фізичних сил, аби підняти на свої плечі такий подвійний тягар і нести його з честю"¹⁶⁶. Ще одним суттєвим недоліком централізованої системи є значна віддаленість центру від первинних кооперативів. Це створює проблему відірваності центральної організації від потреб своїх низових членів.

Децентралізована система кооперативного кредитування, навпаки, передбачає організацію незалежних і самостійних регіональних "кооперативів кооперативів" (так званих Центральних кас кооперативного кредиту). Ці каси створюють інший кооператив - Центральний кооперативний банк і є його пайовиками та клієнтами. Таким чином, зв'язок між установами першого та третього рівня здійснюється через установи другого рівня. Позитивними сторонами цієї системи є певна автономність, демократичність, мобільність, територіальна близькість до первинних кооперативів.

Між вказаними двома класичними системами можливі різноманітні перехідні та змішані форми. Наприклад, з одного боку, пайовиками та клієнтами центрального кооперативного банку можуть бути організації першого та другого рівня, з іншого, – кооперативний банк може мати свої відділення в тій місцевості, де не створені центральні каси.

Історія двох класичних німецьких систем кооперативного кредитування свідчить, що завдання може бути вирішеним як при централізованій, так і при децентралізованій системі. Це підтверджує і сучасний зарубіжний досвід. Наприклад, у США система кредитних спілок фактично є децентралізованою, а в Канаді - централізованою. Крім цих двох, може існувати й змішана система, яка поєднує в собі риси централізованої та децентралізованої моделей.

Питання про вибір системи має вирішуватися в залежності від конкретних умов кредитно-кооперативного руху кожної країни. За рівності всіх інших умов, центральний кооперативний банк, який опирається на самостійні об'єднання кредитних кооперативів (центральні каси), тобто, побудований на основі децентралізованої системи, безперечно, за своїм духом та структурою буде ближчим до чистого типу кооперативної організації і тому буде міцнішим. Кооперативний банк, побудований на основі централізованої системи, завжди містить в собі небезпеку надмірного розвитку централістичних тенденцій, що може призвести до повної або часткової втрати незалежності та автономії кооперативними організаціями. Але, в умовах

перехідної економіки, недосконалості кооперативного законодавства, недостатнього професіоналізму працівників кредитних кооперативів тощо, централізована система видається більш ефективною.

У різних країнах, в залежності від особливостей національного законодавства, елементи системи кооперативного кредитування третього та другого рівнів – центральний кооперативний банк і центральні каси – створюються як господарські товариства чи "кооперативи кооперативів". Але, незалежно від юридичної форми, у більшості країн вони дотримуються кооперативних принципів. У багатьох країнах ці організації системи кооперативного кредиту обслуговують не тільки кредитні, а й кооперативи інших видів, стаючи кооперативними банками для всього кооперативного сектору.

Отже, ми розглянули можливі варіанти системи кооперативного кредитування, яка є важливою складовою всієї системи кредитної кооперації. Для повного, цілісного розгляду останньої необхідно детальніш зупинитись ще на одній її складовій – системі союзів (асоціацій, спілок та ін.) кредитних кооперативів (рис.1.5).

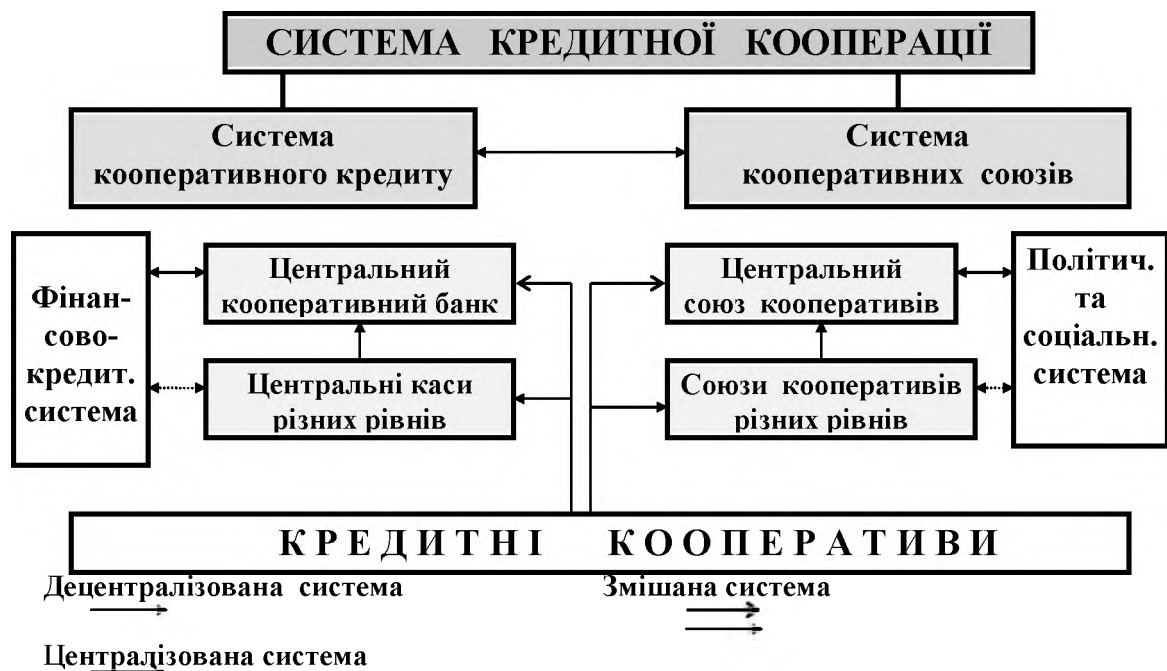

Рис.1.5 Централізована, децентралізована та змішана системи кредитної кооперації

Як було показано вище на прикладі Німеччини, система кооперативного кредиту була тісно пов'язана із системою кооперативних союзів, які в західній Європі часто називалися ревізійними. Союзи кооперативів могли бути різних рівнів (залежно від території, на яку поширювали свою діяльність) та різних видів (для кожного окремого виду кооперативів – кредитних, споживчих, сільськогосподарських тощо, або універсальні, що об'єднували різні види кооперативів).

Союзи кооперативів були самостійними об'єднаннями. Вони, як правило, не вели самостійної фінансово-господарської діяльності, а створювались для забезпечення вдосконалення внутрішньої діяльності кредитних кооперативів та для пропаганди кооперативної ідеї. Тому їхня робота була надзвичайно важливою для успіху господарської діяльності кожної кооперативної організації.

Законодавством окремих країн було передбачено обов'язковість щорічних перевірок (ревізій) фінансово-майнового стану кредитних кооперативів. Часто ця функція покладалась на національні союзи кредитних кооперативів, і їхнім завданням ставало проведення систематичних ревізій (звідси й назва – "ревізійні союзи") всіх кооперативів, що входили в союз. Висновки офіційних ревізорів союзу приймалися державними органами. Якщо під час ревізій виявлялись недоліки в роботі кредитного кооперативу, ревізор союзу завжди радив кооперативу, як їх усунути та налагодити правильну роботу.

Крім ревізій, на союзах лежав ще цілий ряд інших відповідальних сфер кооперативної роботи. Ґрунтуючись на західноєвропейській практиці, А.Н.Анциферов наводить такий перелік найважливіших функцій ревізійних союзів:¹⁶⁷

- організація та ведення ревізій;
- інструкторсько-консультаційна робота;
- організація кооперативної статистики;

- пропаганда кооперативних ідей шляхом випуску періодичних та неперіодичних видань, організації курсів, лекцій, читань, бібліотек, виставок і т.д. (культурно-просвітня робота);
- представництво кооперативів та захист їхніх інтересів перед державними органами;
- підготовка й організація кооперативних з'їздів та виконання їхніх доручень і постанов.

Таким чином, функцією системи кооперативного кредиту є забезпечення фінансових, а системи кооперативних союзів – організаційно-професійних умов розвитку кредитних кооперативів. Ці дві форми об'єднань в комплексі створюють єдину ефективну систему кредитної кооперації кожної країни.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ I

1. Недостатня теоретична розробка у вітчизняній економічній науці та деформоване сприйняття в суспільстві питань, пов'язаних з кооперативною проблематикою, робить проблему термінології надзвичайно важливою. Термін “кооперація” традиційно вживається у двох значеннях. В першому, широкому значенні цей термін використовується, коли мова йде про кооперацію - як процес, незалежно від конкретних організаційних форм його здійснення. В даному випадку під цим словом розуміють: *спільні* (сплановані та скоординовані) *дії* (свідомі чи несвідомі; добровільні чи примусові) *окремих суб'єктів* (вільних чи залежних) *на основі об'єднання ресурсів* (трудових, матеріальних, інтелектуальних; власних чи залучених) *для досягнення певного ефекту* (економічного, соціального, психологічного чи будь-якого іншого) *для себе та/чи інших осіб* (учасників процесу чи третіх осіб). У другому, зовсім іншому значенні, слово “кооперація” вживається, коли мова йде про кооперацію як *конкретну* організаційну форму здійснення процесу співпраці. В цьому випадку даний термін застосовується для позначення сукупності кооперативів - *специфічної організаційно-правової форми кооперації, що виникла на певному етапі суспільного розвитку*. Таким чином, коли мова йде про кредитну, споживчу, сільськогосподарську, житлову та інші види кооперації, мається на увазі сукупність кооперативів відповідного виду.
2. Кооператив це відкрите демократичне об'єднання осіб з метою самозабезпечення необхідними товарами чи послугами, яке здійснює господарську діяльність на неприбуткових засадах в інтересах своїх членів, що є його рівноправними користувачами-власниками. Кооператив має особливий правовий статус неприбуткового (непідприємницького) товариства, діяльність якого регулюється кооперативним законодавством.

3. Кооперативи мають неприбуткову економічну природу і в них фактично немає отримання та розподілу прибутку в класичному розумінні.

Неприбутковість кооперативів визначається наступними ознаками:

- * мотивацією створення та участі в кооперативі для членів є отримання необхідних їм товарів чи послуг, а не прибутку на вкладені в діяльність кооперативу кошти;
- * кооператив обслуговує лише своїх членів, які одночасно є його рівноправними власниками та користувачами (клієнтами);
- * кооператив прагне здійснювати обслуговування за собівартістю;
- * кошти на проведення господарської діяльності кооператив отримує від своїх членів;
- * члени кооперативу вносять паї для отримання можливості користуватись послугами, а не для отримання нарахувань на них (тому нараховані на паї кошти мають відмінну від дивідендів економічну природу);
- * фінансовий результат (перевищення доходів над витратами) є не метою кооперативної діяльності, а наслідком неможливості точного попереднього розрахунку собівартості. Цей результат отримується від членів кооперативу і розподіляються між ними за їх спільним рішенням і, після визначення фактичної собівартості, повністю чи частково повертається членам кооперативу пропорційно обсягам користування послугами.

4. Кредитні кооперативи історично виникли у двох головних формах. Сільська кредитна кооперація базується на принципах кредитних товариств Ф.Райфайзена, а міська – на основі ощадно-позикових товариств Г.Шульце-Деліча. Кожна з цих двох моделей пристосована до певного соціального середовища і в зв'язку з цим має специфічні принципи діяльності.

5. Для успішного розвитку кредитних кооперативів необхідно існування їх об'єднань різних рівнів (місцевих, регіональних, національних), які дозволяють сформувати ефективну систему кредитної кооперації в межах країни. Ці об'єднання можуть бути фінансовими, нефінансовими або

змішаними. Фінансові об'єднання забезпечують ефективне управління фінансовими ресурсами, а нефінансові – створюють організаційно-професійні умови розвитку кредитних кооперативів. Змішані об'єднання одночасно поєднують вказані функції.

До розділу I

- ¹ Праці науково-дослідчої кафедри кооперації при Київському кооперативному інституті ім. В.Я.Чубаря. - Кн.1- К.: Видання кафедри, 1927. - с.5
- ² Теория кооперации: Учебник для кооп. вузов / А.П.Макаренко, А.И.Крашенинников, А.В.Кизилевич и др. - М.: Экономика, 1982. - с.93
- ³ Вахитов К.И. Потребительская кооперация СССР: Учебник для кооп. техникумов. - 2-е изд., перераб. - М.: Экономика, 1985. - с.9
- ⁴ Бланк Г.Я. Основы теории кооперации и очерк истории потребительской кооперации СССР. - Кн.1,2. - М.: НМК Центросоюза, 1960. - 182с.
- ⁵ Крашенинников А.И., Морозов А.М. Международное кооперативное движение. Изд.2-е, доп. и перераб. М., Экономика, 1977. - 223 с.
- ⁶ Крашенинников А.И. Международный кооперативный альянс. - М.: Экономика, 1980. - 224с.
- ⁷ Теория кооперации: Учебник для кооп. вузов/А.П.Макаренко, А.И.Крашенинников, А.В.Кизилевич и др.- М.: Экономика, 1982. - 304с.
- ⁸ Кузнецов В.М. Новые формы кооперации в СССР. -М.:Мысль,1989.-283с.; Марьяновский В.А. Кооперативная собственность при социализме.-М.:Наука,1989.-128с.;Кооперативы нового типа: опыт, проблемы, перспективы /Певзнер А.Г. и др.-М.:Экономика,1989.-208с.; Индивидуально-кооперативный сектор: перспективы развития/ Г.В. Аристов и др.- М.:Экономика,1989.-96с.; Буздалов И.Н. Возрождение кооперации.-М.:Экономика, 1990.- 175с.; Кооперативы сегодня и в будущем.-М.: Юрид.лит.-1989.- 304с.-(Проблемы, дискуссии, предложения).
- ⁹ Глушецкий А.А. Кооперация: роль в современной экономике. - М.: Профиздат, 1991. - с.5
- ¹⁰ Там само, с.5
- ¹¹ Крашенинников А.И. Кооперация в современном мире. - М.: Экономика, 1987. - 144 с.
- ¹² Масленников В.П. Кооперация в странах Азии и Африки. - М.Экономика, 1988. - 136 с.
- ¹³ Наумов В.К. Кооперация в Италии.- М.: Междунар. Отношения, 1989. - 184 с.
- ¹⁴ Социалистическая кооперация: история и современность/ Л.В.Никифоров, Т.Е.Кузнецова, Т.Т.Перова и др.- М.: Наука, 1989. - 224 с.
- ¹⁵ Серова Е.В. Сельскохозяйственная кооперация в СССР. - М.: Агропромиздат, 1991. - 160 с.
- ¹⁶ Там само, с.4.
- ¹⁷ Там само, с.140
- ¹⁸ Чаянов А. Краткий курс кооперации. Репринтное воспроизведение издания 1925 года. - М.: Книжная палата, 1989. - 79 с.
- ¹⁹ Чаянов А.В. Основные идеи и формы организации сельскохозяйственной кооперации. -М.: Наука, 1991. - 456с.
- ²⁰ Туган-Барановский М.И. Социальные основы кооперации / Предисл., комент.: Л.А.Булочникова, Г.Н.Сорвина, Т.П.Субботина. - М.: Экономика, 1989 . - 496с. - (Экон. Наследие).
- ²¹ Марочко В.І.Українська селянська кооперація. Історико-теоретичний аспект (1861-1929р.р.). -К.:М.Р. Kost Publishing, 1995. - 224с.
- ²² Морозов А.Г. Село і гроші. Українська кредитна кооперація в добу НЕПу. - Черкаси, 1993 - 274с.
- ²³ Злупко С. Михайло Туган-Барановський: український економіст світової слави. - Львів, 1993. - 136с.; Злупко С.М. На чатах рідної землі: Євген Храпливий - учений, організатор, патріот. - Львів: ЛНУ ім.Івана Франка, 1999. - 184с.
- ²⁴ Історія кооперативного руху: Підручник для кооперативних вузів/ Гелей С.Д. та ін. - Львів: Інститут українознавства НАНУ, 1995. - 412с.; Українські кооператори. Історичні нариси. Книга1. - Львів: Вид-во "Укоопосвіта" Львівської комерційної академії, 1999. - 456с.

- ²⁵ Аліман М.В., Гавриленко Ю.М. Видатні діячі кооперативного руху та їх ідеї. - Донецьк-Полтава: ЄАІ-ПРЕС, 1998. - 84с.; Історія споживчої кооперації України: підручник для кооперативних вузів/Аліман М.В., Гелей С.Д. та ін.- Львів: Інститут українознавства НАНУ, 1996. - 384с.
- ²⁶ Пантелеймоненко А.О. Українська кредитна кооперація в минулому/ Серія "Бібліотечка кооператора" за ред. В.В.Гончаренка. - №2 - К.: НАКСУ, 1999. - 61с.; Пантелеймоненко А.О. Українська сільськогосподарська кооперація. Досвід минулого. - Полтава: ПДСГІ, 2001. - 49с.; Пантелеймоненко А.О. Сільська кредитна кооперація в Україні. Досвід минулого. - Полтава: ПДСГІ, 2001. - 70с.
- ²⁷ Витанович І. Історія українського кооперативного руху.- Нью-Йорк: Товариство української кооперації, 1964. - 624 с.
- ²⁸ Зіновчук В.В. Кооперативна ідея в сільському господарстві України і США. - К.: Логос, 1996. - 224с.; Зіновчук В.В. Організаційні основи сільськогосподарського кооперативу. - К.: Логос, 1999. - 256с.
- ²⁹ Семчик В.И. Кооперация и право/ АН УССР. Ин-т государства и права им. В.М.Корецкого. - К.: Наук. Думка, 1991. - 148с.; Право власності в споживчій кооперації України/ За ред. В.І.Семчика. - Інститут держави і права НАН України, 1996. - 203с.; Кооперативне право. Підручник/ За ред. чл.-кор. НАН України В.І.Семчика. - К.: Ін Юре. - 1998. - 336 с.
- ³⁰ Гончаренко В.В. Кооперативні організації: економічна природа і проблеми відродження в Україні: Дис. Канд.ekon.наук: 08.00.01. - К., 1993. - 185с.
- ³¹ Гончаренко В.В. Фінанси кредитних спілок України: положення і процедури. - К.: КПКСУ, 1996. - 203с.; Гончаренко В.В. Кредитні спілки як фінансові кооперативи: міжнародний досвід та українська практика. - К.: Наукова думка, 1997. - 240с.; Гончаренко В.В. Кредитна кооперація. Форми економічної самопомоги сільського і міського населення у світі та в Україні (теорія, методологія, практика). - К.: Глобус, 1998. - 330с.
- ³² Зіновчук В.В. Організаційні основи сільськогосподарського кооперативу. - К.: Логос, 1999. с.8
- ³³ Дронов В.Т. Диалектика развития общественной кооперации: Теоретический и методологический аспекты исследования. - Л.: Издательство Ленинградского университета, 1989. - 144 с.
- ³⁴ Гончаренко В.В. Кооперативні організації: економічна природа і проблеми відродження в Україні: Дис. Канд.ekon.наук: 08.00.01. - К., 1993. - 185с.
- ³⁵ Там само.
- ³⁶ Гончаренко В.В. Кредитна кооперація. Форми економічної самопомоги сільського і міського населення у світі та в Україні (теорія, методологія, практика). - К.: Глобус, 1998. - 330 с.
- ³⁷ Пажитнов К.А. История кооперативной мысли. - Пг.: Изд-во товарищ. кооперат. союзов "Кооперация". - Петроград, 1918. - С.12-13
- ³⁸ Зассен И.А. Развитие теории кооперации. - Харьков: Союз, 1920. - С.21. (Пер. с нем.)
- ³⁹ Праці науково-дослідчої катедри кооперації при Київському кооперативному інституті ім. В.Я.Чубаря. - Кн.1. - К.: Видання катедри, 1927. - С.8.
- ⁴⁰ Зассен И.А. Развитие теории кооперации. - Харьков: Союз, 1920. - С.21. (Пер. с нем.)
- ⁴¹ Анцыферов А.Н. Кооперация в сельском хозяйстве Германии и Франции. -Воронеж, 1907. С.486.
- ⁴² Зассен И.А. Развитие теории кооперации. Пер. с нем. - Харьков: Союз, 1920. - С.25.
- ⁴³ Там само. - С.22.
- ⁴⁴ Жид Ш. Двенадцать преимуществ кооперации //Кооперативная хрестоматия: Сб. стат. и речей о кооперации /Под ред. Е.Ленской. - Б-ка кооператора. - №89. - М.: Издание Всероссийского Центрального Союза Потребительных Обществ, 1919. - 130 с.

- ⁴⁵ Зассен И.А. Развитие теории кооперации. Пер. с нем. – Харьков: Союз, 1920. – С.30. (Пер. с нем.)
- ⁴⁶ Хотовицкий М. Теория кооперации Бернара Лаверня//Вестник кооперации. – Издание Петроградского отделения Комитета сельских ссудо-сберегательных и промышленных товариществ. – 1913.- Кн. 3. – С.21.
- ⁴⁷ Якоб Е. Хозяйственная теория кооперации. – М., 1919. – С.11.
- ⁴⁸ Mandle E. Grundtatbestande und Grundfragen der Genossenschaft. Teil I., Hohenheim, Germany, 1995. – p.5
- ⁴⁹ Анцыферов А.Н. Кооперация в сельском хозяйстве Германии и Франции. -Воронеж, 1907. – С.495.
- ⁵⁰ Хейсин М.Л. Потребкооперация в Великобритании. – Пг., 1917. – С.9.
- ⁵¹ Вестник кооперации. – Издание Петроградского отделения Комитета о сельских ссудо-сберегательных и промышленных товариществах, 1915. – Кн.5. – С.23.
- ⁵² Пекарский В.Ф. Нормальная экономика (теория кооперации). – Пг.: Кооперация, 1918. – С.243.
- ⁵³ Николаев А. Теория и практика кооперации. – М. 1908. – С.14.
- ⁵⁴ Праці науково-дослідчої катедри кооперації при Київському кооперативному інституті ім. В.Я.Чубаря. – Кн.1. – К.: Видання катедри, 1927. – С.15.
- ⁵⁵ Прокопович С.Н. Кооперативное движение в России – его теория и практика. – М., 1913. – С.23; Вестник кооперации. – Издание Петроградского отделения Комитета о сельских ссудо-сберегательных. и промышленных товариществах. – 1914. – Кн. 2. – С.38–39.
- ⁵⁶ Прокопович С.Н. Кооперативные товарищества и их классификация. – М.,1919. – С.12–13.
- ⁵⁷ Праці науково-дослідчої катедри кооперації при Київському кооперативному інституті ім. В.Я.Чубаря. – Кн.1. – К.: Видання катедри, 1927. – С.13.
- ⁵⁸ Творцы кооперации: Сб./ Сост.Л.А.Самсонов. – М.: Моск. рабочий, 1991. – С.296.
- ⁵⁹ Праці науково-дослідчої катедри кооперації при Київському кооперативному інституті ім. В.Я.Чубаря. – Кн.1. – К.: Видання катедри, 1927. – С.16.
- ⁶⁰ Туган-Барановский М.И. Социальные основы кооперации/ Предисл.,коммент.: Л.А.Булочникова и др. – М.: Экономика, 1989. – С. 94.
- ⁶¹ Праці науково-дослідчої катедри кооперації при Київському кооперативному інституті ім. В.Я.Чубаря. – Кн.1. – К.: Видання катедри, 1927. – С.16.
- ⁶² Чаянов А.В. Краткий курс кооперации. – Репринтное воспроизведение издания 1925 года. – М.: Книжная палата, 1989. – С. 8–9
- ⁶³ Чаянов А.В. Основные идеи и формы организации сельскохозяйственной кооперации.- М.: Наука, 1991. – С. 81.
- ⁶⁴ Праці науково-дослідчої катедри кооперації при Київському кооперативному інституті ім. В.Я.Чубаря. – Кн.1. – К.: Видання катедри, 1927. – С.21.
- ⁶⁵ Туган-Барановский М.И. Социальные основы кооперации/ Предисл.,коммент.: Л.А.Булочникова и др. – М.: Экономика, 1989. – С. 65.
- ⁶⁶ Хрестоматия по истории СССР, 1861–1917: Учеб. пособие для пед. ин-тов по спец. "История"/ Сост. В.Ф.Антонов и др.; Под ред. В.Г.Тюкавкина. – М.: Просвещение, 1990, – С.363.
- ⁶⁷ Положение о кооперативных товариществах и их союзах/Постановление Временного правительства от 20 марта 1917г.
- ⁶⁸ Кооперативне право /Пер. і опрацювання М.Корчинського. – Львів, 1935. – С.9.
- ⁶⁹ Темирбулатов А.О. Основы кооперативного строительства: Учеб.пособие. -М.: МКИ, 1991. – С.43.
- ⁷⁰ Там само. –С.40.
- ⁷¹ Коныгин А.А. Фермерское хозяйство США. – М.: Агропромиздат, 1989. – С.152.

- ⁷² Зіновчук В.В. Кооперативна ідея в сільському господарстві України і США. – К.: Логос, 1996. – с.101-104
- ⁷³ Наумов В.К. Кооперация в Италии. – М.: Международные отношения, 1989. – С.139–140, 154–155.
- ⁷⁴ Волков А.М. Швеция: социально-экономическая модель: Справочник. – М.: Мысль, 1991. – С.28.
- ⁷⁵ Энгстлер П. Рыночная экономика для начинающих бизнесменов. – К.: Вик, 1992. – С. 112. (Пер. с нем.)
- ⁷⁶ Темирбулатов А.О. Основы кооперативного строительства: Учеб.пособие. – М.: МКИ, 1991. – С.47.
- ⁷⁷ Hesselbach W. Co-operative Enterprise in West Germany. - Frankfurt, 1966 p. 10
- ⁷⁸ Aschhoff G. The German Cooperative System. – DGBANK, Frankfurt am Main: Fritz Knapp Verlag, 1986. p.107
- ⁷⁹ Centner T. The Role of co-operatives in agriculture: historic remnant or viable membership organisation//Journal of Agricultural Cooperation. – 1988. – Vol.3, p.95
- ⁸⁰ Cooperative/Credit Union Dictionary and Reference/Editors Jack and Connie McLanahan. - Published the Cooperative Alumni Association, USA, 1990. – p.56
- ⁸¹ Зіновчук В.В. Організаційні основи сільськогосподарського кооперативу. – К.: Логос, 1999. – с. 32
- ⁸² Там само. – с. 34
- ⁸³ Cooperative/Credit Union Dictionary and Reference/Editors Jack and Connie McLanahan. - Published the Cooperative Alumni Association, USA, 1990. – p.56
- ⁸⁴ Aschhoff G. The German Cooperative System. – DGBANK, Frankfurt am Main: Fritz Knapp Verlag, 1986. p.108
- ⁸⁵ Cooperative/Credit Union Dictionary and Reference/Editors Jack and Connie McLanahan. - Published the Cooperative Alumni Association, USA, 1990. – p.56
- ⁸⁶ Credit Union Orientation. Staff Training and Recognition Program. - CUNA, Kendall/Hunt Publishing Company, USA, 1992.- p.3
- ⁸⁷ Шаарс М.-А.. Кооперативы: принципы и практика. /Ун-т штата Висконсин, США, Пер. с англ.- М.:VOCA, 1993. – с.11
- ⁸⁸ Зіновчук В.В. Організаційні основи сільськогосподарського кооперативу. – К.: Логос, 1999. – с. 28
- ⁸⁹ Национальный опыт в области содействия кооперативному движению: Доклад Генерального секретаря ООН на 40-й сессии Ген. Ассамблеи ООН/ Экономический и Социальный Совет: А/40/78; Е/1985/10, Женева, 1985. – С.4.
- ⁹⁰ Крашенинников А.И. Международный кооперативный альянс. – М.: Экономика, 1980. – С.193.
- ⁹¹ Історія споживчої кооперації України: Підручник для кооперативних вузів/ Аліман М.В., Бабенко С.Г., Гелей С.Д. та ін. – Укоопспілка, Львівська комерційна академія. – Львів: Інститут українознавства НАНУ, 1996. – С.5.
- ⁹² Гончаренко В.В. Концепція неприбуткової природи кооперативів// Збірник наукових праць учасників Міжнародної науково-практичної конференції "Проблеми розвитку споживчої кооперації України в ринковому середовищі" . Ч. I. - Львів: Коопосвіта, 1998. С.131-138; Гончаренко В.В. Неприбуткова природа кооперативних форм господарювання// Регіональні перспективи. - 1999. - № 4. -с.7-10
- ⁹³ Гончаренко В.В. Кооперативні організації: економічна природа і проблеми відродження в Україні: Дис. Канд.ekon.наук: 08.00.01. - К., 1993. - 185с.
- ⁹⁴ Barton David. Cooperatives in Agriculture./Edited by David Cobia. Englewood Cliff, New Jersey, USA, 1989. P.23.

- ⁹⁵ Право власності в споживчій кооперації України/За ред. В.І.Семчика.- К.: Інститут держави і права НАН України, - 1996. с.25.
- ⁹⁶ Зіновчук В.В. Кооперативна ідея в сільському господарстві України і США. - К.: Логос, 1996. с.99.
- ⁹⁷ Теория кооперации: Учебник для кооп. вузов/ А.П.Макаренко, А.И.Крашенинников, А.В.Кизилевич и др.- М.: Экономика, 1982. с.70.
- ⁹⁸ Крашенинников А.И. Международный кооперативный альянс. - М.: Экономика, 1980. с.143.
- ⁹⁹ Там само. - с.128.
- ¹⁰⁰ Теория кооперации: Учебник для кооп. вузов/ А.П.Макаренко, А.И.Крашенинников, А.В.Кизилевич и др.- М.: Экономика, 1982. с. 71.
- ¹⁰¹ Review of International Co-operation. Vol.88 №4/1995. - International Co-operative Alliance, Geneva, Switzerland, 1995. P.85-86.
- ¹⁰² Ruth Witzeling. Credit Union Handbook/ World Council of Credit Unions, Madison, Wisconsin, USA, 1994. P.6-7
- ¹⁰³ Зіновчук В.В. Кооперативна ідея в сільському господарстві України і США. - К.: Логос, 1996. с.101.
- ¹⁰⁴ Abrahamsen Mfrtin A. Cooperative Business Enterprice. - USA, New York; McGraw-Hill Book Company, 1976, p.54
- ¹⁰⁵ Гончаренко В.В. Кооперативні організації: економічна природа і проблеми відродження в Україні: Дис. Канд.ekon.наук: 08.00.01. - К., 1993. - 185с.
- ¹⁰⁶ Гончаренко В.В. Кредитна кооперація. Форми економічної самопомогі сільського і міського населення у світі та в Україні (теорія, методологія, практика). – К.: Глобус, 1998. – 330 с.
- ¹⁰⁷ Сельскохозяйственные обслуживающие кооперативы. Ключевой элемент восстановления сельского хозяйства в ННГ/ Сост. Проект ТАСИС - Изд. Европейской комиссии: TACIS.- 1997. - с. 8
- ¹⁰⁸ Гончаренко В.В. Концепція неприбуткової природи кооперативів// Збірник наукових праць учасників Міжнародної науково-практичної конференції "Проблеми розвитку споживчої кооперації України в ринковому середовищі" . Ч. I. - Львів: Коопосвіта, 1998. С.131-138
- ¹⁰⁹ Гончаренко В.В. Неприбуткова природа кооперативних форм господарювання// Регіональні перспективи. - 1999. - № 4. -с.7-10
- ¹¹⁰ Право власності в споживчій кооперації України/За ред. В.І.Семчика.- К.: Інститут держави і права НАН України, - 1996. - с.34-35
- ¹¹¹ В окремих країнах кооперативам дозволяється проведення операцій з нечленами, але обсяг таких операцій, як правило, обмежується законодавством.
- ¹¹² Сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи: Практ. Посіб./Р.Блок, В.В.Гончаренко, Н.А.Іванова та ін. – К.: Урожай, 2001. – с. 62-65
- ¹¹³ Зіновчук В.В. Організаційні основи сільськогосподарського кооперативу. – К.: Логос, 1999. – с. 52
- ¹¹⁴ Внутрішні економічні взаємовідносини в сільськогосподарському обслуговуючому кооперативі./Р.Блок, В.Гончаренко, А.Пантелеймоненко – Європейський Союз: TACIS. – 1999. – с. 24-28
- ¹¹⁵ Гончаренко В.В. Кооперативні організації: економічна природа і проблеми відродження в Україні: Дис. Канд.ekon.наук: 08.00.01. - К., 1993. - с.22-30, 52-56
- ¹¹⁶ Гончаренко В.В. Основи теорії кредитної кооперації/ Серія "Бібліотечка кооператора" за ред. В.В.Гончаренка. - К.: НАКСУ, 1999. - №1 - с.16-17

- ¹¹⁷ Гончаренко В.В. Кредитна кооперація. Форми економічної самопомогі сільського і міського населення у світі та в Україні (теорія, методологія, практика). – К.: Глобус, 1998. – с.80-86
- ¹¹⁸ Гончаренко В.В. Кредитні кооперативи як форма фінансової самопомогі сільського населення.// Економіка АПК. - 1999. - №7. - с.21-28
- ¹¹⁹ Raiffeisen, 1818–1888 / Raiffeisen. – Deutscher Raiffeisenverband, e.V., Bonn, 1995, p.4.
- ¹²⁰ Вольф Г. Народные банки. – 1915. – С.112–117.
- ¹²¹ Анцыферов А.Н. Кооперация в сельском хозяйстве Германии и Франции. – Х., 1909. – С.29.
- ¹²² Туган-Барановский М.И. Социальные основы кооперации/ Предисл.,коммент.: Л.А.Булочникова и др. – М.: Экономика, 1989. – (Экон. наследие). – С.235.
- ¹²³ Бородаєвський С. Історія кооперації. – Прага: Укр. громад. вид. фонд, 1925. – С.129–130.
- ¹²⁴ Пажитнов К. Новейшее развитие кредитной кооперации за границей.- К., 1929. – С.55.
- ¹²⁵ Cooperative/Credit Union Dictionary and Reference. Jack and Connie McLanahan Editors. – Cooperative Alumni Association, USA, 1990, p.287.
- ¹²⁶ Пажитнов К.А. История кооперативной мысли. – Пг.: Изд-во Товарищ. Кооперат. Союзов “Кооперация”, 1918.
- ¹²⁷ Анцыферов А.Н. Кооперативный кредит и кооперативные банки. – Харьков: изд-во “Союз” Харьковского кредитного союза кооперативов, 1919. – С.62.
- ¹²⁸ Туган-Барановский М.И. Социальные основы кооперации/ Предисл.,коммент.: Л.А.Булочникова и др. – М.: Экономика, 1989. – (Экон. наследие). – С.235–236.
- ¹²⁹ Там само. - С.234–235.
- ¹³⁰ Чаянов А.В. Основные идеи и формы организации сельскохозяйственной кооперации.- М.: Наука, 1991. – С.143–144.
- ¹³¹ Анцыферов А.Н. Кооперативный кредит и кооперативные банки. – Харьков: изд-во “Союз” Харьковского кредитного союза кооперативов, 1919. – С.67.
- ¹³² Туган-Барановский М.И. Социальные основы кооперации/ Предисл.,коммент.: Л.А.Булочникова и др. –М.: Экономика, 1989. – (Экон. наследие). – С.234.
- ¹³³ Туган-Барановський М.І. Політична економія: Курс популярний/Відтв. українського видання 1919р. Ін-т економіки АН України.- К.: Наукова думка, 1994. – С.228.
- ¹³⁴ Переяславский Ю. Район действия кредитного товарищества//Вестник кооперации. – 1914.- № 4. – С.4.
- ¹³⁵ Чаянов А.В. Краткий курс кооперации. – Репринтное воспроизведение издания 1925 года. – М.: Книжная палата, 1989. – С.26.
- ¹³⁶ Чаянов А.В. Основные идеи и формы организации сельскохозяйственной кооперации.- М.: Наука, 1991. – С.144.
- ¹³⁷ Анцыферов А.Н. Кооперативный кредит и кооперативные банки. – Харьков: Изд-во “Союз” Харьковского кредитного союза кооперативов., 1919. – С.63–64.
- ¹³⁸ Faust Helmut. Geschichte der Genossenschaftsbewegung: Ursprung und Aufbruch der Genossenschaftsbewegung in England, Frankreich und Deutschland Sowie ihre Weitere Entwicklung im deutschen Sprachraum. – Frankfurt am Main, Knapp, 1977, p.339.
- ¹³⁹ Кооперативная хрестоматия: Сб. ст. и речей о кооперации / Под ред. Е.Ленской. Б-ка кооператора. – №89. – М.: Издание Всероссийского Центрального Союза Потребительных Обществ, 1919. – С. 72–73.
- ¹⁴⁰ Розраховано за: Пажитнов К. Новейшее развитие кредитной кооперации за границей.- К., 1929. – С.22.
- ¹⁴¹ Cooperative/Credit Union Dictionary and Reference. Jack and Connie McLanahan Editors. – Cooperative Alumni Association, USA, 1990, p.292.
- ¹⁴² Туган-Барановский М.И. Социальные основы кооперации/ Предисл.,коммент.: Л.А.Булочникова и др.,- М.: Экономика, 1989. – (Экон. наследие). – С.349.

- ¹⁴³ Пажитнов К. Новейшее развитие кредитной кооперации за границей. – К., 1929. – С.12.
- ¹⁴⁴ Історія кооперативного руху: Підручник для кооперативних вузів/ Бабенко С.Г., Гелей С.Д., Гончарук Я.А. та ін. – Укоопспілка, Львівська комерційна академія. – Львів: Інститут українознавства НАНУ, 1995. – С. 48.
- ¹⁴⁵ Кооперативная хрестоматия. Сб. ст. и речей о кооперации / Под ред. Е.Ленской. – Б-ка кооператора. – Издание Всероссийского Центрального Союза Потребительных Обществ, – М.: 1919. – С.65.
- ¹⁴⁶ Вольф Г.В. Народные банки. – М., 1915. – С.80–81
- ¹⁴⁷ Там само. – С.87.
- ¹⁴⁸ Кооперативная хрестоматия: Сб. ст. и речей о кооперации. / Под ред. Е.Ленской. – Б-ка кооператора. Издание Всероссийского Центрального Союза Потребительных Обществ, – М.: 1919. – С.65.
- ¹⁴⁹ Там само. – С.69.
- ¹⁵⁰ Туган-Барановский М.И. Социальные основы кооперации/ Предисл.,коммент.: Л.А.Булочникова и др. – М.: Экономика, 1989. – (Экон. наследие). – С.366.
- ¹⁵¹ Вольф Г.В. Принципы Л.Луццати// Кооперативная хрестоматия. Сборник статей и речей о кооперации. / Под ред. Е.Ленской. – Б-ка кооператора – М.: Издание Всероссийского Центрального Союза Потребительных Обществ, 1919. – С. 79.
- ¹⁵² Анцыферов А.Н. Кооперативный кредит и кооперативные банки. – Харьков: изд-во “Союз” Харьковского кредитного союза кооперативов, 1919. – С.70.
- ¹⁵³ Там само. – С.110.
- ¹⁵⁴ Гончаренко В.В. Історичний досвід сільської та міської кредитної кооперації// Удосконалення господарського механізму АПК України. Збірник наукових праць Інституту економіки НАН України. К. - 2000. - с.89-103
- ¹⁵⁵ Гончаренко В.В. Кредитна кооперація. Форми економічної самодопомоги сільського і міського населення у світі та в Україні (теорія, методологія, практика). – К.: Глобус, 1998. – с.151-218
- ¹⁵⁶ Там само. – с.139-140.
- ¹⁵⁷ Туган-Барановский М.И. Социальные основы кооперации/ Предисл.,коммент.: Л.А.Булочникова и др.,- М.: Экономика, 1989. – С.247.
- ¹⁵⁸ Анцыферов А.Н. Центральные банки кооперативного кредита. – Пг.: Книгоиздательство кооперативной литературы “Мысль”, 1919. с.44.
- ¹⁵⁹ Туган-Барановский М.И. Социальные основы кооперации/ Предисл.,коммент.: Л.А.Булочникова и др.,- М.: Экономика, 1989. – С.248.
- ¹⁶⁰ Анцыферов А.Н. Центральные банки кооперативного кредита. – Пг.: Книгоиздательство кооперативной литературы “Мысль”, 1919. - с.50.
- ¹⁶¹ Туган-Барановский М.И. Социальные основы кооперации/ Предисл.,коммент.: Л.А.Булочникова и др. – М.: Экономика, 1989. – С.249.
- ¹⁶² Анцыферов А.Н. Кооперативный кредит и кооперативные банки. – Харьков: изд-во “Союз” Харьковского кредитного союза кооперативов, 1919. – С.91.
- ¹⁶³ Анцыферов А.Н. Центральные банки кооперативного кредита. – Пг.: Книгоиздательство кооперативной литературы “Мысль”, 1919. – С.63–64.
- ¹⁶⁴ Туган-Барановский М.И. Социальные основы кооперации/ Предисл.,коммент.: Л.А.Булочникова и др. – М.: Экономика, 1989. – С.364–365.
- ¹⁶⁵ Гончаренко В.В. Концептуальні напрямки розвитку системи кредитних спілок України// Вісник Полтавського державного сільськогосподарського інституту. - 2000. - №2. - с.58-61
- ¹⁶⁶ Анцыферов А.Н. Центральные банки кооперативного кредита. – Пг.: Книгоиздательство кооперативной литературы “Мысль”, 1919. – С.51–52.
- ¹⁶⁷ Анцыферов А.Н. Кооперативный кредит и кооперативные банки. – Харьков: изд-во “Союз” Харьковского кредитного союза кооперативов, 1919. – С.103.

РОЗДІЛ II

ВИНИКНЕННЯ ТА ЗАКОНОМІРНОСТІ РОЗВИТКУ КРЕДИТНОЇ КООПЕРАЦІЇ У СВІТОВОМУ ГОСПОДАРСТВІ

2.1. Особливості виникнення та розвитку кредитної кооперації в окремих країнах світу.

Передумови виникнення кредитної кооперації та процес її розвитку в світовому господарстві були детально досліджені в одній із монографій автора¹. Тому в даному параграфі увага буде акцентована на специфічних особливостях виникнення та еволюційного розвитку кредитної кооперації в окремих країнах світу, врахування яких може бути корисним в процесі розробки методологічних аспектів формування національної системи кредитної кооперації України та досягнення мети даного дисертаційного дослідження.

Німеччина

Перш за все, доцільно детальніше зупинитись на світогляді та практичній діяльності основоположників кредитної кооперації видатних німецьких діячів Германа Шульце-Деліча та Фрідріха Райфайзена, що дозволить виявити важливу соціальну складову кредитно-кооперативного руху. При цьому слід відзначити, що німецькі кооперативні діячі не винайшли чогось принципово нового. Ідея кооперативної самодопомоги та економічного самозахисту населення, як і форма кооперативного товариства вже були відомі в Англії, Франції та інших країнах Європи². Заслугою ж Шульце-Деліча та Райфайзена було те, що вони зуміли пристосувати кооперативну ідею для організації самодопомоги у фінансово-кредитній сфері - перший для міського населення, другий – для потреб селян.

Герман Шульце, здобувши юридичну освіту в Лейпцизькому університеті працював на посаді судді у дрібних містечках Пруссії та місті Деліч. Після

революції 1848 року його обрали депутатом до Національних зборів від міста Деліч (після чого його прізвища додалась відповідна приставка)³. Як депутат, він активно долучився до справи розв'язання проблем трудящих, глибоко студіював Сен-Сімона, Фур'є, інших французьких та німецьких мислителів⁴. Світогляд та кооперативні переконання Шульце склалися під сильним впливом французького утопічного соціалізму, осмисленого з точки зору суспільного середовища німецької дрібної буржуазії, до якої він належав.

Шукаючи можливі шляхи допомоги міським ремісникам та робітникам, Шульце-Деліч дійшов висновку, що для них єдиним засобом покращення життя може стати лише виробнича кооперативна асоціація (артіль). На його думку кооперативний рух мав починатись із створення кредитних та споживчих товариств, які допомогли б фабричним робітникам та ремісникам накопичити певні заощадження, що дозволить їм піднятися на другий щабель кооперації. На цьому рівні вже мають засновуватись сировинні та магазинні товариства (по закупівлі та збуту) зі складнішим механізмом діяльності, який надасть можливість своїм членам досягнути значнішого економічного ефекту, привчаючи їх до самостійного ведення колективних підприємств та знайомлячи з особливостями великих торговельних операцій на ринку товарів. Після накопичення достатнього капіталу і досягнення високого рівня кооперативного виховання, знань та навичок, члени вказаних товариств можуть перейти на третій, найвищий щабель кооперації – до виробничих асоціацій⁵.

Розуміючи всю складність практичної реалізації своєї теорії, Шульце сконцентрував роботу на простіших та реальніших формах взаємодопомоги. Вже в 1849 році він створив у м.Деліч два сировинних кооперативних товариства: столярів і шевців⁶ та споживче товариство⁷, а в 1850 році – перший кредитний кооператив, який отримав назву “народний банк”⁸. З цього моменту почався розвиток кредитно-кооперативного руху в Німеччині. І якщо

сировинні та магазинні кооперативи розвивались дуже повільно і мали багато проблем, то “народні банки” Шульце-Деліча виявились досить ефективними формами самопомоги міського населення та набули значного поширення.

Другим видатним ідеологом і практиком кооперації в Німеччині був християнський соціаліст Фрідріх Райфайзен, який у 1845 році він став бургомістром одного із селищ у Вестфальді. Працюючи на цій посаді він бачив усі проблеми селян та часто задумувався над тим, як їм допомогти. У ті часи в сільській місцевості набуло великого поширення лихварство. Селяни позичали гроші на потреби свого господарства у сільських лихварів під надзвичайно високі відсотки і часто потрапляли до них у залежність, з якої вирватись було дуже важко. У 1849 році Райфайзен створив свою першу напівкооперативну, напівблагодійну організацію – Фламерсфельдське товариство допомоги бідуючим сільським господарям, яке ставило собі за мету допомогу своїм членам у придбанні та збуті худоби без посередництва лихварів⁹. До цього товариства вступило 60 селян¹⁰. Товариство почало свою діяльність, але невдовзі було ліквідоване.

У 1854 році Райфайзен створив аналогічну організацію – Гедерсдорфське благодійне товариство¹¹, яке також мало не стільки кооперативний, скільки благодійний характер. Товариство ставило собі за мету кредитування своїх членів, допомогу безпритульним дітям, виховання їх, пошук роботи для осіб, які вийшли із тюрми, та іншу подібну діяльність. Благодійна діяльність товариства не набула поширення, але швидкого розвитку набули кредитні операції. Товариство проіснувало до 1864 року і було ліквідоване через зростання неповернутих позик¹².

Невдача Гедерсдорфського благодійного товариства привела Райфайзена до визнання необхідності постановки кредитних операцій на більш міцнішу основу та відокремлення їх від благодійної діяльності. Тому в 1864 році Райфайзен створив Гедерсдорфське кредитне товариство, яке можна вважати

першим сільським кредитним кооперативом¹³. За основу Райфайзен взяв статут “народного банку” Шульце-Деліча, але вніс до нього певні зміни та доповнення. З цього приводу Райфайзен в одному із своїх листів писав: “Чтобы не повторить печального опыта в Фламмерсфельде, я решил не противодействовать закрытию общества (мається на увазі Гедерсдорфське благодійне товариство. – прим моя. – В.Г.) и с течением времени создать новое на иной основе. Это мне и удалось, и притом в форме, близкой к товариществам Шульце-Делича. Так как эти последние приспособлены к городским условиям, то я, конечно, ввел в устав постановления, приспособленные к здешним условиям”¹⁴.

У 1866 році Ф.Райфайзен видав книгу “Кредитні товариства як засіб подолання бідності”¹⁵, в якій виклав основні засади діяльності сільських кредитних товариств. Кредитні операції, на думку Райфайзена, не повинні були бути єдиною справою товариства. Кредитний кооператив мав стати кооперативом універсального типу: крім надання кредитів, він мав також закуповувати для своїх членів потрібні їм засоби виробництва, продавати продукти їхньої праці, організовувати для своїх членів курси та лекції, піднімати їх господарський, моральний та інтелектуальний рівень. Як слушно підкреслював М.І. Туган-Барановський¹⁶, кредитний кооператив був для Райффензена не метою, а лише засобом для досягнення вищої мети. Кредитні кооперативи бачились як інструмент перебудови всього суспільства на засадах братської любові та християнської моралі. Євангельські заповіді Райфайзен розглядав як єдино можливу основу діяльності кредитних товариств. Всі райфайзенівські принципи виходили з переконання, що високий моральний рівень членів має стати основою кредитних товариств. Райфайзенівський рух “сільських кооперативних кас” був не тільки господарським, а й морально-етичним¹⁷.

Як зауважує С.Н.Прокопович, кредитна кооперація відкрила німецьким селянам та ремісникам можливість користуватись “чужими” грошима. До цього заощадження дрібних господарств “висмоктувались” комерційними банками, державними ощадними касами та використовувались на потреби держави, фабрикантів та землевласників. Кредитна кооперація дала змогу передати заощадження одних ремісників та селян іншим ремісникам та селянам, зміцнюючи таким чином продуктивні сили дрібного господарства та розвиваючи ідею самодопомоги населення¹⁸.

Але кредитно-кооперативний рух мав не тільки економічний зміст. Кредитна кооперація ввбирала в себе прагнення її ідеологів, освічених та високоморальних громадських діячів Ф.Райфайзена та Г.Шульце-Деліча до покращення життя широких верств населення. Маючи в своїй основі моральні засади, базуючись на принципах демократії та економічної взаємодопомоги кредитні кооперативи суттєво відрізнялись від капіталістичних фінансових установ. В зв'язку з цим, не можна не погодитись із думкою видатного українського теоретика кооперації минулого М.І. Туган-Барановського, який відзначав, що кооператив – підприємство некапіталістичного типу. І як би ззовні не був схожий кооператив на капіталістичне підприємство, під цією зовнішньою оболонкою криється зовсім інший зміст. Якщо тіло кооперативу утворене капіталізмом, то його душа надихнута кооперативним ідеалом¹⁹. Кооперативним організаціям вдалося перенести моральність та гуманність етичних вчень на економічні відносини. В цьому їхня принципова відмінність від інших форм господарювання і тому ідеї “народних банків” Шульце-Деліча та “сільських кооперативних кас” Райфайзена почали досить швидко поширюватись не тільки в Німеччині, а й в інших країнах Європи.

З моменту виникнення в 1850 році першого ощадно-позикового товариства Шульце-Деліча та першої кредитного товариства Райфайзена в

1864 році, ці кредитні кооперативи стали розвиватись в Німеччині досить швидкими темпами (рис.2.1).

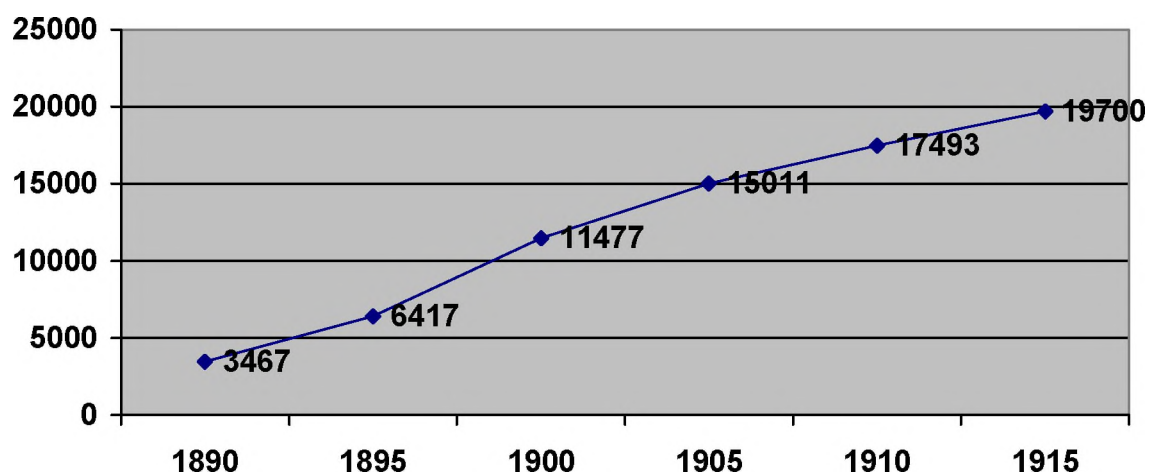

Рис. 2.1 Зростання кількості кредитних кооперативів у Німеччині²⁰

Такий стрімкий ріст став можливим завдяки створенню кредитними кооперативами нефінансових та фінансових об'єднань (союзів та центральних кас), функції та значення яких були детально описані в першому розділі даного дисертаційного дослідження. Важливу роль в цьому процесі відіграла й держава. Прийнятий ще в 1889 році закон “Про кооперативні товариства”, створив законодавче підґрунтя для масового розвитку кредитної кооперації і заклав механізм контролю за фінансовою діяльністю кооперативів через обов'язкове проведення щорічних аудиторських перевірок. Об'єднання кредитних кооперативів взяли на себе консультування та допомогу низовим товариствам у проведенні аудитів. Пізніше право проведення аудиторських перевірок держава передала виключно об'єднанням кооперативів (союзам)²¹.

К.Пажитнов в одному із своїх досліджень²² відзначає, що під час першої світової війни та в перші роки по її закінченню німецька кредитна кооперація пережила надзвичайно важкі часи. Безпрецедентна девальвація німецької марки до долара США суттєво підірвала фінансовий стан

кредитних кооперативів. Якщо до війни американський долар коштував трохи більше чотирьох марок, в кінці 1921 року – 187 марок, в кінці 1922 року – 7260 марок, то в кінці 1923 року – 4.210.500.000.000 марок (!). Шукаючи вихід із ситуації, що склалась, німецькі кредитні товариства знайшли цікавий вихід, запровадивши власну “тверду валюту” – так звані “житні марки”. Грошові кошти, що вносились у вигляді вкладів та надавались у вигляді позик перераховувались у відповідну кількість жита згідно його офіційного котирування на Берлінській біржі на момент проведення операції. Ця кількість жита зараховувалась на “житній рахунок” члена кредитного кооперативу і розрахунки здійснювались в “житніх марках”. Право на здійснення товарних операцій, надане кредитним кооперативам законодавством, трохи полегшувало їм умови виживання. Але результати фінансової кризи 1921-1923 р.р. були нищівними для німецької кредитної кооперації. Навіть через рік після проведеної грошової реформи 1923 року і запровадження твердої “рейхсмарки” сума заощаджень в кредитних та ощадно-позикових товариствах Німеччини складала лише 5-8% довоєнного рівня. Але члени кредитних кооперативів розуміли, що знецінення заощаджень відбулось з об’єктивних причин і не втратили довіри до своїх фінансових установ. Кредитно-кооперативний рух в Німеччині поступово почав відроджуватись (рис.2.2). На початок 1927 року в Німеччині налічувалось вже близько 22500 кредитних кооперативів, у яких було об’єднано близько 3,6 мільйонів членів, з яких селян - 1,6 мільйони, що на той час складало 61% селянських господарств. В цей самий час нараховувалось 25 фінансових об’єднань кооперативів (центральных кас чи регіональних кооперативних банків), райони діяльності яких відповідали територіально-адміністративному поділу країни. Членство в цих касах коливалось від кількох десятків до кількох тисяч товариств відповідного району²³.

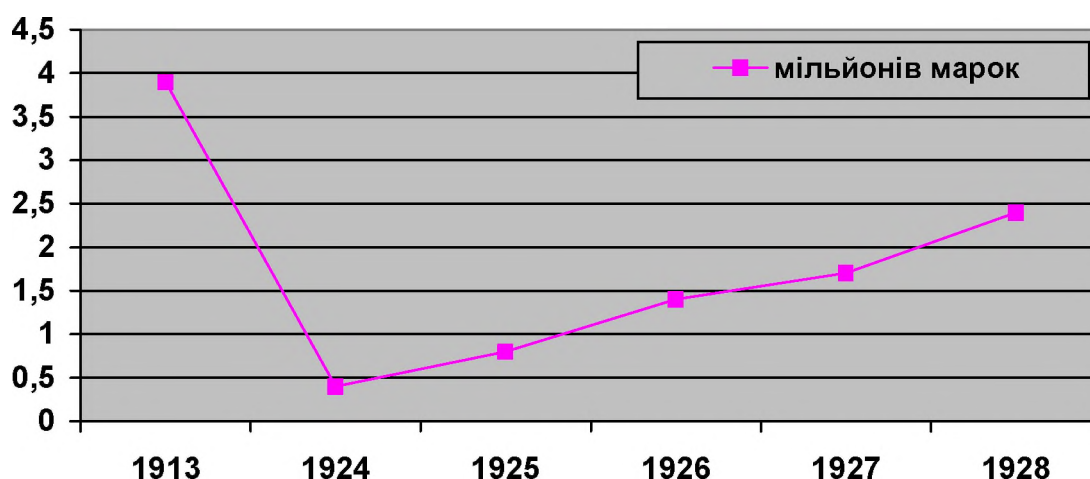

Рис. 2.2 Темпи відродження німецької кредитної кооперації

На національному рівні діяла Центральна сільськогосподарська каса, заснована ще Райфайzenом, яка згодом була трансформувалась в Центральний кооперативний банк. Подальший розвиток німецької кредитної кооперації зображено на рис.2.3.

Рис. 2.3 Зростання членства кредитних кооперативів Німеччини²⁴

На завершення огляду особливостей розвитку німецької кредитної кооперації слід відзначити, що між видатними німецькими кооператорами Шульце-Делічем та Райфайzenом протягом багатьох років велась боротьба і запекла полеміка стосовно того, яка модель кредитного кооперативу є

кращою²⁵. В результаті цього, німецький кредитно-кооперативний рух довгий час був “розколотий” і в Німеччині паралельно існувало дві кооперативних системи. І лише в 1972 році ці кооперативні системи об’єднались в єдину національну систему німецької кооперації (DGRV)²⁶. Детальний огляд сучасного стану кредитної кооперації Німеччини буде зроблено в наступному розділі.

Італія

Перші “народні банки” в Італії з’явилися в результаті діяльності видатного діяча Л.Луцатті, який в 1864 році створив міське ощадно-позикове товариство за моделлю Шульце-Деліча. Сільська кредитна кооперація в Італії почалась завдяки зусиллям Л.Воленборга, який в 1883 році заснував першу сільську касу за моделлю Райфайзена, надавши їй безвідсоткову позику на формування початкового капіталу. Після цього кооперативна ідея фінансової взаємодопомоги почала поступово поширюватись по всій Італії (рис.2.4). У 1907 році в Італії нараховувалось 1608 кредитних кооперативів, що складало 48,5% всіх кооперативів, які діяли в сільському господарстві²⁷. У 1922 році кооперативні каси складали більше половини всіх кредитних установ Італії²⁸.

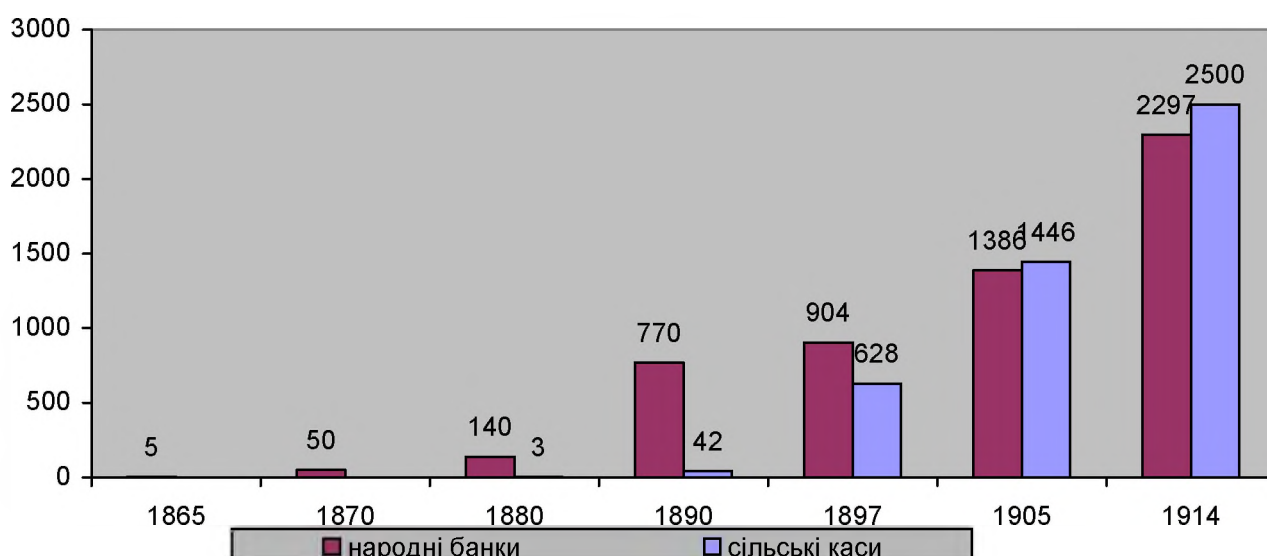

Рис.2.4 Зростання кредитної кооперації в Італії²⁹

Італійська сільська кредитна кооперація нагадувала німецьку. За дослідженнями А.Н.Анциферова “сільські каси” в Італії майже нічим не відрізнялись від німецьких райфайзенівських товариств. А от окремі принципи діяльності італійських “народних банків” Луцатті змінив з метою кращого їх пристосування до національних особливостей:

1) Управління італійських “народних банків” було складнішим та демократичнішим, ніж німецьких.

На чолі товариства стояла адміністративна рада, яка призначала із свого складу 3–5 відповідальних осіб, аналогічних правлінню німецьких товариств, з тією різницею, що касир та бухгалтер товариства не могли входити до цього складу, а були йому підпорядковані. Ці відповідальні особи безпосередньо вели справи товариства під постійним наглядом ради. Крім того, італійські “народні банки” мали два додаткових органи управління, яких не було в Німеччині: обліковий комітет, що складався з 15–40 осіб та комітет ризиків. У випадку непорозуміння позичальників з органами управління товариства питання переносились на розгляд третейських суддів, вибраних загальними зборами.

Така складна, але доцільна організація управління товариством стала можливою завдяки національному менталітету італійців, які були готові безкорисливо служити спільній справі та виконувати заради цього важкі обов’язки.

2) Відповідальність членів за зобов’язаннями товариства в Італії, як правило, була кратною до паю. Це давало можливість об’єднання в одному товаристві людей з різним майновим станом, що на той час було особливо важливо для Італії, де між багатими й бідними був великий контраст.

3) Паї в італійських “народних банках” були значно нижчі, ніж у німецьких (25-50 італійських лір проти 100-300 німецьких марок). Але пай мав був бути сплаченим за короткий термін, який не перевищував десяти місяців.

4) Більші “народні банки” мали відділення в сільській місцевості і працювали із сільськими жителями.

В Італії зустрічались різновиди кооперативних банків, які обслуговували фінансові потреби ремісників. Вони нагадували офенбахську модель (описану в попередньому розділі), пристосовану до потреб міських ремісників. Крім цього, в італійській сільській кредитній кооперації поряд із звичайними касами моделі Райфайзена існував окремий вид сільських кооперативних кас, створених на базі католицьких церковних приходів. Церковні діячі швидко усвідомили значення кооперативного руху і не залишились осторонь цього процесу.

Суттєвою особливістю італійської міської кредитної кооперації став досить слабкий розвиток кооперативних об'єднань як на національному, так і на регіональному рівнях. Це, скоріш за все, було викликано особливостями італійського законодавства, яке, на відміну від німецького, не вводило механізму обов'язкових перевірок діяльності кредитних кооперативів.

Ще однією особливістю італійської кредитної кооперації стало створення за ініціативою Луцатті Національного інституту для кредитування кооперації. Його головним завданням було надання позик кооперативам. Його пайовиками були деякі державні кредитні установи, ощадні каси та народні банки. Таким чином, ця організація, на відміну від німецької центральної каси, що була кооперативною організацією, заснованою кооперативами, мала змішаний державно-кооперативний характер. Вищим органом цього Інституту були загальні збори пайовиків, які обирали адміністративну раду, яка, в свою чергу призначала директора, кандидатура якого затверджувалась міністром фінансів³⁰. Через цей інститут спрямовувалась державна допомога окремим секторам, пов'язаним із діяльністю кооперативів (на сільське господарство, будівництво житла тощо).

Крім цього, Інститут фактично виконував функцію центрального банку для італійських кооперативів.

Франція

Огляд розвитку кредитної кооперації у Франції є досить важливим не тільки для розуміння особливостей французької моделі кредитної кооперації, а й тієї моделі, що була запроваджена в Канаді та США французьким репортером А.Дежарденом, а також моделей кредитних кооперативів, що діяли у багатьох французьких колоніях.

Перші народні банки у Франції почали виникати на початку 60-х років XIX ст. частково під впливом ідей Прудона та завдяки успішному досвіду діяльності таких товариств у Німеччині. Цей процес детально описаний К.Пажитновим³¹, на дослідження якого ми будемо опиратись.

У 1860 році в Парижі було організовано 4 товариства взаємного кредиту, в 1861 р. – ще 4, в 1862 р. – 1, 1863 р. – 8 товариств. Натхненниками цього руху були послідовники Кабе та французької школи соціалізму. Це були зовсім дрібні товариства, які складались із 10-15 членів. Їх капітал формувався з невеликих внесків, які сплачувались щотижнево або щомісячно і який використовувався для надання позик членам товариства з метою полегшення їхнього становища. Ці товариства ставили перед собою такі завдання: сприяти створенню нових кооперативних товариств та пропаганді принципів взаємодопомоги і солідарності; надавати позики своїм членам, обліковувати векселя; проводити інші банківські операції, окрім виключно біржових. Кількість членів була не обмеженою, як і розмір капіталу. Пай становив, як правило, 100 франків. На внесені паї нараховувалось 5%, а в кінці року на паї додавалося, в залежності від фактичного виконання роботи, ще 50% чистого доходу товариства. Інші 50% розподілялися таким чином: 25% – у запасний фонд, 25% – на винагороду службовцям товариства. Загальні збори збиралися кожних півроку. Товариства були засновані і діяли

без будь-якої підтримки філантропів, але під час Паризької Комуни розпались.

Лише в 1883 році близький друг італійського кооператора Луцатті Ш.Рейнер створив “народний банк” за принципами Шульце-Деліча. Ця ідея поширювалась досить повільно і за шість років з’явилося лише сімнадцять нових міських кредитних кооперативи. В 1889 році таких банків було лише вісімнадцять і в Марселі відбувся їхній перший з’їзд. На цьому з’їзді було прийнято рішення створити ідейно-організаційний центр руху народного кредиту. В 1890 році було створено об’єднання кредитних кооперативів Федеративний центр народного кредиту, що діяв на основі наступних принципів:

Абсолютна політична та релігійна нейтральність установ дрібного кредиту, діяльність яких мала спрямовуватись виключно на покращення економічного та соціального становища своїх членів.

Вільний вибір засобів проведення народного кредиту в життя відповідно до місцевих умов.

Децентралізація заощаджень та використання їх на місцях.

Організація народного кредиту "знизу": вільний прояв ініціативи; допомога держави мала обмежуватись сприянням у вигляді видання необхідних законів.

Автономія товариств, які є членами Федеративного центру, в їхній організації, функціонуванні та управлінні.

Незважаючи на створення та діяльність Федеративного центру, розвиток міських народних банків у Франції йшов досить повільно (рис.2.5). Якщо в 1889 році їх було 18, то у 1896 р. – 23, 1899 р. – 38, 1904 р. – 20, 1912р. – 15, 1918 - 3. Перша світова війна привела до загибелі більшості народних банків. У 1918 році у Франції їх залишилося тільки 3.

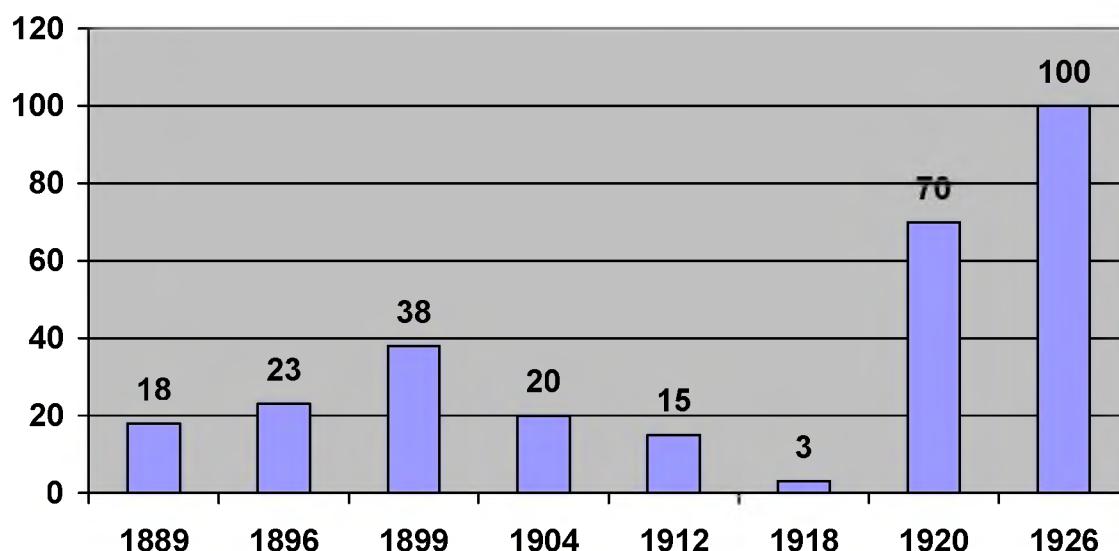

Рис.2.5 Розвиток “народних банків” у Франції

В кризовій ситуації уряд Франції зрозумів важливість розвитку кредитної кооперації і законом 1917 року надав “народним банкам” податкові пільги та право отримувати від держави безпроцентні кредити в подвійному розмірі від їхнього власного капіталу. Іншими законами 1919 та 1923 р.р. допомога держави була ще більше розширеною, а в 1920 році з метою захисту кредитної кооперацію від дискредитації з боку псевдокооперативних організацій, право використання назви “народний банк” було надано тільки тим установам, які були визнані такими міністерством торгівлі. Завдяки цим заходам з боку уряду міська кредитна кооперація у Франції почала розвиватись досить швидкими темпами (рис.2.5, табл.2.1).

Народні банки обслуговували переважно дрібних та середніх ремісників і торговців. Вони заснували Центральну кооперативну касу в Парижі, а ідейно-організаційним центром залишався Федеративний центр народного кредиту в Марселі.

Таблиця 2.1

Розвиток міських кредитних кооперативів у Франції

Рік	Кількість			Пайовий Капітал (млн.фр.)	Оборот (млн.фр.)	Оборот на 1 Банк (млн.фр.)
	Народ. Банків	Відділень чи бюро	Членів			
1918	3	-	614	0,775	Н.д.	Н.д.
1920	70	-	13613	13,5	Н.д.	Н.д.
1922	81	99	26555	33,0	9367	115,6
1924	100	227	40662	53,7	22395	223,9
1926	100	305	50857	75,3	43708	437,0
1927	100	359	50985	89,8	51463	514,6

Виникнення та розвиток сільської кредитної кооперації у Франції проходили за активної участі міських кредитних кооперативів – народних банків. Перший сільський кредитний кооператив (сільська каса) був створений у 1893 році в селі неподалік м.Ментона за допомогою кредиту, наданого під 4% міським народним банком. Протягом 3-х років за допомогою того ж міського кредитного кооперативу в сусідніх селах виникло ще дев'ять кооперативних кас. У подальшому їхня кількість зросла до 40. Ці перші французькі сільські кредитні кооперативи характеризувались такими ознаками: район діяльності був невеликим, як правило, в межах однієї або кількох сільських общин. Відповідальність членів обмежувалась одним або кількома паями. Всі члени мали рівні права та обов'язки. Вищим органом управління були загальні збори. Ментонський народний банк, підтримуючи місцеві каси, не обслуговував їхніх членів, а спрямовував до відповідних кас. Таким чином, окремі народні банки у Франції виконували функції, аналогічні функціям німецьких центральних кооперативних кас: на пільгових умовах надавали кредит молодим сільським товариствам, щоб полегшити їм перші кроки діяльності та приймали від них вклади в міру накопичення зайвих коштів. За таким принципом діяли багато французьких народних банків,

створюючи сільські кредитні кооперативи. Але такі сільські каси були лише однією з моделей сільського кредитного кооперативу.

Іншу модель запропонував Л.Дюран. В її основі лежали ідеї Райфайзена. Створювані ними сільські каси характеризувалися такими ознаками: були відкритими для всіх громадян, що проживають у даній місцевості. Паїв не вимагалось, а власні кошти каси були у вигляді запасного капіталу, який створювався за рахунок відрахувань від доходів. З метою залучення вкладів встановлювалась необмежена відповідальність членів. Район діяльності був обмеженим. Члени правління не отримували винагороди. Кредити видавались на будь-які господарські потреби і могли бути довгостроковими.

Каси Дюрана ґрунтувалися на принципах Райфайзена, але в окремих пунктах вони відступали від класичної райфайзенівської моделі. Так, наприклад, перегляд статуту міг здійснюватись 2/3 голосів, неподільний фонд – відсутній і замінений запасним фондом, котрий у випадку ліквідації товариства за рішенням загальних зборів міг спрямовуватись на якусь загальнокорисну справу або навіть розподілятися між членами-позичальниками як відшкодування сплачених ними відсотків за позичками. Крім цього, сільські каси Дюрана не займалися товарними операціями в інтересах своїх членів, а проводили виключно кредитно-фінансові операції. Дюран також виступав проти державної допомоги кооперації, вважаючи, що це стримує самодіяльність та активність товариств. Його каси часто будувалися за конфесійною ознакою і враховували належність до католицьких приходів.

Третім типом сільського кредитного кооперативу у Франції були сільські каси, що створювались при сільськогосподарських синдикатах (об'єднаннях професійного характеру). В цих касах кредитом могли користуватись тільки особи, які займалися сільськогосподарським

виробництвом та були членами синдикатів, за участю яких засновувані дані каси. З іншого боку, право користуватись послугами каси мали всі члени синдикатів, хоч вони й не були членами каси та не несли відповідальності за її операції. Кредити видавались під запоруку членів каси. Максимальний розмір кредиту обмежувався: в одних касах він не міг перевищувати встановленої суми, в інших – кратного розміру паїв позичальника. Позики надавались виключно на виробничі сільськогосподарські потреби терміном на 3-12 місяців. Каси мали виборну Раду, кількість членів якої встановлювали самостійно. Члени ради не отримували винагороди за роботу і мали збиратись не рідше одного разу на тиждень. Для безпосереднього ведення справ вибиралось правління чи призначався директор. Паї були обов'язковими. Звичайний розмір їх – 20–40 франків. Мінімальна кількість членів товариства - 7 чол. Вид відповідальності члени встановлювали самостійно (обмежена чи необмежена).

Такими були три основні моделі сільських кредитних кооперативів, які діяли на початку XX ст. у Франції. В 1903 році всього сільських кредитних кас було 961, із них: 409 – католицьких кас райфайзенівського типу Дюрана; 298 – кас, що створювалися за допомогою народних банків та належали до федеративного центру народного кредиту; 254 – кас, заснованих сільськогосподарськими синдикатами (рис. 2.6).

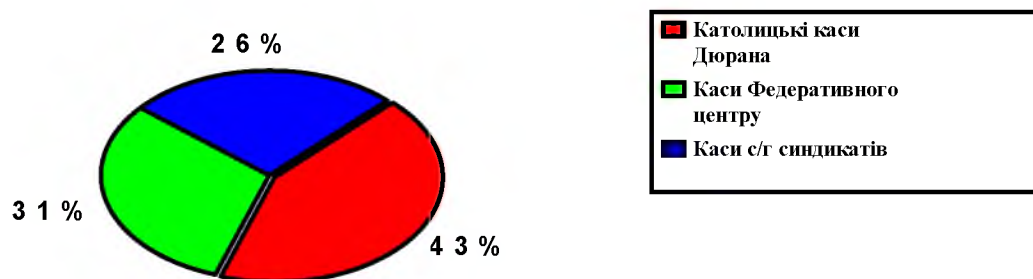

Рис. 2.6 Частка різних типів сільських кредитних кооперативів у Франції.

Важливою особливістю у формуванні системи сільської кредитної кооперації Франції стало сприяння держави цьому процесу. Прийнятий у 1894 році закон звільняв кредитні кооперативи від патентного збору та податку на рухоме майно. Спрощувалась реєстрація кооперативів: достатньо було надати два примірники статуту та список членів товариства і його органів управління. Але, незважаючи на ці заходи, населення не виявило великого бажання створювати сільські кредитні кооперативи. Тому уряд вирішив сприяти цьому процесові шляхом надання державних коштів для організації кооперативного кредитування.

У 1896 році Французький банк надав в розпорядження уряду безпроцентний кредит у розмірі 40 млн.франків терміном на 20 років і щорічно до 1920 року додатково асигнував не менше 2 млн.франків на рік. Усі ці кошти були призначені для надання кредитів сільським господарствам та надані в розпорядження міністерства землеробства Франції.

Для ефективного оперування цими коштами було створено Національне агенство Credit Agricole та регіональні кооперативні кредитні каси, через які сільгоспвиробники отримували всю державну допомогу аграрному сектору. Каси охоплювали певний район, що звичайно збігався з департаментом. Членами цих кас могли бути сільськогосподарські синдикати, місцеві кредитні товариства та інші кооперативні організації, які діяли в даному районі. Основний капітал кас складався із паїв розміром 100 франків. Члени каси могли отримати безпроцентний державний кредит на термін до п'яти років в 3-х кратному розмірі внесеного паю.

Для збільшення своїх обігових коштів каси могли приймати вклади та випускати облігації, але їхня сума не повинна була перевищувати 3/4 пасивів. Серед активних операцій кас були лише дві: дисконтування боргових документів, виданих членами місцевих кас (первинних кредитних

кооперативів) та надання кредитів місцевим касам на поповнення їхніх обігових коштів. Відсоток на паї не міг бути вищим 5%. Із доходу кас не менше 3/4 відраховувалось у запасний фонд до того часу, доки він не досягне половини основного капіталу. Інша частина могла бути розподілена серед учасників пропорційно доходів, отриманих від операцій з ними. Управління в касах здійснювалося зборами уповноважених від організацій-членів, котрі обирали ревізійну комісію та адміністративну раду; члени ради не мали отримувати винагороди і збирались на засідання на рідше одного разу на місяць. Рада передавала частину своїх повноважень правлінню, яке було виконавчим органом.

За підтримкою державного кредиту кількість місцевих кас стала значно збільшуватись (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Динаміка зростання сільської кредитної кооперації Франції

Роки	Кількість Обласних Кас	Кількість Місцевих Кас	Кількість Членів Кас	Кількість членів на 1 місцеву касу
1900	9	87	2175	25
1903	41	616	28204	45
1905	66	1355	61874	46
1908	94	2636	116866	46
1910	96	3338	151601	45
1913	98	4533	236860	52
1920	98	4752	245900	52
1925	98	5341	317379	59
1927	98	5502	366769	67

До цієї статистики не увійшли кредитні каси системи Дюрана, які не користувалися державною підтримкою і яких в 1927 році було близько 1500. В 1907 році у сільських районах Франції налічувалось понад 2000 кредитних кооперативів, які складали 12% від загальної кількості всіх кооперативів, що діяли в сільській місцевості³².

У 1927 році була створена Національна каса сільськогосподарського кредиту (Credit Agricole), власниками якої стали регіональні кооперативні каси та держава і через яку були спрямовані всі державні кошти на підтримку аграрного сектора Франції. Кошти каси склались із кредиту Французького банку та пайових внесків обласних кооперативних кас. З 1930 року каси Credit Agricole починають активно працювати не тільки з фермерами, а й усіма сільськими жителями³³. Після 1945 року розвиток системи Credit Agricole прискорюється, в результаті чого формується потужна банківська мережа кооперативного кредиту. В 1980 році Національна каса Credit Agricole повністю перейшла у власність регіональних кас, які викупили у держави її частку.

Не можна не погодитись із К.Пажитновим, який зазначає, що характерною особливістю французької системи була залежність низових кредитних кооперативів. Тоді, як німецькі товариства були автономними організаціями, які самостійно визначали розмір та характер своєї діяльності, французькі каси перебували в подвійній залежності – від сільськогосподарських синдикатів та держави. Іншими особливостями розвитку кредитної кооперації Франції є її професійно спрямований характер та значна підтримка з боку держави.

Сполучені Штати Америки

Розвиток кредитної кооперації на північно-американському континенті відрізнявся суттєвими особливостями, порівняно з країнами Європи. За дослідженням К. Пажитнова³⁴, перша спроба створення кредитних кооперативів в США відноситься до 1870 року, коли громадяни м.Бостона підняли питання про прийняття закону, який би дозволяв створення міських ощадно-позичкових товариств типу Шульце-Деліча. З цього часу в США починає розвиватись специфічний вид кредитного кооперативу, який в країнах Європи, крім Англії, майже не був відомий - **будівельно-позичкові**

асоціації (Building & Loans Associations). Ці кооперативні кредитні організації спеціалізувались на наданні іпотечних кредитів для будівництва чи придбання житла під його заставу. В Європі кредитна кооперація мала своїм завданням мобілізувати вільні грошові кошти широких верств трудового населення і спрямувати їх на надання кредитів для розвитку селянського господарства та ремесла. В Північній Америці – на спорудження будинків.

Масово будівельно-позичкові асоціації почали виникати в 80-х роках після створення сприятливого законодавства. Перші офіційні відомості про ці організації з'явилися у звіті міністерства праці в 1893 році, коли в США вже нараховувалось понад 5800 товариств, у яких було об'єднано близько 1,7 млн. членів. Майже 75% цих асоціацій повідомили, що кількість будинків, споруджених або придбаних завдяки їхнім позикам, досягла 290803, а коли врахувати ще ті асоціації, які не надали відомостей, ця цифра сягала 350000. Пай в цих товариствах складав 100-200 доларів і міг бути сплаченим в розстрочку у вигляді щотижневих чи щомісячних внесків в розмірі від 25 центів до 1 долара. Темпи розвитку будівельно-позичкових асоціацій у США наведені в табл. 2.3.

Таблиця 2.3

Розвиток будівельно-позичкових асоціацій у США

Рік	Кількість Асоціацій	Кількість Членів, млн	Активи Млн.дол	Членів На одну асоціацію.	Активи на одну асоціацію. (\$)
1895	5770	1,545	579,6	267	100450
1900	5356	1,495	571,3	279	106665
1905	5264	1,624	629,3	308	119549
1910	5869	2,169	931,9	369	158783
1915	6806	3,335	1484,2	490	218072
1920	8633	4,963	2519,9	574	291891
1925	12403	9,887	5509,2	797	444167
1926	12626	10,666	6334,1	844	501671
1927	12710	11,305	7062,5	890	555625

Будівельно-позичкові асоціації були надзвичайно популярними установами як для накопичення заощаджень населення, так і для отримання позик особами, що бажали будувати або придбати власне житло. В середньому на одне товариство припадало близько 800 членів та 600 тисяч доларів капіталу. Але були й досить великі організації з десятками тисяч членів і десятками мільйонів доларів активів.

Пізніше будівельно-позичкові асоціації США набули двох форм – **ощадно-позичкових асоціацій** (Saving and Loan Associations) та **взаємних ощадних банків** (Mutual Saving Banks), які певний період продовжували мати кооперативну природу³⁵. Після другої світової війни уряд США стимулював розвиток цих організацій з метою сприяння розширенню будівництва житла. Спочатку більшість ощадно-позичкових асоціацій створювалась та функціонувала на засадах “взаємної” форми власності і являла собою кооператив. Але у 70–80-ті роки багато асоціацій почали переходити на акціонерну форму власності. При цьому члени кооперативу мали можливість купити акції на пільгових умовах. Зараз ощадно-позичкові асоціації є досить потужними суб'єктами фінансового ринку США³⁶.

Іншою формою кредитної кооперації, що виникла на північно-американському континенті стали **кредитні спілки** (Credit Unions). В 1900 році французький журналіст Альфонс Дежарден створив першу "народну касу" (Caisse Populaire) в Канаді³⁷ у франкомовній провінції Квебек, заклавши в її основу європейську модель Шульце-Деліча. В 1908 році за безпосередньої участі А.Дежардена його товариш П'єр Джей, базуючись на канадському досвіді, створив першу в США "кредитну спілку" в штаті Массачусетс³⁸. Серед дослідників кооперативного руху немає одностайної думки стосовно того, хто перший запропонував вживати назву "кредитна спілка" для створюваної у США моделі міського кредитного кооперативу. Ян Макферсон,

який глибоко дослідив історію руху кредитних спілок³⁹ і на дослідження якого ми будемо опиратись, вважає, що це були Джей з Дежарденом, які прийняли рішення використовувати термін “кредитна спілка”, тому що: “слова “кооперативний банк” використовувались без розбору будівельно-позиковими асоціаціями. Про можливість використання терміну “народний банк” навіть не йшла мова. В процесі листування з Дежарденом в березні 1909 Джей зазначив, що “краще, ніж “кредитні спілки” не можна було й вигадати. Дуже важливо, щоб назва була короткою і, разом з тим, не схожою на жодну іншу назву, яка використовується банківськими установами”. Роками пізніше Едвард Філейн, який також був активним учасником створення перших кредитних спілок заявив, що саме він обрав цю назву. В 1936 році меморандумі, завіреному Роєм Бергенгреном, Філейн писав: “Проти назви “спілка” дуже протестували в 1908 році, коли я вирішив прийняти її (проти були також багато років по тому). Я вирішив обрати саме цю назву, тому що я вірив, що можу допомогти справедливій справі робітників, якщо зроблю так, щоб назва “спілка”, яка використовується профспілками, використовувалась також по відношенню до організацій службовців, які в той час не засуджувались майже всіма роботодавцями. Вир подій в сфері кредитних спілок, я вважаю, повністю виправдав мету їх назви, маючи на увазі їх допомогу соціальній справедливості”⁴⁰ (переклад мій - В.Г.).

Але чиєю б заслугою не був вибір вдалої назви, були чітко сформульовані принципи, згідно яких кредитні спілки повинні:

- бути організованими на кооперативній основі;
- бути асоціаціями людей, які не “тримачів” акцій;
- виключати неощадливе та непередбачливе позичання;

- приймати в свої члени тільки чесних та працелюбних чоловіків та жінок;
- здійснювати свої операції лише з малими общинами та групами;
- надавати тільки невеликі позики, які швидко повертаються шляхом регулярних часткових виплат;
- приймати рішення про надання позики виходячи з характеру та працелюбності людини;

Ці принципи лягли в основу прийнятого в червні 1909 року закону штату Массачусетс "Про кредитні спілки", який заклав основу фінансово-господарського механізму та створив умови для майбутнього розвитку кредитних спілок. Цей закон визначав кредитну спілку як "кооперативну асоціацію, сформовану з метою заохочення заощаджень серед її членів. Вона могла отримувати пайові та депозитні внески від своїх членів та надавати позики членам на прийнятних умовах, та вести "іншу діяльність задля досягнення своєї мети"⁴¹. Після прийняття закону кредитні спілки почали успішно розвиватись (рис.2.7).

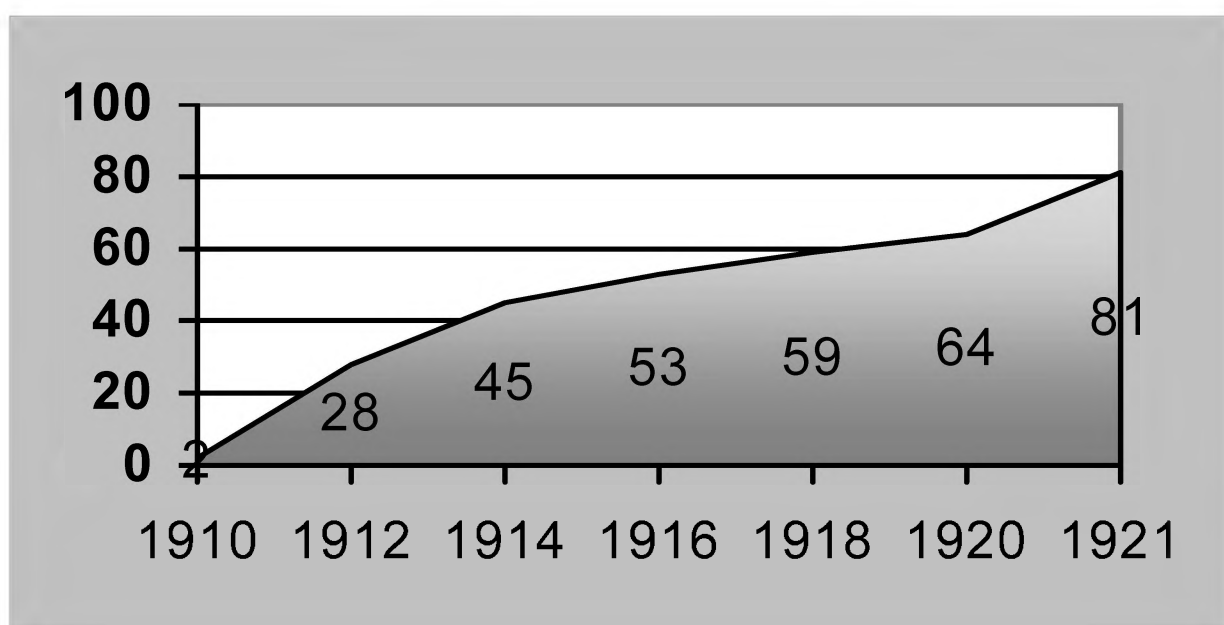

Рис. 2.7 Зростання кількості кредитних спілок в штаті Массачусетс

Зважаючи на успішний розвиток кредитних спілок, в 1921 році було створено Національне бюро розвитку кредитних спілок⁴², завданням якого було надання допомоги розвитку молодому рухові.

Слід відзначити, що закон штату Массачусетс "Про кредитні спілки" відіграв надзвичайно важливу роль, бо заклав початок організованого руху фінансової самопомоги населення в Сполучених Штатах у формі кредитних спілок. Цей закон також став моделлю для відповідних законів інших штатів (до 1925 року вже 24 штати мали такі закони⁴³), а пізніше - й федерального закону, прийнятого в 1934 році⁴⁴.

Цікавий аналіз особливостей діяльності перших кредитних спілок США до 30-х років був проведений К.Пажитновим⁴⁵, який відзначає, що їх статuti відзначають головним кредитної спілки сприяння розвитку ощадливості серед членів спілки шляхом надання їм можливості зберігати та накопичувати незначні заощадження і отримувати позики під невеликі відсотки. Як правило, кожна порядна людина могла стати членом, але в деяких випадках вимагалась належність до певної професії чи фірми, а також постійне проживання в районі діяльності кредитної спілки. Такі заходи вживались для того, щоб спілка складалась із осіб, які знають одне одного і мають спільні інтереси. Письмова заява про вступ у члени мала бути підтриманою членом ради директорів і представлена загальним зборам. При наявності двох голосів проти кандидатура знімалась. При вступі член спілки мав сплатити вступний внесок у розмірі 10–25 центів і підписатись хоча б на один пай. Найтиповіший розмір паю був 5 дол., але в окремих спілках він досягав 25 дол. Допускалася сплата паю в розстрочку. В деяких статутах містилась норма, що забороняла одному членові мати більше 5% загальної суми пайового капіталу. Крім пайових внесків, кредитні спілки приймали від своїх членів також вклади. В окремих штатах закони дозволяли приймати вклади від сторонніх осіб.

Керування справами кредитної спілки здійснювала рада директорів, яка складалася з 5–15 чол. Ці директори обирались на загальних зборах членів, як правило, на три роки, але в штатах Нью-Йорк та Північна Кароліна практикувався один рік. Рада директорів обирала із свого складу посадових осіб – голову, замісника, секретаря і скарбника. В статутах багатьох кредитних спілок було правило, яке забороняло цим особам, крім скарбника і бухгалтера, отримувати будь-яку винагороду.

Поза радою директорів, існувало ще два органи – кредитний комітет і ревізійна комісія. Кредитний комітет зазвичай складався з трьох членів, що обирались на один-три роки. В його обов'язки входило визначення платоспроможності позичальників, виду забезпечення, терміну повернення кредитів та ін. В статутах окремих кредитних спілок була норма, яка встановлювала, що у випадках недостатності коштів перевага має надаватись заявам на отримання дрібніших кредитів. Ревізійна комісія мала слідкувати за фінансовим станом спілки та контролювати ведення бухгалтерії. У випадку виявлення зловживань або серйозних недоліків у роботі, закони багатьох штатів надавали їй право скликати загальні збори. За одностайним рішенням ревізійна комісія могла усунути від посади будь-якого члена ради директорів або кредитного комітету. Загальні збори членів скликались не рідше одного разу на рік. На зборах кожний член мав один голос.

Право отримувати позики мали тільки члени спілки, якщо їхній фінансовий стан був задовільним. Дрібні позики (від 25 до 50 дол.) могли видаватись під довіру, а кредити більших розмірів – під певне забезпечення. Розмір кредитів коливався в дуже великих межах. Всього за 1925 рік було видано в 176 товариствах 52836 кредитів на загальну суму 20,1 млн.дол., що складає в середньому 381 дол. на кожного. Середня сума паїв складала 99 дол. на одного члена. В середньому витрати на утримання кредитної спілки складали 1,8% загальної суми виданих позик.

На вклади нараховувались відсотки, розмір яких встановлювався радою директорів, як правило, 4%. За кредити стягувалось 6% і більше. Із чистого доходу 20–25% відраховувалось у резервний фонд, доки він не досягне розмірів пайового фонду. Решта коштів розподілялась між членами пропорційно до паїв. Тільки в статуті однієї кредитної спілки містилась норма, згідно з якою дохід ділився пропорційно внесеним вкладом і отриманим кредитам.

Кількість членів кредитних спілок дуже коливалась, але в більшості випадків не перевищувала 500 чол. Але були товариства із кількістю членів від 5 до 10 тисяч. Загалом, в 176 спілках, які надали звіти в 1925 році, нараховувалось 107779 членів, що в середньому складало 612 членів на один кредитний кооператив. За терміном існування кредитні спілки розподілились таким чином: 32 спілки існували від 10 до 25 років, 46 – від 5 до 10, 71 – від 1 до 5 і 25 - існували менше 1 року.

В 1926 році за дослідженням К.Пажитнова, у США вже нараховувалось 439 кредитних спілок, що говорить про успішний розвиток цих організацій. Цьому процесу сприяла боротьба уряду з лихварями (так званими “позиковими акулами”) в результаті чого у багатьох штатах були прийняті закони "Про стандартні дрібні позики", згідно яких забезпечувався нагляд за ліцензованими позикодавцями та обмежувались процентні ставки спочатку до 42%, а потім до 30%. При цьому, кредитні спілки рекламувались як вигідний спосіб позичання грошей один одному, особливо серед людей з невеликим доходом, на умовах менш ніж 12% річних⁴⁶.

Кредитні спілки почали набувати швидкого розвитку, особливо в період "великої депресії" 30-х років коли поряд із законами окремих штатів, був прийнятий федеральний закон "Про кредитні спілки" 1934 року, який дозволив розвиватись спілкам в тих штатах, в яких не було відповідного закону і реєструватись за цим законом або за законом штату. На рис.2.8

зображена динаміка розвитку кредитних спілок, створених на основі федерального закону. Рух кредитних спілок багато в чому ідеально підходив до загальної ідеології тодішніх реформ. Діяльність кредитних спілок була спрямована на звичайних людей. Спілки заохочували самодопомогу, самозахист, самовідповідальність. Рух кредитних спілок мав некапіталістичну природу, критикував "чистий" капіталізм, але не був революційним.

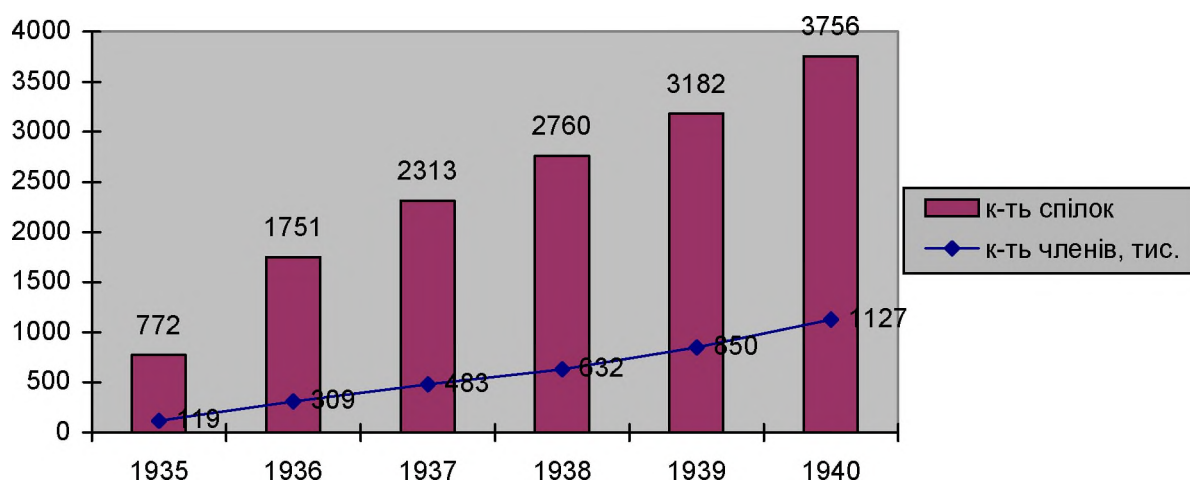

Рис.2.8 Динаміка розвитку федеральних кредитних спілок в США в період "великої депресії"⁴⁷

В 1937 році вчені університету Принстона (США) дослідили виживання різних ощадних установ в умовах "великої депресії" і дійшли висновку, що в період депресії було втрачено: 34,5% відсотків усіх банківських депозитів; 35,9% вкладів в інвестиційні фонди; 74,5% вкладів в робітничі фонди з придбання цінних паперів; 32% інвестицій в будівельно-позикові товариства, і лише 6,7% вкладів у кредитні спілки. Як зазначає Я.Макферсон, це свідчить про те, що кредитні спілки змогли "здіяяти не тільки інтереси, але й серця своїх членів"⁴⁸, які не піддалися загальній паніці і не довели до банкрутства свої фінансові установи, в яких вони були не тільки клієнтами, а й власниками.

Слід відзначити вагомую роль кооперативних об'єднань в процесі успішного розвитку кредитних спілок в США. Перші кредитні спілки в 1921 році об'єднались у Лігу кредитних спілок штату Массачусетс для взаємодопомоги та координації своєї діяльності. Крім цього, Кооперативна Ліга США (CLUSA), яка була національним об'єднанням споживчих та інших видів кооперативів, в значній мірі організаційно та методично підтримувала кредитні спілки в кінці 20-х та протягом 30-х років. На жаль, лідери споживчої кооперації США, які активно підтримували комуністичну партію, спробували пов'язати Лігу з цією партією, чим в 1927-1928 рр. спричинили кризу в кооперативних колах США. Ця криза ще багато років по тому давала про себе знати та ускладнювала співпрацю між споживчими товариствами та кредитними спілками, а іноді робила її просто неможливою⁴⁹. З цього можна зробити висновок, що відхід окремих кооперативних організацій від класичного кооперативного принципу політичного нейтралітету завдав шкоди розвитку кооперативного руху в США.

В 1934 році, спілки 21 штату вирішили створити Національну асоціацію кредитних спілок США (CUNA)⁵⁰, яка стала об'єднуючим та координуючим центром національного руху кредитних спілок США та сприяла їх швидкому зростанню⁵¹ (рис.2.9 та 2.10)

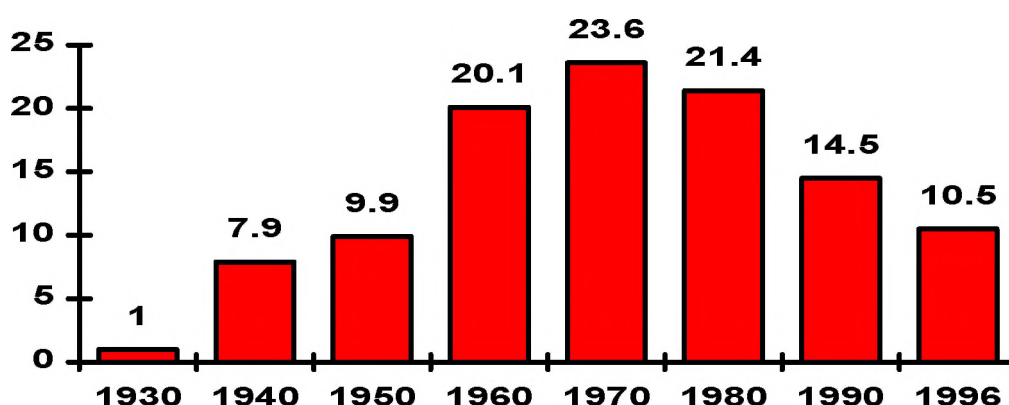

Рис.2.9 Динаміка зростання кількості кредитних спілок у США (в тис.)

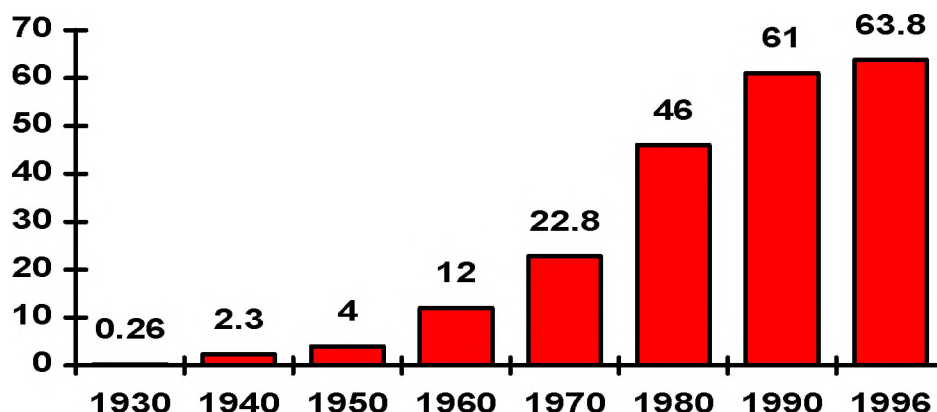

Рис.2.10 Динаміка зростання кількості членів кредитних спілок США (в млн.)

Як видно з діаграм, кількість кредитних спілок та їх членів у США до 70-х років невпинно зростала. З 70-х років кількість спілок зменшувалась при тому, що кількість членів продовжувала зростати. Це явище можна пояснити створенням в 1970 році державного органу - Національної адміністрації кредитних спілок (NCUA), завданням якого став нагляд та регулювання діяльності кредитних спілок в США⁵². В цих умовах відбувалось злиття кредитних спілок, яке дозволяло їм укріплювати ринкові позиції та більш якісно задовольняти потреби своїх членів в умовах посилення ринкової конкуренції.

Крім кредитних спілок, які являють собою адаптовану до національних умов США міську модель кредитного кооперативу Шульце-Деліча, необхідно розглянути розвиток сільської кредитної кооперації, яка в цій країні має специфічні особливості. Велика територія та історичні особливості розвитку країни стали причиною того, що в США не було традиційних для Європи сіл та селян. Американські фермери, на відміну від європейських, мали порівняно великі земельні наділи та проживали на значній відстані один від одного. Ця

низька густота населення в сільських районах робила неможливим розвиток європейської (райфайзенівської) моделі сільської кредитної кооперації. В той самий час потреба фермерів у кредитах була надзвичайно високою, а умови кредитування, що пропонувались комерційними банками були малопривабливими для сільгосптоваровиробників.

В 1908 році створена за дорученням президента Т. Рузвельта спеціальна Комісія по вивченню життя в сільській місцевості зробила висновок про відсутність можливостей для кредитування сільського господарства на доступних для фермерів умовах. Саме після цього розпочалась активна робота по розробці закону, який би закладав основи кредитної системи для сільських районів. З приводу цього закону в Конгресі велися широкі дебати про те, якою саме повинна бути американська система кредитування сільського господарства. До ухвалення рішення було обговорено понад 100 пропозицій, які можна згрупувати у вигляді трьох основних підходів до вирішення проблеми⁵³:

1. Створення малих, незалежних земельних банків, що базуються на приватному капіталі та отримують від держави підтримку, що не має фінансового характеру. Прихильники цієї концепції особливо підкреслювали відсутність урядових субсидій, але критики заперечували, що саме це орієнтує діяльність власників банку на досягнення максимально можливого прибутку і зниження процентної ставки для фермерів знову буде недоступним.
2. Створення дванадцяти федеральних земельних банків, що належать самим позичальникам (тобто є кооперативними - прим.моя - В.Г.). Частина

капіталу цих банків належить уряду, через що він може впливати на їх діяльність. Прихильники кооперативної структури вказували на здешевлення процентної ставки для позичальників, критики - не схвалювали спонсорство держави.

3. Прямі державні позички фермерам. Цей підхід схвалювався організаціями сільськогосподарських виробників, але категорично відкидався більшістю політиків.

Дебати стосовно майбутньої системи кредитування сільського господарства продовжувалися протягом кількох років. В результаті був знайдений компромісний варіант. Законодавці обрали кооперативну структуру, що базувалась на дванадцяти федеральних земельних банках, яким було надано 125 млн.доларів стартового капіталу із державних коштів. Так в 1916 році з'явилась - Farm Credit System (Система кредитування фермерів), яка на кооперативних засадах та за державної підтримки забезпечувала сільське господарство США надійним джерелом кредиту⁵⁴. З часом ця система структуризувалась за кількома рівнями: крім 12 федеральних земельних банків, було створено 37 регіональних фермерських кредитних банки та 387 місцевих асоціацій сільгоспвиробників-позичальників, які діють на кооперативних засадах і членами якої в середині 80-х роках було понад 600000 американських фермерів⁵⁵.

ЯПОНІЯ

На початку XX ст. в Японії найпоширенішою серед усіх форм кооперації була кредитна кооперація⁵⁶. В.О.Тотоміанц вважає, що її започаткував відомий економіст та філантроп Ніномія у другій чверті XIX ст. Товариства частково нагадували райфайзенівські кредитні кооперативи. Вони ставили

моральні засади вище матеріальних чинників, надаючи кредит найбільшим верствам населення, аби він був використаний на добру справу. Ці товариства давали позики на 5, 7 та 10 років. Посадові особи кредитних товариств не отримували ніякої винагороди. Для того щоб вступити в члени необхідно було бути порядною людиною. На вкладені в товариство кошти не нараховувались відсотки. Вони лише могли накопичуватись у товаристві. Коли член виходив із товариства, йому повертались накопичені заощадження. Завдяки безпроцентному користуванню заощадженнями своїх членів, а також субсидіям благодійників та уряду, ці товариства часто проводили окультурювання земель та інші важливі заходи. Вони брали незначний відсоток при поверненні членами кредитів, які видавались під довіру або поручительство.

Кредитні товариства створювали обласні союзи, які в свою чергу, об'єднувались в центральний союз. Ці організації мали своїх інспекторів та інструкторів. Деякі з них займалися товарними операціями і мали власні склади рису.

За дослідженням Л.А. Попової⁵⁷ вперше кредитними операціями почали займатися постачальницько-збутові кооперативи, але з розвитком багатоцільових кооперативів кредитна діяльність стала однією з їх функцій.

Механізм кооперативного кредитування полягає в акумуляції частини внесків та заощаджень кооператорів і надання їх у вигляді позичок своїм членам під невисокий відсоток. Варто відзначити, що кооперативна кредитна система є також і каналом державного субсидіювання, оскільки через нього держава сплачує відсоток на довгострокові кредити кооператорам. Більше 40% кредитів були в 60–70-х роках об'єктом державної допомоги. Держава, зацікавлена в реалізації програми розвитку сільського господарства та кооперації, заохочувала кредитування на потреби фермерів. Переважною формою кредитування в 70–80-х роках стало довгострокове. Однак, таке кредитування має стимулюючий вплив на сільськогосподарські інвестиції

тільки при умові дешевого кредиту. Тому ще більше посилюється потреба в державному субсидіюванні кооперативного кредиту. Крім того, у механізм кредитування активно включаються префектурні кредитні кооперативи і Центральний кооперативний банк сільського та лісового господарства. Ці організації акумулюють у вигляді внесків, заощаджень, розрахунків за збутові та постачальницькі операції великі суми грошей і мають можливість переправляти їх у потрібному напрямку⁵⁸.

Таким чином, виникнення та розвиток кредитної кооперації в кожній країні мав свої особливості. Але в усіх країнах існувало кілька моделей кредитних кооперативів, в основі яких лежали адаптовані до національних умов класичні моделі сільської та міської кооперації Райфайзена чи Шульце-Деліча. Ці кредитні кооперативи не були ізольованими, а об'єднувались в багаторівневі системи кооперативного кредитування. В кожній країні паралельно могло існувати кілька таких систем. В періоди економічних потрясінь спостерігається посилення розвитку кредитної кооперації, що викликано особливостями її соціально-економічної природи. Кредитна кооперація як форма самоорганізації та самодопомоги людей в багатьох країнах в різні періоди отримувала суттєву підтримку з боку держави.

2.2. Історичні особливості розвитку української кредитної кооперації.

Окремі історичні аспекти розвитку української кредитної кооперації знайшли своє відображення в досить ґрунтовних роботах українських дослідників І.Витановича⁵⁹, В.Марочка⁶⁰, А.Морозова⁶¹, А.Пантелеймоненка⁶². Також ці питання детально досліджені в одній із монографій автора⁶³. В зв'язку з цим, опираючись на вказані роботи в даному параграфі увага буде акцентована лише на окремих особливостях історичного розвитку української кредитної кооперації та виявленні певних закономірностей цього процесу.

Передумови для виникнення кооперативного руху в Україні з'явилися лише після скасування кріпацтва. В зв'язку з цим, в Україні кредитні кооперативи почали виникати трохи пізніше, ніж в країнах західної Європи. Першим кредитним кооперативом в українських землях, що перебували в складі російської імперії, виникло в 1869 році ощадно-позичкове товариство в м.Гадяч на Полтавщині, про діяльність якого, на жаль, не збереглося майже ніяких відомостей. В 1871 році було засноване ощадно-позичкове товариство в с.Сокиринці, Прилуцького повіту на Полтавщині, яке в своїй основі мало модель Шульце-Деліча і проіснувало майже 60 років, аж до початку колективізації. Діяльність цього товариства досліджена І.Витановичем⁶⁴, який відзначає, що ініціатором створення, довголітнім опікуном та головою ради сокиринського товариства був відомий громадський діяч, просвітитель та реформатор Григорій Галаган, який не тільки ознайомив селян свого родового маєтку Сокиренці з ідеєю кредитної кооперації, а й розробив статут товариства, виклопотав затвердження його в Петербурзі та дав товариству 3000 рублів початкового капіталу з умовою, що доходи із цієї суми мали спрямовуватись на покращення життя сільської громади (на утримання лікарні, притулку для старих, купівлю протипожежного знаряддя, на організацію

навчання ремеслу в школі та інші громадські потреби). Галаган підібрав в товаристві здібних людей, виробив певні інструкції для членів правління та ради товариства.

Сокиринське ощадно-позичкове товариство добре розвинуло свою діяльність і Галаган виклопотав для нього позичку в Державному Банку, яка в 1892 р. перевищувала 60 тис. рублів, в той час як власний пайовий капітал товариства становив 43 тис. рублів, а активи - 127 тис. рублів.

Спочатку членами товариства могли були лише колишні кріпаки Сокиринської волості, а згодом усі мешканці волості. У 1874 р. діяльність товариства поширилася на сусідні Сріблянську та Іванківську волості. До 1908 року товариство вже обслуговувало 8 волостей, до складу яких входило 25 сіл. В зв'язку з цим, кількість членів товариства зросла майже до 12 тисяч осіб. Але таке поширення діяльності товариства не принесло користі. Управа товариства виявилася неспроможною стежити за майновим станом своїх членів-позичальників, щоб своєчасно вживати відповідних запобіжних заходів для повернення позик. У той час багато українців виїжджали до Середньої Азії. Серед них були й члени товариства, які продали своє майно і виїхали, не повернувши товариству грошей. Цей прикрий досвід показав проблеми, які можуть виникати в зв'язку із від непомірним розширенням зони діяльності сільського ощадно-позичкового товариства такого типу.

Слід відзначити, що на виникнення і розвиток гадяцького, сокиринського та інших ощадно-позичкових товариств в українських губерніях російської імперії визначальний вплив мав створений в 1871 році Санкт-Петербурзький відділ Московського Комітету допомоги сільським ощадно-позичковим та промисловим товариствам. Очолив цей комітет добрий знайомий Галагана князь І.Васильчиков, а пізніше, з 1881р. по 1888р. - і сам Григорій Галаган.

У цьому відділі протягом майже 30 років зосереджувалися організаційні питання й нагляд за діяльністю кредитної кооперації. Тут відразу ж склали зразковий статут ощадно-позичкового товариства, пристосувавши німецьку модель Шульце-Деліча до місцевих умов і погодивши його з міністерством фінансів. За цим зразковим статутом, ощадно-позичкові товариства на території Російської імперії заснувалися на паях членів (паї були невисокі, звичайно 10 руб., тому ці товариства були доступні і для незаможних). Вони мали право приймати вклади від членів, рішення стосовно діяльності товариства приймали загальні збори, на яких кожен член мав один голос, керувала товариством рада й правління, вибрані загальними зборами. Позички були невеликі й короткострокові. Передбачалась необмежена відповідальність членів, але мало товариств її приймали. Найчастіше відповідальність члена по зобов'язаннях товариства не перевищувала 10-кратної норми паю⁶⁵.

Санкт-Петербурзький відділ намагався підтримувати з товариствами зв'язок, слідкувати за їхньою діяльністю, збирати статистичну інформацію. Відділ діставав дозволи на заснування товариств, розробляв для них інструкції, домагався податкових пільг, сприяв отриманню державних кредитів, організовував перші з'їзди ощадно-позичкових товариств, видавав інформаційний листок, а пізніше – журнал “Весник Кооперации”.

З метою поживлення організації ощадно-позичкових товариств і нагляду на місці за їхньою діяльністю Санкт-Петербурзький відділ намагався зацікавити ними земства. Як вказує І.Витанович, у 1870-х роках земства захопилися організацією ощадно-позичкових товариств та почали надавати їм реальну допомогу:

а) надавали позички на формування основного капіталу (як правило, на 10 років в розмірі від 500 до 1500 руб. на товариство);

- б) поширювали інформацію про кредитну кооперацію;
- в) наглядали за діяльністю товариств;
- г) допомагали затверджувати статuti чи вносити до них зміни.

Із українських земств найбільше в цьому напрямку працювали Херсонське і Харківське земства. Херсонське земство організувало земський банк – кредитний центр для ощадно-позичкових товариств – і видало близько 30 тисяч рублів із своїх фондів на позики товариствам на Херсонщині. Харківське земство виділило 50 тисяч рублів на формування основного капіталу ощадно-позичкових товариств.

М.І. Туган-Барановський досить різко оцінив особливості розвитку перших ощадно-позичкових товариств в російській імперії, відзначаючи, що всі ці товариства насаджувались зверху спочатку кількома доброчинними інтелігентами, а потім земствами, тобто тими ж інтелігентами⁶⁶. Стосовно цього І.Витанович відзначив, що "дехто з пізніших істориків кооперації надто різко оцінює характер цих перших ощадно-позичкових товариств, які, мовляв, постали "з панської ласки" (І.Васильчиков, Г.Галаган та інші ініціатори створення перших ощадно-позичкових товариств були досить заможними людьми. – примітка моя – В.Г.). Та в тих часах нелегко було кому іншому, як таким багатим і впливовим народолобцям, дістати дозвіл в міністерстві фінансів на заснування товариства. Ще тяжче – potwierдження того дозволу міністерством внутрішніх справ, а потім – оберігати товариство від підозрінь і напастей місцевої адміністрації. Але поступово приставали до праці в тих товариствах ближчі до села інтелігенти: священики, вчителі, лікарі, окремі представники волосної адміністрації, земські працівники-агрономи і статистики; втягалися помалу в працю й свідоміші селяни. Таким чином деякі, хоч і нечисленні, але кращі ощадно-позичкові товариства щораз виразніше виявляли членську самодіяльність і кооперативну дозрілість"⁶⁷.

Наприкінці 70-х років захоплення земств справами ощадно-позичкових товариств майже згасло. Цьому було декілька причин. Так, Пантелеймоненко⁶⁸ підкреслює, що по-перше, форми кооперативної організації, які активно пропагувались земствами, не мали достатнього ґрунту і не відразу приживалися серед рядових сільськогосподарських товаровиробників, тим більше не відразу починали виконувати функції, які на них покладалися. По-друге, тогочасним кооператорам бракувало практичного досвіду, а земства, які організовували названі об'єднання, й самі були мало спроможні надавати ефективну допомогу у веденні їхніх справ. По-третє, окремі товариства утворювалися тільки для одержання їхніми членами грошей, які використовували далеко не за призначенням. По-четверте, беручи в банку позику всього на дев'ять місяців (за дозволом міністерства фінансів від 1872 року), селяни-члени товариства просто не встигали здійснити повний оборот капіталу і вчасно повернути борг.

І.Витанович підкреслює, що в Російській імперії після вбивства царя Олександра II притихли земські діячі, а в кооперативному русі настав майже 20-річний “антракт”. Тільки де-не-де тліли окремі вогники, без зв'язку між собою. Животіли ще ощадно-позичкові товариства, засновані в 70-х роках, але нові майже не виникали аж до 90-х років⁶⁹.

Слід відзначити, що до середини 1890-х років у царській Росії не було якогось загального закону, який би регламентував порядок організації і діяльності кредитної кооперації. Всю діяльність існуючих до того часу ощадно-позичкових товариств регулювали окремі дозволи й розпорядження міністерства фінансів разом з міністерством внутрішніх справ.

Окрема канцелярія міністерства фінансів збирала дані про засновників та про обов'язкового опікуна-попечителя товариства, а потім подавала поданий статут на затвердження міністрові фінансів. Окремим розпорядженням могли встановлюватися податкові пільги для окремих товариств. Все залежало від

впливу попечителя. Самі ж товариства діяли окремо, без взаємних господарських та ідейних зв'язків.

Чи не єдиною організацією, яка в ті часи сприяла розвитку кредитної кооперації в Російській імперії був Санкт-Петербурзький відділ Московського комітету для допомоги сільським ощадно-позичковим і промисловим товариствам, який проявляв немало ініціативи і доброї волі, допомагаючи в організації сільських ощадно-позичкових товариств та захищаючи їх перед урядом. Але цей тип кредитного кооперативу часто не міг задовольнити потреби селянства. В деяких ощадно-позичкових товариствах були занадто високі паї, тому незаможне селянство мало труднощі із вступом у члени. Іншим недоліком цієї форми було те, що такий тип товариства передбачав надання лише короткострокових невеликих позичок, тоді як селянству потрібні були більші й довгостроковіші позички для купівлі землі, оренди, на закупівлю реманенту тощо.

У зв'язку з цим, за ініціативою Санкт-Петербурзького відділу, в 1895 році уряд видав закон про організацію кооперативного кредиту, так зване "Положение об учреждениях мелкого кредита".

Цей закон дозволив, поряд з існуючими ощадно-позичковими товариствами, створення іншого типу організацій дрібного кредиту – кредитних товариств, які були наближеними до німецької форми сільських кредитних кооперативів Райфайзена⁷⁰. Ці товариства засновували не на паях, як це мало місце в ощадно-позичкових товариствах. Основний капітал кредитних товариств складався з позичених або пожертвованих сум. Здебільшого вони отримували позику на основний капітал з державного банку під солідарну відповідальність членів (ощадно-позичкові товариства не мали права на таку позичку). Тому кредитні товариства підлягали контролю та перевірці з боку державного банку. Позички в кредитних товариствах були довгостроковими і

видавались лише на виробничі потреби. Ці товариства могли також вести посередницькі операції.

Закон 1895 року ввів певні полегшення і для роботи ощадно-позичкових товариств. Їм було дозволено також видавати довгострокові позички за порукою чи під заставу рухомого або нерухомого майна. Детальніше була визначена роль і вимоги до попечителів-кураторів. Право попечителів також надавалось і земствам, якщо вони дали кредит ощадно-позичковим товариствам. У зв'язку з цим, земства отримували право нагляду і ревізій цих товариств. Для обох типів кредитних кооперативів були затверджені нові зразкові статuti.

Санкт-Петербурзький Відділ і далі здійснював загальну опіку над ощадно-позичковими товариствами. А для нагляду за новими кредитними товариствами був створений IX відділ інспекції Державного банку. Варто відзначити, що кредитній кооперації дуже “поталанило”, бо Відділ очолив А.Беретті, який з молодих років захоплювався кооперацією, зокрема німецьким райфайзенівським рухом. Тому, незважаючи на значну залежність кредитних товариств від уряду та інспекції державного банку, кредитно-кооперативний рух формувався під впливом відданих справі кооперації людей – обласних інспекторів та працівників IX Відділу інспекції, яких підбирав А.Беретті.

Створення кредитних товариств райфайзенівського типу на території України, яка перебувала в складі Російської імперії, стало можливим лише після прийняття вищезгаданого закону “Про установи дрібного кредиту”, який заклав можливість організації кредитних кооперативів не тільки на пайовій, а й на безпайовій основі. В 1895 році в селі Іванківцях Прилуцького повіту на Полтавщині виникло перше на всю Російську імперію кредитне товариство райфайзенівського типу⁷¹. Кредитні товариства засновувались та розвивалися

дуже швидко, бо мали змогу отримувати значні кредити у Державному банку в основний фонд (ощадно-позичкові товариства не мали права на такі кредити, але могли отримувати кредити від земств, які в цих випадках виступали їх попечителями)⁷².

У червні 1904 р. вийшов новий закон, який доповнював попередній, від 1895 року. На підставі цього закону було створене Управління у справах дрібного кредиту, яке діяло як самостійний департамент міністерства фінансів. У зв'язку з цим IX відділ при Державному банку був ліквідований. Управління завідувало всіма установами дрібного кредиту і було державним органом для кредитної кооперації, грошовим центром для постачання кредитним кооперативам кредитів з державних джерел, мало право нагляду та контролю за діяльністю товариств.

Державний банк і державні ощадні каси мали асигнувати фінансові ресурси на постачання установ дрібного кредиту довгостроковими кредитами. Для завідування й нагляду за розподілом цих коштів при управлінні у справах дрібного кредиту був організований Центральний Комітет у справах дрібного кредиту, а на місцях – губернські комітети.

Законом 1904 р. були створені інституції земських кас, які мали право фінансово й організаційно підтримувати ощадно-позичкові та кредитні товариства у своїх районах. В Україні енергійно працювали в цьому напрямку Харківське, Київське та Подільське земство. Однак з появою об'єднань (спілок) кредитних кооперативів земські каси перестали відігравати для них важливу роль.

На розвиток закону “Про установи дрібного кредиту” були розроблені та в 1905 році затверджені зразкові статuti кредитного та ощадно-позичкового товариств⁷³. Вони мало чим відрізнялися один від одного і закладали в Російській імперії (в т.ч. і в Україні) основи діяльності кредитних та ощадно-

позичкових товариств, які були окремими видозмінами товариств Райфайзена та Шульце-Деліча. Для виявлення відмінностей цих товариств від їх західноєвропейських аналогів, розглянемо більш детально окремі норми цих статутів.

У зразковому статуті кредитного товариства зазначалося, що воно має на меті полегшити своїм членам ведення господарства шляхом надання позичок та прийняття на себе посередництва по оборотах їхніх господарств. Ощадно-позичкове товариство, крім цього, мало на меті також сприяти своїм членам у накопиченні заощаджень.

При заснуванні товариств їхні статuti мали містити дані: про територію (місто, волость, село /села/ та ін.), мешканці якої можуть входити до товариства, а при необхідності й обмеження щодо осіб, які можуть прийматись до товариства за характером їхніх занять (ремесло, промисел та ін.) або за іншими ознаками; про граничний розмір кредиту, який може надаватись одному членові товариства; про вид (обмежена чи необмежена) та розмір відповідальності члена товариства по його боргах. Крім цього, кредитні товариства мали визначити розмір основного капіталу та умови, на яких товариство користується ним, а ощадно-позичкові – розмір паю, має внести кожен член, а також інші джерела (якщо вони передбачаються) для формування основного капіталу.

Про заснування кредитного або ощадно-позичкового товариства губернський чи обласний Комітет у справах дрібного кредиту мав право безкоштовно дати оголошення в місцевій газеті. Крім цього, товариства звільнялись від сплати державного промислового податку, а їхнє листування з державними установами та посадовими особами та завірення підписів членів звільнялись від гербового збору. Від відсотки по ощадних вкладах, внесених у товариство, не брали збір з доходів від грошових капіталів.

Кількість членів у товариствах не могла бути меншою від 20 осіб. Членами кредитного та ощадно-позичкового товариств могли стати:

- повнолітні фізичні особи, які мали своє господарство, ремесло або промисел;
- товариства, спілки, артілі та інші юридичні особи, кожна з яких мала право, як один член товариства.

Не могли стати членами товариства особи, які перебували в іншому товаристві. Прийом у члени здійснювався на загальних зборах таємним голосуванням. Загальні збори могли передати право прийому в члени Раді товариства, або раді разом з правлінням. Членові видавалась розрахункова книжка, в яку вписувались: сума відкритого йому кредиту, розмір його відповідальності по зобов'язаннях товариства та всі операції з товариством по паю і позичках.

Члени товариства могли нести необмежену (всім своїм майном) або обмежену (певною сумою) відповідальність по зобов'язаннях товариства. Вид та розмір відповідальності закріплювався в статуті. Максимальний розмір обмеженої відповідальності встановлювався при заснуванні товариства, але не міг бути меншим подвійної суми відкритого членові кредиту.

Ощадно-позичкове товариство мало основний капітал, який формувався із паїв та пайових внесків членів, із пожертвуваних або позичених товариству коштів та відрахувань від своєї діяльності. Розмір повного паю закріплювався в статуті товариства і не міг бути менше 10 та більше 100 рублів. Пай вносився одразу при вступі або поступово шляхом часткових пайових внесків. Розмір та терміни обов'язкових пайових внесків встановлювались загальними зборами, але не могли бути меншими 1 рубля на рік. Кожен член товариства міг внести не більше одного паю, розмір якого мав бути не меншим од записаного у статуті. Збільшення розміру паю допускалось за рішенням загальних зборів, але тільки у випадку, коли не менше половини членів мають повні паї. Застава

та передача паю не дозволялось. При виході із членів товариства пай повертався не раніше, ніж через 3 місяці після затвердження загальними зборами фінансового звіту за рік, у якому член вибув із товариства.

Кредитне товариство зобов'язане було мати основний капітал, не менший 1000 рублів, спосіб утворення якого визначався при заснуванні товариства. Цей капітал міг збільшуватись за рахунок цільових позик, пожертвувань та відрахувань від діяльності.

Обидва види товариств формували запасні капітали на покриття збитків. Крім цього, товариства, за рішенням загальних зборів, шляхом приймання пожертвувань, добровільних внесків членів, відрахувань від господарської діяльності створювали різноманітні спеціальні фонди: для оборотів по посередництву, на погашення безнадійних позик, для надання допомоги членам та їхнім сім'ям у разі нещасних випадків та інші.

Нормативні акти зобов'язували кредитні та ощадно-позичкові товариства тримати частину своїх коштів (не менше 20% своїх зобов'язань, не зараховуючи сюди коштів основного капіталу) у вкладах до Державного банку або в державних цінних паперах, покладених на зберігання до Державного банку.

Кредитні та ощадно-позичкові товариства могли приймати грошові вклади як від своїх членів, так і від сторонніх осіб та організацій із зобов'язанням повернення їх у певний термін (депозитні вклади) або без встановлення терміну (вклади до запитання). Вклади могли мати цільовий характер або певну умову. Товариства забезпечували таємницю вкладу. При прийнятті вкладу видавалась ощадна книжка вкладника. Розмір відсотків та інші умови вкладів визначались загальними зборами, або, за їхнім уповноваженням, встановлювались радою разом з правлінням товариства. Відсотки, отримані вкладниками по вкладах до товариства, не оподатковувалися.

Товариства могли брати позички на поповнення обігових коштів як в своїх членів, так і у сторонніх осіб та організацій. При цьому, зобов'язання товариства по прийнятих вкладах та отриманих позичках не могли більше ніж у 10 разів перевищувати його основний капітал.

Кредитне та ощадно-позичкове товариства мали право надавати позички виключно своїм членам. Кожному членові товариства, виходячи з його надійності та довіри до нього, визначалась максимально можлива сума кредиту, яку йому дали б, незалежно від наданого забезпечення, кількості та видів позичок. Окремо встановлювалась сума позички, яка могла бути видана під довіру. Визначений ліміт кредитування записувався в розрахункову книжку члена. Будь-хто із членів товариства не міг отримати позичку вище встановленого товариством розміру. Зразковими статутами товариств обох видів визначався максимальний розмір позички, яка могла бути надана одному позичальникові, – 300 руб., але якщо вона видавалась під заставу – максимальний розмір складав 1000 руб. При отриманні позички позичальник давав розписку. Позички видавались лише за цільовим призначенням на термін: короткострокові (до 1 року) та довгострокові (від 1 до 5 років). При ухваленні рішення про надання позички рада або правління зважували, наскільки мета отримання позички могла забезпечити її повернення. Без вказування цілі видавались лише малі короткострокові позички. Довгострокових позичок товариство могло видати не більше, ніж на половину основного капіталу, але при наявності довгострокових вкладів чи отриманих позик, могла відповідно збільшуватись сума довгострокових позичок. Позички видавались під довіру, під за поруку членів чи сторонніх осіб та під заставу. Розмір відсотків за позичку встановлювався загальними зборами в залежності від розміру, терміну, призначення. По короткострокових позичках проценти утримувались при видачі наперед за весь термін, по довгострокових – за період до наступного терміну сплати. В ощадно-позичкових та кредитних

товариствах був встановлений спрощений порядок стягнення позичок, які вчасно не повертались. Товариство мало право стягнути з позичальника або поручителя прострочену позичку без звернення до суду, через поліцію або волосне управління, які зобов'язані були почати опис майна позичальника не пізніше 7 днів після отримання від товариства заяви.

Кредитні та ощадно-позичкові товариства могли виконувати посередницькі функції між членами товариства та третіми особами за дорученням членів та за їхній рахунок (купівля і продаж товарів для членів та від імені членів, виконання представницьких та агентських функцій тощо). В окремих випадках посередницькі операції могли проводитись за рахунок коштів товариства, але тільки із спеціально створених для цього фондів.

Становить інтерес механізм розподілу доходу. Від отриманого валового доходу віднімаються витрати на управління, витрати по оборотах (нараховані проценти на вклади та сплачені проценти за отримані кредити), а також виявляються безнадійні позички, на суму яких зменшується валовий дохід (формується фонд покриття безнадійних позик). Після цього в кредитних товариствах чистий дохід, який залишився розподілявся таким чином⁷⁴: не менше 20% спрямовувалося в запасний і не менше 40% – в основний капітал товариства. Решту загальні збори могли передати у спеціальні фонди, на благодійні цілі або на винагороду членів Ради, Правління та працівників товариства. В ощадно-позичкових товариствах із чистого доходу не менше 10% відраховувалось у запасний капітал, а рештою загальні збори могли розпорятися на власний розсуд: передати частину на збільшення основного капіталу, на додаткову винагороду членів правління та працівників товариства, на створення спеціальних фондів, на благодійні цілі, а решту – розподілити між членами відповідно до паю кожного з них на початок року. Однак на пай (пайові внески) не могло бути нараховано більше 10%, а якщо прострочені позички перевищують 5% усіх позичок, – не більше 6% на пай. Коли

товариство має позичений основний капітал, то до його повної сплати не менше 40% чистого доходу мало відраховуватись на формування власного основного капіталу.

Управління справами кредитного та ощадно-позичкового товариств покладалось на правління, раду та загальні збори. Якщо товариство було створене за сприяння земства, то земськими зборами або комітетом у справах земського господарства призначався попечитель товариства. Йому надавалось право отримувати інформацію про роботу товариства, проводити ревізію його документів, брати участь у загальних зборах і головувати на них.

Правління товариства створювалось для ведення всіх його справ: розробки внутрішніх правил та документів, прийняття рішень про надання позичок, приймання та повернення грошей, ведення посередницьких операцій для своїх членів, стягнення позичок, наймання та звільнення платних працівників, ведення бухгалтерії та справочинства, складання річного звіту і т. ін. Правління складалося не менше ніж з трьох осіб, які обирались загальними зборами закритим голосуванням терміном на три роки. Таким самим чином обиралось не менше ніж два кандидати для тимчасового заміщення відсутніх або вибулих членів правління. Передбачалася щорічна ротація членів правління (переобиралась 1/3 членів правління, у яких закінчився 3-річний термін), але вони могли знову бути обраними на наступний термін. Вибори голови правління здійснювались загальними зборами або самим правлінням. Один із членів правління виконував обов'язки скарбника (касира). Правління збиралося не рідше одного разу на тиждень. Його постанови фіксувались у спеціальній книзі та підписувалися всіма членами правління, які були присутні на засіданні. Загальні збори закритим голосуванням могли призначити членам правління винагороду за роботу. Слід зазначити, що члени правління відповідали всім своїм особистим майном за збитки, завдані товариству їхніми неправильними діями або недоліками в роботі. Крім цього, за такі дії, якщо

вони були скоєні свідомо, члени правління могли притягатись до кримінальної відповідальності.

Рада товариства складалася не менше ніж з трьох членів та одного кандидата, обраних таємним голосуванням на три роки. Рада наглядала за дотриманням у товаристві статуту, законів, встановлених правил, фінансової дисципліни та ін. Вона перевіряла звіти, книги та документи, розглядала скарги членів, щомісячно перевіряла касу.

Загальні збори товариства – це вищий орган управління. Загальні збори затверджували правила та положення, розроблені правлінням по позичках, вкладах, заставах, посередницьких операціях, спеціальних фондах та ін.; затверджували кошторис та звіти; приймали рішення про отримання позичок на збільшення основного капіталу; встановлювали розмір пайових внесків; розглядали інші питання, що не закріплені в статуті або виникали в процесі роботи товариства. Загальні збори могли бути черговими та позачерговими (за ініціативою чиновника, на якого покладено нагляд за товариством, або за вимогою 10% членів чи за рішенням правління). Повідомлення про скликання загальних зборів із вказаним порядком денним, крім членів, надсилося попечителеві, начальникові місцевої поліції та особам, на яких було покладено нагляд за товариством (чиновники управління у справах дрібного кредиту). Збори вважалися правочинними, якщо на них були присутні не менше 10% членів. Кожен член товариства мав на загальних зборах лише один голос, який нікому не міг передаватися. Члени товариства-юридичні особи делегували на збори по одному представникові, який мав один голос. Якщо в товаристві було більше 100 членів, замість загальних зборів могли скликатись збори уповноважених.

При ліквідації товариства здійснювалося стягнення всіх виданих позичок, продавалось майно товариства та проводились розрахунки зі всіма кредиторами (банками, вкладниками та ін.). Після цього членам ощадно-

позичкових товариств поверталися всі їхні паї та пайові внески. Основний, запасний та спеціальні капітали товариства не підлягали розподілу між членами або вживанню виключно на їхню користь. Ці кошти могли бути використані лише на благодійні чи громадські цілі, а якщо збори товариства не приймали відповідного рішення, – передавались на потреби дрібного кредиту.

Таким чином, ощадно-позичкові товариства на території України, яка перебувала у складі російської імперії, мало чим відрізнялись від “народних банків” Шульце-Деліча в Німеччині, якщо не брати до уваги соціального середовища членства, яким у Німеччині була міська дрібна буржуазія, а в російській імперії - селянство. Кредитні ж товариства в основі своїй мали модель Райфайзена, але із певними особливостями, про що також говорить й А.Анциферов⁷⁵. За ідеєю Райфайзена кредитні товариства повинні засновуватись без пайового капіталу. Відсутність вступних та пайових внесків робило вступ до товариства легким та відкритим для всіх бажаючих. Ця думка була закладена і в статуті українських кредитних товариств. Але суттєва відмінність між німецькими та українськими кредитними товариствами полягала в тому, що перші, не маючи пайового капіталу, залишались незалежними та самостійно формували свої кошти для діяльності (пасив). Відсутність пайового капіталу в українських кредитних товариствах дало привід для встановлення державної опіки у формі державного кредитування та державного нагляду. Була створена цілісна, досить складна система кредитування товариств за рахунок коштів державного банку та державних ощадних кас. Ця система кредитування була тісно пов’язана із системою постійного нагляду та втручанням державних чиновників у діяльність кредитних товариств.

Друга велика відмінність українських кредитних товариств від товариств Райфайзена – форма відповідальності. У райфайзенівських касах відповідальність членів по зобов’язаннях товариства була тільки

необмеженою, тоді час як в українських допускалась і обмежена відповідальність. На підставі положення, закріпленого у зразковому статуті, як правило, встановлювалась одна форма відповідальності: обмежена подвійним розміром відкритого членові кредиту. Інші відмінності українських кредитних товариств від товариств Райфайзена не були досить суттєвими.

Динаміка розвитку українських кредитних та ощадно-позичкових товариств зображена на рис.2.11.

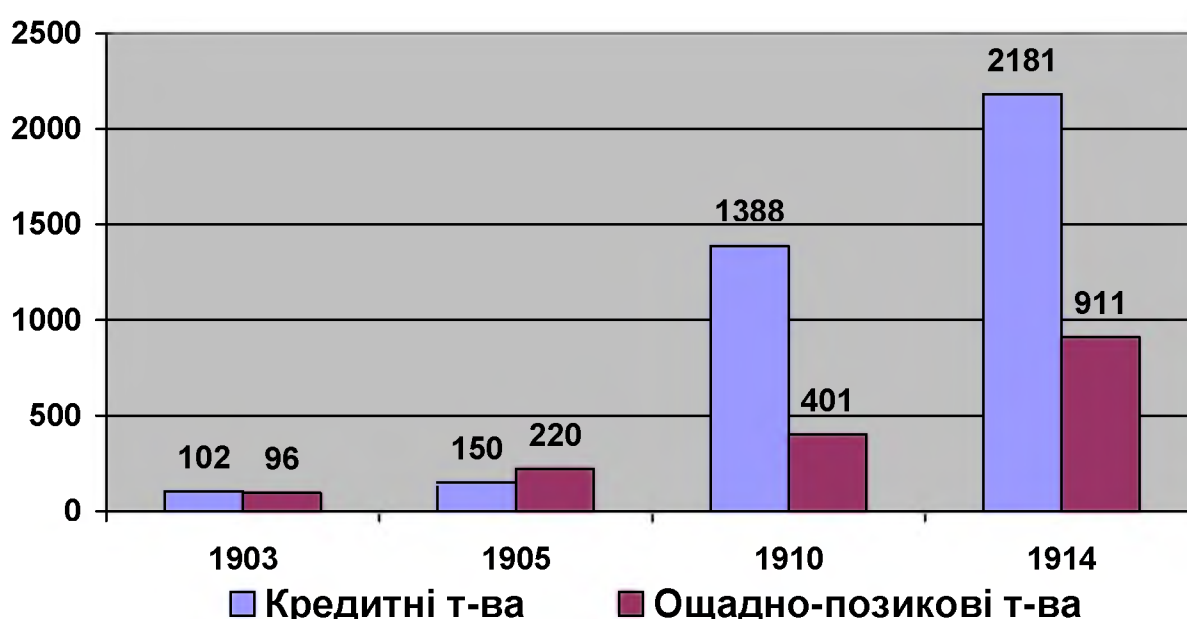

Рис.2.11 Динаміка розвитку українських кредитних та ощадно-позичкових товариств⁷⁶

Слід відзначити, що надзвичайно важливу роль в такому стрімкому розвитку української кредитної кооперації відіграли кооперативні об'єднання (союзи). Ще в 1898 р. за ініціативою Санкт-Петербурзького відділу в Москві відбувся Перший з'їзд представників кредитної кооперації з усієї імперії. Для українських кредитних кооперативів він мав особливе значення тому, що їхні делегати отримали нагоду особисто познайомитися й обмінятися думками про спільні справи кредитної кооперації в Україні. Чим більше розгортався

кооперативний рух в Україні, тим більшою ставала потреба в об'єднанні окремих кооперативів. На тому з'їзді було порушено важливе для української кредитної кооперації питання – організація об'єднань (союзів) кооперативних кредитних та ощадно-позичкових товариств.

Не можна не погодитись із І.Витановичем, який зауважує, що "...хоч і як прихильно ставилися до кооперації деякі земства та інші допоміжні громадські установи, все ж у дальшому розвитку кооперативного руху ставало видно, що без закріплення самодіяльності членства на власних силах, без послідовної реалізації ідеї власних сил в основах кооперативної організації і громадського виховання членства та їх розпорошених товариств – не може бути здорового поступу всього руху"⁷⁷.

За дослідженнями А.Г.Морозова⁷⁸ царський уряд довгий час забороняв створення будь-якої організаційної мережі українських кредитних товариств. У суто російських губерніях такої заборони не існувало. В Україні ж створення об'єднань кредитних спілок розглядалося як небажане, шкідливе для самодержавства явище. Особливу осторогу царської адміністрації викликало те, що економічні можливості союзів кредитних товариств зробили б для них легкодоступними прямі господарські зв'язки з широкою мережею селянських кооперативних організацій, які активно працювали в той час у Західній Україні.

Завдяки прихильному ставленню А.Беретті, який керував ІХ відділом інспекції Державного банку і добре був знайомий з німецькою моделлю сільської кредитної кооперації Райфайзена, в 1901 році у Бердянську на Таврійщині виник перший союз кредитних кооперативів, а в 1903 р. – другий такий союз в Мелітополі. Як зазначає І.Витанович, ці союзи були тільки організаційно-ревізійними надбудовами, без права вести банківські операції – давати позики чи приймати вклади, – та все ж це був поступ і допомога низовим, об'єднаним у них, кооперативам⁷⁹. Але, за дослідженнями

А.Г.Морозова, це не були кооперативно-кредитні об'єднання власне українського селянства, оскільки поєднані ними кредитні товариства складались переважно з німецьких колоністів⁸⁰.

Як відмічає І.Витанович, в 1905 році на нараді кооперативів у с.Дзенгелівці був заснований Київський союз кредитних кооперативів "Союзбанк", на зразок Бердянського та Мелітопольського союзів. Однак, цей союз вдалось зареєструвати лише в 1907 році без права на проведення банківських операцій. І лише в 1911 році вдалось перереєструвати статут союзу, перевести його офіс до Києва та отримати право на проведення банківських операцій.

У Києві Союзбанк скоро став організаційним і фінансовим осередком не тільки для Київщини, як визначалося в його статуті, але й поширив свою діяльність на всю Україну. Своїми оборотами він перевершив усі обласні союзи кредитних кооперативів Російської імперії. Вкладні операції Київського Союзбанку в 1913 році становили 1131473 руб., позички товариствам – 947956 руб.; вклади Мелітопольського союзу – 69289 руб., позички – 157706 руб.; вклади Бердянського союзу – 80582, позички – 80200 рублів⁸¹.

Крім звичайних банківських операцій та інструкторсько-ревізійної діяльності, Союзбанк почав торговельні операції в інтересах своїх членів, організацію виробництва, видавничу діяльність, скликав кооперативні наради у справах кредитної та інших видів кооперації. З 1913 р. видавав свій кооперативний двомовний журнал "Муравейник-Комашня", який з 1917 року виходив лише українською мовою. З товарних операцій найбільшими були закупівля для своїх членів хліборобських машин і знаряддя з-за кордону. Союзбанк організовував доставку буряків до цукроварень та хліба для військового інтендантства. Він мав свою друкарню в Києві, ливарний завод і 14 ремонтних майстерень. Великі операції були розгорнуті під час першої світової війни. На початку революції Київський Союзбанк зробив підґрунтя для

створення всеукраїнського фінансового кооперативного центру – "Українбанку"

За прикладом Київського Союзбанку свою діяльність будували обласні кооперативні союзи: Харківський, Одеський, Катеринославський та Подільський. Українська кооперація займала досить вагомі позиції в російській імперії, про що свідчать данні, представлені на всеросійській кооперативній виставці, що проходила у Києві в 1913 році (табл.2.4)

Таблиця 2.4

**Аналітичні показники діяльності
українських кредитних кооперативів у 1912 році⁸²
(кредитні та ощадно-позичкові товариства разом) (руб.)**

ПОКАЗНИКИ	Середній показник по імперії	Південний Район	Південно-Західний район	Малоросія
Середній баланс на 1 тов-во	40197	49264	35737	33356
Середній баланс на 1 члена	72,35	76,04	60,16	54,99
Власний капітал на 1 тов-во	1357	9350	8001	5657
Власні кошти на 1 члена	13,24	14,43	13,47	9,33
Допомога уряду на 1 ощадно-позичкове тов-во	1417	2914	1172	1408
Допомога уряду на 1 кредитне тов-во	4618	6164	3306	3719
Вкладів на 1 члена	51,10	52,79	41,03	39,30
Позичка на 1 позичальника	83,94	87,08	70,06	67,99

* **Південно-Західний** район: Київська, Подільська, Волинська губернії; **Малоросія**: Полтавська, Харківська, Чернігівська губернії; **Південний** район: Бессарабська, Донська, Катеринославська, Таврійська, Херсонська губернії.

У середньому по Російській імперії на одного члена кредитного кооперативу в 1912 році припадало 35 осіб, які не були членами, тобто процент охоплення населення кредитною кооперацією по імперії в середньому складав 2,86%. У середньому по Україні цей показник складав 3,35%. В шести з дев'яти українських губерній цей показник був вищим, ніж середньоімперський - в Херсонській губернії - 6,2%, Таврійській - 5,9%, Харківській та Полтавській

губерніях - по 3,9%, Київській - 3,3%, Катеринославській - 2,9%. Соціальний склад членства українських кредитних та ощадно-позичкових товариств у 1912 році зображено на рис.2.12.

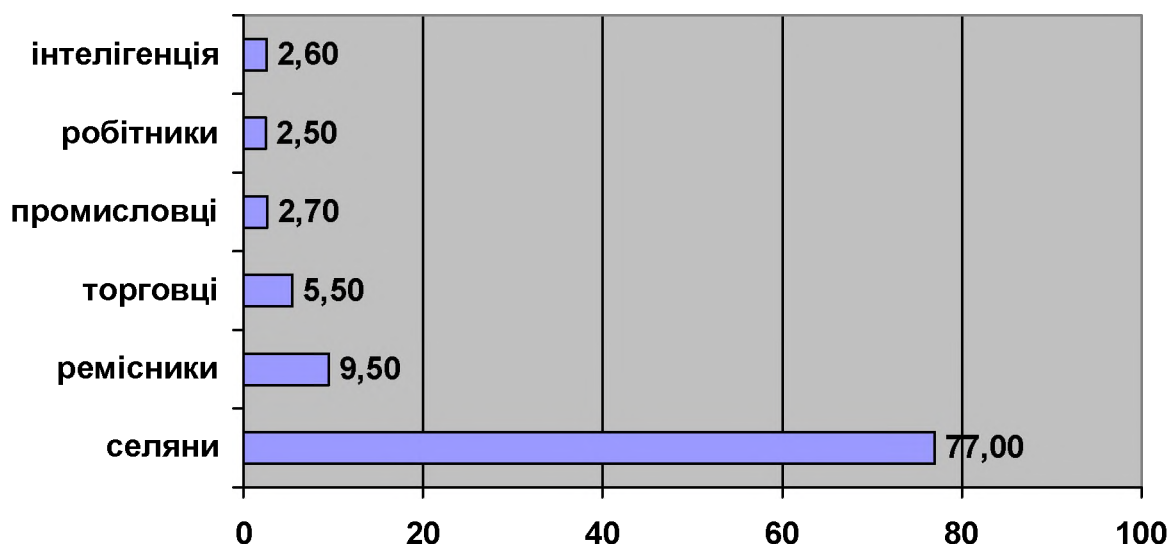

Рис.2.12 Структура членської бази української кредитної кооперації(%)

За оцінкою І.Витановича, до першої світової війни кредитна кооперація була найсильнішим сектором на всіх українських землях, бо це була форма, що найбільше відповідала потребам переважно дрібноселянського населення України. Накопичені в тисячах кредитних кооперативів дрібні заощадження селян сягнули сотень мільйонів, спинили зубожіння села та були спрямовані на послуги культурного поступу селянських господарств, на придбання землі, кращих знарядь праці, худоби і т. ін. До війни на території України, що входила до складу російської імперії налічувалось 3,9 млн. селянських господарств, майже половина з яких були об'єднані в 2477 кредитних кооперативів⁸³.

Подолавши опір російського міністерства внутрішніх справ, у 1915 р. вдалося впровадити спрощений порядок реєстрації і новий статут для кооперативних союзів. Поряд із створеними раніше Київським, Бердянським та Мелітопольським в Україні починають виникати інші об'єднання (союзи)

кредитних кооперативів – Союзбанки. Деякі з них діяли на всю губернію, інші – охоплювали повіт чи й менші райони. Вони були організаційно-фінансовими об'єднаннями другого рівня для кредитних та ощадно-позичкових товариств і ставали фінансовими осередками для всіх видів кооперативів свого району⁸⁴.

У перші ж дні після лютневої революції Тимчасовий уряд прийняв 20 березня 1917 р. “Закон про кооперативні товариства та їхні союзи”. Про необхідність загального кооперативного закону в Росії давно йшла мова на кооперативних з'їздах. Проект такого закону ще 1907 р. розробив С.Бородаєвський.

Новий кооперативний закон скасовував усі існуючі на той час обмеження щодо організації і діяльності кооперативів та їхніх об'єднань. Для заснування кооперативів чи кооперативного союзу за новим законом, не вимагалось окремого дозволу. Потрібна була лише звичайна реєстрація статуту підписаного не менше 7 членами-засновниками, в окружному суді. Якщо протягом місяця не надходило із суду юридичних зауважень до статуту – кооператив вважався зареєстрованим.

Закон визнавав кооперативами товариства і їх об'єднання, які мали змінний склад членів і внесених ними капіталів, провадили свою діяльність з метою матеріального й морального піднесення своїх членів, шляхом організації різноманітних господарських підприємств або праці членів. Закон визначав рівність голосів об'єднаних у кооперативах членів, обмежував висоту дивідендів на внесені паї до 8%, передбачав відрахування не менше 1/5 чистого доходу товариства на формування запасного капіталу до досягнення ним встановленої величини. Він охоплював усі види й форми кооперативних організацій, давав свободу організації кооперативних союзів, договірних об'єднань і кооперативних з'їздів. Передбачалось, в кооперативних товариствах могла бути одна з трьох форм відповідальності членів: обмежена розміром повної вартості належних їм паїв, обмежена розміром визначеної в

статуті суми (яка, як правило, була кратною розміру відкритого членові товариства кредиту чи сумі паїв. – *Прим.моя* - В.Г.) або необмежена, при якій члени товариства відповідають за його боргами всім своїм майном.

Як відзначає І.Витанович, новий кооперативний закон був одним із найліберальніших кооперативних законів світу. Він, незважаючи на фактори революційних часів, викликав пожвавлення розвитку кооперативної організації на території колишньої російської імперії. Але, маючи рамковий характер, цей закон не міг перешкодити виникненню всяких “псевдокооперативів” у ті ненормальні часи революційної розрухи⁸⁵.

Після лютневої революції 1917 р. Київський Союзбанк та інші близькі до нього кооперативні союзи внесли на затвердження Тимчасового уряду статут "Південно-Руського кооперативного народного банку", постанову про створення якого ухвалив Другий Всеукраїнський кооперативний з'їзд, що відбувся в 1913р. у Києві. У вересні 1917 р. статут був затверджений і банк почав свої операції 20 жовтня 1917 р.

Після проголошення незалежної Української Народної Республіки (УНР) до статуту були внесені зміни, і банк почав діяти під назвою "Український Народний кооперативний банк" – Українбанк. Членами цієї центральної фінансової організації українського кооперативного кредиту на 1 січня 1919 року стали 131 із 288 діючих в Україні кооперативних союзів (табл.2.5)⁸⁶.

Таблиця 2.5

Кількість кооперативних союзів - учасників Українбанку

	Види кооперативних союзів	Загальна кількість союзів	Із них акціонерів Українбанку	% об'єдн.
1	Всеукраїнських кооперативних централей	5	5	100
2	Кредитних союзів	61	36	59
3	Споживчих союзів	122	55	45
4	Мішаних союзів	98	33	34
5	Кооперативних банків	2	2	100
	ВСЬОГО	288	131	

Головними завданнями Українбанку були⁸⁷:

1. Регулювання фінансів усієї української кооперації.
2. Залучення до кооперації капіталів з грошового ринку.
3. Сприяння грошовими засобами власному кооперативному виробництву.
4. Фінансування збуту.
5. Сприяння розумному залученню іноземного капіталу в Україну.
6. Одержання кредиту з державної скарбниці України й розподіл його між кооперативними організаціями відповідно до потреб українського народного господарства.
7. Виконання функцій не лише фінансового центру української кооперації, а й громадської установи "з певним завданням у народнім культурно-національнім ділі".

На 1 січня 1919 р. Українбанк мав 19,5 млн. крб. вкладів у різних формах, 46,7 млн. крб. виданих кредитів, на 44,6 млн.крб. закуплених на замовлення союзів товарів. На 1 жовтня 1919 р. баланс Українбанку сягав 286 млн.крб⁸⁸, а низових кредитних та ощадно-позичкових товариств в Україні налічувалось понад 3300⁸⁹.

Встановлення в Україні радянської влади наприкінці 1919 року та перехід до політики "воєнного комунізму" стали початком ліквідації кооперації на українських землях. З цього приводу А.Г.Морозов відзначає: "Особливо негативним було ставлення радянської влади до широко розгалужених в Україні кооперативно-кредитних організацій. Керівництво Українбанку, Централу звинувачувалось у відвертих симпатіях до національних органів влади. Участь кооперативно-кредитних організацій у вирішенні суто господарських питань загальнодержавного характеру в часи Центральної Ради та Директорії видавалась як обслуговування політичних потреб сил, ворожих радянській владі. Тому не дивно, що перший же удар радянської влади по

"куркульській /за висловом С.В.Косіора/, буржуазно-націоналістичній українській кооперації" було завдано кредитній сільськогосподарській мережі: "і куркульській, і націоналістичній"⁹⁰.

Циркулярним листом Наркомфіну УРСР від 9 квітня 1920 року "Про порядок ліквідації кредитних установ" в Україні юридично була припинена діяльність кредитної кооперації. Декретом "Про об'єднання всіх видів кооперативних організацій" від 10 серпня 1920 р, яким Раднарком УСРР фактично продублював положення аналогічного декрету РРФСР від 27 січня 1920 року, було встановлено що кредитні, ощадно-позичкові та інші товариства і їхні об'єднання мали влитися у споживчі організації даної місцевості та передати їм своє майно. Окремою постановою від 9 грудня 1920 року було ліквідовано Українбанк, а його капітали передано до державного бюджету⁹¹. Підприємства Українбанку нефінансового характеру, після відповідної оцінки Наркомату фінансів, підлягали підпорядкуванню центральній споживчій організації або, за її вказівками, губернським спілкам.

Як зазначає В.І.Марочко, українська самодіяльна кооперативна система, яка формувалась до революції і з'явилася в роки українського державотворення, перестала існувати восени 1920 року.⁹²

З проголошенням НЕПу розпочався процес створення кооперативної кредитної системи в умовах радянської дійсності. Як слушно підкреслює В.І.Марочко, це був початковий період становлення нової кооперативної системи, а не відродження попередньої – дореволюційної та після революційної. В організаційній діяльності запанували не демократичні принципи розбудови кооперації, а принатурені до нових соціально-економічних умов ідеологічні догми більшовиків⁹³. 26 жовтня 1921 року був прийнятий декрет "Про сільськогосподарську кооперацію", а 5 квітня 1922 року – декрет "Про кредитну кооперацію"⁹⁴.

Розвиток кредитної кооперації в умовах НЕПу досліджено у ґрунтовній монографії А.Г.Морозова⁹⁵, в якій автор проаналізував історичні особливості розвитку кредитно-кооперативного руху в Україні в 20-ті роки. Крім цього, особливості процесу побудови кредитної кооперації в добу НЕПу описані в монографії В.І.Марочка⁹⁶ та одній з монографій автора⁹⁷. В зв'язку з цим, виглядає недоцільним детальний розгляд розвитку кредитної кооперації цього періоду в даному дисертаційному дослідженні.

Однак, окремі важливі моменти заслуговують на увагу. Перш за все, це модель **універсального сільськогосподарського товариства з кредитними функціями**. В умовах суттєвих інфляційних процесів початку 20-х років, лише таке універсальне сільськогосподарське товариство, що мало не лише кредитні функції, але головне, вело широкий обсяг збутово-постачальницьких операцій для своїх членів, могло значно простіше організувати селянські кошти та зберегти їх від інфляції. Для вузькоспеціалізованого кредитного товариства зробити це було б значно складніше.

Іншою особливістю, яку неможливо не відзначити, була зміна поглядів В.І.Леніна на кооперацію. У січні 1923 року Н.К.Крупська на замовлення В.І.Леніна взяла для нього в бібліотеці книги з кооперації: М.І.Туган-Барановський "Социальные основы кооперации" (М., 1916), Ф. Штаудінгер "От Шульце-Делича к Крейцнаху" (М., 1919) та "Марксизм и потребкооперация" (М., 1919), С.Н.Прокопович "Кооперативное движение в России, его теория и практика" (М., 1913), О.В.Чаянов "Основные идеи и формы организации крестьянской кооперации" (М., 1919), И.Зассен "Развитие теории кооперации в эпоху капитализма" (М., 1919), Н.Мещеряков "Кооперация и социализм. Сб. статей" (М., 1920). Після ознайомлення з цими роботами у 1923 році з'явилась відома стаття Леніна "Про кооперацію", в якій він не тільки переглянув своє ставлення до кооперації, а й підкреслив, що "соціалізм – це суспільство цивілізованих кооператорів" і "...ряд привілеїв

економічних, фінансових і банківських – кооперації; в цьому має полягати підтримка нашою соціалістичною державою нового принципу організації населення"⁹⁸. Це свідчить про те, що Ленін до цього періоду не був глибоко знайомий із кооперативною ідеєю, і, зрозумівши її, усвідомив місце та роль кооперації в житті простого народу, заради якого й задумувалась революція. Тому відродження різних форм кооперації, особливо після опублікування роботи В.І.Леніна "Про кооперацію", стало стратегічним напрямком НЕПу.

При цьому, слід відзначити, що це вже не були традиційні класичні дореволюційні форми кооперації. Побудова цих організацій відбувалась за активної участі та під наглядом з боку держави. Прийнявши декрет "Про кредитну кооперацію" 5 квітня 1922 року, місцеві республіканські органи влади 21 грудня видали вказівку засновувати в Україні аналогічні російським **губернські товариства сільськогосподарського кредиту (губсільбанки)**⁹⁹. Згідно з їхнім типовим статутом, який був затверджений у лютому 1923 року, визначалось, що засновниками губернських та районних товариств сільськогосподарського кредиту могли бути, поряд з державними та кооперативними установами і окремі громадяни. Основний капітал товариств складався шляхом виплати засновниками своїх паїв і випуску спеціальних, вартістю не більше 1/10 засновницького, селянських паїв. Розмір селянського паю був визначений у 5 карбованців золотом. Він сплачувався в розмірі 50% при підписанні на пай і 50% протягом 6 місяців від дня підписання¹⁰⁰. До кінця 1923 року були створені 9 губернських товариств сільськогосподарського кредиту (губсільбанків). При цьому частка неселянських паїв основного капіталу губсільбанків склала 4,72 млн. крб., або 88,4%. Із цієї суми 50,2% паїв мали Держбанк і Наркомзем, а решту 49,8% – губвиконкоми, губземуправління, промислові підприємства, споживча кооперація, різноманітні установи тощо.

В кінці листопада 1923 року розпочав свою роботу і Український сільськогосподарський банк – **Укрсільбанк**, засновниками якого стали 9 губсільбанків (26,9% акцій), Наркомзем України (18,8%), Наркомфін України (18,8%), Всеукраїнська контора Держбанку СРСР (25,8%), "Сільський господар" (4,7%), Всеукраїнське кооперативне товариство насінництва (2,8%), Укрцукортрест (1,2%). Решта акцій (1%) була у дрібних акціонерів. Його початковий капітал в 1 млн.крб. було сформовано шляхом випуску 10 тис. акцій вартістю по 100 крб. кожна.

У цей період близько 1200-1500 життєздатних універсальних сільськогосподарських товариств провадили помітну кредитну роботу. Але суто кредитних товариств на 1 жовтні 1923 року в Україні нараховувалось лише 64. Укрсільбанк почав енергійно формувати свою низову сітку з економічно міцних кредитних сільськогосподарських товариств. Вони організаційно мали входити не лише в систему "Сільського господаря", а і в систему Укрсільбанку. Такі товариства вносились до плану кредитної роботи Укрсільбанку й ставали головним каналом, по якому спрямовувались у сільське господарство як кооперативні, так і державні кошти. Ці товариства отримали назву "**сіткові**". Далеко не всі з існуючих кредитних сільськогосподарських товариств відповідали умовам, необхідним для зарахування їх у систему сільськогосподарського кредиту. Для цього вони мусли мати задовільну структуру балансу, достатньою мірою мобілізувати пайові внески своїх членів, мати добре налагоджений фінансовий контроль за розподілом і ефективним використанням кредитів. Важливе значення мав сам характер товариств, працездатність їх органів управління.

Зараховані до сітки Укрсільбанку сільськогосподарські кредитні товариства отримували від нього довгостроковий кредит у свій основний капітал в розмірі не менше 2 тис. карбованців за умови, що й відповідний губсільбанк надасть цьому товариству із своїх коштів не меншу суму, а також

що й саме товариство мобілізує серед своїх членів не менше 25% суми, наданої Укрсільбанком. На 1 жовтня 1924 року кредити в основний капітал отримали 528 товариств.

На кінець 1924 року в Україні була створена чітка комбінована державно-кооперативна система сільськогосподарського кредиту (рис. 2.13).

На 1.01.1924 р. в Україні налічувалось 3208 сільськогосподарських товариств з кредитними функціями, з яких 450 були "сітковими" та входили до системи Укрсільбанку. На 1.07.1924 р. цих товариств було відповідно 3929 і 600, а на 1.09.1924 р. – 4000 і 1079. В цілому на кінець 1924 року сільськогосподарські товариства з кредитними функціями об'єднували близько 400 тис. (або 10%) всіх селянських господарств України¹⁰¹.

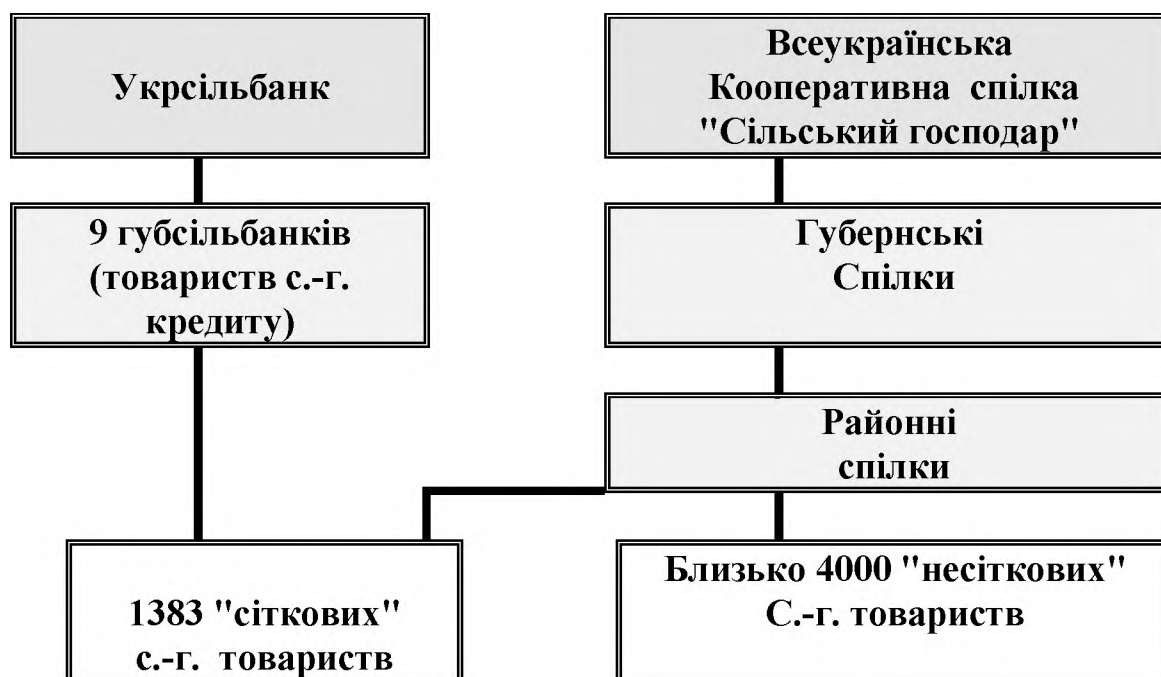

Рис. 2.13 Державно-кооперативна система сільськогосподарського кредиту в Україні на кінець 1924 р.

У квітні 1925 року Головнокооперком УСРР (Головний кооперативний комітет при Раді Народних Комісарів УСРР з губернськими кооперативними комітетами – це державна структура, яка керувала організаційною діяльністю всіх видів кооперації, здійснювала реєстрацію товариств та спілок, нагляд,

вирішувала всі питання кооперативного руху тощо – *Прим.моя.* - В.Г.) затвердив новий статут низового кооперативного кредитного об'єднання. Принципово він відрізнявся тим, що раніше кооперативне кредитування здійснювалось **універсальними сільськогосподарськими товариствами з кредитними функціями** (сільськогосподарськими кредитними товариствами), а за новим статутом вводились **кредитні сільськогосподарські товариства з посередницькими функціями**. Як зауважує А.Г.Морозов¹⁰², це була не просто перестановка слів. Сільськогосподарське кредитне товариство купувало і продавало товари на власний страх і ризик. Товари – плуги, борони, сівалки, посівний матеріал, коні та ін. – купувалися без достатньої впевненості, коли і кому їх можна буде реалізувати. Всі збитки від торговельних операцій (а через часті зміни у господарській кон'юнктурі вони були не такими вже й рідкісними) лягали на товариство. При цьому, якщо товариство вело зазначені операції за рахунок не власних, а позичених коштів, така ситуація часто призводила до його банкрутства і повної ліквідації. Пропадали кошти, надані товариству державою, селянські внески та паї. В таких умовах селянство не квапилось довіряти товариству зберігання своїх коштів.

Статут кредитного сільськогосподарського товариства 1925 року змінив ситуацію. Замість універсальних товариств з кредитними функціями поставали кредитні товариства із товарними функціями. Тобто, згідно з новим статутом, ці товариства ставали кооперативними установами, покликаними головним чином займатися ощадно-позичковою роботою, а торговельно-постачальницькі операції мали бути обмеженими і вестись за рахунок спеціального фонду, створеного для цього із власних коштів товариства. З цього фонду фінансувалась і власна виробнича діяльність товариства (переробка, зберігання та ін.). Такий механізм не обмежував розвиток обсягів збутово-постачальницьких операцій, але тут вони якраз і набували посередницьких рис. Їхній розмір, на відміну від операцій за власний рахунок, не обмежувався,

бо купівля промислових товарів для постачання ними селянських господарств проводилась лише за їхнім дорученням і за їхні кошти.

У п.2 нового статуту¹⁰³ відзначено, що товариство має допомагати піднесенню, зміцненню та розвитку в районі своєї діяльності сільського господарства і сільськогосподарської промисловості:

а) обслуговувати своїх членів довгостроковим та короткостроковим кредитом;

б) бути посередником у збуті продукції сільськогосподарського виробництва своїх членів та постачання їм засобів виробництва;

в) допомагати своїм членам у справі поширення сільськогосподарських знань і найдоцільніших засобів господарювання, та загального підвищення культурного рівня своїх членів.

Членами сільськогосподарського кредитного кооперативного товариства могли бути як фізичні, так і юридичні особи, в т.ч. й колгоспи.

В січні 1927 року ЦВК і Раднарком СРСР прийняли "Положення про кооперативний кредит", яке забезпечувало міцну законодавчу основу створення кредитних спілок та подальшу перспективу їхнього розвитку. Прийняття цього документа було важливим для розвитку кредитної кооперації, діяльність якої пов'язана із грошовими коштами населення, котре дуже чутливо сприймає все, що гарантує їх збереження і навпаки. Підведення під кредитну кооперацію такої авторитетної законодавчої бази, як постанова ЦВК і Раднаркому СРСР зміцнювало довіру до неї широких верств населення.

До середини 1927 року кредитна сільськогосподарська кооперація розвивалась, опираючись на підтримку держави. На момент завершення формування організаційної структури сільськогосподарської кредитної кооперації два вищих рівні системи – Укрсільбанк та губсільбанки – фактично являли собою державні акціонерні організації з досить незначною участю кооперативного капіталу. Суто кооперативним був низовий рівень – кредитні

сільськогосподарські товариства. Але й тут основні кошти, якими оперували товариства, значною мірою були державними. Вони передавалися товариствам під певний відсоток вищими рівнями – губсільбанками і Укрсільбанком.

Незважаючи на це, населення повірило у відродження системи кредитної кооперації і на кінець 1929 року членами кредитних сільськогосподарських кооперативів була майже половина селянських господарств.

Ще одну ланку кредитної кооперації представляв заснований у 1922 році за рішенням Всеукраїнської Кооперативної Ради Українбанк¹⁰⁴, який став центральним кооперативним банком для всіх видів та рівнів кооперації в період НЕПУ. Початковий капітал банку був визначений в розмірі 120 тис. золотих карбованців, поділених на 2400 паїв вартістю по 50 золотих карбованців. З часом пайовий капітал був збільшений до 1,2 млн., а згодом доведений до 3,0 млн. карбованців. Пайовиками Українбанку були кооперативні центральні організації, районні спілки й товариства усіх видів кооперації: споживчої, сільськогосподарської, кустарно-промислової, інвалідної, кредитної, житлової, видавничої та ін. За дослідженням І.Витановича, споживча і житлова кооперація мали 60% паїв, сільськогосподарська – 21%, кустарно-промислова та інвалідна – 14,5%. З цього капіталу державі належало 25%. Як фінансова централь для всіх видів кооперації, Українбанк об'єднував у 1927 році 4920 кооперативів, у тому числі 18 центральних союзів, 159 місцевих районних союзів і 4739 більших низових товариств. У своїй організації Українбанк був достатньо міцною централізованою системою. Він надавав послуги через свої філії і комісіонерства, яких у 1926 році мав 50 (26 філій та 24 комісіонерства). На 1.10.1928 року баланс банку становив 97,8 млн. крб. Сума вкладів становила 27,8% балансу. На 1.10.1929 року баланс Українбанку досяг 130 млн.крб., з яких власних капіталів було 11,8 млн., короткострокових позичок – 60,7 млн.,

довгострокових позичок – 40,8 млн., фінансування експорту – 7,4 млн. карбованців¹⁰⁵.

Успішний розвиток кооперації та сама її сутність як самодіяльної, творчої, демократичної системи, що не замикається на суто господарських функціях, а бере активну участь у громадському, культурному та суспільно-політичному житті, наприкінці 20-х років прийшли у протиріччя до жорсткої адміністративної системи, що сформувалась на цей час і міцнішала напередодні масової колективізації. В цих умовах кооперація прийшла в ідеологічну суперечність із системою, в якій існувала. Такий стан речей не міг тривати довго, бо ці дві системи були несумісними за своєю природою. Тому кооперативні організації були приреченими і мали бути знищеними.

Як зауважує І.Витанович, "найперше була ліквідована кредитна кооперація"¹⁰⁶. Влітку 1929 року була прийнята постанова про утворення при Укрсільбанку "Фонду для довгострокового кредитування сільськогосподарських колективів". Цією постановою заборонялось кредитувати індивідуальні господарства. З цього приводу А.Г.Морозов відзначає, що з літа 1929 року всяка робота кредитної сільськогосподарської кооперації була раптово заблокована. Восени 1929 року на базі кредитних сільськогосподарських товариств суто бюрократичними методами почалося створення районних відділень Держбанку. Вступні та пайові внески, а здебільшого і вклади селян, були фактично експропрійовані. Характерно, що офіційне рішення про це – Постанова ВЦВК та РНК СРСР – було прийняте набагато пізніше, лише 30 січня 1930 року¹⁰⁷. Пізніше причини ліквідації кредитної кооперації трактувались приблизно так: "...кредитна кооперація, маючи порівняно невеликі кошти, виявилась неспроможною обслуговувати колгоспи. У мобілізації вільних грошових коштів кредитна кооперація не відігравала значної ролі – пайові внески і вклади у товариства складали, відповідно, 4,3% та 3,1% їхнього зведеного балансу. Між тим велике,

механізоване соціалістичне сільське господарство вимагало великих затрат, для задоволення яких необхідні були значні державні кошти. У зв'язку з цим кредитна кооперація в СРСР була ліквідованою, а кредитування сільського господарства покладено на державну банківську систему"¹⁰⁸.

Але ідея кредитної кооперації не зникла в радянські часи. Хоч кредитні кооперативи, як повноцінна юридично оформлена кооперативна форма фінансової самопомоги громадян, в умовах командно-адміністративної системи не могли існувати, ідея фінансової взаємодопомоги залишилась жити і знайшла свій прояв у вигляді примітивних форм - "чорних кас" та "кас взаємодопомоги". Ці організації не були кредитними кооперативами в повному розумінні цього слова, але мали певні ознаки кооперативних форм самопомоги. Це були деформовані неринковою системою форми кредитної кооперації, особливості організаційної побудови яких детально досліджені в одній з монографій автора¹⁰⁹. Коротко особливості цих "радянських моделей" кредитної кооперації можна звести до наступного.

"Чорні каси" могли утворюватись у будь-яких сформованих групах людей, які певним чином були тісно пов'язані між собою (бригади, відділи, трудові колективи невеликих підприємств, установ та організацій). Такі неформальні каси виникали після того, як члени цього колективу приймали рішення утворити колективний фонд грошових коштів, з якого вони, у випадку крайньої необхідності, могли б брати короткотермінові позички невеликого розміру (типу "до зарплати"). Кошти фонду знаходились, як правило, в однієї людини (скарбника), який обирався групою. Скарбник мав вести облік грошових оборотів каси. Такі каси формувались спонтанно, офіційно ніде не реєструвались, не мали написаного статуту та юридичного статусу. Ці об'єднання фактично були нелегальними.

Каси взаємодопомоги - були більш розвинутими формами фінансової взаємодопомоги громадян. Це були громадські кредитні установи, які

об'єднували на добровільних засадах громадян для надання взаємної товариської матеріальної допомоги¹¹⁰. Вони створювалися при профспілкових організаціях для робітників і службовців - членів профспілки, в колгоспах - для колгоспників, в відділах соціального забезпечення місцевих Рад народних депутатів - для пенсіонерів.

Каси взаємодопомоги, на відміну від "чорних кас" мали юридичну базу для своєї діяльності. Стаття 379 Цивільного кодексу Української РСР, затвердженого 18 липня 1963 року, що має назву "Позикові операції кас громадської взаємодопомоги та фондів творчих спілок"¹¹¹ заклала юридичні основи для їхньої діяльності. В цій статті сказано, що каси громадської взаємодопомоги при профспілкових комітетах підприємств, установ та організацій видають робітникам та службовцям довготермінові та короткотермінові позики. Каси взаємодопомоги в колгоспах видають позики колгоспникам... Терміни позик та умови їх надання визначаються типовим (примірним) статутом каси громадської взаємодопомоги. Типовий статут каси взаємодопомоги при комітеті профспілки (традиційно вона називалась за російською аббревіатурою - "КВП" - *прим. моя* - В.Г..) затверджувався постановою Президії ВЦСПС та регламентував діяльність кас взаємодопомоги, що створювалися при профспілках. У типовому статуті було визначено, що каса взаємодопомоги є організацією членів профспілки, які об'єдналися на добровільних засадах для надання взаємної товариської матеріальної допомоги. При цьому відмічалось, що каса взаємодопомоги видає своїм членам короткострокові (до заробітної плати) і довгострокові (до 6, а в окремих випадках до 10 місяців)¹¹² кредити.

Ці форми фінансової взаємодопомоги громадян, що діяли в Україні в радянські часи не були кредитними кооперативами, але мали його окремі риси, які, на перший погляд, дуже були схожими з принципами діяльності кооперативних кредитних установ. Але ця схожість - лише зовнішня. Якщо

детально проаналізувати особливості кас взаємодопомоги, то можна зробити наступні принципові відмінності кас взаємодопомоги від справжніх кредитних кооперативів:

Каси взаємодопомоги не були самостійними (автономними). Вони були фінансово і організаційно, формально та неформально залежні від профспілки. Типовий статут КВП (ст.4) передбачав, що каси працюють під керівництвом комітету профспілки, при якому вони створені. Поточне керівництво роботою ревізійної комісії також здійснював комітет профспілки (ст.40). Профспілка також давала кошти на позиковий фонд, оплату роботи працівників каси, дозвіл на ліквідацію каси.

Демократія в касах взаємодопомоги (загальні збори, правління, вибори та ін.) була лише видимою і формальною. В недемократичному суспільстві не могло існувати справжніх демократичних структур. Вибори органів управління кас формально відбувались, але список кандидатур формувався "у верхах" і вносився через "свого" члена каси, що сидів в залі серед інших членів. При цьому, типовий статут каси взаємодопомоги (ст.18 та 38) передбачав обов'язковість проведення виборів правління та ревізійної комісії **відкритим** голосуванням. Таким чином, питання про голову та членів правління і ревізійної комісії фактично вирішували не загальні збори членів каси, а комітет профспілки.

При нібито формальному рівноправ'ї членів, реального рівноправ'я не було. Статут передбачав, що ті члени, які сплатили 50 щомісячних внесків (тобто, що були членами каси протягом 4 років і 1 місяця) мали право першочергового отримання кредитів (ст.29). Крім цього, при вирішенні питання про надання позички враховувалось міра потреби (?!!) та стаж перебування в касі (ст.36).

В основу фінансового механізму діяльності кас взаємодопомоги було закладено сильне протиріччя між активними і пасивними операціями. Члени

каси були дуже зацікавлені в отриманні **безпроцентних** кредитів (активна операція КВП), але не мали зацікавлення робити внески (пасивна операція), бо на них не нараховувались проценти. Фактично, внески були примусовими. В результаті такого дисбалансу, майже всі каси відчували постійну нестачу коштів та великий попит (черги) на отримання позики.

Механізм безпроцентного надання кредитів мав другу сторону - відсутність можливості сплати процентів на внески членів, а отже і відсутність їх зацікавлення у накопиченні заощаджень в касі взаємодопомоги. Така ситуація в той час влаштовувала і профспілки, і державу. В умовах "економіки дефіцитів" - з'являвся ще один дефіцит - "дешеві" гроші кас взаємодопомоги, вплив на розподіл якого мали профспілки. Із свого боку держава, на яку тиснув тягар дефіциту товарів (чи надлишку грошей), була зацікавлена в тому, щоб люди не могли зразу купити товари і "збирали" гроші (і чим довше - тим краще!) на покупки. Ці гроші, як правило, накопичувались на рахунках в державних ощадних касах. Таким чином, накопичуючи гроші на великі покупки, люди віддавали свої заощадження в користування державі-монополісту на роки й десятиліття. Виходила цікава ситуація: отримавши від держави зарплату за свою працю, люди, не маючи можливості її розумно потратити в умовах дефіциту товарів та послуг, значну її частину через систему державних ощадних кас повертали державі, яка цими грошима знову виплачувала зарплату. Це тривало багато років і відомо чим закінчилось. Накопичені на вкладах в державному ощадному банку заощадження людей "згоріли" в період інфляції. Аналогічна участь спіткала і внески членів до кас взаємодопомоги. Вони знецінились і більшість кас взаємодопомоги фактично припинили своє існування в період 1991-1993 р.р. Головною причиною цього стала деформація організаційної і економічної природи кас взаємодопомоги, яка була пов'язаною із відсутністю фактичної демократії та фінансовою політикою безпроцентних кредитів і членських внесків.

2.3 Міжнародні кооперативні організації та формування світової системи кредитної кооперації.

З моменту свого виникнення в середині XIX ст. кооперативна ідея почала набувати досить швидкого поширення. У багатьох країнах Європи кооперативний рух розвивався і міцнішав, стаючи важливою частиною національних економічних систем та соціально-політичного життя. В умовах посилення конкуренції з боку приватного капіталу, серед кооператорів різних країн зростало розуміння необхідності співробітництва кооперативів не тільки на національному, а й на міжнародному рівні та створення міжнародного кооперативного об'єднання.

Важливою передумовою початку для цього процесу стало те, що вже у другій половині XIX ст. сформувались норми та інститути міжнародного права, необхідні для діяльності міжнародних організацій та почали активно розвиватись неурядові громадські організації¹¹³. Кооператори багатьох країн на своїх національних кооперативних конгресах стали висувати ідею створення міжнародного кооперативного центру. Логічним завершенням цих пропозицій став скликаний в 1895 році в Лондоні I установчий конгрес **International Co-operative Alliance (ICA)** (Міжнародного кооперативного альянсу (МКА)), в якому взяли участь 207 представників різних кооперативних організацій з Англії, Франції, Італії, Бельгії, Данії, Німеччини, Австралії, Австро-Угорщини, Голландії, Сербії, США, Швейцарії, Росії, Індії, Аргентини¹¹⁴.

Створення Міжнародного кооперативного альянсу посилювало позиції кооперативного руху в світі та відкривало можливість його розвитку на міжнародному рівні. Це був крок переходу від розрізнених зусиль кооператорів окремих країн до згуртованості та зміцнення позицій

національних кооперативних рухів на основі перетворення кооперативного руху у світове явище.

Процес та етапи розвитку Міжнародного кооперативного альянсу детально досліджені в роботах О.І.Крашеніннікова¹¹⁵. Незважаючи на ідеологічні нашарування, автор досить глибоко проаналізував особливості становлення цієї міжнародної кооперативної організації.

З 1895 року до першої світової війни альянс перетворився у вагомую організацію, що об'єднувала національні кооперативні організації з 23 країн, членами яких було близько 20 мільйонів кооператорів¹¹⁶. Незважаючи на те, що в статуті МКА знайшов своє відображення кооперативний принцип політичного нейтралітету і кооператори багатьох країн прагнули його дотримуватись, подальші міжнародні події суттєво вплинули на діяльність цієї організації.

З початком першої світової війни діяльність МКА в 1914 році була призупинена і відновила лише в 1921 році після проведеного в Базелі (Швейцарія) X Конгресу МКА. Враховуючи суттєві зміни, що відбулись на міжнародній арені, 432 делегати, що представляли кооперативні організації з 25 країн, розглянули найбільш актуальні на той час питання: "Про міжнародну кооперативну політику", "Про принципи міжнародного права", "Про програму майбутньої діяльності МКА на 20 років" та інші, а також прийняли зміни до статуту МКА¹¹⁷. Незважаючи на надзвичайно важливе значення перелічених питань, найбільш важливим для подальшої історії світового кооперативного руху стало "російське питання" - визнання повноважень делегації радянських кооператорів Центросоюзу як правонаступника дореволюційної російської кооперації. Незважаючи на заяви лідерів французької та німецької кооперації про те, що Центросоюз не є кооперативною організацією, які опирались на попередження одного із видатних діячів дореволюційної російської кооперації В.Тотоміанця,

більшість делегатів Конгресу проголосувала за визнання повноважень радянських кооператорів та представництво Центросоюзу СРСР в МКА. Таке рішення суттєво вплинуло на подальший розвиток цієї міжнародної кооперативної організації. В зв'язку з цим, неможливо не погодитись із видатним теоретиком кооперативного руху В.Уоткінсом, який підкреслив, що це "стало поворотним пунктом в історії МКА"¹¹⁸. Вже в 1937 році ХУ Конгрес МКА під тиском радянських кооператорів відмовився від принципу політичного нейтралітету кооперації¹¹⁹, що фактично заклало передумови до розколу у світовому кооперативному русі на основі поділу організацій-членів МКА на кооперативи двох принципово відмінних типів - "соціалістичні" та "капіталістичні"¹²⁰, які начебто відрізняються між собою своєю соціально-економічною природою. В зв'язку з цим, з'явилась можливість обґрунтувати відхід "соціалістичних" кооперативів від класичних кооперативних принципів та підміну понять, що мала місце при цьому, створенням нового, більш прогресивного типу кооперативної організації. Як відзначає К.Вахітов, прогресивний напрям у міжнародному кооперативному русі в результаті цього значно зміцнився, його ядро створювали кооперативні організації СРСР та інших країн соціалізму¹²¹. Не можна погодитись з таким твердженням. Все відбулось скоріше навпаки - боротьба двох ідеологій була перенесена на міжнародний кооперативний рух і в усі подальші роки радянські кооператори суттєво впливали на рішення Міжнародного кооперативного альянсу, політизуючи цю організацію, віддаючи пріоритет ідеологічним та політичним питанням над актуальними проблемами діяльності кооперативів та світового кооперативного руху.

Незважаючи на цей аспект в діяльності, Міжнародному кооперативному альянсу все ж вдалось зберегти цілісність і не розпастись під впливом ідеологічних розбіжностей серед членів. Цей факт яскраво продемонстрував, що кооперативна ідея економічної взаємодопомоги і

співпраці є набагато сильнішою за ідеологічні догми. МКА, співпрацюючи з іншими міжнародними організаціями на національними кооперативними об'єднаннями протягом всього періоду свого існування активно сприяв розвитку світового кооперативного руху.

В структурі цієї організації були створені окремі комітети за видами кооперації (сільськогосподарський, банківський, торгівельний, житловий тощо) та секторами (жіночий, кооперативна освіта, технічна допомога тощо). За роки діяльності Міжнародного кооперативного альянсу у співпраці з іншими міжнародними організаціями були розроблені і реалізовані різноманітні проекти та програми допомоги національним кооперативним рухам окремих країн, що передбачали здійснення комплексу заходів із створення навчальних центрів з питань кооперації, проведенню наукових досліджень, надання фінансової та технічної допомоги, виконання проектів розвитку кооперації, організації консультативної підтримки, підготовки кооперативних кадрів, проведення семінарів, конференцій, вдосконалення кооперативного законодавства багатьох країн, сприяння організації зовнішньоекономічних зв'язків кооперативів тощо.

Міжнародний кооперативний альянс сьогодні¹²² – це незалежна міжнародна неурядова асоціація, яка об'єднує, представляє та обслуговує кооперативи в усьому світі. Її членами є національні та міжнародні об'єднання кооперативів різних видів - сільськогосподарських, кредитних, споживчих, страхових, житлових та інших. МКА об'єднує понад 236 організацій-членів із майже 100 країн світу, які представляють близько 750 тисяч кооперативних організацій, що об'єднують майже 730 індивідуальних членів¹²³.

Головною метою МКА є сприяння розвитку та зміцненню кооперативів в усьому світі. Як всесвітній представник кооперативних організацій, Міжнародний кооперативний альянс сьогодні ставить перед собою наступні цілі¹²⁴:

- ◆ Сприяти розвитку світового кооперативного руху, що базується на самодопомозі та демократії;
- ◆ Сприяти розвитку та захищати кооперативні принципи та цінності;
- ◆ Сприяти розвитку економічних та інших взаємовигідних стосунків між організаціями-членами;
- ◆ Сприяти стійкому людському розвитку та подальшому економічному та соціальному прогресу людства, організацій-членів, їх країн та учасників.
- ◆ Сприяти забезпеченню рівності між чоловіками та жінками в усіх видах діяльності та прийнятті рішень.

Для досягнення своїх цілей, МКА організовує міжнародні, регіональні та національні зустрічі, які є своєрідним форумом для обміну досвідом та інформації серед свого численного членства. Інформація з усіх аспектів кооперативного розвитку, ресурси та статистика також збираються МКА та надаються членам та іншим організаціям, що мають справу з кооперативами. МКА має документаційний центр та видає публікації на особливі теми, а також періодичні видання, включаючи офіційні журнали МКА “Огляд Міжнародної Кооперації” та “Новини МКА”. МКА також надає технічну допомогу для кооперативного розвитку в Африці, Азії, Латинській Америці та Східній і Центральній Європі. Створюються також особливі органи для рішення технічних питань в особливих економічних та соціальних секторах.

Слід відзначити, що в новому статуті МКА відновлено положення, згідно якого ця організація дотримується принципу політичного та релігійного нейтралітету. МКА тісно співпрацює з ООН, МОП та іншими міжнародними організаціями. Однією з перших неурядових організацій, МКА ще в 1946 році отримав консультативний статус в ООН. Співпраця з ООН дозволяє підтримувати постійне зацікавлення цієї організації у розвитку кооперативного руху. Так, 23 сесія Генеральної асамблеї ООН прийняла резолюцію №2459 "Роль кооперативного руху в економічному та соціальному

розвитку"¹²⁵, на 40-й сесії Генеральної асамблеї ООН була заслухана доповідь Генерального секретаря ООН "Національний досвід сприяння кооперативному розвитку"¹²⁶, а у звіті Генерального секретаря ООН "Статус та роль кооперативів у світлі нових економічних та соціальних тенденцій" (A/47/216-E/1992/43, 28 травня 1992р.) відзначається, що *"...кооперативи є важливим та успішним елементом приватного сектору та багатьох національних економік..., ...кооперативи своїм існуванням роблять значний вклад в досягнення широкого соціального прогресу..., ...досі немає достатнього усвідомлення надзвичайно суттєвої економічної та соціальної ролі кооперативів в світовому господарстві, а також ступеню їх успіху у пристосуванні до різних, часто ворожих суспільних середовищ, а звідси і внеску, який роблять кооперативи у досягнення особистих цілей мільйонів індивідів, їх сімей та їх суспільств, а також у національний та соціальний прогрес..."*¹²⁷ (перекладено мною - В.Г.)

МКА понад сорок років успішно реалізовує Програму розвитку, яка була розроблена у відповідь на потреби кооперативів у технічній допомозі кооперативному розвитку в окремих країнах. Протягом довгого часу МКА сприяє створенню міцних, життєздатних кооперативів в країнах, що розвиваються, виступає в ролі координатора та каталізатора світового кооперативного розвитку. Для втілення своїх проектів МКА співпрацює із близько 30 міжнародними та національними агенціями розвитку та національними урядовими організаціями. Ці партнери підтримують Програму Розвитку МКА шляхом надання фінансової та технічної допомоги. У 1995 році загальний бюджет Програми Розвитку складав понад 9 млн. швейцарських франків.

Метою програм МКА, які базуються на встановлених організаціями-членами пріоритетах, є:

- підтримка створення кооперативних організацій в різних країнах, розвиток людських ресурсів та підвищення ролі жінок в суспільстві;
- вплив на уряди різних країн з метою створення сприятливого середовища для кооперативного розвитку, організація конференцій регіонального рівня для підвищення розуміння урядами держав ролі кооперативів в процесі суспільного розвитку;
- забезпечення світового розвитку кооперативної системи та сприяння обміну досвідом і взаємодопомоги національних кооперативних рухів;
- мобілізація фінансових ресурсів для кооперативного розвитку.

В жовтні 1992 року члени МКА ухвалили нову децентралізовану структуру Альянсу. Головний офіс МКА розташований у Женеві, Швейцарія. Програма Розвитку координується відділом розвитку в Женеві та здійснюється через Регіональні Офіси. Головний Офіс наглядає за здійсненням різноманітних ініціатив кооперативного розвитку на регіональному рівні та допомагає регіональним офісам з плануванням та бюджетом. Він також відповідальний за налагодження контактів з організаціями розвитку, пошук можливостей для майбутньої співпраці та сприяння та втілення в життя політики МКА. Регіональні офіси були відкриті для країн Африки, Азії та Тихоокеанського регіону, Латинської Америки та Карибського басейну, Північної Америки, Західної, Центральної та Східної Європи. Проектні офіси були також відкриті там, де це було необхідно. Ці офіси втілюють в життя програми розвитку та є представниками членів в регіоні. Регіональні офіси звітують Головному Офісу.

МКА має наступні керуючі органи: Генеральну Асамблею, Регіональні Асамблеї, Раду та Комітет аудиту і контролю. Генеральна асамблея є найвищим органом МКА, що збирається із представників всіх організацій-членів кожні 2 роки для прийняття рішень з головних питань, які впливають на розвиток світового кооперативного руху. Регіональні Асамблеї відбуваються кожні 2

роки, чергуючись з Генеральною Асамблеєю, та проводяться в наступних регіонах: Європа, Америка, Африка, Азія та Тихоокеанський регіон. Функцією Регіональних Асамблей є сприяння кооперації на регіональному рівні та проведення форуму для обговорення регіональних проблем. Також Регіональні Асамблеї впроваджують рішення Генеральної Асамблеї, встановлюють пріоритети для робочої програми МКА в регіонах та призначають кандидата від регіону на посаду одного з чотирьох віце-президентів МКА. Рада МКА наглядає за роботою МКА. Вона робить пропозиції щодо бюджету, вирішує членські питання, приймає рішення по проблемах та призначає Генерального Директора МКА. Комітет аудиту і контролю перевіряє фінансові операції організації, призначає аудитора МКА та подає звіти Раді та Генеральній Асамблеї.

Крім цього, в МКА функціонують спеціалізовані організації та комітети. Вони допомагають приймати рішення щодо кооперативної політики в окремих секторах кооперативного розвитку. До цих структур відносяться:

- **International Co-operative Agricultural Organisation (ICAO)** - Міжнародна організація сільськогосподарських кооперативів;
- **International Co-operative Banking Association (ICBA)** - Міжнародна асоціація кооперативних банків;
- **Consumer Co-operative International (CCI)** - Міжнародна організація споживчих кооперативів;
- **International Co-operative Energy Organisation (ICEO)** - Міжнародна організація енергетичних кооперативів;
- **International Co-operative Fisheries Organisation (ICFO)** - Міжнародна організація риболовецьких артілей;
- **International Co-operative and Mutual Insurance Federation (ICMIF)** - Міжнародна федерація кооперативів взаємного страхування;

- **International Co-operative and Associated Tourism Organisation (TICA)** - Міжнародна організація кооперативів туризму;
- **ICA Housing** - Міжнародна організація житлових кооперативів;
- **International Organisation of Industrial, Artisanal and Service Producers' Co-operative (CICOPA)** - Міжнародна організація промислових, ремісничих кооперативів та кооперативів послуг;
- **International Health Co-operative Organisation (IHCO)** - Міжнародна організація кооперативів здоров'я;
- **ICA Communications Committee (ICACC)** - Комітет МКА із зв'язків;
- **ICA Global HRD Committee (HRD)** - Комітет МКА із гуманітарних питань;
- **ICA Committee on Co-operative Research (ICACCR)** - Комітет МКА із наукових досліджень;
- **ICA Global Women's Committee (GWC)** - Жіночий комітет МКА

Ці організації діють в інтересах міжнародного розвитку певних видів кооперативів чи окремих напрямків діяльності, сприяючи зміцненню кооперативного сектора світового господарства, масштаби розвитку якого наведені в табл.2.6 та на рис.2.14-2.16.

Таблиця 2.6

Кооперативний сектор світового господарства¹²⁸
(кількість членів кооперативів, млн.)

Види Кооперативів	1984		1988		1992		1993	
	к-сть членів	%	к-сть членів	%	К-сть членів	%	к-сть членів	%
Споживчі	129,6	26	142,2	24	92,8	14	105,9	15
Фінансові	127,9	26	170,2	29	218,8	33	225,9	32
Сільськогоспод.	66,6	13	60,0	10	139,2	21	148,2	21
Житлові	17,4	3,5	14,1	2,4	19,9	3	21,2	3
Виробничі	6,3	1,5	3,0	0,5	6,6	1	7,1	1
Рибальські	2,2	0,5	2,0	0,3	6,6	1	7,1	1
Багатофункціон.	150,0	30	204,8	34	179,0	27	190,6	27
ВСЬОГО:	500,0	100	596,3	100	662,9	100	706,0	100

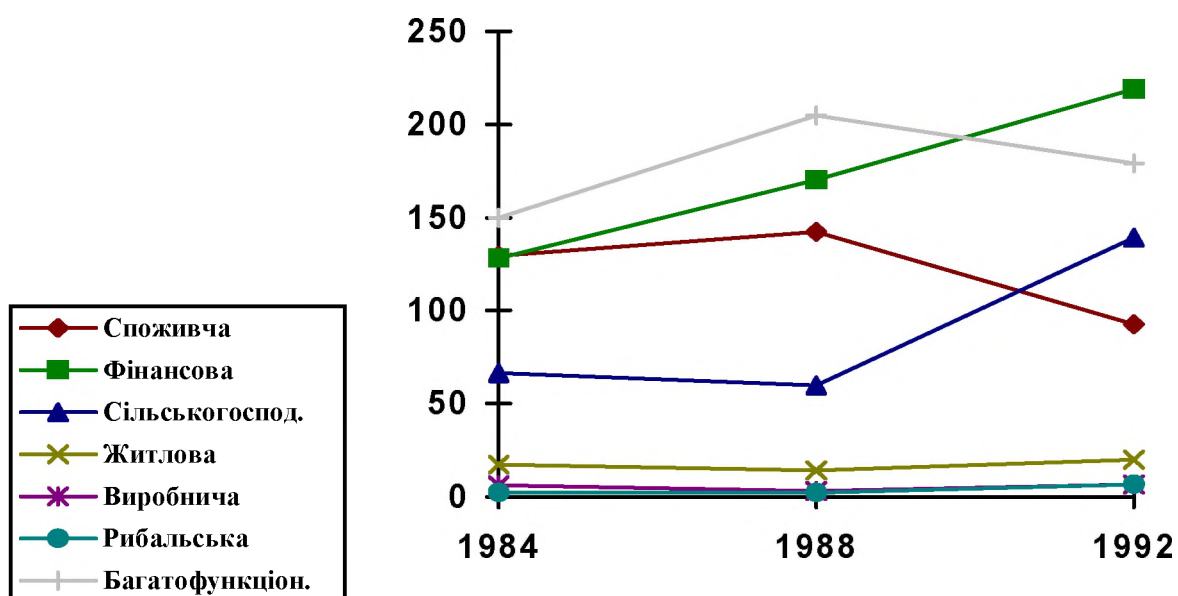

Рис.2.14 Динаміка структурних змін в кооперативному секторі світового господарства (кількість членів кооперативів, млн.)

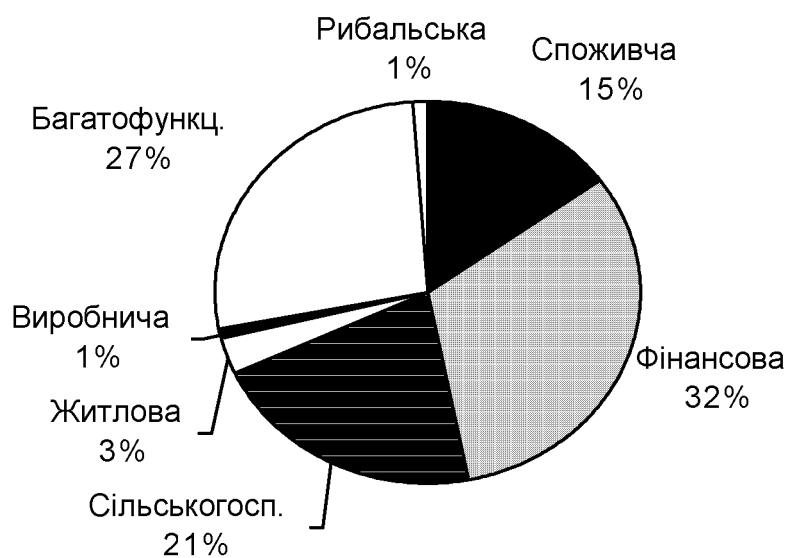

Рис.2.15 Структура кооперативного сектора світового господарства (кількість членів)

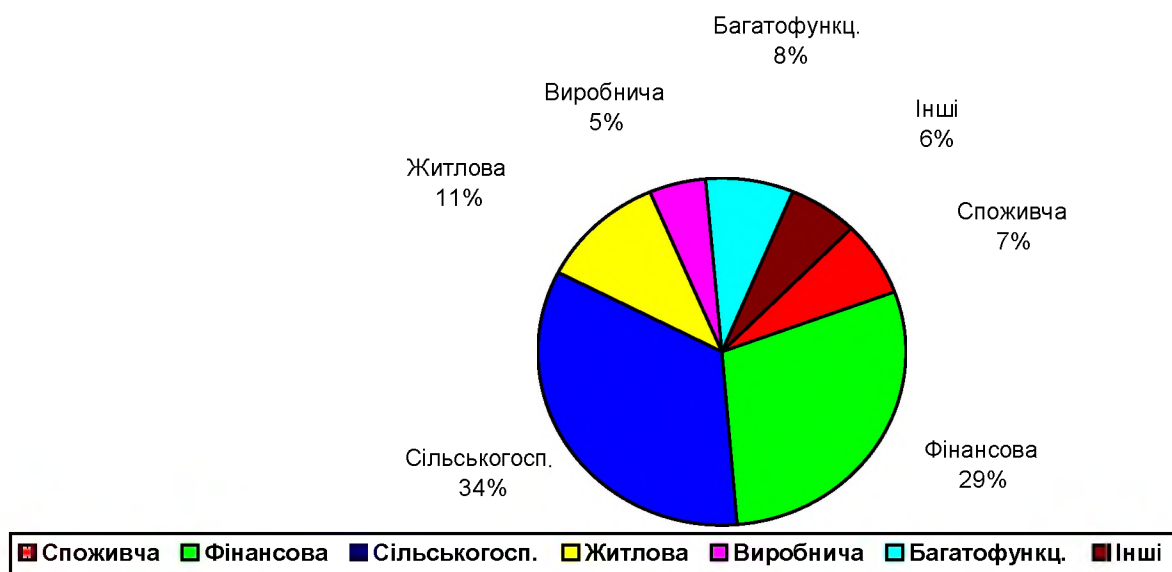

Рис.2.16 Структура кооперативного сектора світового господарства¹²⁹
(кількість кооперативів)

Продовжуючи аналіз ролі Міжнародного кооперативного альянсу в розвитку світового кооперативного руху з позиції тематики даного дисертаційного дослідження, необхідно більш детально зупинитись на діяльності однієї з його структур, а саме Міжнародної Асоціації Кооперативних Банків (**International Co-operative Banking Association - ICBA**). Як було зазначено вище, Міжнародна Асоціація Кооперативних Банків є спеціалізованою організацією Міжнародного кооперативного альянсу. Вона була створена в 1922 році з метою налагодження співробітництва між кооперативними банками та іншими кооперативними фінансовими організаціями різних країн. Сьогодні ICBA об'єднує 55 членів з 50 країн світу¹³⁰ і співпрацює з іншими міжнародними об'єднаннями кредитних кооперативів - Всесвітньою Радою Кредитних спілок (World Council of Credit Unions - WOCCU) та Міжнародною райфайзенівською спілкою (International Raiffeisen Union - IRU).

Членами ІСВА можуть бути національні та міжнародні кооперативні банки з доброю репутацією та демократичною структурою, які є членами МКА, або які зацікавлені в діяльності кооперативних банків за умови, що їх цілі відповідають цілям МКА¹³¹. Будь-яка кооперативна фінансова організація, яка з будь-якої причини не може бути членом МКА, може набути статус спостерігача без права голосу. Детальний перелік членів ІСВА наведено в Додатку А.

Міжнародна Асоціація Кооперативних Банків представляє кооперативні організації, зацікавлені в розвитку кооперативної банківської справи та виконує функцію світового форуму для обговорення проблем розвитку кооперативних банків. Вона формує Регіональні Банківські Комітети (РБК) та звітує про свою діяльність РБК та МКА.

Міжнародна Асоціація Кооперативних Банків ставить перед собою наступні цілі¹³²:

- ◆ ініціювати та заохочувати широке обговорення важливих проблем кооперативних фінансових установ на світовому рівні;
- ◆ сприяти співпраці між організаціями-членами;
- ◆ співпрацювати з комітетами та членами МКА;
- ◆ представляти від імені МКА інтереси кооперативних фінансових установ перед іншими міжнародними кооперативними та некооперативними організаціями, а також співпрацювати з урядовими та неурядовими агенціями по фінансовим справам;
- ◆ поширювати інформацію про діяльність кооперативних банків та МКА

ІСВА контролюється загальними зборами членів та Виконавчим Комітетом ІСВА. Регіональні банківські комітети контролюються регіональними зборами членів та Регіональними Виконавчими Комітетами, які мають виконувати директиви, затверджені загальними зборами ІСВА чи прийняті Виконавчим Комітетом ІСВА.

Іншою міжнародною організацією кредитної кооперації є Європейська асоціація кооперативних банків (**European Association of Cooperative Banks - EACB**), яка була створена в 1970 році і об'єднує понад 11 тисяч місцевих і регіональних кооперативних банків, що мають 56,7 тисяч відділень, понад 400 тисяч працівників і майже 33 мільйони членів-власників¹³³. Членами цієї організації є понад 30 кооперативних банківських груп європейських країн. Крім кооперативних банків розвинутих країн західної Європи, членами також є кооперативні банки Болгарії, Угорщини, Польщі, Румунії, та Чехії¹³⁴. Європейська асоціація кооперативних банків прагне посилити співпрацю між кооперативними банками Європи з метою зміцнення їх позицій в умовах жорсткої конкуренції з комерційними банками.

Вагомою міжнародною організацією кредитних кооперативів є Міжнародна райфайзенівська спілка (**International Raiffeisen Union – IRU**) із штаб-квартирою у Бонні (Німеччина). Ця організація об'єднує національні організації кредитних кооперативів багатьох європейських країн, а також країн Азії і Південної Америки, що діють у відповідності до принципів Ф.Райфайзена. Членами IRU є кредитні кооперативні об'єднання Люксембургу, Австрії, Італії, Бельгії, Нідерландів, Португалії, Швеції, Швейцарії, Фінляндії, Франції, Німеччини, Великої Британії, Іспанії, Греції, Єгипту, Індії, Ірану, Японії, Йорданії, Кореї, Мексики, Нігерії, Панами, Парагваю, Перу, Аргентини, Австралії, Туреччини, Уругваю, Замбії, Болівії, Канади (Квебек), Тайваню, Колумбії, Коста-Ріки, Еквадору та інших країн¹³⁵.

Міжнародна райфайзенівська спілка була заснована в 1968 році до 150-річчя Ф.Райфайзена з метою сприяння поширення кооперативних ідей самопомогі, самовідповідальності та самоуправління Ф.Райфайзена по всьому світу¹³⁶, де майже 900,000 кооперативів з приблизно 500 мільйонами членів у понад 100 країнах світу працюють згідно з принципами Райфайзена¹³⁷. Членами IRU є 81 кооперативне об'єднання із 41 країни світу¹³⁸. Більше

половини членів IRU є представниками кооперативної банківської сфери, 1/5 – сільськогосподарського сектора, решта – національних чи міжнародних кооперативних установ. Детальний перелік членів IRU наведено в Додатку Б.

IRU прагне поширювати досвід діяльності кооперативів, організувати обмін інформацією та пропагувати кооперативну ідею на національному та міжнародному рівнях. IRU видає журнал з проблем розвитку кооперації трьома мовами¹³⁹. Ця організація не здійснює своїх власних проектів міжнародного кооперативного розвитку, пов'язаних із міжнародною технічною та фінансовою підтримкою національних кооперативних рухів. Вона займається інформаційно-пропагандистською та координаційною діяльністю. IRU кожні два роки проводить Міжнародний Райфайзенівський Кооперативний Семінар з метою обміну досвідом між новими кооперативними організаціями та кооперативами з розвинутих країн. На сьогоднішній день такі семінари вже були проведені в Туреччині, Бельгії, Уругваї, Індії, Італії, Кенії, Аргентині, Таїланді та Угорщині.

Як правило головними темами семінарів є кооперативний аудит, стажування, консультування, основні юридичні умови для кредитних і товарних кооперативів, впровадження кооперативних систем зв'язку, співпраця з банківським наглядом та стосунки між державою і кооперативами.

IRU підтримує стосунки з багатьма міжнародними організаціями, таким як World Bank, International Labour Organization (ILO), International Co-operative Alliance (ICA), World Council of Credit Union (WOCCU), Food and Agriculture Organization (FAO) та інші, і прагне, щоб лідери міжнародних організацій впливали на створення сприятливих умов для розвитку кооперативного руху в тих країнах, де такі умови ще не створені.

Ще однією надзвичайно впливовою міжнародною кооперативною організацією, що об'єднує кредитні кооперативи багатьох країн світу є Всесвітня рада кредитних спілок (**World Council of Credit Union -WOCCU**) із

штаб-квартирою в м.Медісон (штат Вісконсен, США), структура якої наведена в Додатку В. Ця організація у 2000 році об'єднувала 36,5 тисяч кредитних кооперативів із 91 країни, членами яких є 108,2 мільйонів осіб¹⁴⁰. Однак, А.І.Крашенінніков вважає, що WOCCU "...навіть чи можна назвати дійсно всесвітньою організацією, оскільки в ній не представлені кооперативи Західної (за винятком Великої Британії та Ірландії) та Східної Європи"¹⁴¹. В 1996 році із європейських країн в цьому об'єднанні брали участь лише кредитні кооперативи Великої Британії, Ірландії, Польщі, Росії та України, а частка європейських кредитних кооперативів у загальній кількості представлених у Всесвітній Раді кредитних спілок складала лише 3,2% (табл.2.7).

Таблиця 2.7

Статистика членства Всесвітньої ради кредитних спілок

Континент	Кількість представ. країн	Кількість кредитних кооперат.	Кількість членів, тис.	Заощадження, млн.дол.	Позики, млн.дол.	Активи, млн.дол.
Африка	28	4478	2467,3	481,9	396,0	523,1
Азія	13	15769	7823,7	18917,8	13650,4	21085,3
Австралія	3	420	3080,2	9650,8	8543,2	11062,4
Північна Америка	2	11474	67894,4	292854,4	222446,3	332906,7
Латинська Америка	15	2521	5068,3	4284,2	4785,5	8033,3
Карибський басейн	19	412	1083,4	653,6	590,7	882,6
Європа	5	1170	2267,8	4200,3	3171,9	4900,8
ВСЬОГО	85	36244	89685	331043,0	253584,0	379334,2

Дійсно, в той час, як за статистикою Міжнародного кооперативного альянсу (ICA) кооперативний сектор світової економіки в 1993 році об'єднував 705,9 мільйонів членів, з яких у фінансовому кооперативному секторі налічувалося понад 225 мільйонів (32%), то лише 93,2 мільйонів (13%) були членами кредитних кооперативів, що входили до Всесвітньої Ради кредитних спілок¹⁴².

Однак, незважаючи на це, не можна погодитись із категоричним висновком Крашеніннікова. Членами WOCCU є переважна більшість

національних кредитно-кооперативних рухів із 85 країн світу, тому її можна вважати світовим центром кредитної кооперації, а факт недостатнього представлення в ній європейської кредитної кооперації має логічне пояснення і пов'язаний з особливостями створення та розвитку цієї організації, які заслуговують на більш детальний розгляд.

Як було відзначено в параграфі 2.1. даного дисертаційного дослідження, кредитні спілки з'явилися у США на початку XX ст. як одна із форм кредитної кооперації. В 1934 році була створена Національна асоціація кредитних спілок США (**Credit Union National Association - CUNA**), що об'єднувала ліги кредитних спілок окремих штатів. Як відзначає Ян Макферсон в своїй ґрунтовній монографії¹⁴³, присвяченій дослідженню історії міжнародного руху кредитних спілок, в 30-40-х роках уряди США, Канади та багатьох європейських країн, звертались до кооперативних організацій із закликом про надання допомоги країнам, що стали на шлях незалежності і сприяння поширенню кооперативної ідеї. Багато нових національних лідерів колоній в свій час навчались в Європі і під впливом європейської політичної думки, перейняли європейські перспективи кооперативного розвитку. Тому, коли вони прийшли до влади, багато з них включили кооперативи в якості важливих елементів своїх економічних програм. В таких країнах як Індія, Шрі Ланка, Гана, Уганда, Кенія, Беліз, Барбадос, Ямайка лідери підтримували ідею використання кооперативів для допомоги в досягненні економічної незалежності.

Таким чином, ідея кредитних спілок мала всі передумови для широкого міжнародного розвитку і швидкого поширення в інші країни. Звичайно, що одними з перших були сусідні країни Карибського басейну. Карибський рух кредитних спілок почав формуватись із вересня 1941 року зі створення за допомогою CUNA успішної кредитної спілки в Кінгстоні на Ямайці. У 1942 році чотири ямайські кредитні спілки з метою налагодження співпраці на

національному та міжнародному рівнях створили об'єднання - Лігу кредитних спілок Ямайки. Рух кредитних спілок Ямайки став зразком для початку аналогічних рухів в інших країнах. Ямайська ліга в 40-х роках спільно з CUNA сприяла започаткуванню та становленню рухів кредитних спілок в Тринідад і Тобаго, Белізі, Гаяні, Кюракао, Антигуа і Барбуда, Колумбії, Домініканській Республіці, Гаїті, Багамських островах.

В Тринідад і Тобаго рух кредитних спілок почався у 1942 році. За довгий час рабства афро-тринідадці створили широке коло установ взаємодопомоги. Але традиційні *sou-sou* (своєрідні "каси взаємодопомоги" - прим моя - В.Г.) ставали все менш ефективними в умовах розвитку ринкових відносин. Їм на зміну почали приходити більш ефективні кредитні спілки.

Пуерто-риканський рух сформувався у 1943 році. Він знайшов підтримку серед працівників вищих навчальних закладів та фермерів. В Британському Гондурасі (тепер Беліз) рух також почався у 1943 році із заснування кредитної спілки в окрузі Толедо. Австралійський рух кредитних спілок був сформований в кінці 40-х років Кевіном Єтсом, який під час війни він був в Канаді та США і мав можливість відвідати багато діючих кредитних спілок та CUNA.

В 1950-х роках кредитні спілки почали виникати в країнах Латинської Америки (Колумбія, Мексика, Бразилія), Африки (Нігерія, Танзанія, Конго, Уганда, Гана), Азії (Корея, Тайланд, Індонезія, Бангладеш), країнах тихоокеанського регіону (Австралія, Фіджі). Більшість з цих національних рухів розпочалось за прямої чи опосередкованої підтримки CUNA. В 1953 році до Ради CUNA ввійшли представники рухів кредитних спілок з Пуерто-Ріко, Ямайки та Домініканської Республіки. Національні рухи кредитних спілок інших країн також прагнули бути прийнятими в CUNA і мати представника в Раді директорів CUNA.

Таким чином, CUNA поступово з національної асоціації кредитних спілок США почала перетворюватись у міжнародну організацію кредитних спілок. Тому логічним кроком стала перереєстрація CUNA в 1964 році у міжнародну організацію - CUNA International¹⁴⁴. Ця організація в 60-ті роки розпочала реалізацію у багатьох країнах Африки, Азії та Латинської Америки проектів міжнародної технічної допомоги розвитку кредитних спілок, які фінансувались USAID (Американською агенцією з міжнародного розвитку). Ці проекти були спрямованими як на підтримку існуючих національних рухів, так і на створення кредитних спілок в тих країнах, де їх ще не було. В 60-ті роки починають виникати кредитні спілки в Еквадорі, Камеруні, Кенії, Ліберії, Того, Замбії, Ботсвані, Лесото, Мауритіусі, Малаві, Сьєра-Леоне, Свазіленді, Ефіопії, Тайланді та інших країнах¹⁴⁵.

Завдяки активній діяльності CUNA International рух кредитних спілок почав набувати світових масштабів. В зв'язку з цим, в 1970 році CUNA International, була трансформованою в дві організації - Національну асоціацію кредитних спілок США (CUNA-USA) та у Всесвітню Радугу кредитних спілок (World Council of Credit Union - WOCCU) до якої ввійшли кредитні спілки 11 країн, що до цього були членами CUNA International¹⁴⁶. На початку створення у WOCCU входили три національні конфедерації – США (Credit Union National Association - CUNA), Австралії (Australian Federation of Credit Union Leagues - AFCUL) та Канади (National Association of Canadian Credit Unions - NACCU), а також ліги кредитних спілок кількох країн, які разом об'єднували 56 тисяч кредитних спілок, членами яких було близько 40 мільйонів осіб¹⁴⁷.

WOCCU поставила перед собою наступні цілі: допомагати конфедераціям, які є членами WOCCU, в реалізації їх програм; розширити коло послуг, що надають кредитні спілки в усьому світі; допомагати національним федераціям та конфедераціям досягти технічної та фінансової ефективності

протягом найкоротшого періоду часу; максимізувати розповсюдження технічної підтримки; встановити ближчі стосунки між спорідненими організаціями; забезпечити автономність федерацій та конфедерацій від урядового контролю; допомагати організаціям-членам у впровадженні національних економічних програм в межах їхніх країн. Крім цього, було наголошено на підтримці кредитування сільськогосподарського виробництва, кооперації із спорідненими організаціями та обов'язковій участі в урядових програмах та програмах ООН.

Слід відзначити, що інституційно WOCCU була тісно пов'язаною із CUNA, яка в якості найбільшого члена у вигляді внесків формувала до 90% дохідної частини річного бюджету WOCCU, а також надавала своїх спеціалістів з різних питань діяльності кредитних спілок і замовляла значний обсяг послуг¹⁴⁸. Тому WOCCU, як міжнародна організація, з самого початку свого існування знаходилась в певній залежності від Національної асоціації кредитних спілок США, на що звертали увагу лідери національних рухів кредитних спілок інших країн, особливо Канади.

З метою організації та структуризації світового руху кредитних спілок WOCCU заохочувала створення національних та регіональних об'єднань кредитних спілок - ліг, асоціацій, федерацій, конфедерацій. Вже до 1972 року були створені регіональні об'єднання кредитних спілок: в Азії – **Association of Asian Confederation of Credit Unions (ACCU)**; в Латинській Америці – **Confederation of Latinoamericana de Cooperativas de Ahorro y Credito (COLAC)**; в Африці – **African Confederation of Cooperative Savings and Credit Association (ACCOSCA)**; в Карибському басейні - **Caribbean Confederation of Credit Unions (CCCU)**. В Новій Зеландії, Тринідад і Тобаго, Фіджі, Британському Гондурасі, Великобританії, Гаяні, Ірландії, Ямайці та інших країнах кредитні спілки створили національні ліги та асоціації.

Для поширення та підтримки ідеї кредитних спілок WOCCU прагнула встановити зв'язки з іншими міжнародними організаціями, що працювали задля міжнародного розвитку. Тому вона наймала працівників, які були досвідчені в сфері міжнародного розвитку і зверталась до послуг таких організацій як Корпус Миру. WOCCU також почала співпрацювати з релігійними організаціями, дотримуючись при цьому принципу політичного та релігійного нейтралітету, а також з іншими міжнародними кооперативними організаціями - Міжнародною райфайзенівською спілкою та Міжнародним Кооперативним Альянсом. Тісна співпраця була налагоджена з СОРАС (організація сприяння розвитку сільськогосподарських кооперативів), що користувалась підтримкою FAO, ILO, UNESCO, ICA та UNICO.

Пів впливом представників WOCCU та лідерів національних кредитно-кооперативних рухів уряди багатьох країн почали усвідомлювати важливе значення кредитних спілок для соціально-економічного розвитку їх національних економік. Багато держав стало відноситись до кредитних спілок як до ефективного інструменту мобілізації внутрішніх фінансових ресурсів країни та спрямування їх на розвиток національної економіки, пом'якшення соціальних проблем широких верств населення і, особливо, подолання бідності. Крім цього, кредитні спілки стали дуже цінними для політиків, які прагнули отримати широку народну підтримку. В зв'язку з цим, політика урядів багатьох країн була спрямована на підтримку кредитно-кооперативного руху. Така ситуація спостерігалась в країнах Африки, Азії, Латинської Америки, а також в більшості штатів та провінцій США, Канади та Австралії.

В якості всесвітнього центру розвитку кредитних спілок, WOCCU активно шукала донорів та започаткувала формування власних фондів для відкриття проектів фінансової та технічної допомоги молодим кредитно-кооперативним рухам в країнах, що розвиваються різних континентів.

Одними із першочергових завдань WOCCU в Латинській Америці на початку 70-х було формування міцної основи для молодого конфедерації кредитно-кооперативних рухів країн Латинській Америці. Це завдання потребувало встановлення ефективної системи менеджменту та міцної фінансової бази. Першим кроком до рішення питання менеджменту було налагодження стосунків між рухами Латинської Америки та Латиноамериканським Регіональним Офісом (LARO). В 1971 році був прийнятий п'ятирічний план розвитку, в якому наголос робився на розвиток кредитних спілок в сільських місцевостях. Створення міцної фінансової бази було більш складним завданням і потребувало залучення позикових коштів від міжнародних агентств.

У 1974 році WOCCU спільно з Американським Банком регіонального розвитку розпочали Програму міжнародної допомоги латиноамериканському кредитно-кооперативному руху. Перші проекти підтримки COLAC розпочались в 1975 році і були спрямованими на розвиток кредитних спілок в Болівії, Колумбії, Коста-Ріці, Еквадорі, Ель-Сальвадорі, Гватемалі, Мексиці, Нікарагуа, Перу і Домініканській Республіці¹⁴⁹. Незважаючи на реалізацію цієї Програми, латиноамериканський рух мав певні труднощі, пов'язані з культурною та політичною розрізненістю регіону та політичному безладдю в окремих країнах. Крім цього, національне законодавство окремих латиноамериканських країн обмежувало розвиток кредитних спілок. В деяких країнах великі землевласники, що були засновниками банків, вимагали від уряду обмеження можливості кредитних спілок залучати депозити або виплачувати на залучені кошти відсотки. Деякі уряди втручалися в справи кредитних спілок, а деякі навіть намагалися встановити безпосередній державний контроль над кредитними спілками та іншими кооперативами. Уряди таких країн, як Перу, Еквадор, Болівія та

Гаяна, намагались використовувати кредитні спілки для реалізації своїх політичних завдань¹⁵⁰. Незважаючи на перелічені проблеми, кредитно-кооперативний рух в Латинській Америці поступово набув поширення і характеризується даними, наведеними в табл.2.8, 2.9. Сьогодні кредитні спілки 15 країн Латинської Америки складають 7% членів WOCCU і об'єднують 6% загальної кількості членів кредитних спілок.

Таблиця 2.8

**Кількісні показники діяльності кредитних спілок
країн Латинської Америки¹⁵¹**

Країна	Кількість КС	Кількість членів	Середня кількість членів на 1 КС	% охоплення населення членством в КС
Аргентина	19	148465	7814	1,11%
Бразилія	435	435240	1001	0,63%
Чилі	105	160000	1524	3,02%
Колумбія	54	1943804	35996	37,1%
Коста-Ріка	46	193584	4208	16,69%
Еквадор	350	850000	2429	20,79%
Сальвадор	31	34618	1117	1,65%
Гватемала	35	151630	4332	3,96%
Гондурас	96	243034	2532	11,64%
Мексика	257	197789	770	0,58%
Панама	187	129987	695	12,82%
Парагвай	64	130155	2034	7,09%
Перу	122	206059	1689	2,46%
Уругвай	18	68926	3829	5,47%
Венесуела	702	175046	249	2,32%
Всього:	2521	5068337	2010	3,15%

Таблиця 2.9

**Фінансові показники кредитних спілок
країн Латинської Америки¹⁵²**

Країна	Активи всіх КС, млн.USD	Середня сума активів на 1КС, млн.USD	Середня сума заощаджень на 1члена, USD
Аргентина	4388,6	230,9	14341
Бразилія	475,2	1,1	233
Чилі	н/д	н/д	н/д
Колумбія	1887,9	34,9	606
Коста-Ріка	140,7	3,1	348
Еквадор	181,9	0,51	96
Сальвадор	67,5	2,2	1081
Гватемала	74,0	2,1	394

Продовження табл.2.9

Гондурас	82,7	0,86	315
Мексика	152,5	0,59	613
Панама	310,0	1,6	1669
Парагвай	68,0	1,0	357
Перу	164,8	1,3	696
Уругвай	31,2	1,7	453
Венесуела	8,2	0,01	25
Всього:	8033,3	3,2	845

Розвинулись кредитні спілки і в Карибському регіоні. Незважаючи на обмежені ресурси, CCCU за підтримки WOCCU успішно працювала, співпрацюючи з урядовими службовцями та профспілками. Кредитно-кооперативний рух в Карибському басейні характеризується даними, наведеними в табл.2.10,2.11.

Таблиця 2.10

**Кількісні показники діяльності кредитних спілок
країн Карибського басейну¹⁵³**

Країна	Кількість КС	Кількість членів	Середня кількість членів на 1 КС	% охоплення населення членством в КС
Ангілья	Н/д	н/д	н/д	н/д
Антигуа і Барбуда	3	11408	3803	35,37%
Багамські о-ви	12	19000	1583	13,87%
Барбадос	44	19766	449	14,43%
Беліз	22	19001	864	27,14%
Бермудські о-ви	1	3212	3212	9,41%
Кайманові о-ви	1	3251	3251	19,74%
Домініканська Республіка	19	59180	3115	75,87%
Гренада	21	16718	796	34,03%
Гайана	34	20262	596	6,10%
Ямайка	77	503821	699	40,16%
Монтсеррат	1	3687	3687	72,29%
Кюрасао	26	15200	584	23,03%
Сент-Крістофер	3	8490	2830	41,41%
Сент-Люсія	15	16723	1115	23,89%
Сент-Вінсент	10	18741	1874	34,07%
Сурінам	25	9228	369	3,52%
Тортала	1	153	153	1,80%
Трінідад і Тобаго	101	336102	3328	63,54%
Всього:	412	1083437	2630	38,67%

Таблиця 2.11

**Фінансові показники кредитних спілок
країн Карибського басейну¹⁵⁴**

Країна	Активи всіх КС, млн.USD	Середня сума активів на 1КС, млн.USD	Середня сума заощаджень на 1члена, USD
Ангілья	н/д	н/д	н/д
Антигуа і Барбуда	10,5	3,5	830
Багамські о-ви	63,6	5,3	2800
Барбадос	45,1	1,0	1815
Беліз	12,1	0,55	478
Бермудські о-ви	3,9	3,9	1210
Кайманові о-ви	25,1	25,1	6563
Домініканська Республіка	64,8	3,4	606
Гренада	19,0	0,9	933
Гайана	3,1	0,09	74
Ямайка	167,3	2,2	267
Монтсеррат	2,2	2,2	411
Кюрасао	22,5	0,8	1365
Сент-Кристофер	7,4	2,5	737
Сент-Люсія	17,2	1,1	633
Сент-Вінсент	20,7	2,0	872
Суринам	0,1	0,004	9
Тортала	0,037	0,04	575
Трінідад і Тобаго	337,5	3,3	827
Всього:	822,6	2,0	603

Сьогодні рухи 19 країн Карибського басейну складають 1% членів WOCCU і об'єднують 1% загальної кількості членів кредитних спілок.

Робота WOCCU у Африці була подібною до її роботи у Латинській Америці. Крім Програм міжнародної підтримки кредитно-кооперативного руху в країнах Африки, особливим завданням WOCCU та ACOSCA було навчання людей та працівників кредитних спілок в умовах вкрай низького освітнього рівня населення. Розвиток цих завдань можна вважати успішним, про що свідчать данні, наведені в табл.2.12 - 2.13. Кредитні спілки розвинуті в 28 країнах Африки і складають 13% спілок, які входять у WOCCU та представляють 3% індивідуальних членів.

Таблиця 2.12

**Кількісні показники діяльності кредитних спілок
країн Африки¹⁵⁵**

Країна	Кількість КС	Кількість членів	Середня кількість членів на 1 КС	% охоплення населення членством в КС
Бенін	23	2126	92	0,08%
Ботсвана	12	5506	459	0,84%
Буркіна-Фасо	163	14758	91	0,27%
Камерун	296	102771	347	1,93%
Конго	н/д	н/д	н/д	н/д
Кот-д'Івуар	92	74202	807	1,36%
Ефіопія	546	137895	253	0,55%
Гамбія	83	3403	41	0,61%
Гана	228	51423	256	0,63%
Кенія	1229	934056	760	6,64%
Лесото	85	38000	447	4,63%
Ліберія	н/д	н/д	н/д	н/д
Малаві	100	42156	422	0,88%
Маврикій	84	43700	520	8,52%
Намібія	18	1421	79	0,22%
Нігерія	н/д	н/д	н/д	н/д
Руанда	131	366779	2800	8,65%
Сенегал	22	4427	201	0,1%
Сейшельські О-ви	1	8516	856	17,03%
Сьєрра-Леоне	10	1213	121	0,07%
Південна Африка	11	2067	188	0,01%
Свазіленд	21	15058	717	4,98%
Танзанія	273	59887	219	0,37%
Того	165	56570	343	3,65%
Уганда	213	162000	761	1,39%
Заїр	н/д	н/д	н/д	н/д
Замбія	603	304650	505	7,74%
Зімбабве	70	34682	495	0,63%
Всього:	4478	2467266	551	1,75%

Найбільш розвинутими кредитні спілки є в країнах, в яких WOCCU реалізовувала проекти технічної допомоги (Кенія, Ефіопія, Замбія, Камерун, Лесото, Танзанія, Уганда та інших).

Таблиця 2.13

**Фінансові показники кредитних спілок
країн Африки¹⁵⁶**

Країна	Активи всіх КС, млн.USD	Середня сума активів на 1КС, Млн.USD	Середня сума заощаджень на 1члена, USD
Бенін	н/д	н/д	75
Ботсвана	7,6	0,6	1302
Буркіна-Фасо	н/д	н/д	98
Камерун	29,9	0,1	261
Конго	н/д	н/д	н/д
Кот-д'Івуар	10,2	0,1	126
Ефіопія	27,5	0,05	149
Гамбія	н/д	н/д	н/д
Гана	6,4	0,03	124
Кенія	374,1	0,4	380
Лесото	0,061	0,001	3,8
Ліберія	н/д	н/д	н/д
Малаві	2,4	0,024	129
Маврикій	10,2	0,1	222
Намібія	0,011	0,001	7,5
Нігерія	н/д	н/д	н/д
Руанда	1,3	0,01	3,5
Сенегал	0,28	0,12	29
Сейшельські О-ви	5,1	5,1	549
Сьєрра-Леоне	0,1	0,01	81
Південна Африка	0,86	0,08	413
Свазіленд	7,8	0,4	410
Танзанія	н/д	н/д	н/д
Того	13,2	0,08	203
Уганда	8,7	0,04	42
Заїр	н/д	н/д	н/д
Замбія	4,2	0,007	0,9
Зімбабве	13,0	0,18	195
Всього:	523,1	0,12	195,3

В Азії кредитні спілки розвивались набагато успішніше, ніж в Африці та Латинській Америці. В 1971 році була організована Азіатська Конфедерація Кредитних Спілок (ACCU), що стала членом WOCCU. Членами ACCU стали кредитно-кооперативні рухи таких країн, як Корея, Японія, Тайвань, Гонконг, Індонезія, Малайзія, В'єтнам, Таїланд та Філіппіни, що об'єднували 3300

кредитних спілок з 310000 членів та мали близько 12,5 мільйонів доларів в активах. Сучасний стан розвитку кредитних спілок в країнах Азії наведено в табл.2.14-2.15.

Таблиця 2.14

Кількісні показники діяльності кредитних спілок країн Азії¹⁵⁷

Країна	Кількість КС	Кількість Членів	Середня кількість членів на 1 КС	% охоплення населення членством в КС
Бангладеш	212	89967	424	0,15%
Гонконг	37	51317	1387	1,62%
Індія	2342	378682	162	0,1%
Індонезія	1497	255673	171	0,3%
Японія	36	5560	154	0,01%
Корея	1671	4711058	2819	22,49%
Малайзія	385	30000	78	0,37%
Папуа Нова Гвінея	7	26264	3752	1,32%
Філіппіни	215	129579	603	0,46%
Тайвань	366	174920	478	1,97%
Сінгапур	16	41658	2604	2,46%
Шрі-Ланка	7998	726277	91	11,62%
Таїланд	987	1202732	1212	3,51%
Всього:	15769	7823687	496	1,08%

Таблиця 2.15

Фінансові показники кредитних спілок країн Азії¹⁵⁸

Країна	Активи всіх КС, млн.USD	Середня сума активів на 1КС, Млн.USD	Середня сума заощаджень на 1члена, USD
Бангладеш	8,0	0,04	79
Гонконг	141,2	3,8	2363
Індія	н/д	н/д	н/д
Індонезія	45,5	0,3	115
Японія	7,7	0,2	392
Корея	19688,0	11,8	3784
Малайзія	9,2	0,02	290
Папуа Нова Гвінея	94,3	13,5	3232
Філіппіни	165,6	0,8	982
Тайвань	643,5	1,8	2717
Сінгапур	138,9	8,7	2779
Шрі-Ланка	40,7	0,005	56
Таїланд	102,7	0,1	62
Всього:	21085,2	1,3	2418

Кредитні спілки 13 країн Азії складають 43,5% членів WOCCU і 9% індивідуальних членів. Країни південно-тихоокеанського регіону у WOCCU представляють відповідно 1% спілок та 3% індивідуальних членів, а показники їх розвитку узагальнені в табл.2.16-2.17.

Таблиця 2.16

**Кількісні показники діяльності кредитних спілок
країн південно-тихоокеанського регіону¹⁵⁹**

Країна	Кількість КС	Кількість Членів	Середня кількість членів на 1 КС	% охоплення населення членством в КС
Австралія	239	2883427	12065	32,02%
Фіджі	66	11384	172	4,23%
Нова Зеландія	115	185374	1612	10,82%
Всього:	420	3080185	7334	28,03%

Таблиця 2.17

**Фінансові показники кредитних спілок
країн південно-тихоокеанського регіону¹⁶⁰**

Країна	Активи всіх КС, млн.USD	Середня сума активів на 1КС, млн.USD	Середня сума заощаджень на 1члена, USD
Австралія	10798,5	45,2	3272
Фіджі	11,1	0,16	828
Нова Зеландія	252,7	2,2	1116
Всього:	11062,3	26,3	3133

Як світове об'єднання кредитних спілок WOCCU протягом багатьох років надавала та сьогодні продовжує надавати фінансову та технічну підтримку розвитку національних рухів кредитних спілок у багатьох країнах світу¹⁶¹. Ця підтримка, як правило, включає:

- Сприяння у створенні нових кредитних спілок;
- Зміцнення існуючих кредитних спілок та створюваних ними сервісних організацій;

- Допомога у впровадженні систем моніторингу фінансової та організаційної діяльності кредитних спілок та їх об'єднань;
- Допомога у прийнятті сприятливого національного законодавства, що регулює діяльність кредитних спілок.

На даний момент WOCCU здійснює такі проекти у 17 країнах Африки, Азії, Карибського Регіону, Центральної та Східної Європи, Центральної та Південної Америки¹⁶². Така діяльність призвела до створення світової системи кредитних спілок і членства мільйонів громадян багатьох країн світу в цих фінансових кооперативах (рис.2.17)

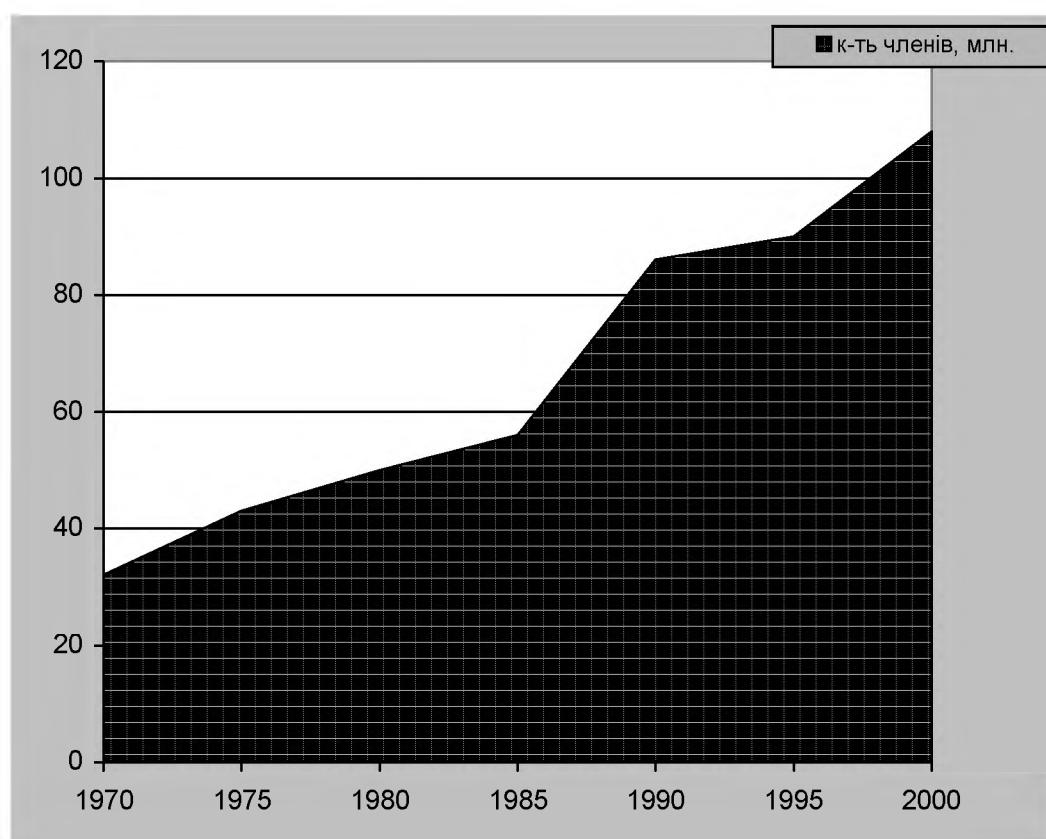

Рис.2.17 Зростання членства кредитних спілок Всесвітньої ради (WOCCU)

На закінчення огляду особливостей формування світової системи кредитної кооперації, варто звернути увагу на розвиток кредитних спілок в країнах Європи, який має специфічні особливості. Як було відзначено вище, більшість національних об'єднань європейської кредитної кооперації не

входять до Всесвітньої Ради кредитних спілок (WOCCU), а є членами інших міжнародних кооперативних об'єднань. Членами WOCCU із європейських країн в 1996 році були національні об'єднання кредитних спілок лише Великої Британії, Ірландії, Польщі, Росії та України, до складу яких входило 1170 кредитних спілок з кількістю членів близько 2,3 мільйонів осіб¹⁶³, що, відповідно, складає 3,2 та 2,5% від загальної кількості кредитних спілок та їх членів, представлених у Всесвітній Раді. При цьому слід відзначити, що вирішальне значення членства останніх трьох країн було викликано проектами технічної допомоги, що здійснювались WOCCU в цих країнах.

Така ситуація має пояснення і є наслідком історичної логіки розвитку світової кредитної кооперації, батьківщиною якої була Європа. Саме звідси на американський континент була перенесена модель ощадно-позичкового товариства Шульце-Деліча, яка потрапила в досить сприятливі для свого розвитку умови. Вона не тільки прижилась, а почала швидкими темпами розвиватись. Потрапляючи в "новий світ", люди, як правило, оселялись в містах або поблизу них. Одні переселенці привозили з собою певні заощадження, а інші – потребували **споживчих кредитів** для облаштування на новому місці (будівництво чи купівля будинку, необхідних у господарстві предметів тощо). Це було ідеальне середовище для розвитку міської ощадно-позичкової кооперації Шульце-Деліча. В "старому світі" Європи все вже давно було облаштовано. Тут була набагато менша, густіше заселена територія із значною кількістю місць компактного проживання сільського населення. Тому в Європі більше спостерігалась потреба у **виробничих кредитах** для ведення власного господарства. В зв'язку з цим орієнтація європейського кооперативного кредиту була більше спрямованою на потреби сільських товаровиробників. До цих умов ідеально підходила до певної міри централізована та універсальна система райфайзенівської кооперації.

Таким чином, ідея кредитної кооперації потрапила з Європи в Америку, трансформувавшись там у форму, яка отримала назву "кредитна спілка". Ця американська модель кредитного кооперативу пізніше почала поширюватись по всьому світу. Маючи в своїй основі кооперативну природу, ця модель мала специфічні риси і відрізнялась від тієї моделі кредитної кооперації, що історично склалась і отримала домінуюче становище в Європі. Якраз цим пояснюється висновок дослідників Національного інституту кредитних спілок США стосовно великої відмінності (насправді, вона не є такою великою - прим.моя -В.Г.) між кредитними спілками в Америці і кооперативними фінансовими установами в Європі. У США кредитні спілки надають фінансові послуги тільки своїм членам. Європейська система передбачає, що кредитні кооперативи можуть надавати позики лише своїм членам, а вклади можуть прийматись як від членів, так і від інших осіб. Така модель кооперативного кредитування поширена майже в усіх країнах Європи¹⁶⁴.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ II

1. Виникнення та розвиток кредитної кооперації в різних країнах мав свої особливості, викликані специфічними умовами кожної країни. Але в усіх країнах існувало по кілька моделей кредитної кооперації, в основі яких лежали адаптовані класичні моделі сільської та міської кооперації Райфайзена чи Шульце-Деліча. Ці кредитні кооперативи об'єднувались в багаторівневі системи кредитної кооперації. Кредитна кооперація як форма самоорганізації та фінансової самодопомоги людей в багатьох країнах в різні періоди отримувала суттєву фінансову та організаційну підтримку з боку держави.
2. Кредитні кооперативи в різних країнах мають різну назву: кредитна спілка (союз), ощадно-позикове товариство (спілка, асоціація), кредитне товариство, народна каса, кредитний (фінансовий) кооператив, народний банк, кооперативний банк, райфайзенбанк, райфайзенсоюз, сільська (міська, регіональна, національна) кооперативна каса, каса взаємодопомоги, товариство взаємного кредиту, будівельно-позикова асоціація тощо. Але, незалежно від назви, в основі кожної з цих організацій лежить одна з класичних моделей кредитного кооперативу Шульце-Деліча чи Райфайзена, адаптована до національних умов.
3. Рівень розвитку кредитних кооперативів у кожній країні залежить від рівня розвитку її економічної системи та традицій національного кооперативного руху. В одних країнах кредитні кооперативи – це невеликі організації фінансової самодопомоги населення, що майже не відійшли від класичних німецьких моделей, в інших – майже банки, що надають своїм членам широкий спектр банківських послуг. В одних країнах кредитні кооперативи надають лише фінансові послуги, в інших – можуть додатково

здійснювати й товарні операції, в третій – бути універсальними кооперативами з фінансовими функціями.

4. Кредитні кооперативи складають основу світової системи кредитної кооперації, яка має декілька рівнів. На національному рівні кредитні кооперативи об'єднуються в територіальні (районні, обласні, крайові та ін.) і національні асоціації, ліги та федерації. В деяких країнах одночасно існує кілька національних об'єднань кредитних кооперативів. На регіональному рівні національні об'єднання кредитних кооперативів окремих країн об'єднуються в регіональні конфедерації. На світовому рівні створені два великих міжнародних об'єднання: Всесвітня Рада кредитних спілок (WOCCU) та Міжнародна райфайзенівська спілка (IRU), які входять до світового кооперативного об'єднання - Міжнародного кооперативного альянсу (ICA). Існування в минулому двох класичних моделей кредитних кооперативів, – міських ощадно-позикових товариств Шульце-Деліча та сільських кредитних товариств Райфайзена, - призвело до становлення двох великих світових центрів кредитної кооперації: американського (WOCCU) та європейського (ICBA-IRU), навколо яких гуртуються національні кредитно-кооперативні рухи всіх інших країн.
5. У багатьох країнах світу становлення та розвиток національних систем кредитної кооперації відбувалось за активної державної підтримки у вигляді створення сприятливого податкового та законодавчого середовища, надання фінансової підтримки, спрямування державної допомоги окремим секторам та соціальним групам через створені ними кооперативні установи, створення умов для самоорганізації та об'єднання кредитних кооперативів на місцевому, регіональному, національному та міжнародному рівнях.

До розділу II.

¹ Гончаренко В.В. Кредитна кооперація. Форми економічної самопомогі сільського і міського населення у світі та в Україні (теорія, методологія, практика). – К.: Глобус, 1998. – 330с.

² Гончаренко В.В. Кредитна кооперація. Форми економічної самопомогі сільського і міського населення у світі та в Україні (теорія, методологія, практика). – К.: Глобус, 1998. – с. 26-30

³ Cooperative/Credit Union Dictionary and Reference/Editors Jack and Connie McLanahan. – Published the Cooperative Alumni Association, USA, 1990, p.292, Творцы кооперации: Сб./ Сост. Л.А.Самсонов. – М.: Моск. рабочий, 1991. – С.64.

⁴ Історія кооперативного руху: Підручник для кооперативних вузів/ Бабенко С.Г., Гелей С.Д., Гончарук Я.А. та ін. – Укоопспілка, Львівська комерційна академія. – Львів: Інститут українознавства НАНУ, 1995. – С. 47.

⁵ Пажитнов К.А. История кооперативной мысли. – Пг.: Изд-во товарищ. кооперат. союзов “Кооперация”, 1918. – С. 105.

⁶ Genossenschaften. Handbuch fur die genossenschaftliche Warenwirtschaft. Helf 1. / Raiffeisen, – Deutscher Genossenschafts-Verlag eG., Wiesbaden, 1990. p.4.

⁷ Історія кооперативного руху: Підручник для кооперативних вузів/ Бабенко С.Г., Гелей С.Д., Гончарук Я.А. та ін. – Укоопспілка, Львівська комерційна академія.- Львів: Інститут українознавства НАНУ, 1995. – С. 50.

⁸ Molvig Diane. Credit Union Orientation. /Staff Training and Recognition Program, Credit Union National Association, Medison, WI, USA, 1990, p.32.

⁹ Пажитнов К.А. История кооперативной мысли. – Пг.: Изд-во товарищ. кооперат. союзов “Кооперация”, 1918. – С. 106.

¹⁰ Історія кооперативного руху: Підручник для кооперативних вузів/ Бабенко С.Г., Гелей С.Д., Гончарук Я.А. та ін. – Укоопспілка, Львівська комерційна академія. – Львів: Інститут українознавства НАНУ, 1995. – С. 54.

¹¹ Cooperative/Credit Union Dictionary and Reference/Editors Jack and Connie McLanahan. – Published the Cooperative Alumni Association, USA, 1990, p.287.

¹² Туган-Барановский М.И. Социальные основы кооперации/ Предисл.,коммент.: Л.А.Булочникова и др. – М.: Экономика, 1989. – (Экон. наследие). – С. 229 – 233.

¹³ Raiffeisen 1818-1888. / Raiffeisen, – Deutscher Raiffeisenverband e.V., Bonn, 1995, p.4.

¹⁴ Туган-Барановский М.И. Социальные основы кооперации/ Предисл.,коммент.: Л.А.Булочникова и др. – М.: Экономика, 1989. – (Экон. наследие). – С. 233.

¹⁵ Творцы кооперации: Сб./ Сост.Л.А.Самсонов. – М.: Моск. рабочий, 1991. – С.87.

¹⁶ Туган-Барановский М.И. Социальные основы кооперации/ Предисл.,коммент.: Л.А.Булочникова и др. – М.: Экономика, 1989. – (Экон. наследие). – С. 244, 230.

¹⁷ Das Deutsche Genossenschaftswesen /Dr. Gunther Aschhoff, Eckart Henningsen.- DG BANK Deutsche Genossenschaftsbank, Frankfurt am Main, 1995. p.19-23.

¹⁸ Прокопович С.Н. Кооперативная организация мелкого кредита. – М.: Совет всероссийских кооперативных съездов, 1919. с.9.

¹⁹ Туган-Барановский М.И. Социальные основы кооперации/ Предисл.,коммент.: Л.А.Булочникова и др. – М.: Экономика, 1989. – (Экон. наследие). – С. 67

²⁰ Там само. - С. 366, 246.

²¹ Zahlen und Fakten der genossenschaftlichen Banken, Waren- und Dienstleistungsgenossenschaften. - DGRV, Bonn, 1997. – p.7

²² Пажитнов К. Новейшее развитие кредитной кооперации за границей. – К., 1929. – С. 38.

- ²³ Там само. - С.44
- ²⁴ Zahlen und Fakten der genossenschaftlichen Banken, Waren- und Dienstleistungsgenossenschaften. - DGRV, Bonn, 1997. - p.11
- ²⁵ Туган-Барановский М.И. Социальные основы кооперации/ Предисл.,коммент.: Л.А.Булочникова и др. - М.: Экономика, 1989. - (Экон. наследие). - С. 235.
- ²⁶ Raiffeisen 1818-1888. / Raiffeisen, - Deutscher Raiffeisenverband e.V., Bonn, 1995, p.12.
- ²⁷ Тотомианц В.О. Сельскохозяйственная кооперация: Очерки с приложением уставов. - СПб., 1908. - С. 166.
- ²⁸ Наумов В.К. Кооперация в Италии. - М.: Международные отношения, 1989, - С.16.
- ²⁹ Пажитнов К. Новейшее развитие кредитной кооперации за границей. - К., 1929. - С. 90, 98; Наумов В.К. Кооперация в Италии. - М.: Международные отношения, 1989. - С.16.
- ³⁰ Там само. - С.100
- ³¹ Там само С.70-89.
- ³² Тотомианц В.О. Сельскохозяйственная кооперация. Очерки с приложением уставов., СПб., 1908. - С.190.
- ³³ Проблема финансирования сельского хозяйства: кооперация и взаимопомощь. // Служба сельскохозяйственной информации. - BDPA: Франция, 1995. - с.66
- ³⁴ Пажитнов К. Новейшее развитие кредитной кооперации за границей. - К., 1929. - С.104.
- ³⁵ Макконнелл Кемпбелл Р., Брю Стенли Л. Экономикс: принципы, проблемы и политика. В 2-х томах: - Т.2. - Республика, 1992. - С. 384. (Пер. с англ.)
- ³⁶ Долан Е. Дж. Деньги, банковское дело и денежно-кредитная политика/ Под общ. ред. В.Лукашевича, М.Ярцева. - СПб., 1994. - С.149. (Перю с нем.)
- ³⁷ Ruth Witzeling. Credit Union Handbook/ World Council of Credit Unions, Madison, Wisconsin, USA, 1994, p.116.
- ³⁸ Glenn C. Hoyle, Mary Gillman. Introduction to Credit Union. Third Edition. National Credit Union Institute, Kendall/Hunt Publishing Company, CUNA, USA, 1984, p.17-18.
- ³⁹ MacFerson I. Hands Around the Globe. - WOCCU, Madison, Wisconsin, USA, 1999.
- ⁴⁰ Там само, с.12
- ⁴¹ Там само, с.13
- ⁴² Credit Union Orientation. Staff Training and Recognition Program. - CUNA, Kendall/Hunt Publishing Company, USA, 1992. - p.38
- ⁴³ Пажитнов К. Новейшее развитие кредитной кооперации за границей. - К., 1929. - С.105.
- ⁴⁴ Glenn C. Hoyle, Mary Gillman. Introduction to Credit Union. Third Edition. National Credit Union Institute, Kendall/Hunt Publishing Company, CUNA, USA, 1984. - p.21.
- ⁴⁵ Пажитнов К. Новейшее развитие кредитной кооперации за границей. - К., 1929. с.105-107
- ⁴⁶ MacFerson I. Hands Around the Globe. - WOCCU, Madison, Wisconsin, USA, 1999. P.22
- ⁴⁷ Annual Report of the Federal Credit Union Program 1969./ National Credit Union Administration. - Washington, USA, 1969. - p.15
- ⁴⁸ MacFerson I. Hands Around the Globe. - WOCCU, Madison, Wisconsin, USA, 1999. P.22
- ⁴⁹ Там само. - P.25-26
- ⁵⁰ Glenn C. Hoyle, Mary Gillman. Introduction to Credit Union. Third Edition. National Credit Union Institute, Kendall/Hunt Publishing Company, CUNA, USA, 1984. - p.22.
- ⁵¹ Розраховано за: Credit Union Managment. Olin S. Pugh, F.Jerry Ingrem. - Reston Publishing Company: Reston, Virginia, USA., 1984. P.8-9; World Council of Credit Union/ Statistical Report. 1996. Madison, Wisconsin, USA.
- ⁵² www.ncua.gov/about/history.html
- ⁵³ The Farm Credit System. Information Guide. - Washington, USA, 1995. - p.12
- ⁵⁴ www.fcredit.com.htm

- ⁵⁵ Cooperative/Credit Union Dictionary and Reference/Editors Jack and Connie McLanahan. - Published the Cooperative Alumni Association, USA, 1990.- p.139, 384
- ⁵⁶ Тотомианц В.О. Сельскохозяйственная кооперация: Очерки с приложением уставов. – СПб., 1908. – С.204.
- ⁵⁷ Попова Л.А. Новые формы сельскохозяйственной кооперации в странах Северной Америки и Японии: Обзорная информация. – М.: ВНИИТЭИагропром, 1989. – С.45.
- ⁵⁸ Там само.
- ⁵⁹ Витанович І. Історія українського кооперативного руху. – США, Нью-Йорк: Товариство української кооперації, 1964. - 625с.
- ⁶⁰ Марочко В.І. Українська селянська кооперація. Історико-теоретичний аспект (1861-1929рр.). – К., 1995.– 224с.
- ⁶¹ Морозов А.Г. Село і гроші. Українська кредитна кооперація в добу НЕПу.- Черкаси, 1993. - 274 с.
- ⁶² Пантелеймоненко А.О. Українська кредитна кооперація в минулому./Серія "Бібліотечка кооператора" за ред. В.В.Гончаренка. - К.: НАКСУ, 1999. - №2 -61с.; Пантелеймоненко А.О. Сільська кредитна кооперація в Україні (досвід минулого). - Полтава: ПДСІ, 2001. - 70с. ; Пантелеймоненко А.О. Сільськогосподарська кооперація в Україні (досвід минулого). - Полтава: ПДСІ, 2001. - 49с.
- ⁶³ Гончаренко В.В. Кредитна кооперація. Форми економічної самопомогі сільського і міського населення у світі та в Україні (теорія, методологія, практика). – К.: Глобус, 1998. – 330 с.
- ⁶⁴ Витанович І. Історія українського кооперативного руху. США, Нью-Йорк: Товариство української кооперації, 1964. – С.70.
- ⁶⁵ Там само. – С.73.
- ⁶⁶ Туган-Барановский М.И. Социальные основы кооперации/ Предисл.,коммент.: Л.А.Булочникова и др.,- М.: Экономика, 1989. - (Экон. наследие). - с.375
- ⁶⁷ Витанович І. Історія українського кооперативного руху. – США, Нью-Йорк: Товариство української кооперації, 1964. – С.73.
- ⁶⁸ Пантелеймоненко А.О., Якименко М.А. Сільськогосподарська кредитна кооперація в Україні: зародження і основні етапи розвитку: Конспект лекцій до курсу “Історія України” /Полтавський державний сільськогосподарський інститут. – Полтава, 1996. – С.11.
- ⁶⁹ Витанович І. Історія українського кооперативного руху. – США, Нью-Йорк: Товариство української кооперації, 1964. – С.74.
- ⁷⁰ Гончаренко В.В. Кредитні кооперативи як форма фінансової самопомогі сільського населення//Економіка АПК. – 1999. - №7. – с.21-28
- ⁷¹ Витанович І. Історія українського кооперативного руху. – США, Нью-Йорк: Товариство української кооперації, 1964. – С.111.
- ⁷² Там само. – С. 112.
- ⁷³ Тотомианц В.О. Сельскохозяйственная кооперация., СПб., 1908. – С.260–283.
- ⁷⁴ Там само. - С.249.
- ⁷⁵ Анцыферов А.Н. Кооперативный кредит и кооперативные банки. – Харьков: изд-во “Союз” Харьковского кредитного союза кооперативов, 1919. С.74.
- ⁷⁶ Розраховано на підставі: Пантелеймоненко А.О. Сільська кредитна кооперація в Україні (досвід минулого). - Полтава: ПДСІ, 2001. - с.14-15; Меркулов А. Кооперативное движение в России//Вестник кооперации, 1911.- Кн.1.- с.156; Витанович І. Історія українського кооперативного руху. – США, Нью-Йорк: Товариство української кооперації, 1964. – С.113.
- ⁷⁷ Витанович І. Історія українського кооперативного руху. – США, Нью-Йорк: Товариство української кооперації, 1964. – С.129.

- ⁷⁸ Морозов А.Г. Село і гроші. Українська кредитна кооперація в добу НЕПу.- Черкаси, 1993. – С.33.
- ⁷⁹ Витанович І. Історія українського кооперативного руху. – США, Нью-Йорк: Товариство української кооперації, 1964. – С.130.
- ⁸⁰ Морозов А.Г. Село і гроші. Українська кредитна кооперація в добу НЕПу.- Черкаси, 1993. – С.33.
- ⁸¹ Витанович І. Історія українського кооперативного руху. – США, Нью-Йорк: Товариство української кооперації, 1964. – С.130.
- ⁸² Розраховано за: Кооперация на Всероссийской выставке 1913г. в Киеве. – К. : Изд. бюро кооперативной секции выставки. – 1914. (Розд. IV. Кредитна кооперація, с.9-10).
- ⁸³ Витанович І. Історія українського кооперативного руху. – США, Нью-Йорк: Товариство української кооперації, 1964. – С.235.
- ⁸⁴ Там само. – С.235.
- ⁸⁵ Там само. – С.187.
- ⁸⁶ Там само. – С. 239.
- ⁸⁷ Історія кооперативного руху: Підручник для кооперативних вузів/ Бабенко С.Г., Гелей С.Д., Гончарук Я.А. та ін. – Укоопспілка, Львівська комерційна академія.- Львів: Інститут українознавства НАНУ, 1995. – С.266.
- ⁸⁸ Витанович І. Історія українського кооперативного руху. – США, Нью-Йорк: Товариство української кооперації, 1964. – С.240–241.
- ⁸⁹ Там само. – С.235.
- ⁹⁰ Морозов А.Г. Село і гроші. Українська кредитна кооперація в добу НЕПу.- Черкаси, 1993. – С.40.
- ⁹¹ Історія кооперативного руху: Підручник для кооперативних вузів/ Бабенко С.Г., Гелей С.Д., Гончарук Я.А. та ін. –Укоопспілка, Львівська комерційна академія.- Львів: Інститут українознавства НАНУ, 1995. – С.279.
- ⁹² Марочко В.І. Українська селянська кооперація. Історико-теоретичний аспект (1861-1929рр.). – К., 1995. – С.63.
- ⁹³ Там само. – С.104.
- ⁹⁴ Пантелеймоненко А.О., Якименко М.А. Сільськогосподарська кредитна кооперація в Україні: зародження і основні етапи розвитку: Конспект лекцій до курсу “Історія України” /Полтавський державний сільськогосподарський інститут. – Полтава, 1996. – С.26.
- ⁹⁵ Морозов А.Г. Село і гроші. Українська кредитна кооперація в добу НЕПу.- Черкаси, 1993. – 275 с.
- ⁹⁶ Марочко В.І. Українська селянська кооперація. Історико-теоретичний аспект (1861-1929рр.). – К., 1995. – 224С.
- ⁹⁷ Гончаренко В.В. Кредитна кооперація. Форми економічної самопомогі сільського і міського населення у світі та в Україні (теорія, методологія, практика). – К.: Глобус, 1998. – 330 с.
- ⁹⁸ Ленин В.И. О кооперации. – М.: Политиздат, 1987. –С.7.
- ⁹⁹ Імшенецький Я.К. Система й завдання кредитної кооперації// Полтавський селянин. – 1927.-№7. –С.26.
- ¹⁰⁰ Сільський господар. – 1923. – №7. – С.11.
- ¹⁰¹ Морозов А.Г. Село і гроші. Українська кредитна кооперація в добу НЕПу.- Черкаси, 1993. – С.126.
- ¹⁰² Там само. – С.127.
- ¹⁰³ Статут сільськогосподарського кредитового кооперативного товариства. – Харків, 1925. С.1.

- ¹⁰⁴ Федін В. Кредитування сільського господарства України в 1920-х роках// Вісник НБУ. - 2000. - №2. - с.54-55
- ¹⁰⁵ Витанович І. Історія українського кооперативного руху.- Нью-Йорк: Товариство української кооперації, 1964. – С.290
- ¹⁰⁶ Там само. - С.305
- ¹⁰⁷ Морозов А.Г. Село і гроші. Українська кредитна кооперація в добу НЕПу.- Черкаси, 1993. – С.168.
- ¹⁰⁸ Финансово-кредитный словарь: В 3-х т. – Т.П. К-П/Гл. ред. В.Ф.Гарбузов. – М.: Финансы и статистика, 1986. – С.111.
- ¹⁰⁹ Гончаренко В.В. Кредитна кооперація. Форми економічної самопомогі сільського і міського населення у світі та в Україні (теорія, методологія, практика). – К.: Глобус, 1998. – с.269-281
- ¹¹⁰ Финансово-кредитный словарь: В 3-х т. Т.П. К-П/Гл. ред. В.Ф.Гарбузов. - М.: Финансы и статистика, 1986. - с.24
- ¹¹¹ Гражданский кодекс Украинской ССР: Офиц. Текст с изм. и доп. по состоянию на 20 мая 1985г. - К.: Политиздат Украины, 1985. - с.143
- ¹¹² Финансово-кредитный словарь: В 3-х т. Т.П. К-П/Гл. ред. В.Ф.Гарбузов. - М.: Финансы и статистика, 1986. - с.24
- ¹¹³ Коваленко И.И. Международные неправительственные организации. - Международные отношения, 1976. - 240с.
- ¹¹⁴ Крашенинников А.И. Международный кооперативный альянс. - М.: Экономика, 1980. - с.13
- ¹¹⁵ Крашенинников А.И., Морозов А.М. Международное кооперативное движение. - М.: Экономика, 1977. - 223с.; Крашенинников А.И. Международный кооперативный альянс. - М.: Экономика, 1980. - 224с.; Крашенинников А.И. Кооперация в современном мире.- М.: Экономика, 1987. - 144 с.
- ¹¹⁶ Крашенинников А.И. Кооперация в современном мире.- М.: Экономика, 1987. - с.18
- ¹¹⁷ Крашенинников А.И. Международный кооперативный альянс. - М.: Экономика, 1980. - с.56-60
- ¹¹⁸ Крашенинников А.И. Кооперация в современном мире.- М.: Экономика, 1987. - с.19
- ¹¹⁹ Теория кооперации: Учебник для кооп. вузов/ А.П.Макаренко, А.И.Крашенинников, А.В.Кизилевич и др.- М.: Экономика, 1982. - с.70
- ¹²⁰ Там само. - с.93
- ¹²¹ Вахитов К.И. Потребительская кооперация СССР: Учебник для кооп. Техникумов.- М.: Экономика, 1991. -с.170
- ¹²² www.coop.org/ica.com
- ¹²³ www.coop.org/statistics.html
- ¹²⁴ www.coop.org/ica.com
- ¹²⁵ Теория кооперации: Учебник для кооп. вузов/ А.П.Макаренко, А.И.Крашенинников, А.В.Кизилевич и др.- М.: Экономика, 1982. - с.292
- ¹²⁶ Национальный опыт в области содействия кооперативному движению: Доклад Генерального секретаря ООН на 40-й сессии Ген. Ассамблеи ООН/ Экономический и Социальный Совет: А/40/78; Е/1985/10, Женева, 1985.
- ¹²⁷ www.coop.org/ica.com
- ¹²⁸ Розраховано за: International Co-operative Alliance. Statistics. – Geneva, Switzerland. 1984, 1988, 1992, 1993.
- ¹²⁹ Cooperative/Credit Union Dictionary and Reference/Editors Jack and Connie McLanahan. – Published the Cooperative Alumni Association, USA, 1990, p.388.

- 130 www.coop.org/icba/about
- 131 www.coop.org/ica/sectors
- 132 www.coop.org/icba
- 133 Кооперативне право. Підручник для кооперат., сільськогосп., економ., юрид. вищих навч. закладів і фак. /За ред. чл.-кор. НАН України В.І.Семчика.- К.: Ін Юре.- 1998. - с.326.
- 134 www.wisc.edu/uwcc/icic/orgs/regi.../Sectorial-Co-op-Organizations-in-the-Eur1.htm
- 135 Cooperative/Credit Union Dictionary and Reference/Editors Jack and Connie McLanahan. – Published the Cooperative Alumni Association, USA, 1990, p.405–410
- 136 Das Deutsche Genossenschaftswesen. /Dr. Gunther Aschhoff, Eckart Henningsen.- DG BANK Deutsche Genossenschaftsbank, Frankfurt am Main, 1995, p.193.
- 137 www.iru.de/en/
- 138 Jahrbuch 1996. Die Verantwortlichkeit der Genossenschaften fur die Markte und Markterlose Wachst / Raiffeisen/ – Deutscher Raiffeisenverband e.V., Bonn, 1995, p.61
- 139 www.iru.de/en/publikationen/courier
- 140 World Council of Credit Union. (Statistical Report 2000).– Madison,Wisconsin,USA,1994, p. 4.
- 141 Крашенинников А.И. Кооперация в современном мире. – М.: Экономика, 1987. – С.142
- 142 Canadian Co-operatives. Resource file 1995. – Goverment of Canada, Co-operative Secretariat, Ottawa, 1995, p.105–106
- 143 MacFerson I. Hands Around the Globe. – WOCCU, Madison, Wisconsin, USA,1999. - p.42
- 144 Glenn C. Hoyle, Mary Gillman. Introduction to Credit Union. Third Edition. National Credit Union Institute, Kendall/Hunt Publishing Company, CUNA, USA, 1984, p.25.
- 145 MacFerson I. Hands Around the Globe. – WOCCU, Madison, Wisconsin, USA,1999. - p.82-95
- 146 Cooperative/Credit Union Dictionary and Reference/Editors Jack and Connie McLanahan. - Published the Cooperative Alumni Association, USA, 1990., p/239
- 147 MacFerson I. Hands Around the Globe. – WOCCU, Madison, Wisconsin, USA,1999. - p.105-107.
- 148 Там само. - p.106.
- 149 Там само. - p.115
- 150 Там само. - p.117.
- 151 Розраховано по: World Council of Credit Union. Statistical Report 1996. – Madison, Wisconsin, USA.
- 152 Розраховано за тим самим джерелом.
- 153 Розраховано за тим самим джерелом.
- 154 Розраховано за тим самим джерелом.
- 155 Розраховано за тим самим джерелом.
- 156 Розраховано за тим самим джерелом.
- 157 Розраховано за тим самим джерелом.
- 158 Розраховано за тим самим джерелом.
- 159 Розраховано за тим самим джерелом.
- 160 Розраховано за тим самим джерелом.
- 161 Ruth Witzeling. Credit Union Handbook/ World Council of Credit Unions, Madison, Wisconsin, USA, 1994. P.117.
- 162 www.WOCCU.org.html
- 163 World Council of Credit Union/ Statistical Report 1996. Madison, Wisconsin, USA, 1996.
- 164 Glenn C. Hoyle, Mary Gillman. Introduction to Credit Union. Third Edition. National Credit Union Institute, Kendall/Hunt Publishing Company, CUNA, USA, 1984, p.39.

III. КРЕДИТНА КООПЕРАЦІЯ У ФІНАНСОВОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ РОЗВИНУТИХ КРАЇН

3.1. Кредитні спілки та кооперативні банки серед суб'єктів фінансового ринку.

Як було відзначено у попередніх розділах, кредитні спілки і кооперативні банки є кооперативними фінансовими установами, діяльність яких спрямована на надання фінансових послуг своїм членам. Однак, вони існують у фінансовій системі поряд з іншими фінансовими установами і для якнайкращого задоволення потреб своїх членів мають враховувати особливості діяльності всіх суб'єктів фінансового ринку.

В залежності від рівня економічного розвитку країни, на її фінансовому ринку, крім кооперативних фінансово-кредитних установ, здійснюють свою діяльність комерційні банки, ощадно-позичкові асоціації, взаємні ощадні банки, взаємні фонди грошового ринку, пенсійні фонди, страхові, інвестиційні та трастові компанії і інші фінансові установи, кожна з яких має свою специфіку діяльності та на ринку грошей чи цінних паперів. Ці фінансові установи відіграють надзвичайно важливу функцію в ринковій економіці. За допомогою різноманітних фінансових інструментів (ощадних та розрахункових рахунків, цінних паперів тощо) вони акумулюють тимчасово вільні кошти одних суб'єктів та надають їх на певних умовах іншим суб'єктам. Їхня діяльність прискорює кругообіг грошових коштів в економіці і позитивно впливає на її розвиток. Фінансові установи є частиною фінансової системи будь-якої країни. Вони залучають та інвестують кошти, сприяючи ефективному розвитку економіки та прогресу в суспільстві.

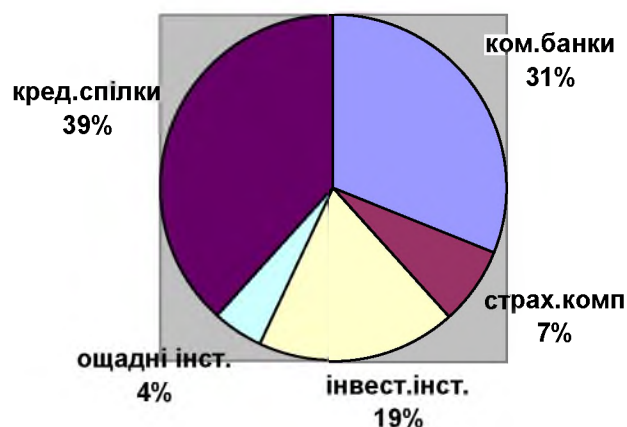
В більшості розвинутих країн світу фінансові установи умовно поділяються на дві великі групи: банки та небанківські. Історично, банки засновувались для надання різноманітних фінансових послуг. Небанківські фінансові установи виникали для роботи в тих сферах фінансового ринку, де

недостатньо працювали банки, в результаті чого створювався вакуум окремих послуг. Вони брали на себе частину фінансових послуг, які не були вигідними комерційним банкам або просто не надавались ними із різних причин. Небанківські організації, маючи певну спеціалізацію, зайняли свою нішу на фінансовому ринку (табл.3.1, рис.3.1).

Таблиця 3.1

Структура та динаміка зростання активів фінансових установ США¹
млрд.USD

Фінансові установи	1945	1970	1980	1984		1992 ²
				Сума	%	
Комерційні банки	160,3	576,2	1702,7	2275,8	39,8	3760
Ощадно-позикові асоціації	8,7	176,2	629,8	902,4	15,8	1475
Страхові компанії	44,8	207,3	476,2	717,5	12,5	2330
Ощадні банки	17,0	79,0	171,6	288,1	5,0	Н/д
Фінансові компанії	4,3	64,0	180,1	287,9	5,0	Н/д
Інвестиційні компанії	1,3	47,6	58,4	137,1	2,4	Н/д
Кредитні спілки	0,4	18,0	71,7	115,9	2,1	260 ³
Приватні пенсійні фонди	2,8	110,4	264,8	436,2	7,6	2960
Державні пенсійні фонди	2,6	60,3	200,4	348,3	6,1	
Взаємні фонди грошового ринку	-	-	74,4	213,5	3,7	Н/д
ВСЬОГО	242,2	1339,0	3830,1	5722,2	100	14035

Рис.3.1. Розподіл суб'єктів фінансового ринку США за їх кількістю⁴

Однак, останнім часом в багатьох країнах стали стиратись чіткі межі між різними фінансовими установами, почала відбуватись диверсифікація їх діяльності. В зв'язку з цим, не можна не погодитись із Є.Ширінською, яка з цього приводу відзначає, що однією із важливіших тенденцій розвитку кредитних систем зарубіжних країн у 80-ті роки було швидке стирання відмінностей між банками та небанківськими установами через розширення останніми нетрадиційних операцій та проникнення на банківські ринки. На сьогодні комерційні банки та небанківські установи часто займаються однаковими операціями. Наприклад, численні ощадні, кооперативні, сільськогосподарські кредитні установи всього за 10-15 років змогли перейти від простого залучення дрібних вкладів населення і надання невеликих будівельних та особистих позичок до активної участі у всіх головних видах банківських операцій, в тому числі й на оптових ринках кредитних ресурсів⁵.

Тому доцільно більш детально зупинитись на специфіці окремих суб'єктів, що діють на фінансовому ринку розвинутих країн⁶.

Комерційні банки (Commercial Banks) є найстаршими, найбільш універсальними та потужними фінансовими установами. Банки надають своїм клієнтам найрізноманітніші послуги: відкриття поточних (розрахункових, чекових) рахунків, надання комерційних, іпотечних та споживчих позичок, приймання вкладів на ощадні, цільові, термінові та безтермінові рахунки. Крім цього, багато банків здійснюють операції з цінними паперами різних видів через свої трастові відділи, здають в оренду сейфи (ячейки) для зберігання клієнтами особистих цінностей та інше майно, здійснюють обмін іноземної валюти, випуск кредитних карток та дорожніх чеків, проводять лізингові, факторингові та агентські операції, виступають гарантами своїх клієнтів. Деякі банки займаються страхуванням, операціями з нерухомістю.

Пасиви банків складаються головним чином з поточних та ощадних вкладів. Активи приблизно рівномірно розподіляються між казначейськими зобов'язаннями, муніципальними облігаціями, кредитами бізнесу, споживчими

позичками, кредитами під заставу нерухомого майна, готівковими коштами та резервами. Активи комерційних банків є досить ліквідними у зв'язку з високою рухомістю пасивів (табл.3.2).

Таблиця 3.2

Баланс типового комерційного банку США*

тис.USD

Активи	Сума	%	Пасиви	Сума	%
Касова готівка	1071	0,7	Депозити до запитання	18633	11,9
Залишок на рахунках у Федеральному резервному банку (ФРБ)	5286	3,4	НАУ-рахунки	30619	19,5
Чеки на інкассо	7644	4,9	Депозити казначейства США	690	0,4
Залишки на рахунках у банках-кореспондентах	530	0,3	Депозити штатів та політичних установ	602	0,4
Кредити, надані іншим банкам із депозитів у ФРБ	7000	4,5	Ощадні депозити та гроші на ощадних книжках	4834	3,1
Депозитні сертифікати	5497	3,5	Депозитні рахунки грошового ринку	40007	25,5
Казначейські векселі	6584	4,2	Дрібні термінові вклади	32727	20,9
Цінні папери федеральних агенств	3551	2,3	Цінні папери, продані на умовах обов'язкового зворотнього викупу	11509	7,3
Облігації муніципалітету	4632	2,9	Великі короткотермінові вклади	6230	4,0
Цінні папери, випущені під заставу нерухомого майна	3091	2,0	Заборгованість по закладних та іншим пасивам	2242	1,4
Векселі, облігації та акції корпорацій	5710	3,6	Всього пасивів	148093	94,3
Кредити	101640	64,7	Капітал в акціях	200	0,1
Банківські приміщення та інші активи	4720	3,0	Резервний капітал	1003	0,6
			Нерозподілений прибуток та резерви	7663	4,9
			Всього акціонерний капітал	8863	5,6
Всього активів	156956	100	Всього пасивів та акціонерного капіталу	156956	100

* - цей банк є більшим, ніж середній американський банк. Банк середнього розміру в США має активи від 25 до 50 млн.дол. Більше половини всіх банків США - (54,6%) - мають активи від 10 до 50 млн.дол., 11,5% - до 10 млн.⁷

Ощадно-позикові асоціації (Saving and Loan Associations) залучають кошти шляхом відкриття ощадних рахунків та використовують їх переважно для надання цільових довгострокових кредитів, як правило, на купівлю житла з оформленням його під його заставу до повної сплати позички. У США ощадно-

позичкові асоціації почали масово виникати після другої світової війни. Уряд стимулював їх розвиток, з метою сприяння розширенню будівництва житла. Спочатку більшість ощадно-позичкових асоціацій створювалось та функціонувало на засадах “взаємної” форми власності та представляли собою кооператив⁸. В 70-80-ті роки багато асоціацій почали переходити на акціонерну форму власності. При цьому члени кооперативу мали можливість купити акції на пільгових умовах. Зараз ощадно-позичкові асоціації є досить потужними фінансовими установами (табл.3.3).

Таблиця 3.3

Зведений баланс ощадно-позичкових асоціацій США⁹

млрд.USD

Активи	Сума	%	Пасиви та капітал	сума	%
Готівка та кошти в цінних паперах	138,4	14,5	Депозити	743,5	77,7
Заставні	439,8	45,9	Позичені кошти	155,5	16,2
Цінні папери, видані під заставу нерухомого майна	117,6	12,3	Інші пасиви	15,4	1,6
Інші активи	261,7	27,3	Власний капітал	43,1	4,5
Всього	957,5	100	Всього пасиви і капітал	957,5	100

Наведений баланс чітко демонструє характерну рису ощадно-позичкових асоціацій. Активна сторона балансу вказує на сильну спеціалізацію на наданні позичок фізичним особам під заставу нерухомого майна. Пасивна частина балансу складається переважно із дрібних ощадних та термінових вкладів населення.

Сьогодні ощадно-позичкові асоціації США мають право вкладати частину своїх активів у комерційні, сільськогосподарські та споживчі позички. Вони тримають у своїх активах цінні папери, забезпечені нерухомим майном, а також персональні заставні. Асоціації мають право також відкривати чекові депозити, та традиційні ощадні і термінові вклади на ощадних книжках. НАУ-

рахунки та різноманітні термінові депозити дрібного розміру які виключають можливість раптового відливу коштів та приносять добрі ринкові доходи.

Взаємні ощадні банки (Mutual Saving Banks) - схожі до ощадно-позичкових асоціацій, але, мають трохи іншу структуру активів та пасивів (табл. 3.4). Ці банки почали виникати ще в XIX столітті на основі “взаємної” (кооперативної) форми власності. Завдяки своїй кооперативній природі більшість з них залишалось фінансово працездатними в 30-ті роки під час “великої депресії”, коли комерційні банки масово банкрутували. В останні роки багато взаємних ощадних банків перейшли на акціонерну форму власності, але Макконнелл Кемпбелл вважає їх “неакціонерними фірмами, які приймають вклади переважно від дрібних індивідуальних вкладників та надають позички на придбання домів чи квартир, головним чином, окремим особам”¹⁰.

Таблиця 3.4

Зведений баланс взаємних ощадних банків США¹¹

млрд. USD

Активи	сума	%	Пасиви та капітал	сума	%
Готівка	4,8	2,1	Вклади	190,2	83,1
Позички під заставу	114,2	49,9	Загальні резервні рахунки	16,3	7,1
Інші позички	37,3	16,3	Інші пасиви та рахунки руху капітальних коштів	22,4	9,8
Цінні папери федерального уряду	12,4	5,4			
Цінні папери уряду штатів та місцевої влади	2,4	1,0			
Цінні папери, видані під заставу нерухомого майна	23,2	10,1			
Цінні папери корпорацій	13,7	6,0			
Інші активи	20,9	9,2			
Всього активів	228,9	100	Всього пасивів та капіталу	228,9	100

Приведений Баланс відображає специфіку взаємних ощадних банків США. В активній частині домінують позички під заставу нерухомого майна фізичним особам. Ощадні банки здійснюють досить великі інвестиції в придбання цінних паперів, в акції та облігації корпорацій. В пасивній частині

балансу традиційно домінують вклади на ощадних книжках. Взаємні ощадні банки першими серед всіх небанківських фінансових установ почали приймати чекові депозити, склавши конкуренцію комерційним банкам.

Взаємні грошові фонди (Money Market Mutual Funds) почали виникати в США в 70-х роках і мали надзвичайно стрімкі темпи зростання. Вони продають акції (паї) на ринках цінних паперів та використовують отримані доходи для придбання короткотермінових цінних паперів, доходи від яких передають держателям своїх акцій за вирахуванням незначної плати за послуги. Таким чином, їх пасиви, як правило, представлені власними акціями (паями), а не депозитами, а активи - цінними паперами, а не позичками. З точки зору акціонера, акція взаємного грошового фонду практично нічим не відрізняється від банківського депозиту. Головна її особливість - фіксована вартість - 1USD за акцію, яка не змінюється в результаті зміни ринкової норми відсотку. Взаємні грошові фонди приймають вклади від багатьох дрібних вкладників шляхом продажу їм своїх акцій. На вклади (акції) нараховуються відсотки і на них можна виписувати чеки на суму, не меншу ніж 500 USD. При цьому сума, яка може виставлятися по чеку та розмір вкладу підлягають певним обмеженням. Крім цього, акціонери можуть переказувати кошти телеграфним переказом на банківські рахунки або на рахунки інших взаємних фондів, об'єднаних в єдину структуру з єдиним управлінням..

Страхові компанії та Пенсійні фонди залучають кошти у вигляді страхових внесків та внесків на пенсійне забезпечення, які, як правило, вносяться протягом тривалого терміну. Залучені кошти ці фінансові установикладають у акції та облігації корпорацій, державні казначейські зобов'язання, довгострокові кредити під заставу нерухомого майна, особливо корпораціям.

Інвестиційні компанії закритого типу (Closed-end investment companies) дещо відрізняються від взаємних фондів. Вони випускають великий пакет акцій та облігацій. Залучені коштикладаються в акції корпорацій. Якщо дохід від

придбаних компанією акцій перевищує виплати по облігаціям, він додатково розподіляється на акції.

Трастові компанії (Trust companies) виконують довірчі операції по управлінню майном, грошовими коштами та цінними паперами фізичних та юридичних осіб. Наявні кошти трастові компанії, як правило, вкладають у високонадійні цінні папери.

Облікові будинки - фінансові установи, які є досить розповсюдженими у Великобританії. Споживачам пропонується сім видів забезпечених та незабезпечених особистих кредитів, а особливо “револьверний” (автоматично поновлюваний) кредит¹², який відкривається клієнту при умові його щомісячних внесків певного розміру. Наприклад, при щомісячних платежах в розмірі 75 фунтів стерлінгів, клієнту відкривається кредитна лінія, що в 20 разів перевищує суму внесків (1500 фунтів). Ці кошти клієнт може тратити на будь-які потреби до того часу, як здійснює щомісячні платежі. Облікові будинки також обслуговують комерційні фірми, пропонуючи їм кредитні, факторингові та лізингові послуги. Пасиви облікових домів на 70% складаються із комерційних векселів, кредитів комерційних банків та депозитів фізичних осіб.

Будівельні товариства - є досить цікавою та розповсюдженою фінансовою установою в Великобританії¹³. Фонд будівельного товариства створюється із регулярних внесків його членів. Він використовується для фінансування, купівлі чи будівництва будинків членами товариства. Всі учасники фонду продовжують платити внески до того часу, доки кожний з них не буде мати свій будинок. За діючим у Великобританії законодавством, товариство може бути створеним при наявності не менше 10 членів, кожен з яких має зробити внесок в сумі 10 тис. фунтів стерлінгів протягом п'яти років. Регулювання діяльності будівельних товариств здійснюється банком Англії шляхом встановлення показника ліквідності (7,5%) та певного рівня резервів від суми активів. Крім цього, будівельні товариства зобов'язані на випадок непередбачених витрат резервувати певні суми, величина яких залежить від

кредитних вкладень та дотримуватись встановленої законодавством структури активів. Їх кредити діляться на 3 категорії. До першої категорії, яка має складати не менше 90%, відносяться кредити власникам будинків, що забезпечені первинними заставними. До другої та третьої категорії відносяться кредити, забезпечені вторинними заставними та незабезпечені. Їх не повинно бути більше, ніж 10% суми виданих кредитів. Крім операцій по кредитуванню житлового будівництва, будівельні товариства пропонують послуги по грошовим переказам, обміну валют, управлінню заставними, землею, передачі та страхуванню майна.

Кредитні спілки (Credit Union) - надають фінансові послуги, подібні до банківських: залучають кошти шляхом приймання депозитів, відкриття пайових, ощадних та чекових (розрахункових), пенсійних та інших рахунків і за рахунок цих коштів видають кредити різних видів, розміщують тимчасово вільні кошти у казначейські зобов'язання, державні і муніципальні облігації та інші високонадійні цінні папери (табл.3.5).

Таблиця 3.5

БАЛАНС ТИПОВОЇ КРЕДИТНОЇ СПІЛКИ США¹⁴

млн.USD

Актив	Сума	%	Пасив	Сума	%
Позики	31,9	42	Паї членів	30,7	41
Резерви на втрату позик	(2,4)		Дивіденди	0,7	
Готівка	1,0		Рахунки податків на іпотечні позички "Escrow"	0,57	
Інвестиції	43,5	56	Чекові рахунки	1,58	
Наперед сплачені видатки	0,03		Ощадні сертифікати	19,6	26
Майно	0,52		Пенсійні рахунки	6,38	8,5
Нараховані відсотки	0,58		Додаткові резерви	0,01	
Резерви в державній агенції кредитних спілок (NCUA)	0,57		Грошові перекази (Money Market)	4,45	5,9
			Нерозподілений прибуток	11,67	15,4
Інші активи	-		Інші пасиви	0,1	
Всього активів	75,7		Всього пасивів	75,7	

Крім цього, кредитні спілки здійснюють розрахунково-касове обслуговування, обмін чеків, продаж дорожніх чеків, випуск кредитних карток, брокерські та

нотаріальні послуги, послуги по телефону та через банківські автомати та здійснюють інші операції.

Незважаючи на те, що кредитні спілки пропонують майже повний перелік банківських послуг і є “майже банками”, вони мають особливий статус і вважаються специфічними фінансовими установами. Кредитні спілки у США та інших країнах діють на основі кооперативної власності і цим відрізняються від інших фінансових установ, які, як правило, створені у формі корпорації на основі приватної власності. Кредитні спілки в США класифікуються як фінансові кооперативи, відносяться до категорії неприбуткових інститутів та звільняються від федерального прибуткового податку¹⁵. Як фінансовий кооператив, кредитна спілка суттєво відрізняється від інших форм господарювання цілями своєї діяльності, принципами організації та управління, правами та інтересами власників і клієнтів, суспільним та юридичним статусом.

Кооперативна природа визначає основні риси кредитних спілок як фінансових установ та відрізняє їх від інших суб'єктів фінансового ринку тим, що¹⁶:

по-перше, на відміну від інших фінансових установ, які, як правило, створюються однією групою людей (власниками) для отримання прибутку від надання фінансових послуг іншій групі людей (клієнтам), кредитна спілка створюється групою людей для самозабезпечення фінансовими послугами на основі кооперації. Метою діяльності кредитної спілки є не отримання прибутку, а надання різноманітних фінансових послуг виключно своїм членам. Члени спілки є одночасно її власниками та клієнтами, тому кредитній спілці вдається поєднати інтереси власників (максимізація прибутку) та клієнтів (мінімізація витрат). Прибуток, отриманий від членів, як від клієнтів, розподіляється між ними, як між власниками за загальним рішенням. Законодавство більшості країн світу відносить кредитні спілки до неприбуткових організацій;

по-друге, кредитні спілки створюються на базі певного існуючого територіального чи професійного об'єднання, громадської чи релігійної організації, територіальної одиниці, трудового колективу та іншого формального чи неформального об'єднання, в якому люди, як правило, знають одне одного. Інші фінансові установи створюються на базі штучно сформованої групи;

по-третє, на відміну від інших фінансових установ, при заснуванні кредитної спілки не визначається фіксована чи потенційна кількість людей, які будуть її власниками. Передбачається, що спілка буде зростати і кількість власників постійно збільшуватиметься;

по-четверте, статут та всі принципові рішення щодо діяльності кредитних спілок приймаються загальними зборами, на яких кожен член спілки має один голос незалежно від суми внесків та терміну вступу до спілки. Особи, які створили спілку не мають жодних привілеїв чи виключних прав по відношенню до членів, які вступили до спілки пізніше. В інших фінансових установах розподіл голосів здійснюється відповідно до частки в майні (кількості акцій);

по-п'яте, кредитна спілка є водночас формою взаємодопомоги громадян, їх громадською організацією, яка створює різноманітні колективні фонди, що використовуються на суспільні потреби та фінансовою установою, яка може надавати своїм членам майже повний перелік банківських послуг. Наприклад, кредитні спілки США, Канади та інших розвинутих країн надають своїм членам наступні фінансові послуги:

- 1) Видають різні види позичок: на купівлю та ремонт нових і вживаних автомобілів, моторних човнів та інших транспортних засобів; на купівлю будинку та іншого нерухомого майна; на консолідацію рахунків; на поточні домашні потреби та товари домашнього вжитку; на отримання освіти; на ведення бізнесу; “відкритий кредит”, кредитні картки та інші.

2) Приймають різні види вкладів: на пайові та суб-пайові рахунки; рахунки “Money Market”; пенсійні та молодіжні рахунки; трастові рахунки; ощадні рахунки юридичних осіб; “Share-Draft” (ощадно-розрахункові) рахунки фізичних та юридичних осіб; ощадні сертифікати CD, Jumbo, IRA, Jumbo-IRA та інші.

3) Здійснюють страхування: життя, короткострокової втрати працездатності, вкладів, позичок, автомобільна страховка та інше.

4) Відкривають чекові (розрахункові) рахунки: підприємствам та установам; фізичним особам; для отримання зарплати соціального забезпечення; грошові перекази; дорожні чеки; обмін чеків; міжнародні перекази коштів та інше.

Крім цього, кредитні спілки в багатьох країнах надають своїм членам додаткові послуги нефінансового характеру: оголошення на дошці спілки; продаж марок; поштова скринька; анкети на отримання різних документів; дитяча кімната чи садок; ламінування та ксерокопіювання документів; послуги нотаріуса, юриста, експертів та інших фахівців; персональні сейфи (соти); різноманітні бази даних та інформація для споживачів; факс, електронна пошта; консультаційні послуги; довірчі операції; планування спадщини та підготовка до пенсії; гуртова закупівля та продаж товарів для своїх членів; автоклуб та колективний автосервіс; автостоянка; депозитарій; мікрофільмування; послуги міжнародних перекладів та багато інших необхідних членам фінансових та нефінансових послуг.

Кредитні спілки є найчисельнішими із всіх суб'єктів фінансового ринку США¹⁷. Однак, вони є порівняно невеликими фінансовими установами з точки зору активів. Розмір цих установ характеризується наступними даними: 18,7% американських кредитних спілок мають активи до 1.0 млн. USD; 31,7% - 1-5 млн. USD; 15,0% - 5-10 млн. USD; 22,7% - 10-50 млн. USD; 11,9% - понад 50 млн. USD (в т.ч. 233 кредитні спілки мають активи понад 200 млн. USD)¹⁸.

Незважаючи на це, ці установи є досить популярними серед економічно активного населення США, 49,1% якого (69,9 млн.осіб) є членами кредитних спілок.

Досить цікавими є результати соціологічного дослідження, проведені на замовлення Filene Research Institute (Медисон, штат Вісконсен, США) Мічіганським університетом¹⁹. На питання про фінансові установи, послугами яких найчастіше користуються, 74% респондентів відмітило, що це - банки; 14% опитаних - віддавали перевагу кредитним спілкам, 8% - ощадно-позичковим асоціаціям, 4% - іншим фінансовим установам. Респонденти, які віддали перевагу банкам, як головним фінансовим інститутам, додатково користувались послугами кредитних спілок: по операціях з чеками - 6% опитаних; по ощадних вкладах - 29%; отримували позички на купівлю автомобілів - 9%; мали депозитні сертифікати - 3%; мали пенсійні рахунки - 4%. Операції з чеками 80% респондентів проводять через банки, 17% - через кредитні спілки; 13% - через ощадно-позичкові асоціації; 3% - через інші фінансові установи. Ощадні вклади у банках має 61% опитаних, в кредитних спілках - 38%, в ощадно позичкових асоціаціях - 18%, в інших установах - 9%. Довготермінові позички на купівлю нерухомого майна отримували в банках - 27% респондентів, в ощадно-позичкових асоціаціях - 17%, в інших фінансових установах - 14%, в кредитних спілках - 2%. Позички на купівлю автомобілів 24% опитаних отримували у банках, 13% - у кредитних спілках, 2% в ощадно-позичкових асоціаціях, 10% - в інших установах. Депозитні сертифікати у банках мали 30% респондентів, в ощадно-позичкових асоціаціях - 12%, в кредитних спілках - 6%, в інших фінансових установах - 4%. Пластиковими кредитними та дебетовими картками через установи банків користувались 42% опитаних, через кредитні спілки - 9%, через ощадно-позичкові асоціації - 5%. Пенсійні рахунки 18% респондентів мали в банках, 7% - в кредитних спілках, 6% в ощадно-позичкових асоціаціях, 22% - в інших фінансових установах.

Ті, хто визначив кредитні спілки в якості своїх головних фінансових установ для отримання різноманітних фінансових послуг використовували:

- для чекових рахунків 34% банки, і 84% кредитні спілки;
- для ощадних рахунків 27% - банки, 97% - кредитні спілки;
- для іпотечних позик 22% - банки, 11% - кредитні спілки;
- для автомобільних позик 13% - банки, 38% - кредитні спілки;
- для депозитних сертифікатів 11% - банки, 20% - кредитні спілки;
- для пластикових карток 20% - банки, 44% - кредитні спілки;
- для позик на ремонт будинків 6% - банки, 10% - кредитні спілки;
- для індивідуальних пенсійних рахунків 9% - банки, 21% - кредитні спілки.

Показовими також є результати іншого соціологічного дослідження, проведеного журналом *American Banker*²⁰, в процесі якого визначалась задоволеність клієнтів послугами різноманітних фінансових установ. Кредитні спілки знову зайняли перше місце. 72% опитаних членів кредитних спілок задоволені їх послугами, а 38% стверджують що ці послуги поліпшились. В той самий час, послугами банків задоволено 61% клієнтів, а ощадних установ - лише 55%.

В Канаді 968 кредитних спілки, що мають 1967 місцевих відділень та філій і 1480 кооперативних народних каси, сконцентрували 100.4 млрд. доларів, що складає 13% активів всіх суб'єктів фінансового ринку Канади. В першій половині 1990-х років Вони акумулювали 15% депозитних вкладів, забезпечили надання 17% іпотечних і 14 % споживчих кредитів, а також забезпечили надання своїм членам майже повного переліку різноманітних банківських послуг²¹. Кожен третій мешканець Канади (4,2 мільйони осіб або 29,3% населення²²) є членом кредитної спілки чи народної каси. Система кооперативних народних кас Дежарден (*Desjardins*) в провінції Квебек потужніша, ніж всі діючі тут приватні банки разом взяті²³.

Кредитні спілки та народні каси займають важливе місце на фінансовому ринку Канади (рис.3.2).

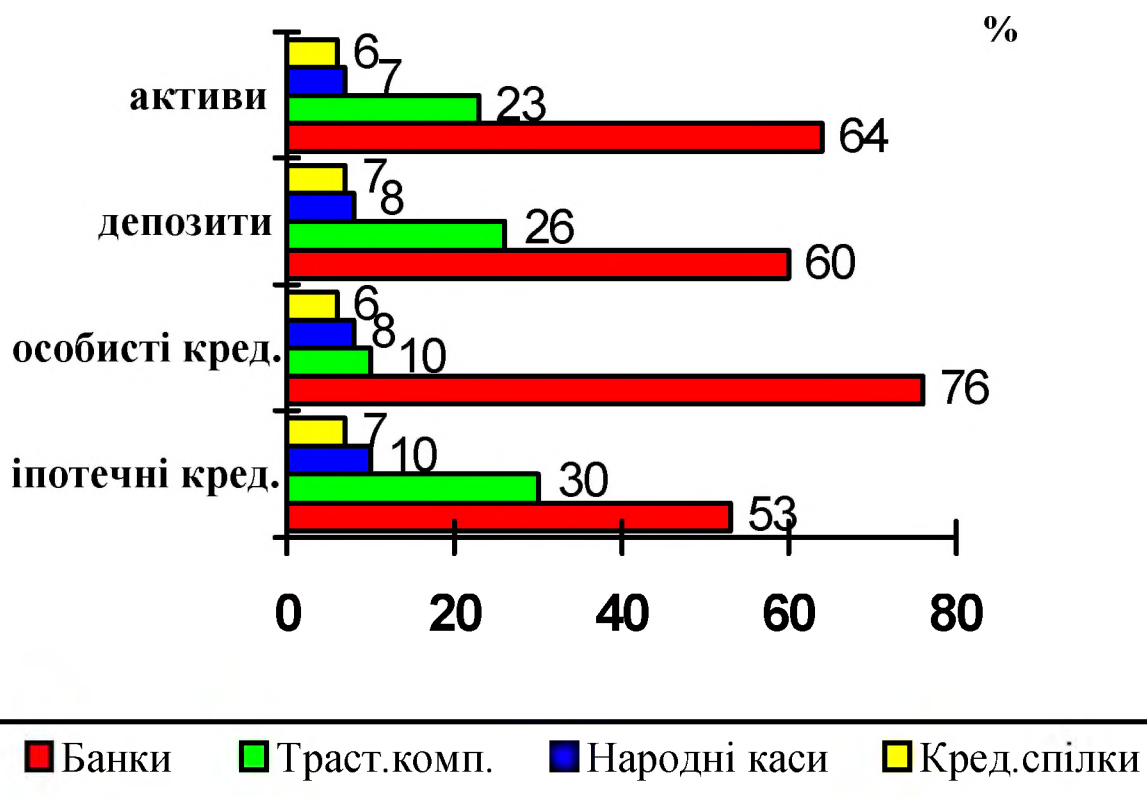

Рис. 3.2 Місце кредитних спілок і народних кас на фінансовому ринку Канади (%)

Кооперативні банки займають значну частку на фінансовому ринку Німеччини. На початку 90-х років кооперативний фінансовий сектор Німеччини мав баланс 515 млрд. марок і налічував 11,2 млн. членів. В 1996 році через систему кооперативних банків було видано кредитів більше ніж на 560 млрд. марок, загальний обсяг вкладів досяг 747 млрд. марок. Загальна сума активів кооперативних кредитних установ Німеччини склала близько 933 млрд. марок. Близько 75% всіх підприємців, 80% фермерів та 60% ремісників, що складає понад 13 мільйонів осіб, є членами кооперативних банків²⁴. За тридцять років частка кооперативних банків в загальному обсязі залучених вкладів піднялась із 15,3% до 24,8%, в той час, як у комерційних банків цей

показник зменшився із 33,4% в 1960 році до 27,8% в 1990 році²⁵. З 13,1% в 1960 р. до 18,2% у 1990 році зросла частка кредитів, наданих кооперативними банками. Кооперативні народні та аграрні банки контролюють 27% фінансового ринку Німеччини²⁶. Динаміка структурних змін в активах та наданих кредитах різних суб'єктів фінансового ринку Німеччини²⁷ зображена на рис.3.3. та 3.4

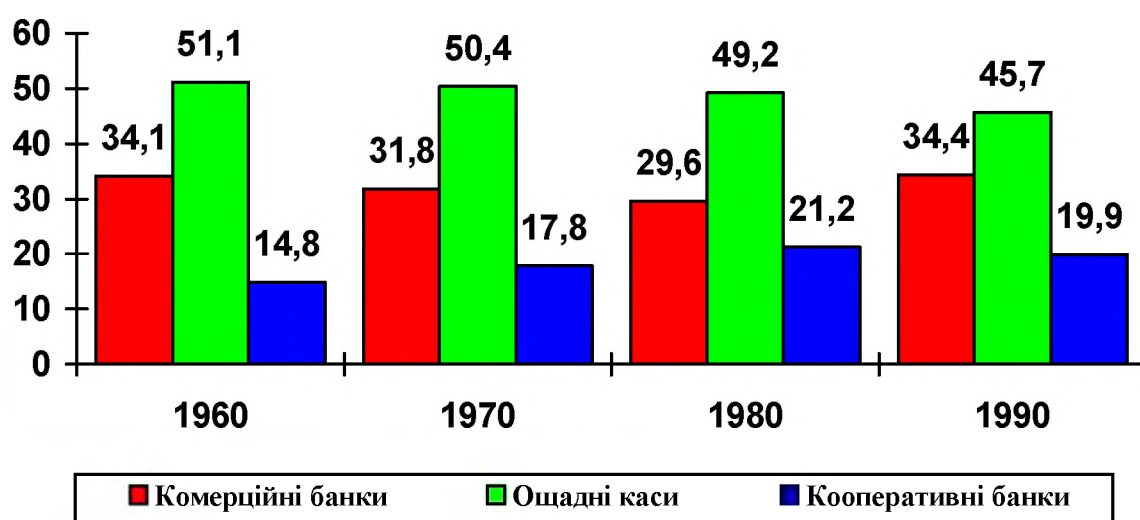

Рис. 3.3 Частка активів різних суб'єктів фінансово-кредитного ринку Німеччини

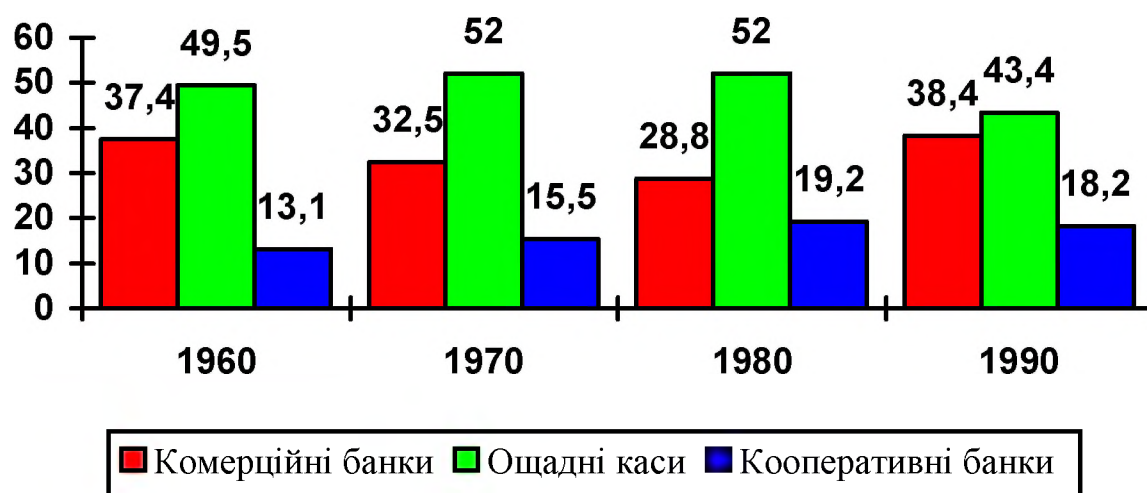

Рис.3.4 Частка кредитів виданих різними суб'єктами Німеччини

У Нідерландах створена досить потужна і ефективна кооперативна фінансова система кооперативних банків, об'єднаних у банківську групу - Rabobank. За часткою ринку, яку він займає, Рабобанк є найбільшим банком в Голландії та входить до числа 50 найбільших банків світу²⁸. Потужність Рабобанку виявляється в його домінуванні на внутрішньому ринку:

- Цей банк надає майже 90% кредитів, які одержує сільськогосподарський сектор Нідерландів;
- Рабобанк обслуговує 40% дрібних та середніх компаній та 15% великих голландських корпорацій;
- Рабобанк займає 40% ринку приватних заощаджень;
- Третина всіх платіжних операцій Нідерландів здійснюється Рабобанком;
- За вартістю активів Рабобанк є другим за величиною банком Нідерландів.

Рабобанк обслуговує 3,5 мільйони клієнтів, 1,0 мільйон з яких є його членами-власниками²⁹. За кількістю відділень він перевищує всі разом взяті комерційні банки країни. Кооперативна система Рабобанк займає важливе місце не тільки у національній банківській системі Нідерландів, а й на міжнародному фінансовому ринку.

У Франції комерційні банки охоплюють 38% ринку депозитних вкладів, ощадні каси - 20,5%, кооперативні банки - 39,6%³⁰. Так лише одна група кооперативних банків Credit Mutuel охоплює 12% ринку і обслуговує понад 5 мільйонів членів, має понад 47000 працівників, 1143 млрд. франків залучених депозитів, 618 млрд. франків наданих кредитів, 61 млрд. франків власного капіталу і загальний баланс 1588 млрд. франків. Маючи 4900 філій, ця кооперативна мережа є другою у Франції по розгалуженості, наданню споживчих позик, позик на придбання житла та платежів, і є провідною у сфері страхування фінансових послуг. Крім цього, слід відзначити цікавий факт, що в 1999 році спеціальним законом публічні ощадні каси були трансформовані в кооперативні банки³¹. Це збільшило частку кооперативних банків на ринку депозитних вкладів до 60,1%.

Таким чином, проведений аналіз дає підстави стверджувати, що кооперативні фінансово-кредитні установи сьогодні є вагомим елементом фінансових систем розвинутих країн світу. В умовах жорсткої ринкової конкуренції вони змогли охопити суттєву частку фінансового ринку і по окремих видах послуг не тільки не поступаються комерційним банкам та іншим фінансовим установам, а й мають кращі позиції у наданні традиційних банківських послуг. Це є переконливим свідченням того, що кооперативні фінансово-кредитні установи, виникнувши понад 150 років тому, маючи специфічну неприбуткову економічну природу, базуючись на кооперативній ідеї фінансової взаємодопомоги населення, принципово відрізняючись від інших суб'єктів фінансового ринку метою та механізмами своєї діяльності, розвивались разом з ринковою економікою і сьогодні стали невід'ємним надзвичайно важливим складовим елементом розвинутих економічних систем.

3.2 Особливості сучасних національних систем кредитної кооперації розвинутих країн.

В попередньому розділі даної дисертаційної роботи було досліджено закономірності виникнення та історичного розвитку кредитної кооперації в різних країнах світу. Даний параграф буде присвячено аналізу особливостей сучасної організаційної структури національних систем кредитної кооперації країн з розвинутою ринковою економікою, що була створена за багато десятиліть еволюційного розвитку.

Система кредитної кооперації Німеччини.

Розглядаючи побудову сучасної німецької кооперативної банківської системи на семінарі, що проводився для українських банкірів в 1995 році в Німеччині, д-р Юрген Стейн описує її наступним чином: "Близько 2500 кооперативних кредитних товариств зустрічаються в містах переважно під назвою "фольксбанк", а в сільській місцевості під назвою "райфайзенбанк". Частково тут мова йде про порівняно невеликі сільські кооперативні кредитні установи, кількість яких за останні роки через їхнє злиття постійно зменшується. Основою створення кооперативного кредитного сектора в Німеччині стала ідея "самодопомоги шляхом взаємодопомоги", яка з'явилась більше 125 років тому і ґрунтувалася на принципах самоврядування та солідарної відповідальності. Сьогодні кооперативні кредитні товариства пропонують універсальний асортимент фінансових послуг, незважаючи на те, що їхня діяльність концентрується на отриманні безстрокових і ощадних вкладів та на наданні короткострокових та середньострокових кредитів своїм членам. При цьому варто зауважити, що обсяги довгострокових кредитів постійно збільшуються. Якщо раніше членами таких товариств були ремісники та фермери, то сьогодні переважна більшість понад 13 мільйонів членів, представлена середніми верствами населення (робітники, службовці, чиновники). Розрахункові операції між окремими кооперативними кредитними

товариствами здійснюються через регіональні центральні кооперативні банки, завданням яких є підтримка ліквідності та здійснення операцій у сфері банківських послуг таких, як розрахункові операції з іншими країнами тощо. Сьогодні є 4 таких центральних кооперативних банки. Верховною організацією кооперативної банківської групи є ДГ-банк. Він є корпорацією суспільного права і перед ним на законодавчому рівні поставлено завдання у заохоченні німецької кооперативної справи. В якості універсального комерційного банку та банку, що діє по всьому світу, він має право на випуск акцій та виконання банківських операції всіх видів"³².

Систему кредитної кооперації Німеччини можна зобразити таким чином (рис. 3.5):

BVR Федеральний союз німецьких фольксбанків та райфайзенбанків	Національний Рівень	DG BANK Дойче Геноссеншафтсбанк
11 регіональних союзів (ліг)	Регіональний рівень	3 Центральні кооперативні банки (централі)
Місцевий рівень		
2500 кредитних кооперативів (Volksbanken і Raiffeisenbanken) (у т.ч 709 з товарними функціями), що мають 19700 банківських відділень		

Рис.3.5 Система кредитної кооперації Німеччини

Кредитні кооперативи. Називаються місцевими, або первинними і є основою кооперативної банківської системи. Вони переважно зустрічаються під назвою "райфайзенбанк" чи "фольксбанк", рідше - "ощадно-позикова каса", "союзний банк", "ощадно-кредитний банк" чи просто "банк..." (пов'язаний із певним населеним пунктом)³³. Кредитні кооперативи, є самостійними

фінансовими установами і регулюються банківським законодавством Німеччини. Я універсальні банки, вони здійснюють традиційні банківські операції. Крім цього, майже третина з них займається товарними операціями для своїх членів, котрі зайняті в сільському господарстві. При цьому, первинні кооперативи отримують суттєву підтримку від центральних кооперативних банків та системи союзів. Всі кредитні кооперативи вважаються кредитними інститутами за законом про кредитну систему (KWG).

Кредитні кооперативи в Німеччині мають правовий статус кооперативу (eG) на підставі закону про кооперативи³⁴, прийнятого ще в 1889 році за участю Г.Шульце-Деліча, з поправками 1898, 1985, 1988 років. Крім цього, розроблено 4 зразкових статuti кредитних кооперативів (фольксбанків та райфайзенбанків) – для організацій лише з фінансовими функціями, де вищим органом управління є загальні збори; для організацій з фінансовими функціями, де вищим органом управління є збори уповноважених; для організацій, які крім фінансових, можуть виконувати й товарні операції, де вищим органом управління є загальні збори; для організацій з товарними функціями, де вищим органом управління є збори уповноважених. Метою кредитного кооперативу, згідно із зразковим статутом, є господарська підтримка та обслуговування членів. Предметом діяльності фольксбанків та райфайзенбанків є проведення традиційних банківських та додаткових операцій, таких, як товарні та сервісні: приймання ощадних вкладів; приймання інших вкладів; надання кредитів усіх видів; надання гарантій за членів; платіжно-розрахункові операції; міжнародні операції, в тому числі купівля й продаж готівкової та безготівкової валюти; консультування, посередництво, допомога в управлінні сімейним бюджетом; купівля та продаж на аукціонах, зберігання й управління цінними паперами та іншими цінностями; посередництво або продаж контрактів по заощадженнях на будівництво, страховок тощо; колективна закупівля необхідних для членів товарів; колективний продаж сільгосппродуктів; постачання товарів членам.

Німецьке законодавство дозволяє кооперативам проводити ділові операції і з особами, що не є членами. Членами кооперативу можуть бути фізичні особи; особові товариства та юридичні особи приватного або суспільного права.

Управління здійснюється за традиційною кооперативною схемою³⁵. Вищим органом є загальні збори, а у великих кооперативах – збори уповноважених. Вищий орган обирає правління та комітети. Статут встановлює розмір паю, який може сплачуватись частинами. Член кооперативу може мати більше одного паю. Фактично внесена сума паю (за виключенням розподілених на паї збитків, якщо такі мали місце) є пайовим внеском члена кооперативу, який може бути повернутим лише у випадку виходу із кооперативу. Пай може використовуватись в якості забезпечення отриманого кредиту, але не може слугувати в якості застави для третіх осіб.

За діяльністю фольксбанків та райфайзенбанків здійснює постійний нагляд федеральне відомство з кредитної системи. Крім того, параграфом 33 закону про кредитну систему встановлено професійні вимоги для керівників кредитних кооперативів³⁶.

Первинні кредитні кооперативи Німеччини мають понад 19500 відділень. Це – найгустіша банківська мережа в Європі³⁷.

Центральні кооперативні банки (більш правильно б було їх назвати регіональними кооперативними банками - *Прим.моя* - В.Г.) є середнім рівнем кооперативного банківського сектора. Вони створені кредитними кооперативами, функціонують на кооперативних засадах, надають первинним кооперативам найрізноманітніші банківські послуги і знаходяться у їхній власності. В Німеччині функціонує 3 центральні кооперативні банки (SGZ-Bank у Франкфурті, WGZ-Bank у Дюссельдорфі та GZB-Bank у Штутгарті), які одночасно діють як для сільських, так і для міських кредитних кооперативів.

Завдання центральних кооперативних банків полягає в тому, щоб здійснювати вирівнювання грошового попиту серед кооперативів та включити їх в національну систему грошового ринку, забезпечивши можливість

здійснення рефінансування на міжбанківському рівні. Центральні кооперативні банки є базою системи технічного здійснення платіжних та інших банківських операцій кредитних кооперативів. Вони займаються власними кредитними операціями, консультативною роботою щодо майнових питань для клієнтів кредитних кооперативів, а також проведенням операцій з цінними паперами, особливо зарубіжними, у співпраці з кредитними кооперативами та ДГ-банком.

DG-Bank є центральним кооперативним банком, який функціонально завершує німецьку кооперативну банківську систему на національному рівні³⁸. Він розташований у Франкфурті і створений у правовій формі організації суспільного права. Як "банк банків", ДГ-банк має головним завданням вирівнювання коливань попиту на грошові кошти в усій кооперативній банківській системі Німеччини та проведення операцій на міжнародних фінансових ринках. Йому надано право випуску цінних паперів (емісійне право)³⁹. ДГ-банк належить регіональним кооперативним банкам та національним об'єднанням інших видів кооперативів (сільськогосподарських, житлових та ін.), спільно з якими створені спеціалізовані кооперативні фінансові інституції на федеральному рівні, які в комплексі формують кооперативну фінансово-кредитну систему Німеччини (рис. 3.6).

Крім перелічених фінансових об'єднань, німецькі кредитні кооперативи Німеччини створили **Регіональні союзи (ліги) та Федеральний союз німецьких фольксбанків та райфейзенбанків (BVR)**, які мають на меті сприяння, супровід та представництво професійних і економіко-політичних інтересів членів та установ сфери кооперативного кредиту. Федеральний союз фольксбанків та райфейзенбанків (BVR) – це національна асоціація, створена в 1972 році об'єднанням організацій системи Шульце-Деліча та Райфейзана⁴⁰. BVR проводить національну просвітницьку кооперативну програму та підтримує зв'язок з урядом. Союз має повноваження від федерального уряду і

несе відповідальність за проведення аудиту всіх німецьких кредитних кооперативів.

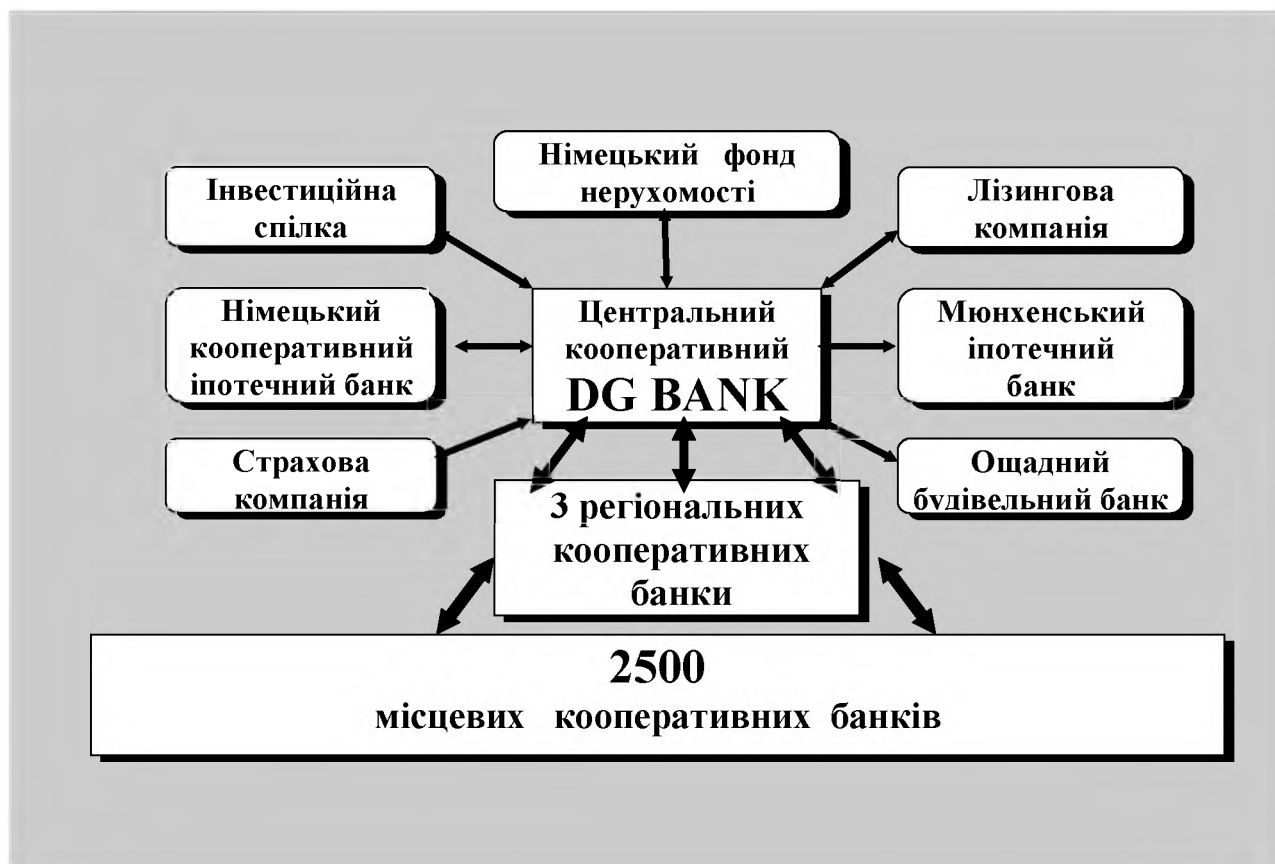

Рис.3.6 Кооперативна фінансово-кредитна система Німеччини⁴¹

Федеральний союз (BVR) ставить перед собою такі завдання⁴²: сприяння та розвиток кооперативної кредитної системи; лобіювання інтересів кооперативної кредитної системи; консультування із глобальних правових, податкових, економічних та організаційних питань; заснування систем безпеки та сприяння розвитку кредитних кооперативів; участь в об'єднаннях та установах, які сприяють розвитку кооперативної кредитної системи; публікування річних звітів, журналів, а також ведення статистичного обліку.

Членами BVR є регіональні кооперативні союзи (ліги), які крім іншої діяльності, відповідають за проведення аудиторських перевірок діяльності місцевих кооперативних банків та інформують національну асоціацію про фінансовий стан її членів.

Система кредитної кооперації Нідерландів.

Кооперативний фінансово-кредитний сектор Голландії представлений банківською групою RABOBANK. Сьогодні це потужна кооперативна структура, яка на протязі багатьох десятиліть залишалась відданою своїй кооперативній природі. Операції Рабобанку завжди були орієнтовані переважно на власників-клієнтів.

В основі кооперативної банківської групи лежать 480 автономних місцевих Рабобанків⁴³, у власності яких знаходиться національний кооперативний RABOBANK, банк RABOBANK-International (банківські послуги корпоративному та приватному сектору, інвестиційні послуги) та ряд спеціалізованих установ, таких як Interpolis (страхування), De Lage Landen International (лізинг та фінансування торгівлі), Nedship Bank (фінансування торговельного флоту), Gilde Investment Management (венчурний капітал). Robeco Group, компанія, яка управляє найбільшими в Європі інвестиційними фондами, також належить до “родини” Рабобанку⁴⁴.

Національний Рабобанк надає консультативну підтримку місцевим Рабобанкам, допомагає регулювати ліквідність та розміщувати тимчасово вільні кошти, здійснює нагляд за платоспроможністю. Місцеві Рабобанки є незалежними кооперативними банками, метою яких є забезпечення фінансових послуг підприємствам та населенню на місцевому рівні. За часткою ринку, яку він займає, Рабобанк є найбільшим банком в Голландії та входить до числа 50 найбільших банків світу. Кооперативні традиції, за якими здоровому консерватизму завжди надавали перевагу над ризиком, дозволили Рабобанку досягнути видатних показників надійності. Вже протягом тривалого часу три найбільш визнані в світі міжнародні незалежні рейтингові агентства надають йому найвищу оцінку для фінансових установ – AAA.

Система кредитної кооперації Франції.

У Франції існує чотири потужних національних системи кооперативних банків - Credit Agricole, Credit Mutuel, Credit Cooperatif та Banque Populaires.

Крім цього, законом від 25 червня 1999 року французькі ощадні каси (Caisses d'épargne) були трансформовані в систему кооперативних банків⁴⁵, які на думку французьких законодавців є більш прогресивною формою фінансової установи. Ці кооперативні системи характеризуються наступними ознаками (табл.3.6)⁴⁶.

Таблиця 3.6

Інституційні елементи окремих кредитно-кооперативних систем Франції

Національні Кооперативні системи	Регіональні Каси	Місцеві каси	Філії та відділення
<i>Credit Agricole</i>	53	2773	5754
<i>Credit Mutuel</i>	18	1880	3231
<i>Banques Populaires</i>	30 регіональних банків		1832
<i>Credit Cooperatif</i>	38 кредитних установ		171

- ◆ CREDIT AGRICOLE, складається з місцевих та регіональних кооперативних кас, поєднаних на регіональному рівні в регіональні об'єднання та каси, які, в свою чергу входять до національного об'єднання Federation Nationale du Credit Agricole та національної кооперативної каси Caisse Nationale du Credit Agricole.
- ◆ CREDIT MUTUEL - місцеві кооперативні установи, організовані в регіональні федерації Credit Mutuel, які об'єднані в конфедерацію Confederation Nationale du Credit Mutuel та є членами Caisse Centrale du Credit Mutuel.
- ◆ CREDIT COOPERATIF - складається з Caisse Centrale de Credit Cooperatif та регіональних кредитних установ.
- ◆ BANQUES POPULAIRES - регіональні кооперативні банки сформували свою центральну інституцію Chambre syndicale та центральну банківську установа – Caisse Centrale des Banques Populaires.

Кредитні кооперативні організації (кооперативні каси та банки) Франції – це фінансово-кредитні установи, які мають статус юридичної особи і займаються банківською справою: приймають кошти на різні види ощадних рахунків, надають кредити, здійснюють розрахунково-касове обслуговування та інші операції. Члени цих кредитних кооперативів виступають одночасно як кредиторами, так і позичальниками, і в різних організаціях за їх статутами можуть належати до однієї сфери діяльності (сільгоспвиробники, рибалки тощо), чи діяти в різноманітних сферах.

Сьогодні кооперативні установи діють як універсальні банки на базі Закону 84-46 від 24.01.1984. Їм дозволяється приймати депозити від будь-яких фізичних та юридичних осіб, отримувати та надавати підтримку третіх осіб, що не є членами кооперативів, на умовах, зазначених в статутах.

В зв'язку з тим, що перелічені системи кооперативних банків подібні одна до одної, зупинимось на розгляд лише однієї з них - банківській групі *Credit Agricole*, яка обслуговує дві третини французького аграрного сектора і за розміром капіталу є найбільшим банком у французькій банківській системі та одним із найбільших банків в Європі.

Креді Агріколь є кооперативним об'єднанням (групою) з трирівневою структурою: 2 773 місцевих кооперативних банка (каси) є основними учасниками 53 регіональних банків, які, в свою чергу, володіють 90% капіталу Національної Каси Креді Агріколь (НККА). Національна Федерація Креді Агріколь (НФКА) представляє інтереси та забезпечує координацію діяльності регіональних банків (рис. 3.7).

Рис.3.7 Структура кооперативного банку Креді Агріколь Груп

До 1988 року система Креді Агріколь мала унікальний статус спеціалізованої кооперативно-державної банківської системи кредитування французького аграрного сектора, що частково знаходилась у власності місцевих і регіональних кооперативних кас, а частково у власності держави (Національна Каса Креді Агріколь), і через яку спрямовувалась фінансова підтримка державою національних сільгоспвиробників. З 1985 року банкам системи Креді Агріколь було дозволено спрямовувати державні кредитні ресурси не тільки в аграрний сектор, а й в інші сектори французької економіки. У 1986 Креді Агріколь поширив свою діяльність на сферу страхування,

створивши філію Предіка (Predica), яка через 10 років стала другою за величиною компанією з страхування життя у Франції.

Універсальним у повному розумінні цього слова Креді Агріколь став у 1991 році, коли французький уряд зняв усі соціально-професійні та географічні обмеження щодо здійснення кредитування цією організацією. Спеціальним законом у 1988 році Національна Каса Креді Агріколь отримала статус компанії, 90% капіталу якої належить регіональним кооперативним банкам, а 10% - теперішнім та колишнім співробітникам групи Креді Агріколь.

Сьогодні Креді Агріколь відіграє визначальну роль на ринках невеликих кредитів Франції, обслуговуючи 15,5 млн. клієнтів через свою величезну мережу. Креді Агріколь спочатку був перш за все фінансовою організацією французьких сільгоспвиробників, але згодом розширив свою діяльність на домогосподарства, людей вільних професій, компанії та місцеві органи влади. Крім традиційних банківських послуг, Креді Агріколь пропонує своїм клієнтам широке коло фінансових послуг, що надаються його інфраструктурними спеціалізованими установами. Креді Агріколь має міцні позиції на ринках капіталів та міжнародних розрахунків завдяки мережі з 150 представництв у 60 країнах. Він розширює свою присутність на перспективних внутрішніх та міжнародних ринках управління активами.

Регіональні каси (банки) Креді Агріколь є цілковито незалежними кредитними кооперативними установами, які надають широкий спектр банківських та допоміжних фінансових послуг, що є стандартизованими на рівні Групи. На місцевому рівні створені місцеві кооперативні каси, якими управляють ради, обрані членами.

Національна Каса Креді Агріколь (НККА) певний час була залежною від держави, бо більша частина її капіталу була в свій час надана державою з метою підтримки аграрного сектора Франції (див. параграф 2.1. попереднього розділу). В кінці 80-х років спеціальним законом була перетворена в незалежну від держави установу, що знаходиться у власності регіональних кооперативних

банків Креді Агріколь. Як центральний орган кооперативної банківської Групи Креді Агріколь, НККА контролює фінансову єдність групи, інвестує вільні кошти регіональних банків, одержує від них ощадні депозити, надає їм середньо- та довгострокові позики. НККА координує реалізацію стратегії учасників групи. Вона розробляє ощадні та інвестиційні фінансові інструменти, які впроваджуються регіональними банками, відповідає за розвиток міжнародних операцій, філій та підтримує діяльність регіональних банків в їх регіонах. Як центральний орган Креді Агріколь Груп, вона здійснює нагляд за регіональними банками з метою забезпечення їх ліквідності та платоспроможності. У цій якості, НККА представляє Креді Агріколь Груп у відносинах з банківськими та фінансовими урядовими установами.

Національна Федерація Креді Агріколь (НФКА) була створена регіональними банками як колегіальний орган для визначення основних напрямів діяльності Креді Агріколь Груп та представництва інтересів регіональних банків і Групи у відносинах з Урядом Франції, Європарламентом, а також з кооперативними організаціями та промисловими підприємствами як у Франції, так і за кордоном. Крім цього, НФКА виконує наступні функції:

- управління кадровою політикою всіх регіональних банків;
- консалтинг та аудит;
- координація захисту від злочинів у фінансовій сфері;
- управління політикою групи в сфері страхування життя кредиторів;
- впровадження нових інформаційних технологій;
- управління холдинговою інфраструктурою Групи.

Креді Агріколь має досить ефективну структуру, яка одночасно є єдиною (централізована фінансова група) та децентралізованою (регіональні кооперативні банки). Перевага Креді Агріколь, як федеративної організації, полягає у централізації та використанні ресурсів і досвіду, які були б недоступними для регіональних банків у випадку їх відокремленого

функціонування. А структура організації дає учасникам цієї кооперативної системи суттєві переваги на фінансовому ринку: з одного боку це фінансово, комерційно та юридично єдина потужна фінансова установа, з іншого - учасники є вільними у самостійному прийнятті рішень стосовно більшості аспектів господарської діяльності.

Система кредитної кооперації Італії.

За дослідженням, проведеним В.К.Наумовим⁴⁷, в Італії кредитна кооперація довгий час розглядалась як незначний фактор у кредитно-банківській системі із-за незначного розміру сільських та ремісничих кооперативних кас, які фактично були дрібними банками. Однак, організовані в групи, асоціації, завдяки спільним зусиллям кредитні кооперативи набули важливого соціального та економічного значення. Ці дрібні банки об'єднані на місцевому рівні у провінційні федерації, які, в свою чергу, створили Італійську федерацію сільських та ремісничих кас (кооперативних банків), що входить до складу Конфедерації італійських кооперативів. 1988 році в Італії мережа сільських та ремісничих кас нараховувала 872 кредитних кооперативи, з яких 708 входило до Конфедерації італійських кооперативів⁴⁸.

З фінансового боку всі ці організації об'єднані в "Кредитну інституцію сільських та ремісничих кас", яка координує їхню роботу на національному рівні, забезпечує фінансову стійкість та надає багато різноманітних послуг. При цій Інституції створено Центральний науковий центр, Центр із підготовки кадрів, видавництво, яке випускає різноманітну літературу з питань кооперації, кілька періодичних видань та бюлетенів. Інституція надає кредитним кооперативам допомогу та послуги у сфері страхування, транспорту, прокату техніки тощо, має лізингову компанію та інвестиційний фонд. Центральний банк кредитної інституції надає послуги місцевим касам, здійснює фінансове посередництво, спеціальне кредитування, оформлення сплати страхових внесків тощо.

Крім цього, кооперативи Італії створили власну кооперативну фінансову установу – "Фінкоопер", завданням якої став пошук кредитів для кооперативів та встановлення ділових зв'язків з державними органами. Ця організація стала великим фінансовим центром із філіями в багатьох містах Італії. Сьогодні робота "Фінкооперу" будується за чотирма напрямками: фінансова та кредитна допомога членським організаціям; колективне отримання кредитів у банках; надання позик; участь у виробленні фінансової політики кооперативного руху. "Фінкоопер" має власну інформаційну службу та підтримує контакти з фінансовими установами інших країн.

Система кредитної кооперації Швеції.

Один із дослідників шведської соціально-економічної моделі А.М.Волков відзначає⁴⁹, що її особливістю є роль та значення кооперативного руху, який поширений по всій країні та займає досить сильні позиції. Кооперативи сприяли перетворенню Швеції із аграрної у промислово розвинуту країну. Волков відзначає, що кооперативні банки є основою пірамідальної кредитної організації, яка діє у формі економічної асоціації. Її капітал складається із членських внесків та накопичених резервів. Спочатку кооперативні банки (до 1974 р. вони називалися сільськими кредитними товариствами) обслуговували фермерів, а зараз – всі групи населення. У Швеції нараховується 389 місцевих банків, які мають 687 контор та 14 тис. службовців. Місцеві банки об'єднані в 12 регіональних кооперативних банків, а на вершині піраміди стоїть центральний адміністративний орган – Федерація шведських кооперативних банків – та центральний кооперативний банк – "Ференінгсбанкернас банк".

Система кредитної кооперації Іспанії.

Як зазначає М. Кампос⁵⁰, в Іспанії чисельність кредитних кооперативів з 1970 року почала швидко збільшуватись. Вони сформували близько 3 тисяч агентств, на рахунках яких акумульовано більше 1 млрд. песет, що складає 3,8% всього обсягу банківських вкладів по всій країні. Більшість кредитних

кооперативів складають каси сільськогосподарського кредиту. У 1984 році була створена банківська група, яка об'єднала Банк сільськогосподарського кредиту Іспанії (державна кредитна установа) та 64 кооперативні каси сільськогосподарського кредиту. Ця група фінансує виключно сільськогосподарські підприємства. На її долю припадає більше 50% фінансових ресурсів, що надаються банківською системою Іспанії аграрному секторові.

Система кредитної кооперації Австрії.

Кооперативна система Австрії схожа на німецьку систему. В 70-х роках в Австрії нараховувалось 1413 сільських кооперативних банків, які мали 610 філій та об'єднували 1055246 членів⁵¹. Кредитні кооперативи об'єднані в 4 центральних та 5 земельних банків. На національному рівні вони з фінансового боку належать до Центрального кооперативного банку Австрії (GZB), який є членом Міжнародної райфейзенівської спілки (IRU). Членами місцевих та регіональних банків було близько 1,5 мільйонів осіб⁵². На національному рівні створена Асоціація організацій Райфейзена, до складу якої в 1992 році входило 769 кредитних кооперативів, які об'єднували 1,7 мільйони членів, що складало 32,4% всього населення Австрії.

Система кредитної кооперації США.

В економіці США сформований потужний кооперативний фінансово-кредитний сектор, який складається із кількох розвинутих систем, які мають ефективну обслуговуючу інфраструктуру, що дозволяє фінансово-кредитним кооперативам успішно конкурувати з іншими суб'єктами фінансового ринку. До цих систем належить система кредитних спілок, фермерська кредитна система та системи інших кооперативних фінансово-кредитних установ (страхових кооперативів тощо)⁵³ (рис. 3.8).

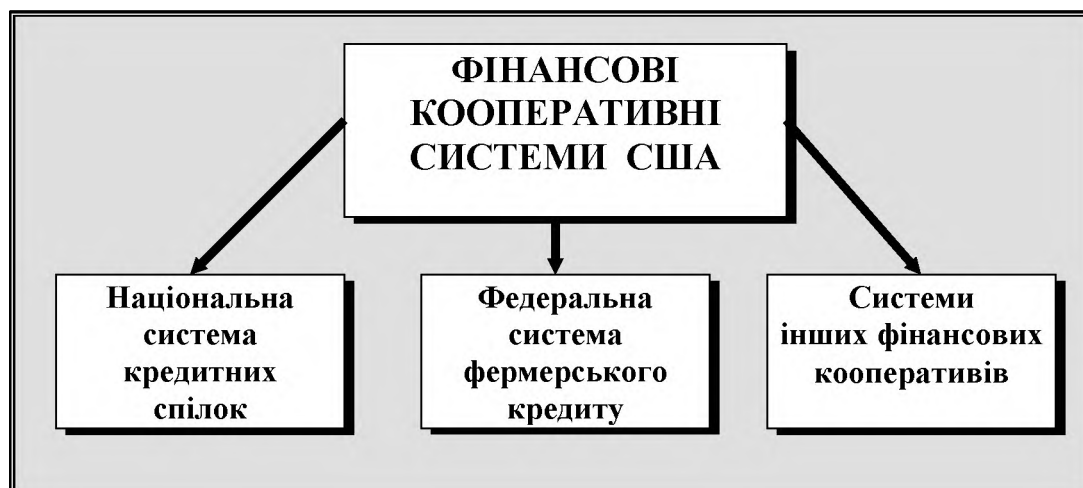

Рис. 3.8 Структура фінансово-кредитного кооперативного сектора економіки США.

Лідери американського руху кредитних спілок ще в перші роки їх розвитку почали застосовувати ідею фінансової кооперації не тільки між людьми, а й між їх фінансовими установами. Усвідомивши, що організовані в об'єднання кредитні спілки можуть досягти набагато більшого, ніж поодинокими діями, вони почали активно формувати власні організації на різних рівнях і за майже сто років створили у США міцну, високорозвинуту фінансову систему (рис.3.9).

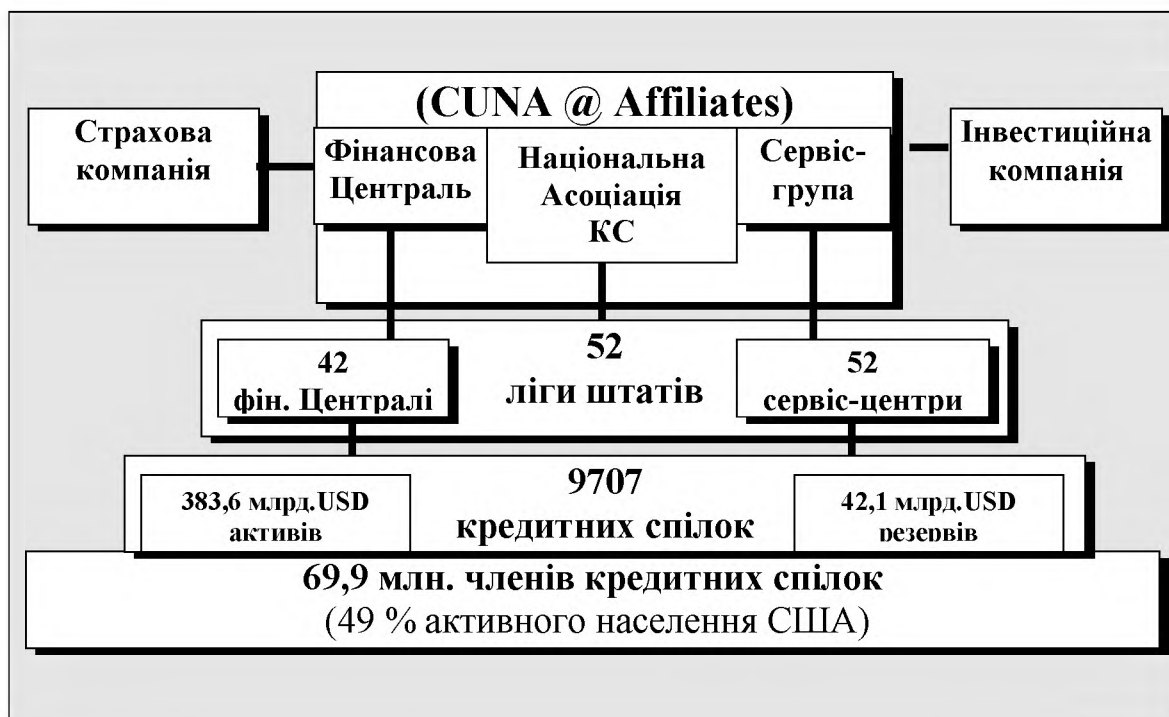

Рис. 3.9 Національна система кредитних спілок США⁵⁴

Ліги штатів. Ліги це неприбуткові об'єднання кредитних спілок на рівні штату. Крім 50 ліг кожного штату США, кредитні спілки округів Колумбія та Пуерто-Ріко також мають свої ліги. В 1988 році більше 90% місцевих кредитних спілок були членами ліг. Кожна кредитна спілка, що є членом ліги, сплачує внески відповідно до кількості своїх членів. Чим більша кредитна спілка, тим більший внесок до ліги вона платить для підтримки послуг, які надає ліга своїм членам.

Однією з важливих функцій ліг є постійне спостереження за формуванням законодавства і лобістська діяльність. Всі законопроекти, які розробляються і можуть бути прийнятими законодавчими органами штатів, аналізуються з точки зору їхнього можливого впливу на подальшу роботу кредитних спілок. У випадку, коли якийсь законопроект може хоч яким чином заторкнути інтереси кредитних спілок, ліга пропонує внести до нього відповідні зміни⁵⁵. Зважаючи на необхідність постійного ведення цієї роботи, ліги розташовуються в адміністративних центрах штатів, щоб бути ближче до політиків, які формують закони.

Друга важлива функція ліг – навчання. Ліги пропонують навчальні семінари та конференції для працівників кредитних спілок з найрізноманітнішої проблематики – від попередження пограбування до програм пенсійного забезпечення (IRA) в кредитних спілках.

Крім цього, ліги здійснюють інформаційне забезпечення кредитних спілок, рекламу, паблік-рілейшнз тощо.

Сервіс-центри. Створюються лігами для забезпечення кредитних спілок різноманітними товарами і послугами, такими як устаткування офісів обладнанням, обробка даних, маркетингові дослідження тощо.

Як правило, ліга та сервіс-корпорація розташовуються в одному місці, що дозволяє зручніше взаємодіяти між собою. Сервіс-корпорація також має робочі стосунки із Сервіс-групою Національної асоціації кредитних спілок.

Ліги штатів є членами Національної асоціації кредитних спілок (CUNA), Сервіс-групи (CSG) та Централі (USC). Ці три національні організації, об'єднані одною назвою "CUNA @ Affiliates", мають чітко визначені функції щодо кредитних спілок та ліг, є їхньою власністю, перебувають в їхньому демократичному управлінні і надаючи їм різноманітні послуги: обслуговування системи кредитних карток, чеків та грошових переказів, інвестиційні та інформаційні послуги, забезпечення пенсійних (IRA) програм, підтримання ліквідності тощо. Така структура забезпечує системі кредитних спілок США надійність та стабільність, за чим постійно наглядає державний орган - Національна Адміністрація кредитних спілок (NCUA).

Федеральна Система фермерського кредиту (ФСФК) є другою великою кооперативно-фінансовою системою. Історичні особливості створення Федеральної Системи фермерського кредиту (ФСФК) проаналізовані в параграфі 2.1. даного дисертаційного дослідження. Стосовно розвитку цієї системи в 70-80-х роках В.Д.Мартинів відзначає⁵⁶, що сільськогосподарська кредитна кооперація у США представлена, маючи державну підтримку, об'єднує 800 місцевих фермерських банків та асоціацій, що входять до складу 37 великих регіональних банків. Капітал фермерської кредитної системи в середині 80-х років складав 9,6 мільярдів доларів, а активи досягли 74 мільярди. Співвідношення між власними коштами й активами було 12,5%, в той час як в середньому по американських банках – 5–6%. За обсягом кредитування сільського господарства ФСФК займає перше місце серед інших кредитних установ країни. В 1986 році на її долю припадало 40% довгострокових і 20% коротко- та середньострокових кредитів.

Більш детально структура і діяльність фермерської кредитної системи досліджена Л.А.Поповою⁵⁷, яка відзначає, що головним інвестором кооперативів США є фермерська кредитна система, організована за допомогою держави. В її основі лежать три союзи: перший – представлений 12 федеральними земельними банками з місцевими філіями

(асоціаціями земельного банку); другий – об'єднує 12 федеральних проміжних кредитних банків з місцевими відділеннями – виробничими кредитними асоціаціями; третій – має центральний банк для кооперативів та 12 районних кооперативних банків.

В цілому ФКС в кінці 80-х років складалась приблизно з 500 кредитних асоціацій. Фермери – кооператори беруть участь в управлінні організаціями ФКС на всіх рівнях. Вони обирають керівні органи земельного банку і виробничих кредитних асоціацій, а також більше чотирьох із семи членів ради директорів ФКС. Первинні асоціації федеральних і земельних банків (12) є автономними. Членами можуть бути фермери. Кожний член сплачує свій пай при вступі. Кожна асоціація має свій пай у федеральному земельному банку, що дає можливість фермерам-членам користуватись послугами земельного банку в будь-якому його районному відділенні. Членами фермерської кредитної системи в кінці 80-х років було більше 600 тис. фермерів⁵⁸.

Сучасний стан цієї системи детально описано на її веб-сайті⁵⁹. Система кредитування фермерів (СКФ) – це мережа кооперативних кредитних установ та організацій, що надають відповідні фінансові послуги, і яка діє на всій території США. Ці установи спеціалізуються на наданні кредитних та інших фінансових послуг фермерам та власникам ранчо. Кредити надаються для фінансування виробничої та збутової діяльності учасників. Крім цього, кредити можуть надаватися власникам будинків у сільській місцевості, деяким фірмам, діяльність яких пов'язана із сільським господарством, сільськогосподарським кооперативам, підприємствам сільської інфраструктури (електро- і телефонні мережі, водопостачання, каналізація). Сьогодні, СКФ забезпечує кредитами на суму більше 61 млрд. дол. більше ніж півмільйона позичальників сільської місцевості.

На відміну від комерційних банків, кооперативні установи, що входять до системи, не залучають депозитів. Замість них джерелом кредитних ресурсів слугують бони та облігації, що є єдиними для всієї Системи та продаються на

ринках капіталів. Всі банки системи управляються радами директорів, які обираються учасниками кооперативу. Крім цього, Федеральний закон вимагає, щоб як мінімум один член ради директорів був обраний іншими директорами не з числа учасників.

На 1 липня 1999 року Система складалася з таких кредитних установ:

- Шість регіональних Банків фермерського кредиту (БФК), які надають прямі довгострокові кредити через 32 Федеральних асоціації земельних банків (ФАЗБ) та забезпечують кредитними ресурсами 63 Асоціації виробничого кредиту (АВК), 48 Асоціацій сільськогосподарського кредиту (АФК) та 40 Федеральних асоціацій земельного кредиту (ФАЗК). АВК здійснюють коротко- та середньострокове кредитування, АФК - коротко-, середньо- та довгострокове, ФАЗК – довгострокове кредитування.
- Банк сільськогосподарського кредиту (БСК), який має такі ж повноваження, як і БФК, та забезпечує кредитними ресурсами 4 АФК. Крім цього, БСК надає кредити всім типам сільськогосподарських, водогосподарських та обслуговуючих кооперативів, а також уповноважений фінансувати експорт сільськогосподарської продукції та надавати міжнародні банківські послуги для фермерських кооперативів.

Рада Фермерського Кредиту, яка знаходиться у Вашингтоні, представляє юридичні інтереси СКФ та у стосунках з регуляторними органами. Адміністрація Фермерського Кредиту є незалежною федеральною регуляторною установою, яка відповідає за перевірку та забезпечення фінансової стабільності всіх установ Системи. Управляється радою директорів, яка складається з трьох членів, що призначаються Президентом та затверджуються Сенатом.

Крім цього, Адміністрація фермерського кредиту (АФК) контролює і регулює наступні установи Системи:

- Федеральна корпорація фінансування банків фермерського кредиту (Корпорація фінансування) – установа, що знаходиться у власності Системи. Вона здійснює маркетинг цінних паперів, які банки продають для

фінансування кредитних ресурсів. Установи системи одержують більшу частину їхніх кредитних ресурсів шляхом продажу цих цінних паперів на внутрішньому ринку капіталів. Цінні папери, головним чином бони та дисконтні облігації, розповсюджуються Корпорацією фінансування через загальнодержавну систему дилерів цінних паперів та дилерських банків. Боргові цінні папери є спільними зобов'язаннями усіх банків Системи.

- Корпорація фінансової допомоги системи фермерського кредиту (Корпорація допомоги) заснована відповідно до Закону про сільськогосподарський кредит 1987 року з метою забезпечення Системи необхідним капіталом шляхом купівлі цінних паперів, що випускаються установами Системи з метою одержання фінансової допомоги, дозвіл на яку дає Рада з фінансової допомоги СКФ. Приблизно 1, 26 млрд. дол. було надано Корпорацією допомоги, але її повноваження надавати допомоги закінчилися 31.12.1992 року. Ця установа управляється тією ж радою директорів, що і Корпорація фінансування, і продовжуватиме свої операції до повернення всіх коштів, які використовувалися для надання фінансової допомоги.
- Федеральна корпорація сільськогосподарських закладних була створена для розвитку вторинного ринку закладних на будинки у сільській місцевості.
- Фарм-Кредит-Лізинг надає послуги з лізингу обладнання сільськогосподарським виробникам, кооперативам та обслуговуючим організаціям у сільській місцевості.

Система кредитної кооперації Канади.

Сьогодні кооперативна кредитна система Канади⁶⁰ складається з двох автономних кооперативних систем: англомовної системи кредитних спілок та франкомовної системи народних кас Дежардена провінції Квебек (рис.3.10).

Кредитні спілки. За організаційною структурою, фінансово-господарським механізмом діяльності та набором фінансових послуг майже не відрізняються від американських. Кредитні спілки в межах провінції об'єднані в центральні.

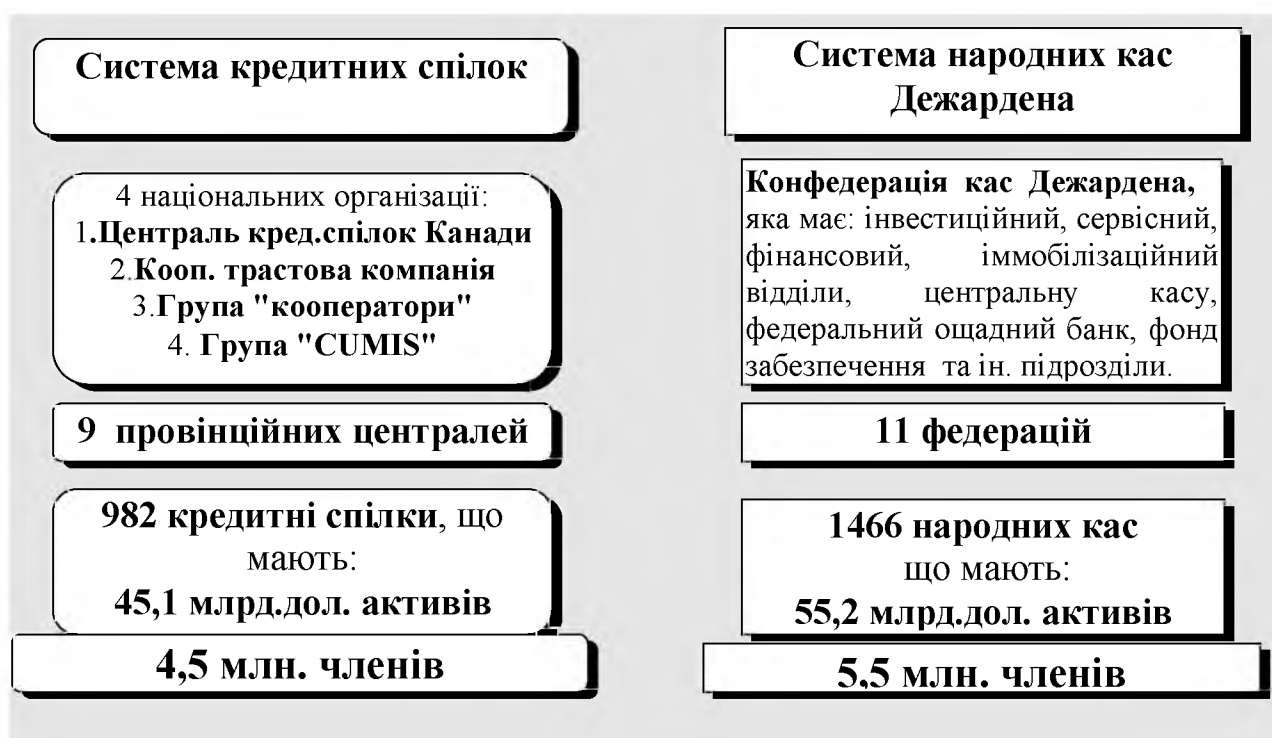

Рис. 3.10 Структура кооперативної кредитної системи Канади

Провінційні централі – регіональні асоціації кредитних спілок. Існує 9 провінційних централей: Централь кредитних спілок Британської Колумбії, що об'єднує 100 спілок, до яких входить 1,3 млн. членів; Централь кредитних спілок Альберти – відповідно, 87 та 427 тис.; Централь кредитних спілок Саскачевану – 167 та 558 тис.; Манітоби – 75 та 361 тис.; Онтаріо – 417 тис. та 1,4 млн., Нового Брунсвіку – 26 та 75 тис.; Прайнс Едвард Ісланду – 10 та 44 тис., Нової Шотландії – 69 та 172 тис.; Ньюфаундленду – 17 кредитних спілок та 34 тис. членів. Через централі кредитні спілки здійснюють майже всі фінансові операції (електронні платежі, підтримання ліквідності та ін.), навчання персоналу тощо. Провінційні централі кредитних спілок створили Централь кредитних спілок Канади.

Централь кредитних спілок Канади. Була створена в 1953 році як національна фінансова асоціація для кредитних спілок, завданням якої було підтримання ліквідності та надання своїм членам- провінційним централям різноманітних фінансових послуг. В 1977 році, коли була реорганізована Канадська національна асоціація кредитних спілок, централь перебрала всі її

нефінансові функції. Таким чином, сьогодні централь виконує розширені функції. Вона має широкі повноваження у сфері розвитку кредитних спілок. Через централь здійснюється доступ до національної та міжнародної системи АТМ, електронні платежі. Централь підтримує зв'язки з національними та міжнародними кооперативними системами, урядовими колами, здійснює лобістську діяльність та ін.

Кооперативна трастова компанія була організована для задоволення потреб у фінансових послугах трастового характеру. Надає послуги через кредитні спілки їхнім членам та через 10 своїх офісів.

Групи CUMIS та "Кооператори" надають широкий спектр страхових та нефінансових послуг кредитним спілкам, іншим фінансовим кооперативам та їхнім членам через свої офіси, які відкриті в 30 канадських містах (CUMIS) та 12 діючих по всій Канаді компаній ("Кооператори"). Група надає послуги по страхуванню життя, майна, автомобіля, страхуванню від нещасних випадків, вогню та ін. Нефінансові послуги – лізинг, маркетинг, реклама, поради з інвестування, управління власністю, обробка інформації. Дві цих групи розробили спеціальні страхові продукти для кредитних спілок.

Таким чином, системи кредитної кооперації розвинутих країн світу мають багато спільних рис - об'єднання первинних кредитних кооперативів в багаторівневі пірамідальні структури (системи), наявність розвинутої сервісної інфраструктури, державна підтримка початковому етапі створення тощо. В той самий час, вони мають й специфічні відмінності, викликані особливостями національних умов кожної країни. Як уже відзначалось, існує велика відмінність між системами кредитних спілок в Північній Америці і кооперативними банками в Європі. Європейська система передбачає, що кооперативні банки можуть надавати позики лише своїм учасникам, а вклади можуть прийматися як від учасників, так і від інших осіб (вкладників-депозиторів). Така модель кооперативного кредитування поширена майже в усіх країнах Європи (за виключенням Великої Британії та Ірландії). У США кредитні спілки надають

послуги (в т.ч. й ощадні) лише своїм членам, а Фермерська кредитна Система взагалі не залучає депозитів, а отримує необхідні кредитні ресурси за рахунок емісії та продажу власних боргових цінних паперів на внутрішніх ринках капіталів. Відрізняються також і способи формування пайових фондів. У США, серед відмінних рис Фермерської кредитної Системи, можна назвати відсутність постійних пайових внесків учасників. Пай учасника існує тільки в період часу, протягом якого він користується кредитом, і складає 5% від загальної суми кредиту. Пай збільшується або зменшується в залежності від зміни суми кредиту і повністю відшкодовується на час виплати боргу. На персональному рахунку клієнта залишається символічна сума 5 доларів, що дає йому право вважати себе членом Системи і користуватися її послугами. Активи Системи вважаються при цьому кооперативною власністю її членів. У Німеччині і Голландії (Рабобанк), навпаки, значна частина капіталу була сформована за рахунок залучення заощаджень місцевого населення і зовнішніх приватних інвестицій. Розмір паю встановлюється однаковим для всіх членів. Розмір одержуваного кредиту залежить не від розміру паю, а від вартості застави й оцінки інших гарантій, наданих під забезпечення боргу.

У США Система фермерського кредитування надавала кредити винятково на виробничі цілі сільського господарства. І лише відносно недавно вона стала кредитувати розвиток сільської соціальної інфраструктури (електрична і телефонна мережа, каналізація, будівництво доріг). У Німеччині та Голландії із самого початку панувала концепція "стимулювання розвитку будь-якого дрібного підприємництва в сільських районах", а не лише сільськогосподарського виробництва. Крім цього, голандський Рабобанк є специфічним з точки зору розподілу економічного результату, що не повертається учасникам, а накопичується в резервному фонді. Цей фонд призначений для зміцнення власного капіталу банку і служить для покриття можливих збитків або розширення послуг в інтересах членів і місцевого співтовариства.

Перелічені вище та інші особливості кооперативних фінансово-кредитних систем розвинутих країн світу необхідно враховувати в країнах з перехідною економікою в процесі формування чи перебудови їхніх національних систем кредитної кооперації.

3.3. Забезпечення фінансової стабільності фінансово-кредитних установ та проблеми розвитку кооперативного сектора в умовах глобалізації.

Однією із найважливіших складових успішного економічного розвитку будь-якої країни є стабільність її фінансово-кредитної системи. Банкрутство суб'єктів фінансового ринку підриває довіру вкладників до фінансових установ та може призвести до системної фінансової кризи, про що свідчить досвід країн з розвинутою ринковою економікою.

Остання і порівняно недавня банківська криза в США, Великобританії та інших країнах була тісно пов'язана з дерегуляцією, що мала місце на фінансових ринках в кінці 70-х - на початку 80-х років. Багато країн зменшували контроль за відсотковими ставками та пом'якшували встановлені обмеження щодо діяльності суб'єктів на ринках грошей і капіталів. Лібералізація фінансового ринку призводила до втрати контролю держави за ситуацією у фінансовому секторі. В результаті цього, в багатьох розвинутих країнах відбулось швидкий розвиток кредитних операцій та “перегрів” ринків цінних паперів і нерухомості. Із початком спаду в економіці ціни на нерухомість та цінні папери почали швидко падати. В результаті цього, багато фінансових установ опинились у фінансовій скруті, особливо банки та ощадно-позичкові асоціації, сотні з яких збанкрутували під час банківської кризи 80-х років. Кредитні спілки також зачепила фінансова криза, але завдяки своїй особливій соціально-економічній природі та створеним об'єднанням, вони, використовуючи механізми злиття та стабілізації, перенесли кризу з найменшими втратами. Однак, банкрутство інших фінансових установ мало суттєвий негативний вплив на діяльність кредитних спілок у вказаний період.

Детальний аналіз причин і процесів банківської кризи в США не є предметом даного дисертаційного дослідження, однак, окремі моменти заслуговують на більш детальний розгляд з метою їх подальшого врахування в

процесі розробки методологічних основ та механізмів побудови національної системи кредитної кооперації України.

Як відзначає Л. Вайт⁶¹, в кінці 70-х років ощадно-позикові асоціації в США були групою “сонних, багатих і стабільних” фінансових установ. Ці установи були важливою частиною системи іпотечного кредитування. Однак, структура їх фінансових операцій мала один головний недолік – надання довгострокових кредитів на термін до 30 років з фіксованою ставкою за рахунок короткострокових вкладів (детально цей механізм описано в параграфі 3.1. даного дисертаційного дослідження). В середині 60-х років відбулось зростання відсоткових ставок на вклади, але рішенням Конгресу (відомим під назвою "Regulation Q") було встановлено граничні розміри відсотків по депозитах⁶². Цей, вчасно вжитий державою захід, спрацював протягом наступних десяти років, бо у вкладників не було інших альтернатив.

Але в кінці 70-х років відсоткові ставки знову почали зростати. На цей час у вкладників вже з'явилися альтернативні канали для інвестування коштів. Одними із найбільш привабливих з них стали взаємні фонди грошового ринку. В результаті, ощадно-позикові асоціації почали зазнавати великих втрат. В зв'язку з цим, на початку 80-х років Конгрес прийняв рішення запровадити дерегуляцію фінансового ринку. Фінансовим установам було дозволено пропонувати "плаваючі" відсоткові ставки на іпотечні позики. Вони отримали можливість надавати комерційні кредити, незабезпечені і споживчі позики, брати участь в різноманітних інвестиційних проектах. Обмеження по відсоткових ставках були зняті і максимальне страхове покриття по депозитах піднято із 40 тис.USD до 100 тис.USD на кожний депозитний рахунок.

В цих умовах багато ощадно-позикових асоціацій швидко скористались перевагами більш ліберального порядку і прагнули покрити втрати минулих років за рахунок розширення обсягів діяльності. Зняття обмежень на відсоткові ставки дало можливість значно розширити залучення депозитів за рахунок встановлення високих відсотків на вклади. Підняття розміру

страхового покриття також суттєво сприяло залученню депозитних вкладів. Активи фінансових установ почали стрімко зростати. Проведене дослідження 637 збанкрутілих в 1986 - 1989 роках асоціацій показало, що їх активи подвоїлись протягом кількох років, а у 74 з них зросли більш ніж на 400%!⁶³. При цьому, значна частина залучених коштів була інвестована в нові, нетрадиційні, малодосліджені та ризикові активи, які зробила доступними дерегуляція. Одночасно, несприятливі зміни в податковому законодавстві ще більше ускладнювали ситуацію. Податок на нерухомість суттєво вплинув на діяльність установ, що займались іпотечним кредитуванням. З 1986 року ціни на ринку нерухомості почали падати, а фінансові установи - зазнавати все більших втрат і банкрутства.

Коли серйозність цієї ситуації стала очевидною, уряд США зміцнив пруденційні норми щодо інвестиційної діяльності фінансових установ, але вже були значні втрати, які оцінювались у 100 мільярдів доларів, що складало 2% ВВП⁶⁴. До 1989 року 637 фінансових установ США були або ліквідовані або знаходились у стані ліквідації.

Подібні кризові явища спостерігались в кінці 80-х на початку 90-х в інших розвинутих країнах. Деретуляція фінансових ринків в Скандинавських країнах (Норвегія, Швеція, Фінляндія) в середині 80-х років призвела до значних втрат і досить великих витрат з бюджету на проведення заходів по спасінню фінансової системи. Явища фінансової нестабільності аналогічного типу можна знайти майже в усіх розвинутих країнах світу.

Наведені приклади яскраво демонструють негативні наслідки як уникнення державного регулювання, так і непродуманого втручання держави в механізми функціонування фінансових ринків, а також ту велику ціну, яку прийдеться заплатити за проведення заходів по ліквідації наслідків банкрутства фінансових установ. При цьому треба зазначити, що лібералізація фінансових ринків сама по собі не була причиною фінансової нестабільності. Фактори нестабільності вже існували в фінансових структурах, а лібералізація

лише викрила приховані проблеми, накопичені протягом попередніх років. В багатьох випадках ці проблеми були викликані політикою та заходами уряду, який, одночасно з підвищенням рівня державних гарантій збереження вкладів, знижував пруднеційний нагляд. Подібні проблеми, коли заходи, що здійснювались урядами не супроводжувались адекватними регулятивними і наглядовими нормами, були типовими для багатьох розвинутих країн.

Слід відзначити, що, незважаючи на суттєві втрати фінансових установ, їх вкладникам у більшості випадків були повністю чи частково компенсовані втрачені заощадження. Це стало можливим завдяки існуванню спеціальних систем (фондів) страхування вкладів. В різних країнах ці системи мають різні назви, особливості створення та механізми функціонування⁶⁵. Вони можуть бути створеними як державою, так і об'єднаннями певних установ (банків, кредитних спілок, ощадних кас тощо), бути в одних випадках обов'язковими, а в інших - добровільними. Однак, незважаючи на певні відмінності ці системи виконують приблизно однакові функції: накопичують страхові кошти на випадок банкрутства своїх учасників, здійснюють моніторинг за їх фінансовим станом, допомагають у вирішенні фінансових проблем.

У Великобританії Страховий фонд банківських депозитів (СФД) був створений в 1982 році на основі відповідного положення у новому банківському законі. Фонд є самостійною юридичною особою. Органи управління складаються із представників центрального банку, уряду та банків-учасників. Участь всіх комерційних банків в Фонді є обов'язковою. Фонд формується за рахунок обов'язкових вступних та щорічних внесків банків-учасників, розмір яких визначається в залежності від класу банку. Мінімальна сума вкладу складає 10000, а максимальна 300000 тисяч фунтів стерлінгів. У випадку необхідності розмір внесків кожного конкретного банку може бути збільшений, але не можуть перевищувати 0,3% обсягів депозитних вкладів. Максимальний розмір страхового відшкодування на одного вкладника складає 10 тисяч фунтів стерлінгів.

У Франції аналогічний страховий фонд має назву "механізм солідарності". Він створений та управляється Французькою асоціацією банків і охоплює всі банки. Сума страхового відшкодування на одного вкладника не перевищує 200 тис. франків.

В Японії з 1971 року існує Корпорація страхування депозитів. Її капітал в рівних частках був внесений Урядом, Центральним банком та комерційними банками. Участь в системі страхування депозитів є обов'язковою для всіх національних банків та кредитних кооперативів. Страховий фонд формується за рахунок щорічних внесків в розмірі 0,008% застрахованих депозитів. Вкладникам компенсуються вклади в розмірі до 10 мільйонів ієн.

В Німеччині існує кілька фондів страхування депозитів, на які Центральний банк Німеччини не здійснює відчутного впливу. Ці Фонди створені за інституційною ознакою: Фонд страхування депозитів комерційних банків; Фонд страхування депозитів ощадних кас, Фонд страхування депозитів кооперативних банків. Цікавим є механізм участі у фонді, яка, виглядаючи добровільною, в принципі, є обов'язковою. Учасниками фонду можуть бути лише установи, що є членами відповідного національного об'єднання. Якщо установа виходить (або виключається з будь-яких причин) із складу об'єднання, вона автоматично втрачає членство у фонді і навпаки, припинення участі у фонді в результаті виходу чи виключення з нього призводить до втрати членства в об'єднанні.

В США створена змішана система захисту інтересів вкладників: Федеральна корпорація страхування депозитів (ФКСД) та Корпорація страхування депозитів ощадно-позикових асоціацій. ФКСД в обов'язковому порядку страхує всі вклади як фізичних, так і юридичних осіб в федеральних банках та банках штатів в розмірі до 100 тис. USD. Членство інших - добровільне. Початковий страховий Фонд ФКСД був сформований за рахунок коштів держказначейства та 12-ти федеральних резервних банків. Крім цього, в екстрених випадках ФКСД має можливість отримати кредит у

держказначейства в розмірі до 3 млрд. USD. Крім безпосереднього захисту банківських вкладів, ФКСД надано право за рахунок своїх коштів придбавати частку в капіталі проблемного банку (або весь капітал на термін до 5-ти років), надавати йому позику, тимчасово змінити керівництво, передавати дебіторську та кредиторську заборгованість іншому банку-учаснику ФКСД. Крім цього, ФКСД має право проводити перевірки банків, що не є учасниками цієї організації. ФКСД має досить великий штат працівників. Керівництво ФКСД здійснюється Радою Директорів, що складається з п'яти осіб, двоє з яких призначаються Президентом США з погодженням Сенату.

Таким чином, проведений аналіз свідчить, що універсального механізму захисту вкладів у фінансових установах не існує, однак, в тій чи іншій формі системи захисту є важливою складовою фінансових систем розвинутих країн.

Після розгляду загальних причин, умов та механізмів забезпечення різними державами стабільності фінансових установ та страхування депозитів, необхідно більш детально зупинитись на сформованих кредитними кооперативами розвинутих країнах світу власних системах забезпечення їх стабільності та гарантування вкладів. Слід відзначити, що більшість з них створювалась за ініціативою самих кредитних кооперативів та їх об'єднань, які були зацікавлені в тому, щоб жодна кооперативна фінансова установа не зазнала краху, бо це неодмінно негативно позначилось би на іміджі інших організацій цього типу. Тому такі кооперативні стабілізаційні системи були створені і успішно діють майже в усіх розвинутих країнах світу.

Страховий фонд німецьких кооперативних банків створений при Федеральному союзі кооперативних банків. Місцеві кооперативні фольксбанки та райфайзенбанки вносять до нього внески певного розміру, в залежності від величини своїх активів. 10% всіх страхових внесків знаходяться на спеціальному рахунку у Федеральному союзі, а 90% - на відповідних рахунках в регіональних союзах, які здійснюють управління цими коштами на основі доручення Федерального союзу. Кооперативному банку, який опинився в

складному фінансовому становищі із сформованого страхового фонду можуть бути надані дотації, пільгові та безпроцентні позики і гарантії⁶⁶, необхідні для забезпечення його виходу із фінансової кризи.

Кредитні спілки Канади створили системи, які в різних провінціях мають різні види забезпечення стабільності та гарантування вкладів⁶⁷, але схематично зводяться до двох головних моделей (рис.3.11 та 3.12)

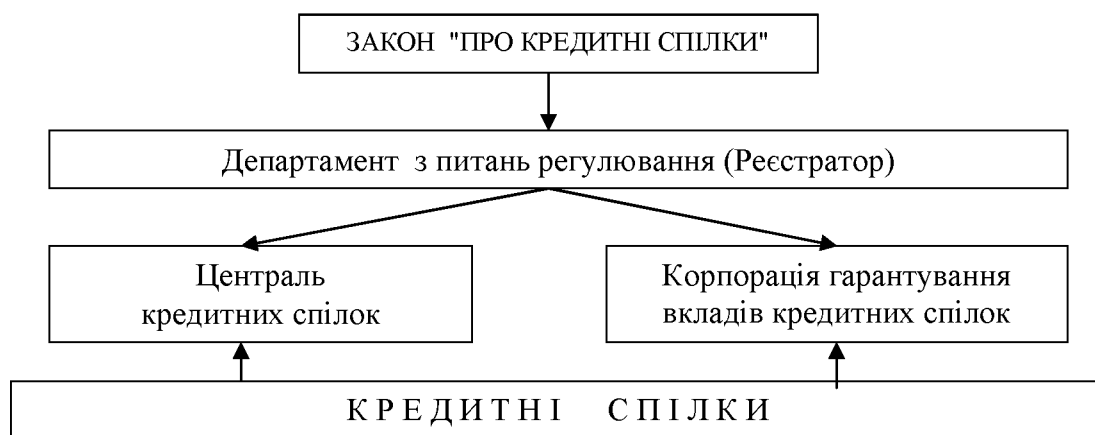

Рис.3.11 Система стабілізації та гарантування вкладів кредитних спілок провінції (Манітоба, Канада)

Рис.3.12 Система стабілізації та гарантування вкладів кредитних спілок (Квебек, Канада)

В першій моделі гарантування вкладів здійснюється окремою державною організацією, створеною за участю об'єднання кредитних спілок, у другому -

самим об'єднанням кредитних спілок, що сформувало власний гарантійний фонд.

Департамент з питань регулювання здійснює реєстрацію кредитних спілок, моніторинг їх фінансового стану, захист прав членів, розробку рекомендацій для уряду стосовно змін у законодавстві, а також вирішує спірні питання між кредитними спілками та їх членами. В окремих випадках цей орган може уповноважити об'єднання кредитних спілок здійснювати функції нагляду за спілками-членами системи (саморегулювальна організація). Якраз це й передбачається у другій з наведених моделей.

Централь кредитних спілок це об'єднання спілок на рівні провінції, головним завданням якого є: представлення руху кредитних спілок даної провінції; управління Центральним фондом ліквідних коштів кредитних спілок та забезпечення їх кредитними ресурсами; обслуговування єдиної комп'ютерної платіжної системи кредитних спілок; проведення внутрісистемного аудиту; надання кредитним спілкам аудиторських, навчальних, тренінгових, консалтингових, рекламних, поліграфічних, аналітичних, обчислювальних, маркетингових послуг; централізоване забезпечення необхідними товарами та обладнанням, проведення науково-методичної роботи

У Манітобі Централь є кредитною спілкою кредитних спілок, в якій 68 незалежних спілок, залишаючись автономними, об'єднались якби в одну (центральну) кредитну спілку, наділивши її певними управлінськими функціями. Територіально спілки віднесені до 10 районів, кожен з яких має свого представника в Раді директорів Централі. Фінансування діяльності Централі здійснюється за рахунок трьох джерел: щорічних внесків кредитних спілок, розмір яких визначається в залежності від розміру активів та кількості членів; плати за надані Централією послуги; доходів від діяльності Центрального фонду ліквідних коштів.

Корпорація гарантування вкладів страхує всі депозити кредитних спілок Манітоби, а також діє як регулюючий орган і орган нагляду за дотриманням

спілками положень законодавства. Рада корпорації складається із 5 осіб, з яких 2 - призначаються урядом провінції, 2 - призначається системою кредитних спілок (об'єднанням), а голова Ради - призначається спільно урядом і об'єднанням кредитних спілок. Персонал корпорації - 16 працівників на чолі з генеральним менеджером, крім якого є менеджер з питань інспекції, менеджер з питань нагляду та запобігання збитків, менеджер з фінансів, фінансовий аналітик та офіс-менеджер. Один раз на рік корпорація робить оцінку розміру внеску, який в поточному році має сплатити кредитна спілка до страхового фонду корпорації. Як правило, цей збір встановлюється в розмірі 0,125% суми внесків та залишку позик на кінець року.

Слід відзначити, що стабілізація - це комплекс заходів, що закріплюють на інституційному рівні певні правила фінансового менеджменту, які мають забезпечити захист вкладів членів кредитної спілки, а захист вкладів - це гарантування повернення певної суми вкладу у випадку неплатоспроможності кредитної спілки. Стабілізаційна програма і програма захисту вкладів може бути запроваджена державою на законодавчому рівні (примусово) або на системному рівні (добровільно на основі рішення кредитних спілок, що належать до системи). Незалежно від того, якою буде модель забезпечення стабільності та гарантування вкладів - регуляторною (державним чи квазі-державним органом) чи саморегулювною (системою кредитних спілок), вона має:

1. Забезпечувати дотримання кредитними спілками фінансових нормативів (коефіцієнтів), виважених фінансових процедур та методів управління, які б зводили до мінімуму можливі фінансові збитки;
2. Сформувати спеціальний фонд, коштів якого було б достатньо для задоволення вимог вкладників у випадку банкрутства частини кредитних спілок;

Ефективна програма підтримки стабільності кредитних спілок повинна передбачати: обов'язкове членство всіх кредитних спілок, фінансування діяльності та обов'язковість виконання рішень органу управління

стабілізаційної організації кредитними спілками, незалежність від кредитних спілок. Як показує практика діяльності обох канадських моделей, стабілізаційна програма передбачає проведення певного комплексу заходів для забезпечення фінансової стабільності кредитних спілок, а саме:

- Встановлення відповідних стандартів діяльності;
- Контроль ключових показників діяльності кредитних спілок;
- Визначення випадків суттєвих відхилень від встановлених стандартів;
- Розробка шляхів виправлення загрозливої ситуації, що склалась в кредитній спілці, що можуть включати: технічну допомогу та навчання, зворотну фінансову допомогу, призначення тимчасової адміністрації та здійснення постійного моніторингу ситуації;
- При неможливості виправити ситуацію в кредитній спілці - забезпечити її злиття з іншою кредитною спілкою чи ліквідацію із відшкодуванням членам спілки їх коштів.

Таким чином, в розвинутих країнах забезпечення стабільності кооперативних фінансово-кредитних установ та захист вкладів їх членів здійснюється у більшості випадків за ініціативою самих кооперативних систем, які, як правило, отримують від держави право на саморегулювання та нагляд за організаціями-членами системи. При цьому, створюється кількохступенева система захисту. Перша ступінь (на рівні кредитного кооперативу) - це нормативні вимоги щодо накопичення власного капіталу та формування резерву на "проблемні" позики. Друга ступінь захисту (на рівні об'єднання) - стабілізаційна програма об'єднання. Третя ступінь захисту (на рівні об'єднання чи держави) - Фонд гарантування вкладів. Така система забезпечує надійний захист кооперативних організацій як від макроекономічних факторів, так і внутрішніх недоліків менеджменту окремих установ, що можуть викликати погіршення якості чи втрату активів, неплатоспроможність організації із-за збитковості чи невідповідності структури активів та пасивів.

Створені системи захисту дозволяють кооперативним фінансово-кредитним установам розвинутих країн успішно конкурувати з банками та іншими суб'єктами фінансового ринку. Однак, ця конкуренція останнім часом стає все більш важкою в умовах глобалізації, яка має суттєвий вплив на розвиток світового кооперативного руху. І цей вплив не можна оцінити однозначно. Глобалізація має як позитивний, так і негативний вплив на розвиток кооперативних організацій в країнах світу.

На засіданні Європейської асамблеї МКА, що проходила в Парижі в 1998 році відзначалось⁶⁸, що процеси глобалізації, які відбуваються в сучасному світі мають для кооперативів подвійне значення. З одного боку, вони означають появу нових можливостей міжнародного кооперативного співробітництва "без кордонів", створюють передумови для зміцнення позицій регіональних кооперативних організацій у Міжнародному кооперативному альянсі в цілому. Прикладом цього може бути досліджений А.І.Мокієм⁶⁹ процес сприяння Австрійського Кооперативного Союзу вступу кооперативних банків і кредитних спілок Угорщини, Чехії, Словаччини, Словенії та Польщі у Міжнародне об'єднання народних банків (СІСР), яке є сильною європейською транснаціональноорієнтованою банківською і фінансовою групою. Але інша сторона глобалізації полягає в тому, що в сучасних умовах різко посилюється роль великих мультинаціональних компаній, які все більше завоюють ринками. В цих умовах, кооперативам стає все важче конкурувати з ними. В зв'язку з цим, кооперативи змушені шукати нові ринки діяльності та укрупнятися, що суперечить їх природі та філософії, бо за влучним висловом французького кооператора М.Гуехенно "демократія потребує території... Коли географічні кордони будуть розмитими - демократія буде стертою"⁷⁰. Так багато кредитних спілок та кооперативних банків розвинутих країн в останні роки були змушені об'єднуватись з метою посилення своєї фінансової міцності та забезпечення можливості надання послуг на рівні інших фінансових установ⁷¹. Крім цього, наприклад, кооперативний банк Рабобанк (Нідерланди) створив

розгалужену міжнародну мережу з 112 філій у 35 країнах, з яких 46 філій знаходиться в 17 європейських країнах. Рабобанк також планує разом з німецьким кооперативним DG-Банком створити новий, панєвропейський кооперативний банк, який зв'яже в єдину кооперативну банківську мережу кооперативні банківські групи європейських країн⁷². Ці процеси можуть слугувати певною ознакою початку процесу виродження кредитних кооперативів в розвинутих країнах світу та їх перетворення в умовах глобалізації у звичайні комерційні фінансово-кредитні установи.

Слід відзначити, що існує багато факторів, які впливають на зміни в кооперативних системах в останні роки. Деякі з них є специфічними для кооперативів в окремих регіонах або країнах⁷³, в той час як інші фактори є специфічними для окремих секторів. Найважливішими для кооперативів є структурні пристосування та зміна урядової політики багатьох розвинутих країн. Крім цього, надзвичайно важливого значення набувають й наступні фактори:

- **глобалізація ринків**
- **процеси дерегулювання та приватизації в окремих країнах**
- **прийняття жорсткішого законодавства про конкуренцію**
- **наукові та технологічні нововведення планетарного масштабу**
- **збільшення розриву між бідними і багатими**
- **прагнення людей до певного контролю над середовищем свого існування**

Водночас в світовому кооперативному русі відбуваються суттєві зміни, викликані глобальними процесами та процесами адаптації до них національних економік. До найважливіших з них відносяться наступні:

- **Прагнення підвищити ефективність шляхом збільшення масштабів.**
Кооперативи всіх типів продовжують шукати підвищення ефективності через збільшення масштабів і в процесі цього фатально послаблюють зв'язки із

своїми членами. Відбуваються злиття кооперативів і в результаті цього традиційні для кооперативних систем структури федеративних об'єднань кооперативів втрачають своє значення і знищуються. Це може призвести до падіння всього кооперативного сектора.

- **Припинення державної допомоги.** Кооперативи в багатьох, особливо розвинутих країнах світу страждають від того, що їх уряди припиняють політику протекціонізму стосовно кооперативного сектора економіки.
- **Панування професіоналів.** Оперативне та стратегічне управління та контроль в багатьох кооперативах перейшли від членів до професіоналів. Відповідно, пріоритети в таких кооперативах стали базуватися на професійній компетентності їх менеджерів, а не на реальних потребах їх членів.
- **Зростання “бізнес кооперації”.** Є багато прикладів кооперативів малого бізнесу, які надають собі послуги постачання. Наприклад в сільському господарстві, особливо в розвинутих країнах, падіння сімейних ферм означає, що багато сільськогосподарських кооперативів тепер мають членів, які є скоріше підприємствами, ніж індивідуальними фермерами. Багато виробників можуть вижити, якщо вони перенесуть частину прибутку далі по маркетинговому ланцюгу. А для досягнення цього з'являються нові кооперативи.
- **Жертвування контролем заради доступу до фінансів.** Кооперативи, що стикаються з потребою збільшення обсягів фінансування іноді жертвують членським контролем для отримання потрібного фінансування. Дуже часто ця діяльність рано чи пізно веде до того, що організації перестають бути кооперативами.
- **Розподілення загальних фондів (резервів).** Якщо дозволяє законодавство, окремі кооперативи прагнуть розподілити накопичені протягом багатьох років діяльності резервні фонди між членами шляхом ліквідації чи реорганізації кооперативу в бізнесову компанію. Це відбувається, якщо члени

вважають, що теперішня вартість їх частки в майні кооперативу при його ліквідації буде більшою, ніж економічний зиск від діяльності кооперативу.

- **Інтеграція функцій.** Багато кооперативів прагне перетворитись в універсальні сервісні центри, що надають великий набір найрізноманітніших послуг (наприклад, в одному пункті надаються всі види фінансових послуг – заощадження, позики, страхове покриття, валютні операції тощо). Клієнти також сподіваються на можливість отримання всіх цих послуг під час їх звичайного походу до кооперативу. Ця тенденція має особливе значення для тих кооперативів, які спеціалізуються на наданні вузького кола послуг, але ця тенденція також надає реальні можливості для кооперації між кооперативами різних секторів.

Поряд з цим, кооперація продовжує еволюціонувати. Люди не перестають знаходити нові сфери, де кооперація може бути застосована для задоволення їх потреб. В деяких частинах світу існує тривала традиція деяких форм кооперації, в той час як в інших – ці форми стають порівняно новими чи залишаються маловідомими.

Слід відзначити, що глобалізація економіки не послабила конкуренцію, а, навпаки, зробила її більш жорстокою⁷⁴. В результаті цього відбувається зниження рівня життя в слаборозвинутих країнах. А це, в свою чергу, є суттєвим фактором для розвитку в цих країнах кооперативного руху, історія якого переконливо свідчить, що люди організовуються в кооперативи з метою спільного протистояння негативним соціально-економічним наслідкам ринкової економіки. Якщо розглядати кооперацію в контексті всіх змін, що відбуваються в процесі глобалізації, то кооперативи варто розглядати як установи з особливою метою та роллю в економіці. В процесі діяльності вони не лише економічно сприяють своїм членам у веденні їх власних господарств, але й розвивають в суспільстві певні соціальні цінності, формують у людей віру у власні сили.

Незважаючи на глобалізацію, розвиток дрібного та середнього бізнесу буде продовжуватись на місцевому рівні в результаті специфічних потреб, що існують в регіонах. Життєво важливими факторами досягнення успіху в глобалізованій економіці є гнучкість, короткі терміни обороту та канали прийняття рішень, а також менша кількість бюрократичних структур для забезпечення швидкого реагування та пристосування до змін в зовнішньому середовищі. Кооперативи можуть сприяти цьому, а невеликі організації та децентралізовані структури мають значний конкурентний потенціал і можуть зайняти специфічні ринкові ніші, задовольняючи потреби своїх клієнтів. При цьому, традиційні недоліки невеликих організацій можуть бути компенсовані об'єднанням в кооперативи та використанням інформаційно-комунікаційних систем, завдяки чому в умовах глобалізації зменшується необхідність в фізичному розширенні бізнесу для досягнення економії через ефект масштабу.

Досить цікавою є думка голови Федерації кооперативних банків Італії А.Аззі стосовно подальшого розвитку системи кредитної кооперації в умовах глобалізації⁷⁵, який відзначає, що сьогодні кредитні кооперативи Італії стикаються з великою проблемою: як найкращим чином зберегти свою специфічну модель та разом з цим впровадити нові механізми для того, щоб успішно функціонувати в умовах професійного та конкурентного ринку. За останні роки суттєві структурні та інституційні зміни в італійських кредитних кооперативних банках дещо позбавили їх оригінальних характерних рис. Тим не менш, кооперативні банки до сих пір відображають головні риси свого історичного ідеалу - райфайзенівських кооперативів: рівноправ'я членів на загальних зборах; відносно невеликий пайовий внесок; обмежене нарахування дивідендів; накопичення резервів; неподільність акумульованих резервів; локалізація членства певною територією.

А.Аззі підкреслює що центральну роль в умовах глобалізації мають відігравати члени кооперативів, а стимули до цього є важливими аспектами при втіленні концепцій вдосконалення сучасної моделі кредитного кооперативу. На

думку автора основна організаційна структура маленького кооперативного банку або взаємної кредитної установи має захищати фактори, завдяки яким вони відіграють свою інституційну роль в конкурентному середовищі. В кінцевому рахунку кредитні кооперативні банки потрібно заохочувати зберігати ті аспекти, які відрізняють їх від інших банків, але також необхідно мати нові ідеї, які б допомогли їм стати більш конкурентоздатними, не втративши своєї специфіки, в якій і знаходиться їх сила.

Таким чином, перед кооперативними банками стоять завдання збереження своєї специфіки, базованої на кооперативній ідеї та структурне збільшення кооперативної фінансово-кредитної системи. Збереження специфіки кооперативних фінансово-кредитних установ має базуватись на наступних принципах:

- реальній можливості застосування членами своїх прав у прийнятті рішень стосовно діяльності кооперативу;
- відсутності можливості у членів вимагати розподілу сформованих в процесі діяльності резервів кооперативу;
- обмеженому нарахуванні дивідендів на паї членів;
- обов'язковій участі членів в діяльності кооперативного банку.

Структурне збільшення кооперативної фінансово-кредитної системи має базуватись на наступних принципах:

- самодисципліна, що базується на наданні кожним фінансово-кредитним кооперативом необхідних членам (а не тільки найбільш вигідних) фінансових та нефінансових послуг;
- дотримання норм кооперативного законодавства, що регулює територіальне розширення кооперативів на основі економічної доцільності та поваги до сфер діяльності інших аналогічних кооперативів (недопущення територіальної конкуренції між кооперативами);

- співпраця з іншими кооперативами в межах єдиної мережі для отримання економічного ефекту за рахунок спільних дій в межах єдиної кооперативної фінансово-кредитної системи;

З метою забезпечення практичної реалізації перерахованих принципів необхідно здійснити комплекс певних організаційних заходів, таких як:

- поступове розширення членської бази кооперативних фінансово-кредитних установ в суспільстві шляхом подальшого втілення принципу відкритого членства, забезпечення стабільності системи та створення мотиваційних факторів участі нових членів;
- створення умов для активізації участі членів у загальних зборах з метою поліпшення механізмів внутрішнього контролю;
- пропагування суспільного духу та відчуття єдності серед членів з метою збереження стабільності кооперативної структури та забезпечення її збалансованого розвитку;
- вирішення проблеми конфлікту інтересів членів та клієнтів, які не є членами кооперативних банків;
- поліпшення системи внутрішнього контролю для забезпечення міцного та професійного менеджменту;
- збільшення прозорості виборчих процедур, забезпечення внутрішнього діалогу та впровадження більш представницької участі в управлінні;

Вказані заходи, на думку А.Аззі дозволять кооперативним фінансово-кредитним установам суттєво зміцнити свої позиції на фінансовому ринку та успішно розвиватись в умовах глобалізації.

Питання подальшого розвитку кооперативних організацій в сучасних умовах глобалізації економіки розглядались Європейською регіональною асамблеєю МКА в жовтні 2000 року⁷⁶. Кооперативи орієнтовані на надання послуг своїм членам, а не на отримання максимального прибутку від своєї діяльності. Вони прагнуть зменшити витрати та збільшити доходи своїх членів,

тому в умовах глобалізації можуть суттєво допомогти своїм членам не тільки у підвищенні ефективності їх господарств, а й у охопленні нових ринків та сфер діяльності.

Таким чином, можна визначити наступні стратегічні напрямки діяльності кооперативів в умовах глобалізації:

1. Прагнучи пристосуватись до змін, викликаних глобалізацією, кооперативи не повинні втрачати своєї соціально-економічної природи та локального характеру. Через розширення сфери діяльності в процесі глобалізації кооперативи ризикують втратити зв'язок із своїми з членами. При умові, що кооперативи підтримують своїх членів в процесі глобалізації та орієнтовані на задоволення їх потреб, глобалізація може зробити позитивний внесок у зміцнення зв'язків між членами та їх кооперативами. Це вимагає від кооперативів чіткого орієнтування на потреби своїх членів та забезпечення професіоналізму та високої кваліфікації керівників та працівників кооперативу.
2. В умовах глобалізації кооперативи здатні вирішувати проблеми, що виникають в результаті глобалізації, завдяки їх децентралізованій демократичній структурі та неприбутковій природі. Близькість до потреб членів в умовах глобалізації є дуже цінним. Але при цьому необхідно забезпечити виконання кооперативними організаціями другого та третього рівнів (регіональними та національними об'єднаннями кооперативів) прагнень та задоволення потреб первісних (низових) організацій, які не повинні перетворитись у "ринок збуту" послуг для об'єднань вищого рівня в умовах їх неконтрольованій автономії.
3. Первісні кооперативи мають продовжувати вести свою діяльність на місцевих ринках. Злиття кооперативів не повинні проводитись, якщо тільки це не життєво важливо з фінансових чи операційних причин. Кооперативи мають кооперуватися, незважаючи на національні кордони. Іншими словами,

потрібна кооперація (в т.ч. й міжнародна), а не розширення сфери діяльності кооперативів.

4. В умовах глобалізації зростає важливість встановлення нової форми відносин між низовими кооперативами та їх філіями, а також об'єднаннями і формування в усіх учасників кооперативної системи відчуття "частини, що посилює ціле".
5. Процес глобалізації створює нові ризики для кооперативів, які посилюються наступними факторами:
 - ◆ у членів кооперативів може виникнути думка, що послуги кооперативу, можуть бути успішно заміненими послугами, що пропонуються компаніями;
 - ◆ ринкові ніші, що обслуговуються кооперативами, можуть зникнути або значно звужитись завдяки глобальним технологічним змінам (наприклад, електронна торгівля через Інтернет, впровадження мережі банкоматів тощо);
 - ◆ у членів кооперативу може почати пропадати кооперативний дух і вірність "спільній справі". Колективізм може почати змінюватись індивідуалізмом, який може перерости у егоїзм;
 - ◆ під впливом зростаючої конкуренції у керівництва кооперативів може сформуватись усвідомлення власної незамінності (важливість професійного менеджменту) та орієнтація на неконтрольоване, а часто й безпідставне розширення сфери діяльності та послуг кооперативу;
 - ◆ технологічні та організаційні зміни в кооперативній діяльності, викликані глобалізацією, можуть створювати враження "бюрократизації" окремих процесів;
 - ◆ серед окремих кооперативних рухів може посилитись практика створення некооперативних (бізнесових) структур для отримання прибутку і фінансування за його рахунок кооперативної діяльності.

6. В умовах глобалізації необхідно враховувати, що потреби членів кооперативу є пріоритетними і необхідно забезпечити максимальну незалежність кооперативів первинного рівня та ефективну їх підтримку кооперативними об'єднаннями вторинного (регіонального) та третинного (національного) рівнів та їхніми спеціалізованими установами.
7. Національні кооперативні об'єднання в умовах глобалізації мають активніше виходити на міжнародний рівень і тісніше співпрацювати з подібними організаціями інших країн. Міжнародна кооперація між національними кооперативними об'єднаннями, створення кооперативних конфедерацій на міжнародному рівні дозволить кооперативним організаціям багатьох країн бути більш ефективними в умовах глобалізації.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ III.

1. Кооперативні фінансово-кредитні установи сьогодні є вагомим елементом фінансових систем розвинутих країн світу. Розвиваючись протягом багатьох років разом з ринковою економікою, в умовах жорсткої ринкової конкуренції вони змогли охопити суттєву частку фінансового ринку (в окремих країнах до 20-25%) і по окремих видах послуг не тільки не поступаються комерційним банкам та іншим фінансовим установам, а й мають кращі позиції у наданні традиційних банківських послуг.
2. Системи кредитної кооперації розвинутих країн світу мають багато спільних рис - об'єднання первинних кредитних кооперативів в багаторівневі пірамідальні структури (системи), наявність розвинутої сервісної інфраструктури, державна підтримка початковому етапі створення тощо. В той самий час, системи кредитної кооперації розвинутих країн світу мають специфічні відмінності, викликані особливостями національних умов кожної країни.
3. Існує велика відмінність між системами кредитних спілок та кооперативних банків. Кредитні спілки - це адаптована до умов північно-американського континенту модель міського кредитного кооперативу Шульце-Деліча, звідки вона поширилась в інші країни. Кооперативні банки - це еволюційна модель сільського кредитного кооперативу Райфайзена, яка розвинулась у Європі протягом своєї понад 150-річної історії.
4. В багатьох розвинутих країнах кооперативні системи фінансово-кредитних установ отримали від держави право на саморегулювання та нагляд за організаціями-членами. При цьому, вони створили кількохступеневу систему захисту. Перша ступінь (на рівні кредитного кооперативу) - це нормативні вимоги щодо накопичення власного капіталу та формування резерву на "проблемні" позики. Друга ступінь захисту (на рівні об'єднання) - стабілізаційна програма об'єднання. Третя ступінь захисту (на рівні об'єднання чи держави) - Фонд гарантування вкладів.

5. Створені системи захисту дозволяють кооперативним фінансово-кредитним установам розвинутих країн успішно конкурувати з банками та іншими суб'єктами фінансового ринку. Однак, ця конкуренція останнім часом стає все більш важкою в умовах глобалізації, яка має суттєвий вплив на розвиток світового кооперативного руху. І цей вплив не можна оцінити однозначно. Глобалізація має як позитивний, так і негативний вплив на розвиток кооперативних організацій в країнах світу.
6. Багато кооперативів шукають підвищення ефективності своєї діяльності через збільшення масштабів і в процесі цього фатально послаблюють зв'язки із своїми членами. Відбуваються злиття кооперативів і в результаті цього традиційні для кооперативних систем структури федеративних об'єднань кооперативів втрачають своє значення і знищуються. Це може призвести до падіння всього кооперативного сектора. Ці процеси можуть слугувати певною ознакою початку процесу виродження кредитних кооперативів в розвинутих країнах світу та їх перетворення в умовах глобалізації у звичайні комерційні фінансово-кредитні установи.
7. В умовах глобалізації необхідно враховувати, що потреби членів кооперативу є пріоритетними і необхідно забезпечити максимальну незалежність кооперативів первинного рівня та ефективну їх підтримку кооперативними об'єднаннями вторинного (регіонального) та третинного (національного) рівнів та їхніми спеціалізованими установами.

До Розділу III

- ¹ Долан Е. Дж. Деньги, банковское дело и денежно-кредитная политика/Пер. с англ. В.Лукашевича и др.; Под общ. ред. В.Лукашевича, М.Ярцева.- Спб.. - 1994. - с.143.
- ² Акденов Т. Банки и фондовый рынок. - М.: Ось, 1997. - с.7
- ³ World Council of Credit Union/ Statistical Report. 1992. Madison, Wisconsin, USA. P.4
- ⁴ Науменкова С. Ринок фінансових послуг: основні тенденції розвитку//Вісник НБУ. - 2000. - №1. - с.38
- ⁵ Ширинская Е.Б. Операции коммерческих банков и зарубежный опыт. - М.: Финансы и статистика. - 1993. - с. 83.
- ⁶ Гончаренко В.В. Кредитні спілки в системі суб'єктів фінансового ринку// Банківська справа. - 2000. - №4, с.24-28
- ⁷ Долан Е. Дж. Деньги, банковское дело и денежно-кредитная политика/Пер. с англ. В.Лукашевича и др.; Под общ. ред. В.Лукашевича, М.Ярцева.- Спб., 1994. - с.70.
- ⁸ Там само. - с. 149.
- ⁹ Там само. - с.149.
- ¹⁰ Макконнелл Кемпбелл Р., Брю Стенли Л. Экономикс: принципы, проблемы и политика. В 2-х томах: Пер с англ. 11 изд. - М.: Республика, 1992. т.2. - с. 384.
- ¹¹ Долан Е. Дж. Деньги, банковское дело и денежно-кредитная политика / Пер. с англ. В.Лукашевича и др.; Под общ. ред. В.Лукашевича, М.Ярцева.- Спб., 1994. - с.149.
- ¹² Ширинская Е.Б. Операции коммерческих банков и зарубежный опыт. - М.: Финансы и статистика, 1993. с. 89.
- ¹³ Там само. – с. 88.
- ¹⁴ SUMA (Yonkers) Federal Credit Union. Annual Report 1995. Yonkers, N.Y., USA., 1995. стор.14.
- ¹⁵ Долан Е. Дж. Деньги, банковское дело и денежно-кредитная политика/Пер. с англ. В.Лукашевича и др.; Под общ. ред. В.Лукашевича, М.Ярцева.- Спб., 1994. - с.152.
- ¹⁶ Гончаренко В.В. Кредитна кооперація в ринкових економічних системах// Регіональні перспективи. - 1999. - № 2-3. -с.88.
- ¹⁷ Долан Е. Дж. Деньги, банковское дело и денежно-кредитная политика/Пер. с англ. В.Лукашевича и др.; Под общ. ред. В.Лукашевича, М.Ярцева.- Спб., 1994. - с.152.
- ¹⁸ Гончаренко В.В. Кредитні спілки і кооперативні банки: місце у фінансово-кредитній системі та особливості розвитку в Україні// Вісник НБУ. - 2000. - № 1. - с.48
- ¹⁹ Lawrence R. Lepisto. Consumer relationships with financial institutions/ Filene Research Institute. Madison, Wisconsin, USA, 1993. с.15-17.
- ²⁰ Cus On Top of Satisfaction Survey Again // Credit Union Directors. CUNA Affiliates, USA - 1995. - #19. - p.1
- ²¹ The Canadian Credit Union System. – Canada, Marilyn White & Associates, 1992, p.2.
- ²² World Council of Credit Union/ Statistical Report. 1999. Madison, Wisconsin, USA. P.4
- ²³ Rodrigues R. President's Report to the Membership// ICA Congress and General Assembly 30Aug.to 1Sept.1999. Quebec. Canada. - p.1/23
- ²⁴ Zahlen und Fakten der genossenschaftlichen Banken, Waren- und Dienstleistungsgenossenschaften. – DGRV, Bonn, 1997. – С.9
- ²⁵ Das Deutsche Genossenschaftswesen /Dr. Gunther Aschhoff, Eckart Henningsen. – DG BANK Deutsche Genossenschaftsbank, Frankfurt am Main, 1995, p.87.
- ²⁶ Увалич М. Кооперативы в Европе. // Кооперативы в Западной Европе: Реферат. сб.– М.: ИНИОН АН СССР, 1989. – С.175.
- ²⁷ Das deutsche Genossenschaftswesen. /Dr. Gunther Aschhoff, Eckart Henningsen.- DG BANK Deutsche Genossenschaftsbank, Frankfurt am Main, 1995. P.87.
- ²⁸ www.rabobank.com/asp

- ²⁹ Glenn C. Hoyle, Mary Gillman. Introduction to Credit Union. Third Edition. National Credit Union Institute, Kendall/Hunt Publishing Company, CUNA, USA, 1984. P.39
- ³⁰ The situation of the cooperative system in France as of December 31st, 1998 // www.IRU.de/en/publicationen/courier/1-00/index.html
- ³¹ Duet D. Le destin cooperatif des Caisses d'epargne// Les Cahiers pour l'histoire de l'epargne. - Paris. - 2000.-#2 119.
- ³² Stein Jurgen. Немецкая банковская система/ Материалы семинара. – Bank-Verlag GmbH, Koln, 1995, p.40-41.
- ³³ Genossenschaften. Handbuch fur die genossenschaftliche Warenwirtschaft. Helf 1 / Raiffeisen. – Deutscher genossenschafts-Verlag eG., Wiesbaden, 1990, p.29.
- ³⁴ Gesetz Betreffend die Erwerbs-und Wirtschaftsgenossenschaften. – VERLAG, Munchen, 1991, p.6.
- ³⁵ Гончаренко В.В. Кредитна кооперація. Форми економічної самопомогі сільського і міського населення у світі та в Україні (теорія, методологія, практика). – К.: Глобус, 1998. – с.151-168
- ³⁶ Genossenschaften. Handbuch fur die genossenschaftliche Warenwirtschaft. Helf 1 / Raiffeisen. – Deutscher genossenschafts-Verlag eG., Wiesbaden, 1990, p.29.
- ³⁷ Zahlen und Fakten der genossenschaftlichen Banken, Waren- und Dienstleistungsgenossenschaften. – DGRV, Bonn, 1997.
- ³⁸ DG Bank Within the Cooperative Financial System, the So-called "Finanzverbund". – DG Bank, Verbund Cooperation Department, Frankfurt am Main, 1996, p.15.
- ³⁹ Zahlen und Fakten der Genossenschaftlichen Banken, Waren- und Dienstleistungsgenossenschaften. – DGRV, Bonn, 1997, p.30.
- ⁴⁰ Raiffeisen F.W. 1818-1888 / Raiffeisen, – Deutscher Raiffeisenverband e.V, Bonn, 1995, p.12.
- Glenn C. Hoyle, Mary Gillman. Introduction to Credit Union. Third Edition. National Credit Union Institute, Kendall/Hunt Publishing Company, CUNA, USA, 1984, p.40.
- ⁴¹ DG Bank Within the Cooperative Financial System, the So-called "Finanzverbund". – DG Bank, Verbund Cooperation Department, Frankfurt am Main, 1996, p.14/
- ⁴² Genossenschaften. Handbuch fur die Genossenschaftliche Warenwirtschaft. Helf 1 / Raiffeisen. – Deutscher Genossenschafts-Verlag eG., Wiesbaden, 1990, p.30.
- ⁴³ Internet-www.rabobank.com/asp
- ⁴⁴ Internet-www.rabobank.com/asp
- ⁴⁵ Daniel Duet. Le destin cooperatif des Caisses d'epargne // Les cahiers pour l'histoire de l'epargne. – Paris. –2000. -#2, p.119.
- ⁴⁶ The situation of the cooperative system in France as of December 31st, 1998 // www.IRU.de/en/publicationen/courier/1-00/index.html
- ⁴⁷ Наумов В.К. Кооперация в Италии. - М.: Международные отношения, 1989. - С.106.
- ⁴⁸ Там само. - С.62, 107.
- ⁴⁹ Волков А.М. Швеция: социально-экономическая модель: Справочник. – М.: Мысль, 1991. – С.27-40
- ⁵⁰ Монзон Кампос Ж. Общественная и кооперативная экономика в Испании. // Кооперативы в Западной Европе. Реферат. сб. – М.: ИНИОН АН СССР, 1989. – С.150.
- ⁵¹ Крашининников А.И., Морозов А.М. Международное кооперативное движение. – М.: Экономика, 1977. – С.76
- ⁵² Glenn C. Hoyle, Mary Gillman. Introduction to Credit Union. Third Edition. National Credit Union Institute, Kendall/Hunt Publishing Company, CUNA, USA, 1984, p.40.
- ⁵³ Cooperative/Credit Union Dictionary and Reference/Editors Jack and Connie McLanahan. – Published the Cooperative Alumni Association, USA, 1990, p.384

- ⁵⁴ Розроблено на основі: Credit Union Orientation. Staff Training and Recognition Program. – CUNA, Kendall/Hunt Publishing Company, USA, 1992, p.65.
- ⁵⁵ Credit Union Orientation. Staff Training and Recognition Program. – CUNA, Kendall/Hunt Publishing Company, USA, 1992, p.56.
- ⁵⁶ Мартынов В.Д. Фермерская кооперация. – М.: Знание (Серия “Экономика”, № 1), 1990. – С.12.
- ⁵⁷ Попова Л.А. Новые формы сельскохозяйственной кооперации в странах Северной Америки и Японии: Обзорная информация. – М.: ВНИИТЭИагропром, 1989. – С.9–12.
- ⁵⁸ Cooperative/Credit Union Dictionary and Reference/Editors Jack and Connie McLanahan. – Published the Cooperative Alumni Association, USA, 1990, p.384
- ⁵⁹ **Internet-**www.fcredit.com.htm
- ⁶⁰ Building Upon Member Strengths. The Canadian Credit Union System. – Canada, 1996, p.3.
- ⁶¹ Safeguarding deposits: learning from experience.//FAO Agricultural services bulletin. - Rome, 1995. - #116 p.23
- ⁶² Glenn C. Hoyle, Mary Gillman. Credit Union Financial Management. Second Edition. National Credit Union Institute, Kendall/Hunt Publishing Company, CUNA, USA, 1984.- p.7-9
- ⁶³ White L. The United States Savings and Loans Debacle: Some Lessons for the Regulation of Financial Institutions. - The World Bank, Washington D.C. - 1992. - pp.241-242
- ⁶⁴ Safeguarding deposits: learning from experience.//FAO Agricultural services bulletin. - Rome, 1995. - #116 p.25
- ⁶⁵ Петров В.С. Обеспечение гарантий прав вкладчиков в условиях финансового кризиса - опыт экономически развитых стран// **Internet:** www.novosti.online.ru/money/new
- ⁶⁶ Там само.
- ⁶⁷ Стабілізаційна система кредитних спілок в Канаді // Матеріали семінару Канадської Програми розвитку кредитних спілок. - Київ: КПКСУ . - 2000р - 20 травня.
- ⁶⁸ Ленченко Ф.І. Історичний досвід діяльності споживчої кооперативної Київщини та сучасні тенденції розвитку кооперативів у світі. - К.: Київський кооп. ек.-прав. Коледж, 2001. - с.17-18
- ⁶⁹ Мокій А.І. Стратегія міжнародної кооперативної інтеграції в контексті перехідних економік Європи// Збірник наукових праць учасників міжнародної науково-практичної конференції "Національний кооперативний рух та структурні зміни в економіці України XXI століття" - К.: Укоопосвіта, 2001. - с.111.
- ⁷⁰ Lubbers R.F. Social cohesion in an era of globalization //IRU Courier.-1999- #2, p.2:www.iru.de/publicationen.html
- ⁷¹ The situation of the cooperative system in France as of December 31st, 1998 // www.IRU.de/en/publicationen/courier/1-00/index; Credit Union Orientation. Staff Training and Recognition Program.–CUNA,Kendall/Hunt Publishing Company,USA,1992,p.56-59.
- ⁷² **Internet-**www.rabobank.com/asp
- ⁷³ Cooperatives and globalization // IRU Courier. - 2000. - #2 // www.iru.de/publicationen.html
- ⁷⁴ Lubbers R.F. Social cohesion in an era of globalization //IRU Courier. - 1999. - #2: www.iru.de/publicationen.html
- ⁷⁵ Azzi A. The Institutional organization of the Italian Credit Cooperative System.//IRU Courier - 2001. -#1.// www.iru.de/publicationen.html
- ⁷⁶ Ленченко Ф.І. Історичний досвід діяльності споживчої кооперативної Київщини та сучасні тенденції розвитку кооперативів у світі. - К.: Київський кооп. ек.-прав. Коледж, 2001. - с.29

РОЗДІЛ IV

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ КРЕДИТНОЇ КООПЕРАЦІЇ В УМОВАХ ПЕРЕХІДНОЇ ЕКОНОМІКИ

4.1. Кредитна кооперація у фінансовому секторі країн, що розвиваються та країн з перехідною економікою.

В країнах з перехідною економікою фінансовий сектор, як правило, є недостатньо розвинутим і знаходиться в процесі становлення. На відміну від розвинутих країн, де існує дві основних групи фінансових посередників, – банки та небанківські фінансові установи, - в країнах з перехідною економікою різноманітні суб'єкти, що діють на фінансовому ринку, за класифікацією Світового Банку поділяються на три великі групи: формальні, напівформальні та неформальні¹. Формальна група складається з організацій, які визначені урядом як повноправні фінансові установи та є об'єктами банківського регулювання та нагляду. Напівформальні установи не підпадають під регулювання банківського законодавства, але отримують дозвіл на здійснення діяльності та діють під певним наглядом урядових структур. Неформальні фінансові посередники ведуть діяльність поза структурою урядового регулювання та нагляду. Звичайно, такий поділ є до певної міри умовним, тому що в різних країнах з перехідною економікою регулятивні структури та обсяги державного регулювання суттєво відрізняються і одні й ті ж фінансові установи можуть в одній країні належати до формального сектору, а в іншій - до напівформального. Але залежно від історичних факторів, законодавчих традицій та рівня економічного розвитку ці сектори та їх суб'єкти мають місце в фінансових системах країн, що розвиваються. Опираючись на дослідження, зроблене одним із підрозділів ООН - Food and Agriculture Organization (FAO)², розглянемо більш детально особливості діяльності суб'єктів фінансового ринку, що діють у цих секторах.

В багатьох країнах Африки на момент звільнення від колоніального режиму в формальному та напівформальному секторах існували кілька іноземних комерційних банків, мережа поштових організацій та незначна кількість кооперативних товариств. Ці суб'єкти були орієнтовані на обслуговування фінансових потреб общин та зовнішньої торгівлі. Фінансові потреби населення задовольнялись, в основному, неформальним сектором.

В країнах Азії фінансові системи були більш розвинутими. Іноземні банки більш активно фінансували внутрішню торгівлю та більшість азійських країн також мали порівняно добре розвинуту місцеву фінансову систему, яка складалась з комерційних банків, великих фінансових кооперативів та неформальних банкірів (приватних позикодавців). В країнах Латинської Америки, що стали політично незалежними з початку дев'ятнадцятого сторіччя, економічна нестабільність завадила розбудові зрілих фінансових систем.

Фінансові ринки багатьох країн Африки, Азії та Латинської Америки на момент початку радикальних економічних перетворень мали яскраво виражену “дуалістичною” структуру³. В країнах з перехідною економікою поряд з формальними фінансовими посередниками дуже важливу роль у фінансовому секторі відігравали напівформальні та неформальні посередники. В цих умовах формальні установи орієнтовані, як правило, на міське населення та обслуговують реальний сектор економіки, в той час як напівформальні та неформальні оператори обслуговують сільські райони та дрібний приватний бізнес. І хоч розмежування між цими секторами є не досить чітким і відносно умовним, в багатьох перехідних економіках через напівформальний та неформальний сектор проходять суттєві грошові потоки. І цьому явищу існує кілька пояснень. По-перше, напівформальний та неформальний сектори виникли у відповідь на недоліки та надмірне регулювання формального фінансового сектору. Формальні оператори досить часто є занадто бюрократизованими, щоб надавати ощадні та кредитні послуги, яких потребує значна частина населення. По-друге, розвиток цих секторів в країнах що

розвиваються викликаний двоюкістю економічних та соціальних структур сільського населення, яке прив'язано до традиційних цінностей та традицій сім'ї, сільської та племінної солідарності.

Ці пояснення фінансового дуалізму свідчать про важливість не тільки економічних та фінансових, а й культурних та соціополітичних факторів розвитку фінансового ринку в країнах з перехідною економікою. В деяких країнах, дуалізм розвивався внаслідок пригнічення фінансових ринків установами формального сектору. Це пригнічення проявлялось в різних формах - від встановлення коридорів відсоткових ставок на ощадні рахунки, що суттєво зменшує вартість залучених у банківський сектор коштів, до завищених нормативних вимог позикової діяльності, що значно обмежує доступ до кредитних ресурсів багатьом суб'єктам реального сектора економіки. В таких умовах політична та економічна еліта, яка контролює банківський та бізнес сектори, має можливість отримувати порівняно "дешеві" кошти на фінансування своїх справ, в той час, як більшість населення одержує низькі відсотки на заощадження, а суб'єкти реального сектора економіки змушені сплачувати високі відсоткові ставки за банківськими кредитами.

Основні суб'єкти фінансового ринку, які відносяться до перелічених вище секторів, наведені в табл.4.1. Формальний фінансовий сектор включає як банківський, так і небанківський сектори. Цей сектор налічує широке коло установ, більшість з яких діють під наглядом і регулюванням держави, яку, як правило представляє Центральний банк. Центральні банки самі не приймають депозитів від населення, але виступають як банки для уряду та інших банків і в цій якості мають близько 20% активів фінансового ринку в країнах, що розвиваються⁴.

Крім Центрального банку до формального сектора відносяться різні види банків, а також зареєстровані небанківські фінансові установи. В зв'язку з тим, що вказані суб'єкти відіграють досить вагому роль у фінансовому секторі

країн з перехідною економікою, доцільно більш детально зупинитись на їх особливостях.

Таблиця 4.1

Групування фінансових установ в країнах з перехідною економікою⁵

Формальний сектор	Напівформальний сектор	Неформальний сектор
➤ Центральний Банк ➤ Комерційні банки ➤ Торгові банки ➤ Ощадні банки ➤ Провінційні банки ➤ Поштово-ощадні банки ➤ Робітничі банки ➤ Кооперативні банки ➤ Банки розвитку ➤ Будівельні товариства ➤ Кредитні спілки ➤ Установи соціального захисту ➤ Договірні ощадні установи: - пенсійні фонди - страхові компанії ➤ Інші небанківські установи: - фінансові компанії - позикові установи ➤ Ринки: - акцій - облігацій	➤ Ощадні та кредитні кооперативи ➤ Багатофункціональні кооперативи ➤ Кредитні спілки ➤ Кооперативні квазі-банки (напівбанки) ➤ Взаємні ощадні фонди ➤ Народні банки ➤ Сільські банки ➤ Проекти розвитку ➤ Зареєстровані групи самопомоги та ощадні клуби	➤ Ощадні асоціації ➤ Комбіновані ощадні і кредитні асоціації – “ROSCA” та подібні до них ➤ Неформальні фінансові фірми: - місцеві банкіри - фінансові компанії - інвестиційні компанії ➤ Незареєстровані групи самопомоги ➤ Індивідуальні позикодавці: - комерційні (лихварі) - некомерційні (друзі, сусіди) ➤ Торговці та власники магазинів

Банки в країнах що розвиваються володіють більшою часткою фінансових активів формального сектору, ніж у розвинутих країнах (48% проти 37%). Комерційні банки є найстарішою та домінуючою формою фінансових установ в країнах, що розвиваються. В багатьох випадках їх власниками були іноземці,

що орієнтувались на міське населення, але багатьох з них уряд примусив розширити свою діяльність на сільську місцевість. Торгові банки концентрують свою увагу в більшості країн на корпоративних та міжбанківських депозитах. Поштові банки з їх розгалуженою сіткою, збирають вагомую долю коштів сільських та небагатих вкладників, але рідко надають позики приватним особам.

Робітничі банки існують в багатьох Латиноамериканських країнах для надання невеликих споживчих позик та, значно рідше, іпотечних позик робітникам формального сектору. В цій якості вони, як і кредитні спілки, функціонують, здійснюючи ощадно-позикові операції, формуючи позиковий фонд шляхом періодичних відрахувань членів частини заробітної плати. Ці відрахування можуть бути як обов'язковими, так і добровільними. Робітничі банки часто створюються при профспілкових організаціях.

Кооперативні банки існують в деяких країнах, що розвиваються. Вони відрізняються від інших кооперативів тим, що в них, зазвичай, дозволяється надавати фінансові послуги не тільки членам. Ці банки можуть мати більш обмежене коло послуг, ніж інші комерційні банки. Їх метою є, в основному, мобілізація дрібних депозитів та інших пасивів, для кредитування їх членів - сільгоспвиробників, ремісників чи кооперативів.

Будівельні товариства, які в деяких частинах Південної Америки також відомі як взаємні ощадно-позикові асоціації, традиційно надають ощадно-позичкові послуги дрібним позичальникам на будівництво чи придбання житла. Вони можуть регулюватися спеціальними законами (не банківськими) і можуть мати свої власні регулюючі агентства. Будівельні товариства часто мають свої власні центральні банківські установи, так само, як кооперативні товариства і спілки.

Фінансові компанії, як правило, працюють з невеликими організаціями та збирають депозити від фізичних та юридичних осіб для інвестування, в основному, в бізнес-сектор та нерухомість. Функціонуючи під наглядом

центрального банку, вони часто можуть залучити суттєві обсяги депозитних вкладів, пропонуючи відсоткові ставки трохи вищі, ніж в комерційних банках. З іншого боку, недостатність їх капіталізації та ризикована інвестиційна політика часто зменшують стабільність цих установ.

Організації напівформального сектору не є зареєстрованими фінансовими установами, але вони мають статус юридичної особи і їм дозволено надавати окремі види фінансових послуг. Ці установи, як правило, не підпадають під дію банківського чи спеціалізованого законодавства про фінансові установи, але в окремих країнах вони можуть бути зобов'язаними отримати ліцензію на здійснення фінансових операцій та дотримуватись встановлених спеціальними урядовими агентствами вимог і правил функціонування. В багатьох країнах ці фінансові установи отримують донорську та урядову підтримку та субсидії для своєї діяльності.

Найбільш поширеними представниками напівформального сектора в багатьох країнах, що розвиваються є різні види фінансових кооперативів та груп само- і взаємодопомоги, діяльність яких регулюється кооперативним законодавством.

Кредитні спілки та ощадно-кредитні кооперативи є кооперативними добровільними фінансовими організаціями, якими володіють і керують члени. Їх метою є сприяння заощадженню шляхом створення місцевих умов для накопичення депозитів та використання залучених коштів для надання позик на виробничі, споживчі та соціальні цілі членів. Вони можуть також надавати інші фінансові послуги, такі як страхування позик. Кооперативи та кредитні спілки можуть бути як міськими, так і сільськими. Сільські кооперативи функціонують в якості основних фермерських організацій, метою яких є задоволення сезонних фінансових потреб членів, які банки не задовольняють. Міські кооперативи в більшості випадків створюються за територіальним чи галузевим принципом, або існують при общині. Кредитні спілки та ощадно-кредитні кооперативи, як правило, законодавчо обмежені надавати послуги лише своїм членам. Тим не

менш вони володіють суттєвою частиною ринків заощаджень багатьох країн, що розвиваються.

Кредитні спілки та ощадно-кредитні кооперативи первинного рівня, як правило, об'єднуються в організації вищих рівнів. Завдяки цій вертикальній інтеграції вони розширяють свої можливості. В більшості країн, кооперативні організації вищих рівнів регулюються як установи формального фінансового сектора. До того ж, в деяких країнах (Болівія, Еквадор) є приклади введення нових законів про фінансові установи, які зараз включають кредитні спілки та спеціалізовані фінансові установи у формальний фінансовий сектор. Але більшість кредитних спілок та ощадно-кредитних кооперативів залишаються частиною напівформального фінансового сектора, регульованого законами про кооперацію.

Кооперативні “квазі-банки” (напівбанки) з'явилися в багатьох країнах, що розвиваються, таких як Перу, Колумбія, Болівія. Це, як правило, установи, що регулюються законом про кооперативи, які мають назви та/або методи ведення справ, що роблять їх схожими до дрібних комерційних банків, хоча вони ні застраховані, ні регульовані як комерційні банки. Деякі з цих установ збанкрутували із суттєвими втратами заощаджень, деякі продовжують працювати як квазі-банки, а інші перетворюються у зареєстровані банківські установи.

Ощадні робітничі фонди в деяких країнах, що розвиваються (Коста Ріка, Гватемала) створені у великих фірмах. Ці фонди можуть знаходитись під керівництвом роботодавця або управлятись спільно профспілкою чи робітничою асоціацією. Фінансову допомогу та інші виплати працівникам роботодавець сплачує у фонд, з якого кошти можуть надаватись у позики робітникам або інвестуватись в комерційну діяльність та фінансові активи.

Сільські банки, що діють в Малі, Гамбії та Буркіна Фасо, є установами, які створені для збирання депозитів та надання позик на сільському рівні. Вони

підпадають під категорію напівформального сектору, тому що на відміну від провінційних банків, не регулюються банківським законодавством.

В багатьох країнах, що розвиваються, групи самопомоги, які збирають заощадження, а також ощадні клуби можна класифікувати як напівформальні, тому що вони, як правило, є зареєстрованими та часто пов'язані з установами формального сектору. Багато установ такого типу отримують донорську та урядову підтримку та функціонують під наглядом якої-небудь організації або влади.

Неформальний фінансовий сектор складається з різномірних суб'єктів та груп, які надають фінансові послуги поза системою регулювання та державного нагляду і не підпадають під певну законодавчу базу⁶. Багато з таких суб'єктів мають довгу історію і продовжують працювати навіть, коли формальна та напівформальна системи успішно розвиваються. Деякі з таких суб'єктів виникають у відповідь на пригнічення формальної системи та можуть втратити свою важливість з лібералізацією фінансового ринку. Є дуже мало інформації про коло діяльності в неформальному секторі.

Існує дві форми неформальних фінансових організацій, які представляють інтерес. Перший, найбільш поширений, який існує в більшості країн, що розвиваються – ощадно-кредитні об'єднання, відомі як ROSCA. В такому типі асоціації кожен член робить певний внесок у встановлений строк, зібрана загальна сума, розподіляється серед членів по черзі. Система є строго зворотною та в більшості випадків члени мають однаковий або схожий статус та дохід. В багатьох країнах також існує інший тип неформальних ощадно-кредитних груп, в яких кошти не розподіляються по черзі, а накопичується. Ці кошти або зберігаються у готівковому вигляді, кладуться на рахунок, або ж розподіляються у вигляді позик серед членів.

Іншим важливим типом організації неформального сектору є незареєстрована фінансова компанія. В багатьох країнах Азії ця форма створилася у відповідь на недоліки фінансового законодавства. Маючи різні

назви (компанія, корпорація тощо) ці організації охоплюють ту частину ринку, яка не обслуговується формальними банківськими установами та функціонують поза системою державного регулювання. Неформальні фінансові компанії спромоглися охопити суттєву частину ринку депозитів в багатьох країнах. Їх порівняно високі відсоткові ставки, інноваційні шляхи функціонування та низькі операційні витрати дозволяли їм стрімко розвиватись, особливо при обслуговуванні далеких сільських місцевостей. Однак, в багатьох випадках, за швидким зростанням цього типу закладів слідувало їх банкрутство. Такі проблеми виникали в Пакистані та Єгипті у 1980 рр., в Коста Ріці падіння 7 фінансових компаній після краху ринку акцій у 1987 спровокувало наплив в банки та ощадно-кредитні кооперативи вимог про повернення депозитів, що призвело до банкрутства кількох фінансових установ формального та напівформального секторів⁷.

Слід відзначити, що велика кількість країн, що розвиваються, постраждали або до цих пір страждають від серйозних політичних безладів, війн чи громадянських конфліктів. Очевидно, що в цих умовах спад економічної активності та невпевненість у майбутньому сильно впливають на діяльність фінансових установ. Взагалі, питання фінансової нестабільності в країнах, що розвиваються є надзвичайно важливим. Тут ситуація є значно складнішою, ніж в розвинутих країнах. Це викликано проблемами різних рівнів – макроекономічного, галузевого, інституційного⁸.

В 50-х роках у фінансових системах більшості країн що розвиваються переважали банки з іноземним капіталом, які надавали переважно короткострокові кредити на фінансування зовнішньої торгівлі. В 60-х роках в Африці та багатьох країнах Азії загальною політикою стала націоналізація найбільших банків. Суттєві сегменти фінансового ринку стали контролюватися урядами. Ці фінансові установи були спрямовані на надання позик державним підприємствам та пріоритетним секторам під відсоткові ставки, нижчі ніж ринкові. Ці позики надавались не на найбільш прибуткові, а на найбільш

соціально бажані проекти. В зв'язку з цим, велика частина позик не була повернута. Крім цього, різниця між відсотковими ставками на вклади та кредити були занадто малими, щоб покрити витрати цих державних фінансових установ.

Однак, в цей час ці країни мали порівняно легкий доступ до іноземних коштів і компенсували за їх рахунок свої втрати. Але після “боргової кризи” 1982 року, коли іноземні комерційні банки припинили надання позик країнам, що розвиваються, отримати іноземні позики стало значно складніше. Уряди та державні підприємства почали позичати більше на внутрішніх ринках. Це перевантажило сектор і в багатьох країнах призвело до інфляції. Щоб заробити валюту багато країн девальвували свої національні валюти, що суттєво вплинуло на стабільність ринку заощаджень.

Крім цього, макроекономічні чинники були підсилені інституційними проблемами. Багато банків та інших фінансових інституцій мали поганий менеджмент. Оцінка платоспроможності та контроль позик були досить слабкими, здійснювались необґрунтовані пролонгації. Багато фінансових установ мали неякісний портфель позик та цінних паперів. Були великі операційні затрати із-за чисельності персоналу та наявності багатьох філій. Політика установ, що зіткнулись з фінансовими труднощами, часто поглиблювала серйозність кризи. Нормальним вважалось продовження термінів сумнівних позик з метою приховування поганої якості позикових портфелів. З поглибленням кризи, багато фінансових установ почали втягуватись у спекулятивні операції з валютними цінностями та нерухомістю, а інші – пропонували підвищені відсоткові ставки на вклади з метою залучення коштів на покриття своїх витрат. У багатьох випадках банкрутство банків та інших фінансових установ формального сектора супроводжувалось відкритим шахрайством.

Слід відзначити, що діяльність фінансових установ формального сектора здійснювалась під контролем банківського нагляду у відповідності до законів

та нормативних актів. Але в багатьох країнах банківські закони були недосконалими і не встигали за розвитком ситуації на фінансових ринках. Крім цього, банківський нагляд часто піддавався політичному тиску сильними групами, що контролювали банківський сектор і великий бізнес. В більшості країн Латинської Америки, Азії та Африки банківський нагляд був неспроможний встигнути за ситуацією з банкрутством банків, що дозволяло кризі поширюватись далі. В напівформальному секторі контроль був ще слабшим. Це дозволило інституційній кризі розвинутись у катастрофу для багатьох вкладників практично без жодного дієвого заходу з боку влади. При цьому, в більшості випадків спроби урядів виправити ситуацію відносились переважно до установ формального банківського сектору. В результаті довіра суспільства до небанківських фінансових установ та суб'єктів напівформального сектора була значно підірваною.

Відомо, що в 80-х роках уряди більш, ніж 25 країн Африки, Латинської Америки та Азії спробували вжити заходів, щоб допомогти фінансовим установам своїх країн вийти з кризової ситуації. Однак, лише в Латинській Америці такі країни як Аргентина, Болівія, Чилі, Уругвай, Еквадор, Колумбія і Мексика зазнали великої банківської кризи, що стала системною. Подібна ситуація була в країнах Азії та Африці.

Головними причинами цих кризових явищ стали:

- Макроекономічна нестабільність, що була ускладненою некоректною економічною та фінансовою політикою урядів цих країн;
- Низький рівень менеджменту фінансових установ в країнах, що розвиваються;
- Поширення явищ корупції та шахрайства з фінансовими ресурсами;
- Падіння банків в сусідніх країнах, що вплинуло на місцеві фінансові ринки.

Як справедливо відзначають дослідники однієї з організацій ООН (FAO) важко отримати достовірну інформацію про всю глибину фінансової кризи 80-

х років в країнах, що розвиваються. Багато фінансових проблем залишилися прихованими. Багато банків продовжили терміни сплати кредитів на досить суттєвий термін і капіталізували несплачені проценти. Таким чином, їх фінансовий стан не є очевидним із фінансових звітів. Більш того, багато банків мають можливість підтримувати ліквідність і після того, як стануть неплатоспроможними.

Кредитні спілки, ощадно-кредитні кооперативи та інші кооперативні фінансові установи, які, як правило, в країнах з перехідною економікою відносяться до напівформального сектору, також мали значні проблеми. Крім макроекономічних чинників, додатковими факторами, що сприяли фінансовим проблемам в цих установах стали низька активність членів, їх терпимість до низької дохідності заощаджень через зацікавленість у можливому доступі до кредитів, низький непрофесійний рівень фінансового менеджменту та прагнення керівників кооперативів продемонструвати гуманний підхід до повернення прострочених позик. Дослідження, проведене у Гватемалі⁹ визначило загальні умови діяльності тих кредитних спілок, в яких кошти членів-вкладників опинились під загрозою (табл. 4.2)

Таблиця 4.2

Умови діяльності кредитних спілок у Гватемалі

Джерела коштів	Значні зовнішні (пільгові), незначні власні кошти
Відсоткові ставки по позиках	Нижчі ніж банківські
Розмір позик	Відносно розміру паю в пропорції від 2:1 до 5:1
Забезпечення позик	Порука або нічого
Рівень прострочених позик	Високий
Дохід по ощадним депозитам	Нижчий, ніж у банках і “розчаровуючий” вкладників
Дохід по пайовим внескам	Дуже низький (до 0%)
Забезпечення втрат позик	Фіксований відсоток, який не враховує рівня прострочення позик
Списання безнадійних позик	Не існує, або лише у випадках, коли всі надії на повернення зникають
Розподіл чистого доходу	Серед членів після створення мінімального резерву
Тип членів	Бідні люди сільської місцевості, ментальність соціального забезпечення
Працівники	Характеризуються низькою зарплатою

Як було відзначено в параграфі 2.3. даного дисертаційного дослідження, в 1970-1980 роки Всесвітня Рада кредитних спілок, маючи на меті поширити модель кредитних спілок по всьому світу, активно почала здійснювати програми та проекти підтримки кредитно-кооперативного руху в країнах з перехідною економікою та що розвиваються (Додаток Д)¹⁰. Це мало суттєвий вплив на розвиток кредитної кооперації в багатьох країнах світу. Про успіх цих та інших проектів WOCCU та результати розвитку кредитних спілок в окремих країнах частково йшлося у другому розділі даного дисертаційного дослідження. В даному ж розділі доцільно детальніше зупинитись на особливостях відродження кредитно-кооперативного руху в перехідних економіках окремих постсоціалістичних країн центрально-східної Європи.

Польща

У Польщі кредитні кооперативи почали відроджуватись у 1991 році у вигляді позиково-заощаджувальних асоціацій працівників (ПЗАП), за ініціативою профспілки "Солідарність", яка побачила в них реальний засіб покращення життя простого народу. За допомогою проекту WOCCU, до реалізації якого активно підключились відповідні комітети Парламенту, Сенату, Національний банк Польщі, Міністерства фінансів та праці¹¹, в закон про професійні спілки було внесено положення, згідно з яким профспілки мали право створювати такі асоціації. Процес почався із великих підприємств і шахт. У 1994 році в Польщі вже налічувалось 136 таких асоціацій, які об'єднували 61 тис. членів і мали 24,8 млн. дол. активів (рис.4.1) У грудні 1995 року був прийнятий окремий закон про кредитні спілки, який визначав принципи створення, організації та діяльності польських кредитних кооперативів – SKOK (спулделча каса ошадностево-кредитова). Згідно з цим законом, положення закону про профспілки стосовно ПЗАПів втрачали силу, а всі створені асоціації набували статусу SKOKів і, за рішенням зборів мали привести свої статuti у відповідність із цим законом і перереєструватися.

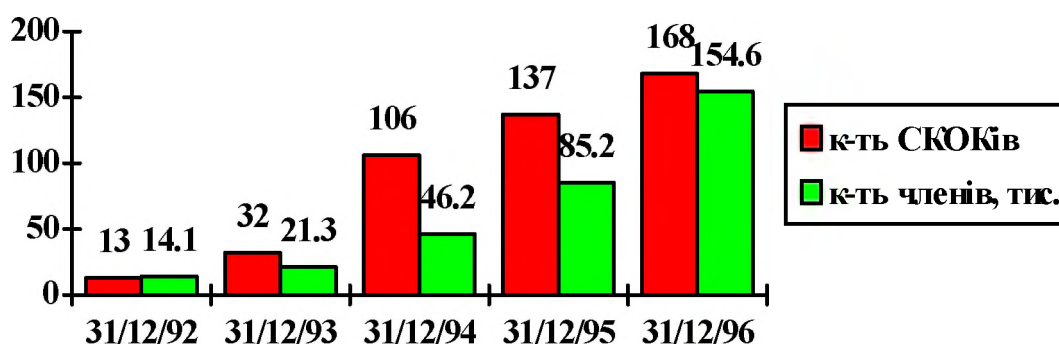

Рис. 4.1 Динаміка розвитку кредитних кооперативів в Польщі¹²

Згідно із законом, кредитна спілка (СКОК) визначається як кооперативне об'єднання, до якого застосовується положення закону Польщі "Про кооперацію" від 16 вересня 1982 р. Закон визначає, що метою кредитних спілок є накопичення фінансових ресурсів, які належать виключно членам кредитної спілки, надання позик та кредитів своїм членам, здійснення фінансових розрахунків за їхнім дорученням, надання брокерських послуг по укладанню контрактів, згідно із законом "Про порядок здійснення страхової діяльності". Кредитні спілки є неприбутковими організаціями.

Членами СКОКу можуть бути фізичні особи, об'єднані спільними інтересами професійного характеру або спільним місцем роботи: робітники одного або кількох підприємств чи члени однієї соціальної або професійної організації. Так, у Вроцлаві СКОК функціонує при потужному азотному комбінаті (близько 3 тис. робітників), в Туруні - при великій фабриці хімволокна¹³.

Ці форми кредитної кооперації в Польщі нагадують каси взаємодопомоги – мають яскраво виражене соціальне спрямування, надають переважно дрібні споживчі позики, не дають позик на розвиток власного бізнесу, якщо він є основним джерелом доходу, позики видаються, як правило, під гарантію заробітної плати та ін. Але діяльність цих кредитних кооперативів побудована виключно на ринкових принципах – сплата відсотків

за позики, нарахування відсотків на вклади та ін. Фінансовий механізм діяльності має такий вигляд.

Каса має пайовий фонд, який формується із паїв, внесених членами. Ощадно-позиковий фонд формується із членських депозитів та заощаджень, а також фондів, що отримуються (позичаються) із Національної асоціації кредитних спілок. Резервний фонд формується за рахунок вступних внесків членів, балансових надлишків, коштів безповоротної фінансової допомоги та інших джерел. Позики надаються на термін не більший 3-х років, а на придбання житла – 5 років. До кредитних угод, що укладають кредитні спілки застосовуються відповідні положення закону про банки. Тимчасово вільні кошти можуть бути інвестованими у цінні папери, гарантовані міністерством фінансів або Національним банком Польщі; термінові вклади, депозити або паї в Національній асоціації; термінові вклади в банки на суму, що забезпечена Банківським гарантійним фондом.

Польські СКОКи об'єднані у Касу Крайову - саморегульну Національну асоціацію, яка є фінансовим, організаційним, методичним та наглядовим центром польських кредитних спілок. Каса побудована як “кооператив кооперативів” і має повноваження від держави по нагляду за діяльністю всіх польських кредитних спілок, які зобов'язані бути членами Каси.

Каса Крайова діє на неприбутковій основі і отримані від діяльності кошти, після покриття витрат спрямовує до стабілізаційного фонду, який є одним із “стовпів безпеки” польських кооперативних ощадно-позичкових установ. При Касі Крайовій створено розвинуту інфраструктуру для обслуговування кредитних спілок - Стабілізаційний фонд, Фонд гарантування вкладів (до 15 тисяч євро), Центральний резерв ліквідних коштів, Інвестиційний фонд, Страхова компанія, Навчально-методичний центр, Сервісний центр (який одночасно обслуговує єдину комп'ютерну мережу (програму). Польська Каса Крайова видає журнал кредитних спілок, методичну літературу, здійснює поширення ідеї руху кредитних спілок під єдиною для

всіх спілок символікою "SKOK", представляє польський рух у Всесвітній Раді кредитних спілок, державних та недержавних організаціях.

У 1996 році в Польщі нараховувалось 168 СКОКів, у яких було об'єднано 154,6 тис. членів і активи яких сягали 79,8 млн. дол. (приблизно 475 тис.дол. на один кредитний кооператив). На одного члена в середньому припадало 450 дол. заощаджень. В подальші роки розвиток руху відбувався не за рахунок виникнення нових СКОКів, а завдяки поширенню мережі їх відділень і філій. На початок 1999 року в Польщі вже налічувалось 324 СКОКи, які об'єднували майже 250 тисяч членів, які звичайно є працівниками підприємств або членами різних асоціацій. Послуги, що надаються подібні до банківських, тільки за більш сприятливих умов. Малі позики, наприклад, надаються досить швидко і процедура дуже проста. Інтерес до цих кооперативних ощадно-позичкових установ зростає, особливо після того, як вони установили свою власну систему захисту заощаджень. Каса крайова емітує кредитні картки і є першою небанківською організацією в Центральній та східній Європі, яка стала членом VISA-International¹⁴.

Крім цього, в Польщі існує система кооперативних банків для обслуговування аграрного сектора, яких нараховується 930. Кооперативні банки зосередили 4,2% всіх активів та 14,3% (25000) всіх працівників банківського сектору країни¹⁵. В цілому, кооперативні банки досягли кращих фінансових результатів ніж багато комерційних банків. Їх капіталізація досягає 11%. Це особливо важливо тому, що їх депозити перевищили 2,2 мільярди доларів, 96% яких були вкладені нефінансовими установами та місцевими адміністраціями. Розмір депозитів збільшувався із швидкістю 18 і більше процентів кожного року. Це в значній мірі обумовлено недавнім реструктуруванням банків. Наступним завданням польських кооперативних банків є консолідація цього сектору для того, щоб відповідати умовам ЄС.

Чехія

В 1994 році Президент Національної асоціації кредитних спілок США (CUNA) Ральф Свобода відвідав Чеську республіку. Маючи чеське походження і прагнучи допомогти країні він закликав парламентарів та урядовців створити необхідну законодавчо-нормативну базу для розвитку в Чехії кредитних спілок. Діюче на той час банківське законодавство містило положення, згідно якого для заснування фінансової установи необхідно було внести капітал в розмірі 10,7 мільйонів USD. Тому без спеціальної нормативної бази розвиток кредитних спілок був неможливий. Р.Свободі вдалось переконати своїх співвітчизників в тому, що кредитні спілки мають великий потенціал і можуть стати міцними фінансовими установами¹⁶.

З початком проекту Всесвітньої Ради кредитних спілок (WOCCU) відродження кредитних спілок в Чехії почало відбуватись досить швидкими темпами. Цьому сприяв прийнятий закон "Про ощадні й кредитні кооперативи та деякі заходи стосовно їх діяльності"¹⁷, який надавав цим установам право надавати кредити та залучати депозити, розміщувати тимчасово вільні кошти на банківських депозитах та отримувати банківські кредити. Кредитні спілки стали досить популярними, бо виплачували вдвічі більший відсоток на вклади, ніж банки.

Однак, створена протягом цього часу система із 80 кредитних спілок, фактично зазнала краху¹⁸. Сьогодні в 11 спілках введено зовнішнє управління і втрати в них складають близько 60% вкладів. Близько 80% із 110 тисяч членів цих кредитних спілок не можуть отримати свої кошти. Причин цієї кризи є багато, але серед найголовніших стало те, що кредитні спілки, користуючись відсутністю належного контролю з боку держави чи національного об'єднання, здійснювали сумнівні кредитні, розрахункові та валютні операції через свої дочірні компанії. І хоч кредитні спілки пізніше й зобов'язали ліквідувати всі дочірні компанії та запровадили ліцензування їх діяльності, вони втратили значні суми коштів. На думку міністра фінансів Чехії для усунення наслідків

кризи кредитних спілок, уряду прийдеться випустити облігації на суму 6 млрд. крон, що значно збільшить розмір державного боргу¹⁹.

На семінарі, що проводився в Литві Всесвітньою Радою кредитних спілок в 2001 році були узагальнені "наслідки" та "уроки" кризи руху в Чехії:

- ◆ Втрати 20 “кредитних спілок” членами яких були 82000 осіб склали 160 мільйонів USD;
- ◆ Інші 73 кредитні спілки, що в межах закону обслуговують 45000 членів, борються за виживання у після-кризовому середовищі.
- ◆ Такі ж самі протизаконні та шахрайські дії, що спричинили банківську кризу в Чехії у 1996-97 року, повторилися у вигляді кризи “кредитних спілок” 1999 року.

Уроки з Чеської кризи:

- ◆ Недостатність ефективного регулювання та нагляду дозволило шахраям, причетним до банківської кризи, скористатись історичною пам'яттю літніх громадян та їх довірою до установ *kampelicka*, що були подібними до кредитних спілок і діяли в період соціалізму.
- ◆ Законодавство визначило регулятивний орган та забезпечило страхування депозитів, але:
 - ◆ Закони та наглядова система не були розвинуті;
 - ◆ План капіталізації страхування депозитів не був розроблений.
- ◆ Орган нагляду за кредитними спілками був створений (департамент міністерства фінансів), але не був ефективним до 2000 року.

Угорщина.

В Угорщині створена та успішно діє Національна федерація Угорських Ощадних Кооперативів (OTS), яка в 1998 році була прийнята у постійні члени Міжнародної Райфайзенівської Спілки (IRU). За останні 5 років ощадні кооперативи зробили епохальний прогрес²⁰. Невеликі неприбуткові фінансові установи створили міцну мережу, і при цьому зберегли свою автономію.

Ощадні кооперативи разом зі своїм центральним кооперативним банком – Takarekbank Inc., займають одне з провідних місць у сучасній угорській банківській системі.

Зараз 245 ощадних кооперативів Угорщині об'єднують понад 1,8 млн. членів, а коло клієнтів перевищує 3 мільйони осіб. Фінансові кооперативи мають 1740 філій та відділень, що складає майже дві третини загальної кількості угорських банківських філій. Їх частка на грошовому ринку сягає 20%. Завдяки системі EDP ощадні кооперативи надають наступні види фінансових послуг: приймання депозитів на різні види рахунків, зарахування на рахунки заробітної плати тощо; різні види та форми позик; грошові перекази в реальному часі; кредитні та дебетові картки; страхування, пенсійні рахунки, послуги будівельних товариств тощо.

Основою кооперативного фінансового сектора Угорщини є ощадні кооперативи, які побудували систему, що якої належать: Угорський Ощадний Кооперативний Банк; Національна Федерація Ощадних Кооперативів; Національний Фонд для Захисту Установ Ощадних Кооперативів (OTIVA); Будівельне Товариство Fundamenta; Інвестиційний фонд Takarek Broker Inc.; Takarekbank; Страхова компанія Hungaria Insurance Inc.

Спочатку ощадні кооперативи були автономними установами, не тільки по закону, але й по відношенню до своєї ділової політики. В кінці 80-х вони домовились співпрацювати більш тісно та спільно захищати свої інтереси. В цей час вони створили свою національну лоббі-групу, та в 1989 році – свій власний кооперативний банк, щоб залишатися конкурентноздатними та розширити коло своїх послуг. Так з'явилась Hungarian Savings Cooperative Inc.

Банкрутства та неплатоспроможність багатьох комерційних банків негативно вплинули на розвиток ощадних кооперативів та їх кооперативний банк. Кооперативні кредитні установи зрозуміли, що вони надто малі та вразливі поодиночі. Тому у 1993 році вони підписали інтеграційну угоду. Ця угода стала початком формування теперішньої міцної кооперації між

ощадними кооперативами. 231 кооператив погодився на співробітництво, підписавши документ та започаткувавши гарантійний фонд (OTIVA) для забезпечення стабільності та попередження критичних ситуацій. Takarekbank офіційно став центральним банком та набув великої кількості прав та місій. Держава визнала право кооперативної фінансової системи на існування і допомогла зміцнити ощадні кооперативи через OTIVA.

З тих пір результати діяльності кооперативів постійно поліпшуються, розробляються нові фінансові продукти. DG Bank (Німецький Кооперативний Банк) викупив всі державні акції в квітні 1997 року і збільшив пайовий капітал Takarekbank. Сьогодні DG Bank володіє понад 70% акцій Takarekbank і, будучи центральним банком німецьких кооперативних фінансових установ та маючи багаторічний досвід, допомагає угорським кооперативам, надає “підтримку солідного банку”. DG Bank прагне розробляти спільні продукти, виступати брокером та надавати кредити, а також виконувати багато інших функцій центрального банку.

Німецькі партнери-кооператори, а також ощадні кооперативи вважають, що їх банк функціонуватиме оптимально лише коли ощадні кооперативи досягнуть хороших результатів. Для того, щоб працювати гармонійно, між Банком і ощадними кооперативами проведено гарячу лінію. З метою створення сучасної кооперативної банківської групи, угорські ощадні кооперативи інвестували значні кошти для створення єдиної бухгалтерської системи та підключення до мережі електронних платежів GIRO.

Підсумовуючи, можна відзначити, що дійсна, навіть визначна вага ощадних кооперативів на грошовому ринку Угорщини стала помітною лише після інтеграційних процесів, що відбулися.

Литва

Відродження кредитних спілок в Литві розпочалось після започаткування в 1995 році в цій країні проекту Всесвітньої Ради кредитних спілок (WOCCU). Незважаючи на прийнятий в цьому ж році закон "Про

кредитні спілки" та створення Національної асоціації, розвиток спілок в цій країні відбувається дуже повільно. За п'ять років тут створено лише 23 кредитних спілки, які об'єднують трохи більше 2 тисяч осіб²¹. Причин, що стримували успішний розвиток кредитних спілок в Литві є декілька, але найголовнішою з них можна вважати несприятливе законодавство, яке передбачало необхідність створення мінімального статутного капіталу кредитної спілки в розмірі 15 тисяч літ²² (5000USD). Мінімальний розмір паю кожного члена мав складати 300 літ (100USD). При цьому відбувався досить жорсткий контроль за діяльністю зі сторони Центробанку Литви навіть із застосуванням фінансових санкцій із-за неправильного документального оформлення надання позики, несвоєчасного повернення позик, спрямуванням фінансової стратегії кредитних спілок більше в напрямку інвестування, ніж надання позик, середній розмір яких складав 200USD.

З метою поживлення руху кредитних спілок в травні 2000 року була прийнята нова редакція закону "Про кредитні спілки" в пакеті з законами про центральну кредитну спілку та страхування депозитів. Згідно нового закону визначено, що мінімальна кількість членів має складати 50 осіб, мінімальний пай - 100 літ (25 USD), членами можуть бути як фізичні, так і деякі юридичні особи. Крім цього визначено обов'язкові нормативні показники ліквідності >30%, капіталу >13%, максимального кредиту не більше 10-кратного розміру паю і не більше 10% всіх вкладів. При цьому, кредитні спілки звільнені від податку на прибуток. Згідно закону про страхування депозитів, кредитні спілки Литви сплачують до Державного Фонду страхування депозитів відрахування в розмірі 0,4% від суми всіх депозитів. Цей Фонд гарантує членам кредитної спілки у випадку її банкрутства відшкодування 100% їхніх вкладів в розмірі до 2500USD та 90% вкладів в розмірі від 2,5-11 тисяч USD.

Вжиті заходи трохи пожвавили рух литовський кредитних спілок. В першій половині 2001 року нараховувалось вже 32 спілки, членами яких було 7300 осіб.

Киргизстан.

Виникнення кредитних спілок в Киргизстані розпочалось з кінця 1997 року завдяки проекту технічної допомоги Азійського Банку розвитку. Президент Киргизстану своїм указом від 28 серпня 1997 року затвердив "Тимчасове Положення про кредитні спілки", що надало їм юридичного статусу та можливість реєстрації. 28 жовтня 1999 року був прийнятий Закон Киргизької республіки "Про кредитні спілки"²³, який вже на законодавчому рівні інституційно закріпив діяльність кредитних спілок в Киргизстані.

Згідно цих законодавчих актів для створення кредитної спілки необхідно не менше 10 осіб та мінімальний капітал 30 тисяч сомів (1USD=47,7Сом). Один член кредитної спілки не може мати більше 10% пайового фонду і отримати кредит, що перевищує 3-х кратний розмір його паю.

Нагляд за діяльністю кредитних спілок здійснює Національний банк, при якому була створена спеціальна Фінансова компанія по підтримці розвитку кредитних спілок, що надає позики кредитним спілкам під 24% річних (а з 2001 року - 18-22%) з розрахунку 250USD на кожного члена кредитної спілки. Лише в 1999 році 110 кредитним спілкам було виділено державних кредитів на суму 17,9 мільйони сомів. Повернення цих кредитів складає 98%.

Протягом 1999 року кількість спілок збільшилась на 77, а в 2000 році було створено 47 нових кредитних спілок і на кінець року їх нараховувалось 193, які об'єднували понад 11 тисяч членів. Середня кількість членів на одну кредитну спілку склала 46 осіб. Понад 50% кредитних спілок мали капітал до 300 тисяч сомів.

Киргизський рух кредитних спілок розвивається досить успішно і не має аналогів в Центральній Азії. До середини 2001 року в Киргизстані вже було 245 кредитних спілок. Однак, ці спілки ще не створили своєї національної асоціації, функцію якої успішно виконує державна Фінансова компанія з підтримки розвитку кредитних спілок.

В сусідніх республіках проявили велике зацікавлення киргизьким досвідом і представники Узбекистану, Таджикистану та Казахстану пройшли навчання на базі існуючих таджицьких кредитних спілок²⁴.

Вірменія

Завдяки проекту TACIS, який реалізовували консультанти кооперативного банку Креді Агріколь (Франція), в цій країні існує досить цікавий досвід створення сільськогосподарського кооперативного банку (Agricultural Cooperative Bank of Armenia - ACBA). Зважаючи на мету даного дисертаційного дослідження, він заслуговує на більш детальний розгляд на основі звіту про реалізацію цього проекту.

Починаючи з 1991, значно раніше за інші країни СНД і за дуже короткий термін, Вірменія здійснила повну програму з приватизації землі, що призвело до появи більш ніж 300 000 приватних сільських господарств. На той час, ці господарства зустрілися з чисельними технічними труднощами, що були пов'язані з:

- невеликими площами, які становили в середньому 1,3 га;
- недостатнім постачанням засобами виробництва та паливом в зв'язку з економічними і комерційними проблемами, які виникли внаслідок розпаду Радянського Союзу.

Ці проблеми посилювались відсутністю кредитування, причиною якого була відсутність бажання з боку існуючих комерційних банків брати на себе ризик в сільськогосподарському секторі та їх невелика прихильність до операцій мікрокредитування.

В таких умовах, перед Вірменією постала необхідність негайно забезпечити себе системою кредитування сільськогосподарського сектору, яке було б здатним відповісти фінансовим потребам господарств. На прохання Вірменського Уряду, Європейський Союз вирішив, через програму Тасіс, фінансувати вивчення існування можливих умов, а в майбутньому створення і підтримку Сільськогосподарського Кооперативного Банку Вірменії (АСВА).

По результатах міжнародного тендеру, для створення і розвитку Банку, основні етапи якого будуть розглянуті нижче, було обрано фірму Консультанти Креді Агріколь (САС). Дуже швидко, тобто на початку 1996 року, на підтримку цього проекту виступив Фонд Кооперації Креді Агріколь. Його перший вклад в сумі 200 тисяч франків зіграв вирішальну роль на початковому етапі розвитку Банку і був каталізатором для подальших інвестицій з боку міжнародних організацій (Європейський Союз і Міжнародний Фонд Підтримки Розвитку Сільського Господарства). Проект включав кілька етапів.

Фаза 1 – Вивчення умов для АСВА (1993 - 1994р.р.)

Рекомендації, які були схвалені вірменськими властями ті Європейським Союзом, полягали в поступовому створенні сільськогосподарського кооперативного банку, починаючи від самої основи, щоб надати можливість невеликим господарствам, організованим в сільські асоціації, мати доступ до кредитів і фінансових послуг.

Фаза 2 – Формування структур АСВА (1994 – 1995)

- Створення 60 сільських асоціацій, об'єднаних в три Регіональні Спілки, які є єдиними засновниками і акціонерами АСВА,
- Вибори членів Правлінь на кожному рівні структури (село, регіон, АСВА) за кооперативним принципом : “одна людина – один голос”
- 28 серпня 1995 року, скликання Загальних Установчих Зборів акціонерів
- Затвердження Центральним Банком Вірменії статутів переданих Загальними Зборами.

Фаза 3 – Початок діяльності АСВА (1996)

Під час цієї фази було визначено організацію Банку та трьох його регіональних агенцій і здійснено набір і навчання службовців. Саме під час цієї фази, Фонд Кооперації Креді Агріколь безкоштовно надав Регіональним Спілкам Банку 200 тисяч франків, з метою сприяння створенню капіталу АСВА і надання йому можливості оперативно працювати. Ця проведена Фондом операція зіграла вирішальну роль, тому що вона сприяла додатковому фінансуванню з боку вірменського Уряду і Європейського Союзу. В рамках угоди, укладеної між вірменським Урядом і Європейським Союзом, статутний фонд АСВА був внесений трьома Регіональними Спілками завдяки дотації в 0,3 мільйона Євро, яка була відрахована з Партнерських Фондів Гуманітарної Допомоги Європейського Союзу на додаток до їхніх власних коштів. Сам Банк безпосередньо одержав додатково 1,3 мільйона Євро (які також були відраховані з Партнерського Фондів Гуманітарної Допомоги Європейського Союзу), як початкова дотація її кредитної діяльності. Після подолання цього вирішального етапу, 29 березня 1996 року АСВА одержав повну банківську ліцензію і, таким чином, розпочав свою діяльність.

Фаза 4 – Консолідація діяльності АСВА (1997 – 1999)

Після переговорів із Світовим Банком і Міжнародним Фондом Підтримки Розвитку Сільського Господарства (IFAD) було отримано додаткові фінансові ресурси у вигляді двох кредитних ліній для Регіональних Спілок та безпосередньо для АСВА. Завдяки цьому фінансуванню АСВА успішно здійснив план розвитку. В червні 1997 року Фонд Кооперації додатково виділив 600 тисяч франків на відкриття нових асоціацій і регіональних спілок.

Наприкінці 1999 року більш ніж 12000 сільгосптоваровиробників були членами АСВА і в п'яти Регіональних Спілках було створено 243 сільських асоціації. Одночасно з цим, проводилось навчання для фахівців регіональних кас. Узагальнені дані системи АСВА наведено в табл. 4.3.

Таблиця 4.3

**Загальні показники діяльності системи
Аграрного кооперативного банку Вірменії**

Роки	1996	1997	1998	1999
Члени	4 028	6 000	8 626	12 516
Асоціації	100	125	200	335
Спілки	3	3	5	5
Агенції	3	3	6	6
Працівники	36	58	63	91
Баланс, тис.USD	2 057	2 594	6 573	9 872
Власні кошти, тис.USD	2 012	2 102	4 727	5 375
Кредити, тис.USD	557	1 251	3 278	4 001
Кредити, кількість	29	484	761	952

Сьогодні Сільськогосподарський Кооперативний Банк Вірменії характеризується наступними показниками та досягненнями:

- Показники фінансової діяльності АСВА значно покращились з початку створення Банку в 1996 році. Вірменська агенція преси і фінансової інформації SNARK (за даними на 31 грудня 1999 року) поставила АСВА на друге місце серед вірменських банків за розміром власного капіталу, одразу після філії групи HSBC.
- Асоціація вірменських банків присудила АСВА свою щорічну премію по результатах 1999 року як “найкращому вірменському банку”.
- Вивчення впливу АСВА, яке було проведено наприкінці програми технічного сприяння Європейського Союзу, показало, що:
 - ◇ господарства, які були фінансовані АСВА, збільшили свої посівні площі на 27%
 - ◇ урожаї в цих господарствах підвищились на 22%
 - ◇ виробництво зернових культур подвоїлося тоді, коли продукція тваринництва збільшилась в обсязі на 61%

- ◊ заміна старого обладнання новим збільшилась на 32%
- АСВА зав'язав стосунки з міжнародними організаціями (IFAD, Світовим Банком, Європейським Союзом, німецьким фондом (KFW), комерційними банками, а також кооперативною банківською групою Креді Агріколь, що дозволяє активно здійснювати міжбанківські операції.
- АСВА сформував достатньо сильну інституційну структуру:
 - ◊ 12 516 членів-клієнтів АСВА.
 - ◊ 335 сільських асоціацій, які є неприбутковими організаціями, що об'єднують вищезазначених членів. Ці асоціації володіють статутним капіталом Регіональних Спілок.
 - ◊ П'ять Регіональних Спілок які відповідають адміністративному поділу п'яти з одинадцяти вірменських областей. Регіональні Спілки є неприбутковими асоціаціями. Вони об'єднують сільські асоціації і є єдиними власниками АСВА.
 - ◊ 91 працівник АСВА, які розподіляються між головним офісом (Єреван) та шести агенціями Банку, які знаходяться в регіонах де діє АСВА

Таким чином, проаналізовані вище особливості розвитку кредитної кооперації в країнах з перехідною економікою свідчать про те, що кожна країна вибирає власний шлях розвитку кооперативного фінансового сектора. І від того, яким буде цей вибір, залежить майбутній розвиток національної системи кредитної кооперації. В зв'язку з цим, дуже важливо враховувати накопичений іншими країнами досвід та залучати до побудови національних кооперативних фінансових систем міжнародні кооперативні організації і проекти, а також досвідчених зарубіжних експертів з проблем кооперативного руху.

4.2 Особливості відродження та законодавчого регулювання діяльності кредитної кооперації в Україні.

Відродження кредитної кооперації в Україні починалось в досить несприятливих умовах негативного відношення суспільства до термінів “кооперація” та “кооператив”, що були дискредитовані діяльністю виродженої споживчої кооперації та псевдокооперативів періоду "перестройки"²⁵. За десятиліття радянської влади було втрачено розмаїття форм кооперативних організацій, яке існувало в Україні в минулому. Ті види кооперативів, які залишились в умовах командно-адміністративної системи (споживчі, сільськогосподарські, житлові, гаражні кооперативи) не зберегли свою кооперативну природу і переродились під впливом існуючих суспільних відносин, прийнявши спотворені форми, далекі по своїй сутності від справжніх кооперативів. З цього приводу один із дослідників кооперативного руху Куріц С.Я. відзначав, що всі ці зміни можна було б кваліфікувати як мутації громадських утворень, тобто надбання стійких змін у громадських структурах, при яких зберігається зовнішній вигляд (назва) і повністю змінюється сутність. Тому, якщо виключити приблизно 4-5 років в 20-х роках, у кооперації в нашій країні (мається на увазі СРСР – примітка моя – В.Г..) немає історії, оскільки самої кооперації не існувало майже 65 років до 1986 року, коли була здійснена друга спроба її відродження²⁶.

Відродження кооперативного руху стало одним із стратегічних напрямків "перестройки" М.Горбачова. Але прийнятий в 1988 році Закон СРСР "Про кооперацію" не тільки не відродив істинної природи існуючих видів кооперативних організацій, а й створив умови для виникнення псевдокооперативів, які дискредитували саму ідею кооперативної форми господарювання. З прийняттям цього закону, який не відображав соціально-економічної природи кооперативних організацій, у вигляді так званих "кооперативів" почала відроджуватись підприємницька діяльність. В умовах

повної відсутності кооперативних знань в суспільстві відбулась підміна понять - кооперація стала ототожнюватись з колективним підприємництвом. З приводу цього відомий американський економіст українського походження В.Терещенко відзначав, що складається враження, ніби то автори (мається на увазі Закон СРСР "Про кооперацію" – прим. моя – В.Г.) не тільки попередньо не вивчили історію світової кооперації, а й проігнорували досвід вітчизняних кооперативів минулих часів... Великий філософ Декарт не дарма говорив: чітко визначайте слова і ви звільните світ від половини непорозумінь. Так ось, автори закону чітко не визначили що таке "кооператив", тому й вийшло "непорозуміння". В законі - повна мішанина понять кооперативу, колективного підприємства та співпраці в широкому значенні цього слова. Кооперативами в усьому світі прийнято вважати тільки ті організації, які побудовані на специфічних організаційно-управлінських принципах... Звичайно, у вас є право "видумувати і пробувати", впроваджуючи власне поняття кооперативу, яке відрізняється від прийнятого в усьому світі протягом майже 150 років...²⁷

В концепцію Закону СРСР "Про кооперацію" була закладена принципова теоретична та методологічна помилка - ототожнення кооперативної діяльності з колективним підприємництвом. "Радянські кооперативи" періоду "перебудови" по своїй соціально-економічній суті не були кооперативами. Їх діяльність не базувалась на кооперативних принципах, які відрізняють кооператив від інших форм господарювання в усьому світі.

Таким чином, відсутність протягом семидесяти років в економічній системі держави справжніх кооперативних організацій та майже нульовий рівень кооперативних знань в суспільстві зробили можливим поширення псевдокооперативних форми, які сформували в суспільній свідомості стійке деформоване уявлення про кооператив як форму господарювання.

На початку 90-х років була прийнята постанова Ради Міністрів Української РСР від 27.12.1990 р. №388 "Про підготовку проектів законодавчих та інших нормативних актів по реалізації основних положень Концепції та

Програми переходу Української РСР до ринкової економіки". В зв'язку з цим, Державний плановий комітет УРСР (Держплан) своїм листом №19-01/10 від 30.01.1991р. звернувся до облвиконкомів з проханням подати до 25 березня 1991 року пропозиції до проекту Закону України "Про кооперацію в Українській РСР". Полтавський облвиконком звернувся з аналогічним проханням до ректорату Полтавського кооперативного інституту Укоопспілки. На це звернення автором даного дисертаційного дослідження та доц. Аліманом М.В. замість окремих пропозицій був підготовлений проект базового кооперативного закону під назвою "Про кооперативні товариства та їхні спілки"²⁸ (зміна назви була викликана необхідністю відмежуватись від псевдокооперативного руху періоду "перестройки" і бажанням створити в законодавчому полі України принципово нову організаційно-правову форму – "кооперативне товариство", як неприбуткову демократичну організацію самопомогі населення, діяльність якої будувалася б на основі кооперативних принципів, прийнятих в усьому цивілізованому світі). Цей законопроект, при розробці якого були використані матеріали Міжнародного кооперативного альянсу, зарубіжний та історичний український досвід і норми кооперативного законодавства багатьох країн світу, складався із 6 розділів, 30 статей на 34 сторінках і в березні 1991 року був переданий Головному планово-економічному управлінню Полтавського облвиконкому, а звідти – у Держплан УРСР. Листом № 19-91/114 від 6.06.1991р. Держплан УРСР повідомив, що цей документ викликав "практичний інтерес і був використаний при розробці проекту Закону УРСР "Про кооперацію". Цю розробку, за завданням комісії Верховної Ради УРСР з економічної реформи і управління народним господарством, здійснювала республіканська Рада Федерації профспілки працівників кооперації та інших форм вільного підприємництва, яка підготувала "свій" проект закону, що мало чим відрізнявся від аналогічного союзного закону. Після отримання "полтавського альтернативного проекту", обидва законопроекти були поєднані в один, що мав

назву "Про кооперацію в УРСР". У лютому 1992 року цей законопроект був винесений на розгляд п'ятої сесії Верховної Ради України XII скликання і... відхилений Верховною Радою. Депутати прийняли рішення "повернути законопроект на доопрацювання і подати єдиний законопроект про споживчу кооперацію"²⁹ (виділено мною – В.Г.). Коли ж доповідач спробував пояснити своїм колегам, що, крім споживчої кооперації, є багато інших видів кооперативів і що необхідно прийняти загальний закон "Про кооперацію", – один із народних обранців звернувся до депутатів із такими словами: "Ми сьогодні так плідно попрацювали, давайте прийнемо Закон про ветеринарну службу. Саме цього закону всі бажають. Давайте займемося серйозним питанням. /Оплески/"³⁰. (розрядка моя. – В.Г.) Це свідчить про деформоване уявлення більшості депутатів стосовно справжньої соціально-економічної природи справжніх кооперативних організацій, що не дозволило народним обранцям прийняти базовий кооперативний закон, який би створив умови для організації народом України ефективної системи економічної самопомоги та соціального самозахисту.

Ще однією з причин відхилення базового кооперативного закону було те, що в цей самий час Укоопспілка активно лобіювала "свій" закон. Прийняття базового кооперативного закону могло ускладнити процес проходження закону "Про споживчу кооперацію", який і був прийнятий Верховною радою 10 квітня 1992 року³¹, але не вніс нічого принципово нового в діяльність системи споживчої кооперації і, по суті, нічого їй не дав. А так як загальний кооперативний закон в Україні не був прийнятий, чинним залишився закон СРСР "Про кооперацію", який не міг бути основою для відродження справжніх кооперативів, бо базувався на концептуальній методологічній помилці – ототожненні кооперативної діяльності з колективним підприємництвом. Таким чином, на початку 90-х років в Україні фактичного не

було цивілізованого кооперативного законодавства та необхідної нормативно-правової бази для відродження справжніх кооперативів.

Після проголошення Україною незалежності тодішній Голова Верховної Ради Леонід Кравчук під час візиту до Канади та США на початку 1992 року ознайомився з роботою кредитних кооперативів української діаспори – кредитних спілок. Ця форма фінансової самопомоги українців на чужині вразила представників офіційної урядової делегації. З'явилась думка повернути в Україну кооперативну ідею економічної самопомоги населення. В зв'язку з цим, до України на запрошення Верховної Ради прибули делегації Всесвітньої ради кредитних спілок, Канадської кооперативної асоціації та представники кредитних спілок української діаспори США й Канади. Вони вивчали громадську думку та можливості створення кредитних спілок у нашій країні³². В той час газета “Урядовий Кур'єр” писала: “...члени делегації кредитово-кооперативних місій мали спілкування з офіційними представниками Верховної Ради, Уряду України та місцевих органів управління. Ці зустрічі та зацікавленість широких верств населення на місцях дали гостям упевненість, що заснування, або сказати точніше - відродження в Україні кредитових спілок (кредитівок) - справа найближчого майбутнього”³³. Дійсно, в результаті проведеної членами делегації роз'яснювальної роботи виникли перші дві в Україні кредитні спілки: “Самопоміч” - в місті Кривому Розі та “Вигода” - в місті Стрию Львівської області.

У червні 1992 року³⁴ до України прибула друга делегація представників українських кредитних спілок США, Канади та Австралії. Всі вони поїхали в різні регіони України з метою проведення роз'яснювальної роботи серед населення. Після тижневих зустрічей в регіонах члени делегації повернулись до Києва і провели “круглий стіл” з усіма зацікавленими особами. Під час цієї зустрічі був сформований Національний оргкомітет по відродженню руху кредитних спілок в Україні, до якого увійшли 17 представників з різних

регіонів України. Комітет розпочав активну роботу по пропаганді ідеї кредитних спілок, а п'ять його представників відбули на трьохмісячне стажування до кредитних спілок США.

Після повернення з України активісти української діаспори стали активно лобіювати питання надання технічної допомоги відродженню руху кредитних спілок в Україні. Представники Української кооперативної ради Канади (УКРК), яка об'єднує 22 кредитні спілки української діаспори що діють в Канаді, звернулись до канадського уряду із поданням про відкриття Програми технічної допомоги розвитку руху кредитних спілок в Україні. Аналогічне звернення від Централі українських кооперативів Америки (ЦУКА), до якої входять 28 кредитних спілок української діаспори США, було направлено до американського уряду та Всесвітньої ради кредитних спілок (WOCCU).

В цей час в Україні було розроблено та винесено на розгляд Верховної Ради проект закону України "Про кредитні спілки". Цей законопроект три рази розглядався в комісіях Верховної Ради і був прийнятий у першому читанні. Але при розгляді у другому читанні в лютому 1993 року він був відхилений. Причиною такого рішення було існуюче в той час політичне протистояння у Верховній Раді. Крім цього, виступи окремих народних депутатів свідчили про те, що більшість депутатів не зрозуміла соціальної та економічної природи кредитних спілок і їхнього значення для простого українського народу.

У травні 1993 року українцям Канади вдалось переконати свій уряд в необхідності допомоги Україні і Програму технічної допомоги розвитку кредитних спілок в Україні було затверджено. У вересні 1993 року, під впливом українців діаспори, уряд США схвалив аналогічну Програму. Обидва проекти передбачали виділення кількох сотень тисяч доларів на надання технічної допомоги відродженню кредитних спілок в Україні.

Зважаючи на те, що українська діаспора зробила все можливе, щоб допомогти поверненню ідеї кооперативного кредитування в Україну, а з боку Верховної Ради не було достатнього розуміння цього процесу і не було створено необхідного законодавчого забезпечення для реального відродження та розвитку кредитних спілок, президент України Л.Кравчук 20 вересня 1993 року своїм указом затвердив "Тимчасове Положення про кредитні спілки в Україні". Цим документом встановлювалось, що відносини щодо створення та діяльності кредитних спілок в Україні регулюються законом "Про об'єднання громадян" з урахуванням особливостей, встановлених Положенням. Згідно з указом президента, кредитна спілка була визначена як громадська організація, головною метою якої є фінансовий та соціальний захист її членів шляхом залучення їхніх особистих заощаджень для взаємного кредитування³⁵. Маючи справжню неприбуткову кооперативну природу, кредитні спілки "не вписувались" в систему існуючого в той час кооперативного законодавства, але повністю відповідали положенням закону "Про об'єднання громадян". В зв'язку з цим, кредитна спілка за Положенням отримала статус громадської організації, а не кооперативу, як це прийнято в усьому світі³⁶. Для полегшення процесу створення кредитних спілок також був розроблений та 7 лютого 1994 року погоджений з Національним банком України Типовий статут кредитної спілки³⁷.

Згідно цих нормативно-правових документів кредитні спілки отримували право здійснювати наступні операції: надавати позики членам спілки, в тому числі під заставу майна або майнових прав, та здійснювати пов'язані з цим фінансово-кредитні операції; приймати внески (вклади) від членів спілки; розподіляти доходи на вклади членів спілки пропорційно до внесених ними коштів; створювати фонди спілки, в тому числі позиковий і резервний; виступати поручителем виконання членами спілки зобов'язань перед третіми особами; надавати позики іншим кредитним спілкам, асоціаціям кредитних

спілок за наявності вільних коштів, використовувати кошти на потреби розвитку руху кредитних спілок, з благодійною метою.

Процес відродження кредитної кооперації в Україні у формі кредитних спілок став набувати реальних рис. У Києві були відкриті представництва Всесвітньої Ради кредитних спілок та Канадської кооперативної асоціації, які розпочали реалізацію, відповідно, американської та канадської Програм технічної допомоги відродженню кредитних спілок в Україні.

З лютого 1994 року почалось досить швидке виникнення кредитних спілок у більшості областей. У червні 1994 року кредитні спілки із 17 областей України³⁸ заснували Національну асоціацію кредитних спілок України (НАКСУ), ідея створення якої виникла ще при заснуванні Національного оргкомітету по відродженню руху кредитних спілок в Україні³⁹. В листопаді 1994 року Національна асоціація кредитних спілок України була прийнята повноправним членом Всесвітньої Ради кредитних спілок (WOCCU).

У вересні 1994 року в Україні відбулась перша світова конференція українських кредитних спілок, в якій взяли участь представники кредитних спілок України та українських спілок діаспори США, Канади, Австралії, міжнародних організацій, уряду, національного банку, міністерств і відомств. Після обговорення стану кредитно-кооперативного руху в Україні конференція прийняла звернення до Рад народних депутатів та органів виконавчої влади всіх рівнів, в якому відзначалось, що "спільні, наполегливі зусилля українських кооператорів України, США, Канади та Австралії увінчалися успіхом - процес відродження кредитного кооперативного руху України розпочався... Уже існує 75 кредитних спілок в Україні, що об'єднують більше 20 тисяч членів (станом на 1 вересня 1994 року – прим.моя – В.Г.). Створено Національну асоціацію кредитних спілок України. Однак це лише перші кроки, і є багато проблем, що перешкоджають подальшому відродженню кредитної кооперації на українських теренах"⁴⁰. Серед проблем було відзначено відсутність повноцінного законодавства про кредитні спілки, пільгового режиму

оподаткування, інших видів підтримки на державному та місцевому рівнях, складність процесу державної реєстрації, відсутність належної нормативної бази, яка необхідна для ефективної, **контрольованої** (виділено мною – В.Г.) діяльності кредитних спілок в Україні⁴¹.

Це звернення мало дуже важливе принципове значення. В ньому вперше прозвучало ототожнення кредитної спілки з кооперативом і на національному рівні були підняті проблеми подальшого розвитку руху кредитних спілок, такі як необхідність прийняття повноцінного закону, державної підтримки і нагляду за діяльністю кредитних спілок в Україні. Актуальність цих питань була очевидною. Адже без їх вирішення кредитні спілки, з однієї сторони, не могли повноцінно розвиватись, а з іншої, могла скластись загрозна ситуація із поширенням псевдо-спілок, які своєю діяльністю могли дискредитувати молодий кооперативний рух фінансової взаємодопомоги.

Питання державної підтримки невдовзі частково вирішилось шляхом віднесення кредитних спілок до неприбуткових організацій в п.7.11 закону України “Про оподаткування прибутку підприємств”. Слід відзначити, що п.7.11.4 цього закону “від оподаткування звільняються доходи... отримані у вигляді... коштів, які надходять до кредитних спілок у вигляді внесків...”⁴² не встановлював якісь пільги кредитним спілкам, а просто фіксував цілком логічний факт, що внески членів спілки не є її доходом. Звільнення від оподаткування “пасивних доходів, отриманих з джерел, визначених законодавством про кредитні спілки” було також цілком справедливим, бо єдиним видом таких доходів є відсотки, які отримує кредитна спілка із членів-позичальників. А так, як ці відсотки отримуються від членів, які є одночасно власниками і користувачами послуг – ця норма закону є логічною. Крім цього, для кредитних спілок як для неприбуткових організацій була встановлена спрощена система звітності при повній відсутності системи державного нагляду чи хоча б моніторингу.

В зв'язку з цим, кредитна спілка, як особлива організаційно-правова форма фінансово-кредитної діяльності почала привертати до себе увагу багатьох людей. Сприятливий податковий режим та відсутність державного нагляду приваблювали і ділків, готових використати ці фактори в своїх приватних інтересах, і людей з активною громадською позицією, готових віддати частину свого часу та енергії на створення та розбудову організацій фінансової взаємодопомоги в тому середовищі, де вони знаходились. Але для перших, відсутність повноцінного законодавства і недосконалість існуючої нормативно-правової бази кредитних спілок була вигідною, а для других - створювала суттєві проблеми та обмежувала можливості розвитку спілок.

В тимчасовому Положенні про кредитні спілки в Україні містились положення, нечіткість яких створювала суттєві проблеми для спілок в процесі їх реєстрації та розвитку. Перш за все, це стосується погодження статуту кредитної спілки з питань кредитування та розрахунків з обласним управлінням Національного банку України. Погодження статуту було дійсно необхідним. Але ця процедура не була чітко виписаною. У розробленому Нацбанком Положенні про погодження статуту кредитних спілок з питань кредитування і розрахунків та надання позичок кредитними спілками, розісланому обласним управлінням НБУ⁴³, вказується, що поданий спілкою статут має відповідати вимогам тимчасового Положення та типового Статуту кредитної спілки, затвердженого Постановою Правління НБУ № 25 від 07.02.94. Окремі норми вказаних документів суперечать одна одній. Наприклад, в п.16 тимчасового Положення вказано, що вступні внески спрямовуються у позиковий фонд спілки, в той час як п.14.1 типового Статуту виключає їх із позикового фонду. І таких прикладів можна навести багато. Крім цього, не зрозуміло, чи кредитна спілка за свій статут має брати Типовий "один до одного" (тоді виникає питання, для чого погоджувати вже погоджений статут?), чи вона, маючи його за зразок, може вносити до нього зміни та доповнення відповідно до своєї специфіки (таку можливість надає Тимчасове

Положення, закріплюючи за кредитною спілкою можливість передбачати в статуті інші положення стосовно її діяльності).

Окремі облуправління НБУ не погоджували статuti кредитним спілкам із-за положень, які не мали відношення до питань кредитування та розрахунків. Траплялись випадки, коли облуправління НБУ відмовляли кредитним спілкам у погодженні тих статутів, які були ідентичними Типовому (на підставі “невідповідності чинному законодавству”), а також статутів, що містили норми, не передбачені Типовим Статутом, але й не заборонені чинним законодавством (наприклад, ротація правління, встановлення кворуму при повторному проведенні загальних зборів, різні режими членських внесків тощо), чи статутам, у яких були змінені певні норми Типового Статуту (наприклад, встановлення величини позик, рішення про надання яких може прийматись уповноваженою особою (менеджером), головою кредитного комітету, всім складом кредитного комітету, спільним засіданням правління та кредитного комітету та ін.). Одним кредитним спілкам вдавалось переконати працівників НБУ, інші - змушені були враховувати зауваження (часто абсурдні!) працівників Нацбанку, знову збирати загальні збори та повторно приймати статут уже в редакції НБУ.

Внесені Національним банком поправки до статуту кредитної спілки часто приводили до того, що органи місцевої влади відмовляли спілці у реєстрації, бо її статут не відповідав Типовому. Були й зворотні випадки, коли спілка, статут якої був погоджений з Національним банком і відповідав Типовому Статутом, не реєструвалась по причині невідповідності її статуту Тимчасовому Положенню. Таким чином, діючий механізм подвійного погодження статуту створював багато проблем і не сприяв розвитку кредитних спілок в Україні.

Крім цього, великі проблеми виникали у кредитних спілок у зв'язку із застосуванням терміну “засновники” кредитної спілки. Тимчасове Положення передбачає, що “заснування кредитної спілки здійснюється шляхом укладання

її засновниками угоди, що визначає порядок та принципи створення спілки, склад засновників, порядок підготовки проекту статуту спілки та його затвердження. Кредитна спілка може бути створена в складі не менше 50 осіб⁴⁴. На підставі цього положення органи державної реєстрації вимагали від кредитних спілок укладання угоди про заснування кредитної спілки не менше, ніж 50 засновниками, підписи яких мали бути засвідчені нотаріально. Державне мито за посвідчення нотаріусом 50 підписів та виклик нотаріуса на загальні збори були певним бар'єром на етапі заснування, бо досить дорого коштували кредитній спілці.

Проблеми, пов'язані з труднощами у реєстрації кредитних спілок, були викликані не тільки недосконалістю тимчасового Положення про кредитні спілки та Типового статуту. Це явище мало більш глибоку причину - юристи не могли чітко встановити приналежність кредитної спілки до будь-якої з існуючих в українському законодавстві організаційно-правових форм. Вище відзначалось, що відсутність в Україні цивілізованого кооперативного законодавства призвела до того, що відродження в Україні кредитних спілок, як організацій фінансової взаємодопомоги громадян, почало здійснюватись через юридичну форму громадської організації, а не кооперативу, як це прийнято в усьому світі. Кредитні спілки повністю відповідали вимогам статті 3 Закону України "Про об'єднання громадян", який визначає громадську організацію, як об'єднання громадян для задоволення та захисту своїх законних соціальних, **економічних** (виділено мною – В.Г.), творчих, вікових, національно-культурних, спортивних та інших спільних інтересів⁴⁵. Кредитні спілки, згідно тимчасового Положення, головною метою мали фінансовий та соціальний захист своїх членів шляхом залучення їх особистих заощаджень для взаємного кредитування і за всіма ознаками були громадськими організаціями. Але кредитна спілка є специфічною громадською організацією, яка принципово відрізняється від інших об'єднань громадян тим, що головним видом її діяльності є господарська діяльність у сфері фінансів. Ця діяльність кредитної

спілки спрямована на досягнення перш за все економічного ефекту для своїх членів, а не політичного, соціального, культурного чи іншого негосподарського ефекту для суспільства чи членів, як це має місце в інших громадських організаціях. Ця особливість віддаляє кредитну спілку від громадських організацій і наближає її до фінансових установ. Кредитна спілка проводить свою господарську діяльність в сфері фінансів і цим наближається до фінансових установ. Але від них вона відрізняється неприбутковим механізмом діяльності та демократичними принципами управління. За цілями та механізмом управління - це демократична громадська організація, яка здійснює господарську діяльність не з метою отримання прибутку, а для надання послуг своїм членам. Організації з такою подвійною соціально-економічною природою в інших країнах мають відповідну юридичну форму – кооператив. Але відсутність такої юридичної форми в українському законодавстві призвело до нерозуміння природи кредитних спілок і виникнення значних проблем з реєстрацією.

Крім проблем з реєстрацією, у кредитних спілках виникали значні труднощі в процесі діяльності. Однією з таких проблем, що виникала з перших днів роботи була проблема, пов'язана із необхідністю встановлення ліміту залишку готівки в касі. Традиційна банківська методика розрахунку ліміту каси базується на обчисленні середньоденних показників надходження коштів та не враховує специфіки діяльності кредитної спілки. Кошти, які надходять в касу кредитної спілки, не можна вважати касовою виручкою, бо вони є коштами членів, а не спілки, зараховуються на особові рахунки та повинні бути повернутими членам за їх вимогою. Крім цього, надходження коштів у касу та видача їх з каси кредитної спілки характеризуються великими мало прогнозованими коливаннями із значною амплітудою в різні дні. Тому застосування розрахунків середньоденних касових показників для кредитної спілки не відображає її реальні потреби в готівкових коштах. Крім цього, комерційні банки беруть значну плату за касове обслуговування. Як правило,

це 1% від суми отримуваної готівки (за разову операцію!). І це в умовах, коли у переважна більшість кредитних спілок видавала позижки під 5-6 % за місяць, з яких 2-3% нараховувалось на вклади членів спілки. Такий примусовий режим користування послугами комерційних банків був руйнівний не тільки для молодих, а й для міцних кредитних спілок.

Крім цього, вказані вище нормативно-правові акти надавали кредитним спілкам досить обмежену можливість для розміщення тимчасово вільних коштів, що негативно впливало на фінансовий стан та ефективність діяльності спілок, особливо в умовах різкого зниження попиту на позики. Але, незважаючи на всі недоліки існуючої нормативно-правової бази, кредитні спілки в Україні поступово розвивались і міцнішали (рис. 4.3).

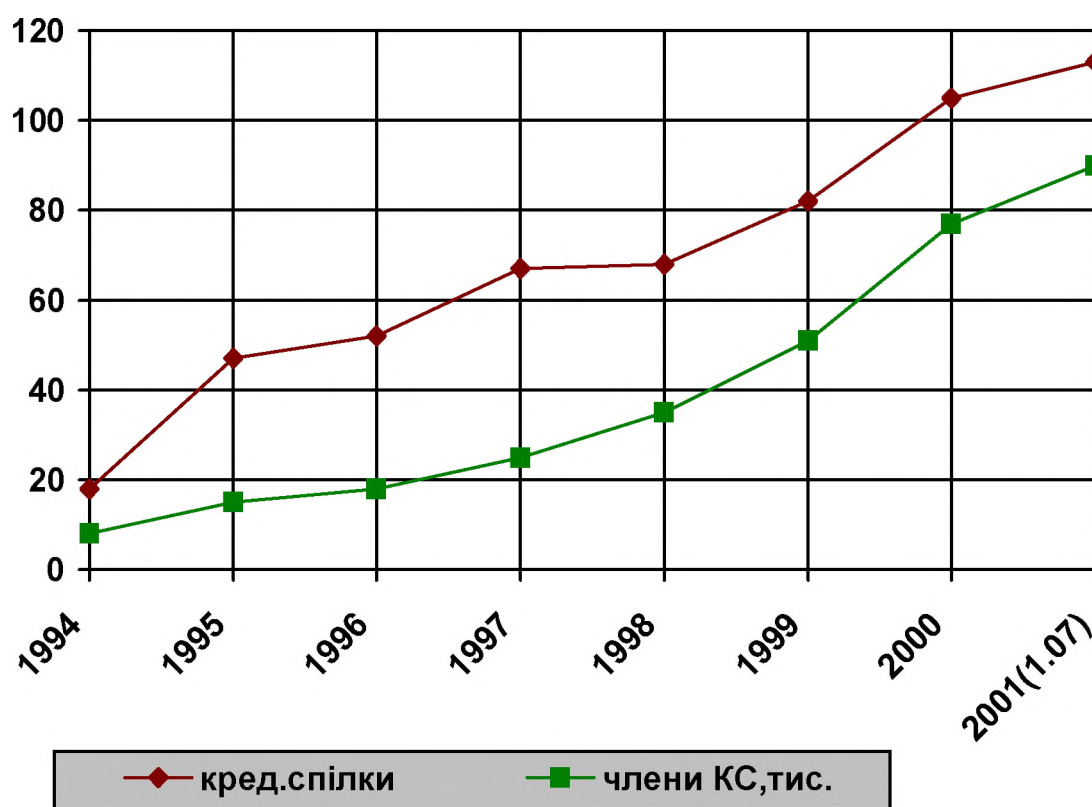

Рис. 4.3 Динаміка зростання членства Національної асоціації кредитних спілок України

При цьому слід відзначити, що зростання кількості кредитних спілок в Україні не йшло швидкими темпами. І це не дивно, бо "кредитна кооперація

може успішно розвиватись тільки там, де грошовий, і особливо процентний, кредит вже проник у товщу народних мас, став одним із необхідних елементів їхнього господарського життя"⁴⁶. В Україні ці умови ще не настали. Для масового розвитку кредитних спілок потрібен час та сприятливе законодавче середовище.

Офіційна інформація стосовно кількості діючих в Україні кредитних спілок відсутня. За приблизними підрахунками станом на грудень 1997 р. в Україні було зареєстровано близько 250 кредитних спілок⁴⁷, але реально працюючих спілок було значно менше. Значна частина з них стали членами НАКСУ і надавали статистичні відомості стосовно своєї діяльності (рис.4.4)

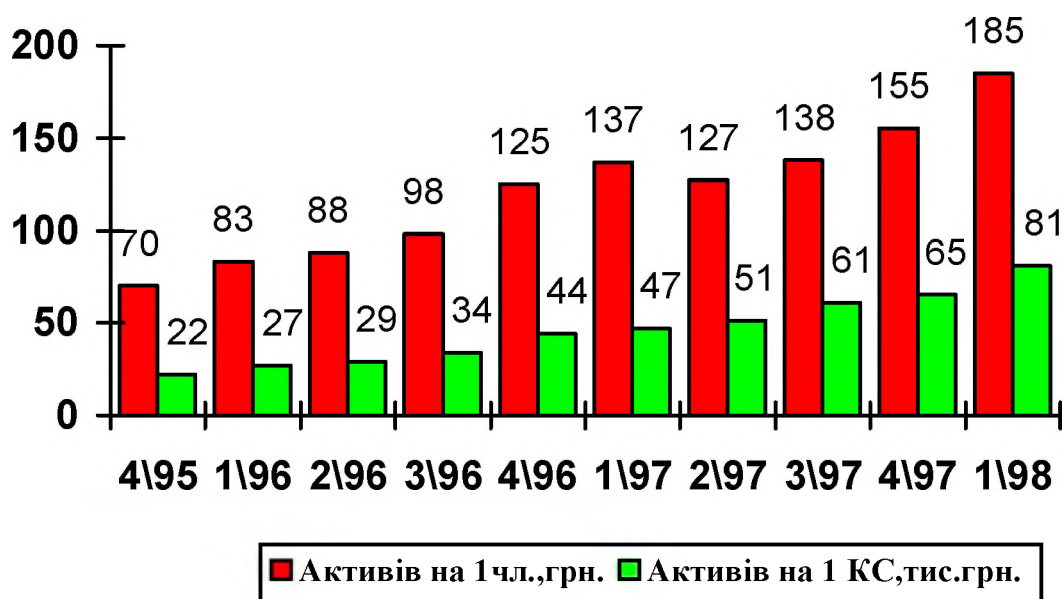

Рис. 4.4 Динаміка зростання активів кредитних спілок-членів НАКСУ

На початок 1998 року 67 кредитних спілок, що були членами Національної асоціації кредитних спілок, об'єднували 27,1 тис. членів, мали 4,4 млн.грн. активів, 3,4 млн.грн. виданих позик та 3,5 млн.грн. прийнятих вкладів своїх членів. В середньому на одну кредитну спілку, що входила до НАКСУ, припадало: 436 членів і 65,3 тис. грн. активів; на одного члена в середньому припадало 127 грн. заощаджень. Якщо прийняти в розрахунок те, що кредити в

середньому видавались на 3–4 місяці, то можна дійти висновку, що члени кредитних спілок України на той час скористались кредитами на загальну суму 15 млн.грн. З другого боку, діяльність кредитних спілок дала можливість отримати членам більше 1 млн. гривень доходу на свої вклади. Все це зайвий раз підкреслює ефективність системи кредитних спілок, їхній реальний вклад в економіку країни та поліпшення добробуту людей⁴⁸.

Спілки, що не стали членами НАКСУ фактично працювали безконтрольно. Про їхню діяльність не було жодної **реальної** інформації. Багато з них були далекими від справжніх кредитних кооперативів. Підтвердженням цьому є декілька резонансних справ та статей в засобах масової інформації навколо таких псевдоспілок як "Пінгвін" (м.Біла Церква), "Золоті Ворота" (м.Київ), "Офіцерський кредит" (м.Дніпропетровськ), "Княженіка" (м.Кременчук) тощо⁴⁹.

Слід відзначити, що в результаті недосконалості нормативно-правового регулювання в Україні почали виникати різні типи кредитних спілок⁵⁰, серед яких чітко виділялось чотири: профспілковий, ломбардний, інвестиційний та ощадно-позичковий типи кредитних спілок.

Профспілковий тип кредитної спілки часто створюється на базі та за принципом колишніх кас взаємодопомоги, які раніше існували на підприємствах, в установах чи організаціях. Як правило, такі кредитні спілки об'єднують членів трудового колективу підприємства, користуються наданими профспілковим комітетом та(чи) адміністрацією приміщеннями та коштами. Вони мають обмежений набір ощадних послуг: приймають щомісячні обов'язкові членські внески, на які відсотки нараховуються по факту роботи в кінці року, та як правило, мають незначний розмір. Стимулювання накопичення членами власних заощаджень у вигляді термінових, ощадних, цільових та інших вкладів, як правило, не передбачається. Такі спілки видають, переважно, споживчі позички порівняно невеликих розмірів під довіру чи за поруку членів або підприємства. Як правило, заощадження членів не є єдиним джерелом

формування коштів позичкового фонду - значною є частка коштів, отриманих від підприємства чи профспілки. В окремих спілках цього типу трапляються випадки обмеженої демократії, не рівні умови надання послуг членам спілки, авторитарний підхід до вирішення питань, пасивність членів. Інколи, керівники підприємства та члени профспілкового комітету складають більшість в органах управління спілкою такого типу, а сама спілка використовується для можливих фінансових операцій із коштами підприємства чи профспілки. За механізмом своєї діяльності цей тип кредитної спілки найбільше нагадує касу взаємодопомоги.

Ломбардний тип кредитної спілки найчастіше створюється по територіальному принципу, так би мовити “на вулиці”. Кредитна спілка даного типу, як правило, має декілька великих членів-вкладників, які контролюють спілку чи доручають свої гроші одній довірєній особі. Кредити видаються під заставу будь-якій особі, яка формально приймається в члени спілки, а після повернення кредиту - вибуває із спілки “за власним бажанням”. Кредитні спілки цього типу мають значні активи при незначній кількості постійних членів і великою кількістю членів, які виходять із спілки після повернення кредиту. В таких спілках велика частка неповернутих кредитів та реалізованих внаслідок цього предметів застави. Фінансова політика спрямована на надання кредитів під порівняно великі відсотки. Спілки цього типу часто дають рекламу в місцевих газетах на зразок: “Кредити фізичним особам під заставу”. Демократія в таких спілках часто є обмеженою. Демократичне вирішення питань існує лише серед членів-вкладників. Позичальники, як правило, є тимчасовими членами та обмежені в реальних правах. За механізмом своєї діяльності цей тип кредитної спілки найбільше нагадує ломбард, а із західних аналогів - ощадно-позичкову асоціацію акціонерного типу.

Інвестиційний тип кредитної спілки часто створюється при якійсь комерційній структурі холдингового або трастового типу та діє за територіальним принципом. Така кредитна спілка акумулює кошти дрібних

вкладників під певні проекти (будівництво житла, додаткове пенсійне забезпечення, ритуальні послуги, постачання товарів тощо), має багато видів ощадних або цільових внесків. Спілки цього типу мають значний розмір активів та багато членів, які, як правило, мають дрібні вклади та є малоактивними. Часто дається реклама у пресі про “прийом вкладів на вигідних умовах”. Фінансова політика направлена на залучення дрібних дешевих коштів, їх концентрацію та інвестування у великих розмірах. Форма кредитної спілки, особливо такого типу, потенційно може бути використаною для побудови фінансової піраміди. В таких спілках із-за великої кількості членів, як правило, не проводяться щорічні загальні збори. До складу органів управління, переважно входять засновники, які не переобираються загальними зборами. За механізмом своєї діяльності спілки такого типу нагадують із західних аналогів інвестиційну чи трастову компанію.

Ощадно-позичковий тип кредитної спілки найбільш наближений до кредитних спілок західного зразка. Це є демократична організація, в якій немає чітко вираженої вузької групи людей (вкладників чи позичальників), в інтересах якої діє спілка. Фінансова політика направлена на надання більш дешевих кредитів та нарахування вищих, чим у інших фінансових установах, відсотків на вклади членів. Існують різноманітні умови вкладів та позичок. По можливості, надаються інші види послуг, не заборонених чинним законодавством. Всі члени спілки є рівноправними. Правління, кредитний та наглядовий комітети обираються щорічними загальними зборами та виконують покладені на них функції. Зростання кількості членів та активів, як правило, здійснюється поступово.

Крім цих чотирьох типів створювались й перехідні, змішані форми, які одночасно мали ознаки декількох типів кредитних спілок. Відбувались й випадки перетворення одного з наведених типів кредитних спілок в інші.

Звичайно, наведений поділ кредитних спілок України на певні типи є досить умовним, але беззаперечним фактом є те, що створювались кредитні

спілки із різними завданнями. Точніше, у багатьох випадках під виглядом кредитних спілок створювались суб'єкти, які, користуючись статусом громадської організації, здійснювали свою діяльність не для організації взаємодопомоги, а для отримання певного зиску для обмеженого кола засновників. Історія повторювалась. В період “перестройки” під виглядом кооперативів відроджувався приватний та колективний бізнес, що дискредитувало саму ідею кооперації. В умовах незалежності недосконалість законодавства створила можливість для діяльності під виглядом кредитних спілок різноманітних фінансових установ: ломбардів, агентств нерухомості, трастів та інших суб'єктів, що прагнули проводити фінансово-кредитні операції і через організаційну форму кредитної спілки отримували таку можливість.

Перелічені вище недоліки законодавчого регулювання діяльності кредитних спілок викликали необхідність якнайшвидшого прийняття повноцінного закону “Про кредитні спілки”. Робота над проектом цього закону розпочалась в Національній асоціації кредитних спілок України. До робочої групи увійшли члени Правління НАКСУ, фахівці Проектів технічної допомоги Всесвітньої Ради кредитних спілок і Канадської кооперативної асоціації. Навесні 1995 року розроблений законопроект був переданий в комісію Верховної Ради з питань фінансів і банківської діяльності.

У квітні 1995 року при НАКСУ за фінансової підтримки ООН був створений Навчально-методичний центр (НМЦ) для організації навчання лідерів та працівників кредитних спілок. У вересні цього ж року НАКСУ спільно із міжнародною страховою компанією CUNA Mutual Group заснували спільну страхову компанію “Фортеця” для надання страхових послуг українським кредитним спілкам та їхнім членам. В цьому ж місяці при НАКСУ був створений сервісний центр для обслуговування кредитних спілок, якому українські кредитні спілки США передали міні-типографію “Rizo”. Кредитно-кооперативний рух в Україні відроджувався та організовувався навколо

Національної асоціації кредитних спілок та зарубіжних проектів технічної допомоги.

Реалізація ініційованих українською діаспорою короткотермінових проектів технічної допомоги відродженню кредитних спілок в Україні була визнана успішною, тому уряд США в квітні 1996 року прийняв рішення про продовження Програми технічної допомоги до вересня 1998 року, додатково виділивши на це ще майже один мільйон доларів США. Аналогічне рішення в квітні 1996 року прийняв уряд Канади, розпочавши другу фазу проекту, розраховану на 5 років, виділивши на це 3,4 мільйони канадських доларів.

Американський та канадський проекти технічної допомоги розвитку кредитних спілок в Україні мали різну орієнтацію. Американський проект орієнтувався на роботу на національному рівні - підтримка Національної асоціації, вдосконалення законодавства, створення комп'ютерної програми для кредитних спілок, технічна підтримка окремих кредитних спілок та відпрацювання на них операційних стандартів тощо. Канадська програма передбачала роботу на низовому рівні - виявлення ініціативних груп та існуючих кредитних спілок, створення 20 "модельних" та 80 "змодельованих" кредитних спілок, надання їм технічної допомоги, навчання лідерів кредитних спілок через проведення навчальних семінарів тощо.

Таким чином, в 1996 році кредитні спілки України завдяки виділеній зарубіжній технічній допомозі отримали шанс для досить швидкого розвитку. Але, на відміну від Польщі, де за два роки при міжнародній підтримці була побудована потужна кооперативна фінансово-кредитна система самопомоги населення, в Україні цього не сталося із-за ряду об'єктивних та суб'єктивних причин⁵¹. Однією з таких причин був недосконалий менеджмент обох проектів.

Результати будь-якого проекту залежать від поставленої мети та особистих якостей людей, що її реалізують. Тому, після одних проектів залишається відчутний позитивний результат. Це – "проекти розвитку". Але є й "проекти проїдання", спрямовані на "допомогу допомагаючому". Не секрет, що сьогодні

окремі проекти в Україні закінчуються нічим: гроші потрачені, а результат нульовий або близький до нього. Складається враження, що результати реалізації проекту з самого початку нікого не цікавили. Головне – процес (витрачання грошей на потреби реалізаторів проекту: фантастична заробітна плата, офісне обладнання, євроремонти, автомобілі тощо) та гарні звіти для організацій-донорів.

Сьогодні можна стверджувати, що українським кредитним спілкам дуже сильно не поталанило із зарубіжною допомогою. Кошти, виділені урядами США та Канади на підтримку руху кредитних спілок в Україні, були використані менеджерами цих проектів з надзвичайно низькою ефективністю. З самого початку між двома проектами розпочалась нездорова конкуренція за вплив на українські кредитні спілки. Згодом відбулась самоізоляція проектів від національного руху кредитних спілок і концентрація роботи лише з обмеженою групою "обраних" кредитних спілок. Це призвело до певного розколу в українському кредитно-кооперативному русі, нерівномірного розподілу та малоефективного використання наявних фінансових ресурсів, спрямування проектів на виконання "своїх" завдань, а не на вирішення проблем національного руху кредитних спілок.

Із виділеного мільйона доларів американський проект потратив сотні тисяч на розробку і впровадження комп'ютерної програми та аналітичної системи (і це при відсутності стандартів діяльності кредитних спілок!), на розробку пропозицій до законодавства, на американських консультантів та на інші потреби, які не були актуальними для українського кредитно-кооперативного руху. Коли представників групи моніторингу інформували про низьку ефективність менеджменту проекту - фахівці із США проводили перевірки, які закінчувались висновками про позитивну роботу. І лише після того, як всі кошти були витрачені американська сторона визнала помилки в управлінні проектом.

Гарною була й початкова мета канадського проекту: "За 5 років до 2001 року створити в Україні розвинуту мережу із 100 кредитних спілок, фінансово сильних та технічно добре обладнаних"⁵². Завдання було простим і зрозумілим: певну частину із виділених урядом Канади для українського кредитно-кооперативного руху 3,4 мільйонів канадських доларів необхідно було спрямувати на технічне оснащення та фінансовий розвиток українських кредитних спілок. Прості підрахунки показують: якщо б кожній кредитній спілці було надано 3000 доларів технічної допомоги на придбання обладнання і 5000 доларів фінансової допомоги на формування початкового капіталу та розширення фінансово-кредитних операцій (навіть з поверненням через 3-4 роки), то для 100 кредитних спілок України і виконання поставленого завдання необхідно було використати 800 тисяч доларів (23%) від бюджету проекту. До цього незначна сума коштів на рекламу такої акції в засобах масової інформації додала б до існуючих кредитних спілок сотні ініціативних груп, які бажали б отримати іноземну допомогу. При цьому, 500 тисяч доларів наданої спілкам фінансової допомоги могли б повернутись вже на третій-четвертий рік реалізації проекту і могли б бути спрямовані на створення на національному рівні стабілізаційного фонду для українських кредитних спілок. Такі заходи дозволили б за кілька років створити міцну, фінансово стабільну національну систему кредитних спілок. Але цього не сталося. Керівництво канадської Програми прийняло рішення технічно і фінансово не допомагати маленьким кредитним спілкам (а такими була переважна більшість українських спілок). При цьому, канадська Програма встановила такі "правила допомоги", згідно яких отримати її могли лише кілька сильних кредитних спілок, а більшу частину бюджету канадського проекту було витрачено на управління проектом (30% бюджету або 1 млн. дол. на управління проектом в Україні і понад 35% - на управління проектом в Канаді). При цьому, на обладнання і навчання українських спілок використано лише 8% бюджету проекту, а на підтримку НАКСУ – 0,2%⁵³

Але загальну ситуацію, що склалась із зарубіжною допомогою розвитку кредитних спілок в Україні не можна оцінити негативно. Навпаки, допомога ООН навчально-методичному центру НАКСУ дозволила пройти навчання та підвищення кваліфікації сотням лідерів та працівників українських кредитних спілок, видати монографію “Кредитна кооперація. Форми економічної самопомоги сільського і міського населення у світі та в Україні (теорія, методологія, практика)”. – К.: Глобус, 1998. – 330с.⁵⁴ тиражем у тисячу примірників. Завдяки кредитним спілкам української діаспори США та Канади здійснювалась фінансова підтримка діяльності НАКСУ, організовано стажування за кордоном багатьох лідерів українських спілок. Українська освітня Програма ринкових реформ, що фінансується Агентством США з міжнародного розвитку (USAID) видала брошуру про кредитні спілки⁵⁵ тиражем двісті тисяч примірників. За рахунок коштів фонду “Євразія” було видано тисячу примірників монографії “Кредитні спілки як фінансові кооперативи: міжнародний досвід та українська практика” .- К.: Наукова думка, 1997. – 240с.⁵⁶. На останньому році діяльності й канадська Програма підтримала створення при НАКСУ фонду технічної допомоги кредитним спілкам, програми "Старт" для фінансової допомоги молодим кредитним спілкам, хоч це все треба було робити ще на початку Програми п'ять років тому.

Аналіз п'ятирічної діяльності в Україні канадської Програми підтримки розвитку кредитних спілок дозволив зробити важливий висновок. Зарубіжні проекти технічної допомоги мають значні фінансові важелі впливу на розвиток окремих секторів економіки. Тому їхня діяльність може суттєво вплинути на економічний розвиток як з позитивної, так і з негативної сторони. В зв'язку з цим, українська сторона у взаємовідносинах із зарубіжними проектами технічної допомоги повинна займати активну і тверду позицію. Проекти, які не хочуть враховувати наші національні інтереси, які не зважають на реальні потреби і проблеми розвитку національної економіки, які прагнуть працювати

лише за власними, встановленими самими для себе правилами - не повинні мати можливостей здійснювати діяльність в Україні. Адже значна частина коштів кожного зарубіжного проекту й так витрачається на потреби того, хто допомагає. Країна, яка надає технічну допомогу іншим країнам, допомагає своїм громадянам, створюючи для них додаткові робочі місця. Тому, всі проекти зарубіжної технічної допомоги мають враховувати національні інтереси нашої держави, яка, в свою чергу, має моральне право вимагати цього від них.

І ще один аспект зарубіжної допомоги. Будь-який зарубіжний проект - це впровадження певної економічної моделі, яка в умовах конкретної країни не завжди може бути єдиною і найкращою. Наприклад, кредитні спілки - це північноамериканська модель міського кредитного кооперативу. Але ця модель не є єдиною. Існують й інші ефективні моделі кредитних кооперативів⁵⁷, які започатковуються на основі кредиту, отриманого членами під солідарну відповідальність; моделі, які залучають кошти не тільки від своїх членів; кредитні кооперативи, які поряд з фінансовими здійснюють й товарні операції тощо. Тому, в Україні необхідно впроваджувати різноманітні моделі кредитної кооперації, адаптуючи їх до реальних потреб нашої економіки. Цьому може значною мірою допомогти зарубіжна технічна допомога та накопичений досвід інших країн.

Однією з таких ефективних моделей кредитної кооперації окрім кредитних спілок є кооперативні банки, поняття яких сьогодні в Україні, на жаль, є майже невідомим. А без цього виду фінансових установ кредитно-банківська система будь-якої країни не може вважатись повноцінною⁵⁸.

Пропозиції автора даного дисертаційного дослідження разом з рекомендаціями зарубіжних експертів були врахованими в новій редакції закону "Про банки і банківську діяльність", яка включає статті, що стосуються діяльності кооперативних банків (ст.6,8,31). На жаль, в цьому законі існують також суттєві моменти, які можуть стати перешкодою на шляху відродження

кооперативних банків у кредитно-банківській системі України⁵⁹. Перш за все - це закладена в статті 8 норма, згідно якої “Прибутки... кооперативного банку... розподіляються між учасниками пропорційно розміру їх паю”. Це суперечить визнаним в усьому світі кооперативним принципам. По-перше, кошти, отримані кооперативним банком із своїх учасників, які одночасно є його власниками, не можна вважати прибутком у традиційному розумінні цього слова. Ці кошти мають зовсім іншу економічну природу. По-друге, сума перевищення доходів кооперативного банку над його витратами (у підприємницькій діяльності це – прибуток), має спрямовуватись на поповнення резервів банку та повернення учасникам пропорційно користуванню послугами, а не пропорційно паю. І лише обмежена частина економічного результату кооперативного банку може розподілятися на паї учасників. Це викликано тим, що учасники кооперативного банку оплачують свій пай в ньому не для того, щоб отримувати дивіденди, а для отримання можливості користуватись послугами банку.

Такими були найбільш суттєві особливості відродження кредитної кооперації в Україні в період 1993-2001 рр. Працюючи протягом восьми (!) років на основі примітивного тимчасового Положення, українським кредитним спілкам вдалось вижити і організуватись. При підтримці зарубіжних проектів вони створили систему Національної асоціації, в межах якої впроваджено організаційні та фінансові механізми саморегулювання, стандарти діяльності, що базуються на теоретичних та методологічних розробках автора, відображених в цьому дисертаційному дослідженні, науково-практичному посібнику “Фінанси кредитних спілок України: положення та процедури”⁶⁰ та інших роботах. А прийнятий нарешті 20 грудня 2001 року закон України “Про кредитні спілки” створив умови для подальшого довгострокового розвитку цих організацій фінансової самопомоги населення у фінансово-кредитній системі України.

4.3. Специфіка фінансового механізму та менеджменту українських кредитних спілок.

Як було відзначено у попередньому параграфі діяльність кредитних спілок в Україні з 1993 року здійснюється на основі тимчасового Положення про кредитні спілки та Типового статуту. Ці нормативні документи лише в загальних рисах визначають фінансовий механізм діяльності кредитних спілок, який на перший погляд виглядає досить простим і згідно тимчасового Положення зводиться до залучення особистих заощаджень членів для взаємного кредитування⁶¹ за рахунок сформованого із вступних та членських внесків позикового фонду.

Але у кредитних спілок виникли серйозні ускладнення, пов'язані із практичною реалізацією цього механізму. Насамперед, це невизначеність понять “членські внески” та “позиковий фонд” (розмір якого має затверджуватись загальними зборами (?!!)). Поняття “членських внесків” та невизначеність їх статусу надали кредитній спілці ознак громадської організації, але нівелювали фінансовий механізм її діяльності. Згідно статті 21 закону України “Про об'єднання громадян”, об'єднання “...набуває права власності ...на кошти та інше майно, передане... членами..., набуте від вступних та членських внесків...”. А стаття 12.2 Типового статуту кредитної спілки закріплює норму, згідно якої “членський внесок ...належить члену спілки на правах власності. Кількість сплачених членських внесків визначає частку члена в майні кредитної спілки та його особисту фінансову відповідальність за боргами спілки”. У тимчасовому Положенні про кредитні спілки особливості членських внесків також відображені недостатньо (табл. 4.4)

В зв'язку з цим, встановлення режиму членських внесків, розмежування об'єктів права власності членів та спілки стало важливою методологічною проблемою кредитних спілок, тим більше, що згідно статті 3 Типового статуту

члени спілки мають нести особисту фінансову відповідальність за її зобов'язаннями у межах своїх членських внесків⁶².

Таблиця 4.4

Режими членських внесків згідно основних нормативних документів*

Пункт	ОЗНАКИ	ФОРМУЛЮВАННЯ
п.2	Мета кредитної спілки	Фінансових та соціальний захист своїх членів
	Засіб досягнення мети	...залучення особистих заощаджень членів..
	Форма реалізації мети	Взаємне кредитування членів
п.8	Статут спілки повинен	Містити...Розміри та порядок сплати вступних та членських внесків...
П.11	Спілка згідно статуту:	Приймає внески від членів спілки...
		Розподіляє доходи на вклади пропорційно внесеним коштам...
П.13	Майно спілки	Складається із вступних та членських внесків...
П.16	Позиковий фонд спілки	Утворюється за рахунок вступних та членських внесків...
П.17	Вклад члена спілки	Це вступний та членські внески.
		Становить частку члена в майні спілки.
Ст.21 ЗОГ.	Об'єднання громадян	Набуває права власності ...на кошти та інше майно, передане... членами..., набуто від вступних та членських внесків...
Ст. 12. 2 ТС	Членський внесок складає__% мінімальної зарплати	...належить члену КС на правах власності. К-ть сплачених членських внесків визначає частку члена в майні КС та його особисту фінансову відповідальність за боргами спілки

* - пункти тимчасового Положення, стаття закону «Про об'єднання громадян» (ЗОГ), стаття Типового статуту (ТС)

Вирішення цієї методологічної проблеми було вперше здійснено автором даного дисертаційного дослідження і опубліковано в 1996 році в роботі “Фінанси кредитних спілок України: положення та процедури”⁶³. Було виділено наступні режими (характеристики) внесків, які, в залежності від критерію, могли бути:

- обов'язковими чи необов'язковими;
- разовими, періодичними чи довільними;
- повертатись по першій вимозі, через певний час або не повертатись взагалі;

- встановленого чи довільного розміру;
- терміновими чи безтерміновими;
- цільовими чи не цільовими;
- з гарантованим доходом чи без гарантованого доходу;
- з твердими чи змінними умовами;
- ощадними чи розрахунковими;
- з обліком в національній валюті чи умовних одиницях;
- готівковими чи безготівковими.

Обов’язкові внески – повинні бути внесені членами спілки в обов’язковому порядку на підставі рішення органів управління;

Необов’язкові внески - вносяться за бажанням члена кредитної спілки;

Періодичні внески - фіксованої величини, які вносяться через певні рівні проміжки часу (щомісяця, щокварталу, щороку);

Разові внески - вносяться один раз при певних умовах;

Довільні внески - вносяться у будь-який час при будь-яких умовах до досягнення певної величини протягом певного терміну;

Внески, що повертаються по першій вимозі - це внески, які повинні бути повернуті члену спілки зразу після його вимоги;

Внески, які повертаються через певний час - це внески, які повертаються спілкою через певний період часу (через декілька днів або по закінченню певного терміну) з моменту вимоги члена про повернення внесків;

Внески, які не повертаються - це внески, які не повертаються члену ні за яких умов (вони переходять у власність спілки);

Внески фіксованої величини - мають фіксований розмір (мінімальний, частковий або максимальний);

Внески довільної величини - можуть вноситись у будь-якій сумі;

Термінові внески - вносяться на певний, наперед визначений термін;

Безтермінові внески - вносяться не невизначений термін;

Цільові внески - вносяться з певною метою на певну особисту або колективну ціль;

Внески з гарантованим доходом - це внески, по яким спілка бере на себе зобов'язання виплатити певний (фіксований або нефіксований) дохід;

Внески без гарантованого доходу - це внески, по яким спілка не бере на себе зобов'язань перед членом щодо виплати фіксованої суми доходу;

Внески з твердими умовами - не допускають зміни умов протягом певного періоду часу або до настання певних обставин;

Внески із змінними умовами - це внески, умови по яких можуть бути змінені членом або спілкою (в односторонньому порядку або за погодженням з іншою стороною);

Ощадні внески - це внески з метою накопичення заощаджень;

Розрахункові внески - це внески для здійснення розрахунків;

Внески з обліком лише в національній валюті - це внески, облік яких ведеться тільки в національній валюті України;

Внески з додатковим обліком в умовних показниках - це внески, по яких додатково ведеться облік (в тому числі й нарахованих відсотків) в еквівалентних одиницях відповідно до курсу твердих валют;

В зв'язку з тим, що питання членських внесків не були достатньо врегульовані нормативними документами, кредитні спілки України мали відносну самостійність у виборі форм залучення заощаджень своїх членів для організації взаємного кредитування і встановлення режимів членських внесків. Ця можливість була використана окремими спілками. Так, наприклад, на основі наукових розробок автора цього дисертаційного дослідження, кредитна спілка "Каса взаємодопомоги" (м. Полтава) першою серед кредитних спілок України змогла запровадити поняття "пай" та "пайові внески" в практику своєї діяльності. В статуті спілки, розробленому на початку 1994 року на основі Типового статуту і погодженому з НБУ, зроблено суттєве уточнення, згідно якого "членський внесок – це особисті заощадження члена,

які належать йому на правах особистої власності і передаються спілці в користування. Членський внесок складається з паїв, внесених членом. Один пай становить 50% мінімальної заробітної плати...”⁶⁴. Крім цього, іншою нормою, згідно якої “питання, не врегульовані Статутом, регулюються ...внутрішніми документами спілки” закладалась можливість розробити та затвердити рішенням правління спілки внутрішній нормативний документ **“Положення про внески та рахунки членів спілки”**, в якому знайшли відображення види, умови, порядок внесення та повернення внесків, нарахування відсотків, облік внесків та операцій з ними. При цьому був застосований наступний методологічний підхід.

Кошти кредитної спілки чітко розмежовуються на дві великі групи: власні та залучені. Власні кошти спілки складаються з двох частин - неперсоніфікованої та персоніфікованої. Неперсоніфікована частина формується за рахунок вступних внесків членів спілки, частини доходу, отриманого від діяльності, пожертвувань фізичних чи юридичних осіб. Ці кошти є власністю спілки як юридичної особи та належать всім членам на правах спільної недольової власності. У балансі спілки вони відображаються у вигляді резервного та інших цільових фондів. Персоніфікована частина коштів спілки формується за рахунок членських внесків (паїв), які передаються у власність спілки і складають спільну дольову власність. У балансі кредитної спілки обов’язкові та додаткові паї членів відображаються у вигляді пайового фонду спілки.

Залучені кошти спілки формуються за рахунок самих різноманітних видів членських внесків, вкладених членами спілки на договірних умовах, позик інших кредитних спілок чи банківських установ. Ці кошти не є власністю кредитної спілки і залучаються нею для забезпечення діяльності при недостатності власних коштів. Кошти додаткових членських внесків належать членам на правах власності і передаються кредитній спілці у тимчасове користування на певних умовах. Тому члени спілки не повинні

відповідати цими коштами по зобов'язаннях спілки, як це було передбачено тимчасовим Положенням. В зв'язку з цим, членські внески (а точніше - внески /вклади/ членів кредитної спілки) можна визначити як кошти чи майно, що на певних умовах передаються членами кредитній спілці у власність або користування для забезпечення її діяльності і формування позикового та інших фондів кредитної спілки.

Членські внески можна поділити на обов'язкові та необов'язкові і класифікувати наступним чином. **Обов'язкові членські внески** - це внески, які за рішенням загальних зборів або правління, зобов'язані внести (вносити) всі члени кредитної спілки. Їх розмір та порядок внесення визначають відповідні органи управління спілки. До обов'язкових внесків належать:

вступний внесок - вноситься одноразово під час вступу до кредитної спілки в розмірі, визначеному статутом або правлінням кредитної спілки. В окремих випадках за заявою члена вступний внесок може вноситись частками до досягнення встановленої величини. Вступний внесок є незворотнім обов'язковим внеском члена до кредитної спілки. Він переходить у власність спілки і повністю або частково (в процентному відношенні) спрямовується в резервний та інші фонди спілки. При виході із спілки цей внесок не повертається. Відсотки на вступні внески не нараховуються.

обов'язковий пайовий внесок - вноситься одноразово при вступі або частками (протягом певного періоду чи щомісячними внесками) до досягнення встановленої величини. Внесення цього внеску є умовою членства у кредитній спілці. Розмір обов'язкового пайового внеску визначається статутом або рішенням правління спілки. Цей членський внесок переходить у власність спілки (у пайовий фонд), але персоніфікуючись, належить членові, визначаючи його частку в пайовому фонді. Відсотки на внески пайового типу наперед не оголошуються, а нараховуються виходячи із фактичних показників роботи кредитної спілки за певний період. Повернення обов'язкового пайового внеску здійснюється лише при виході члена із кредитної спілки.

обов'язкові цільові внески - вносяться за рішенням загальних зборів чи правління спілки, переходять у власність спілки і використовуються для формування окремих цільових фондів. При виході із спілки можуть повертатись або не повертатись.

Необов'язкові членські внески - це внески, які вносяться членами кредитної спілки за власною ініціативою, на власний розсуд, під певні умови. До необов'язкових членських внесків належать:

додаткові пайові внески - вносяться за бажанням члена спілки з метою отримання доходу і, як правило, є кратними обов'язковому паю. Разом з обов'язковим пайовим внеском визначають частку члена у пайовому фонді. Ці внески переходять у власність спілки, але персоніфікуючись, належать членові у вигляді його частки в пайовому фонді. Повертаються за вимогою члена спілки в терміни, визначені спілкою. Величина доходів на додаткові пайові внески наперед не оголошується і залежить від результатів роботи спілки.

ощадні безтермінові внески - це кошти, які належать члену і передаються спілці в користування на певних умовах під певний фіксований процент на невизначений термін. Вони вносяться членом з метою зберігання та накопичення заощаджень і мають бути повернуті за першою вимогою. На ці внески нараховується наперед оголошений відсоток. На прийняття таких внесків окрема угода, як правило, не складається, а факт надходження та повернення грошей фіксується у членській книжці. Ці внески є аналогом вкладу до запитання Ощадбанку.

ощадні термінові внески (депозитні) - це кошти, які належать члену і передаються спілці в користування на певних умовах під певний фіксований відсоток на визначений термін. Термінові членські внески можуть бути різних видів та мати різні умови: нарахування відсотків може здійснюватись місячно чи квартално, відсотки можуть бути простими чи складними, з можливістю докладання коштів на відкритий терміновий рахунок чи без такої можливості тощо. Всі ці умови фіксуються в угоді про термінові членські внески, яка

укладається між членом та кредитною спілкою. Внески цього виду повертаються членам спілки по закінченні терміну, на який вони були покладені.

ощадні цільові внески - це кошти, які належать члену спілки і які з метою накопичення на певні цілі (навчання, відпочинок, пенсійний вік, весілля та ін.) передаються спілці в користування на певних умовах під певний фіксований або не фіксований процент на визначений або невизначений термін. В залежності від виду накопичувального внеску членам спілки відкриваються спеціальні особові рахунки. До найпоширеніших з них відносяться:

дитячі рахунки, які відкривається батьками, що є членами спілки на своїх дітей з метою накопичення коштів до настання їх повноліття. Кредитна спілка може встановлювати мінімальну суму початкового внеску для відкриття рахунку, розмір та періодичність додаткових накопичувальних внесків. Повернення внесків із такого рахунку здійснюється, як правило, при настанні періоду повноліття дитини.

медичні рахунки, які відкривається з метою накопичення коштів на випадок хвороби. Кредитна спілка може встановлювати мінімальну суму початкового внеску для відкриття рахунку, розмір та періодичність додаткових накопичувальних внесків. Із коштів рахунку за заявою члена при його хворобі може бути оплачено придбання ліків, оплата послуг лікаря та ін.

освітні рахунки, які відкриваються членами спілки або батьками, що є членами спілки на своїх дітей з метою накопичення коштів на здобуття освіти. Кредитна спілка може встановлювати мінімальну суму початкового внеску для відкриття рахунку, розмір та періодичність додаткових накопичувальних внесків.

пенсійні рахунки (рахунки самозабезпечення в похилому віці), які відкриваються членами спілки з метою накопичення коштів на старість. На внески на пенсійні рахунки нараховуються відсотки як на довготермінові

внески депозитного типу. Відсотки нараховуються, як правило, один раз в рік та приєднуються до суми вкладу. Повернення внесків здійснюється при настанні пенсійного віку шляхом періодичних виплат в розмірі, встановленому власником рахунку.

святкові рахунки можуть відкриватись для накопичення коштів на певні святкові події (весілля, день народження тощо)

неощадні цільові внески (розрахункові) - це кошти, які належать члену спілки і передаються спілці для здійснення розрахунків від його імені. При цьому, слід відзначити, що у тимчасовому Положенні про кредитні спілки можливість здійснення кредитними спілками розрахункових операцій за своїх членів прямо не передбачена. Але така послуга може надаватись на підставі можливості “виступати поручителем виконання членами спілки зобов’язань перед третіми особами” (п.11 Тимчасового Положення) та норми Цивільного кодексу України, згідно якої будь-яка особа може видати іншій особі доручення на розпорядження своїм майном. Ці норми дають можливість проведення операцій з рахунками членів на підставі доручення, виданого власником рахунку кредитній спілці (наприклад, на щомісячну оплату комунальних послуг, зарахування на особистий рахунок заробітної плати тощо). Розрахункові операції можуть також здійснюватись при наданні позики члену спілки на придбання певних товарів у безготівковому порядку.

Наведений вище методологічний підхід стосовно членських внесків був апробований з 1994 року в кредитній спілці “Каса взаємодопомоги” (м.Полтава) та обговорений на науково-практичному семінарі, що проводився в жовтні 1996 року Національною асоціацією кредитних спілок спільно з Канадською Програмою розвитку кредитних спілок в Україні. Він був схвалений багатьма кредитними спілками, рекомендований до впровадження в практику діяльності кредитних спілок – членів НАКСУ та включений до проекту закону “Про кредитні спілки”.

Особливості окремих видів та природа членських внесків наведена в табл.

4.5.

Таблиця 4.5

Природа внесків членів кредитних спілок України

Вид Внеску	Обов'яз-Ковість	Зворот-ність	Дохід-ність	Економічна природа		Власність	
				фонди КС	Залуч. кошти	Члена	спілки
Вступний Внесок							
Обов'язковий пайовий внесок							
Додатковий пайовий внесок							
Ощадні внески Різних видів							
Інші Можливі Види Внесків	Обов'язк. Цільовий						
		Зворотня. допомога					
				благодійний			

В залежності від видів внесків членам спілки відкриваються **особові рахунки** - специфічні картки (форми) аналітичного обліку, на яких відображаються вид, стан, умови та рух внесків члена кредитної спілки, а також нараховані на внески відсотки. Крім цього, факт внесення цих внесків фіксується в окремій угоді про внески та/або членській книжці.

В залежності від того, хто може користуватись відкритим рахунком, рахунки поділяються на: **індивідуальні**, власниками яких є окремі члени кредитної спілки та **спільні**, в яких було декілька співвласників. В залежності від умов користування рахунки поділяються на: **безумовні**, для користування якими не ставились певні вимоги особою, яка відкрила цей рахунок та **умовні**, в яких людина, що відкрила рахунок ставить певні умови щодо користування ним.

Таким чином, схематично фінансовий механізм діяльності кредитної спілки може мати наступний вигляд⁶⁵ (рис. 4.5)

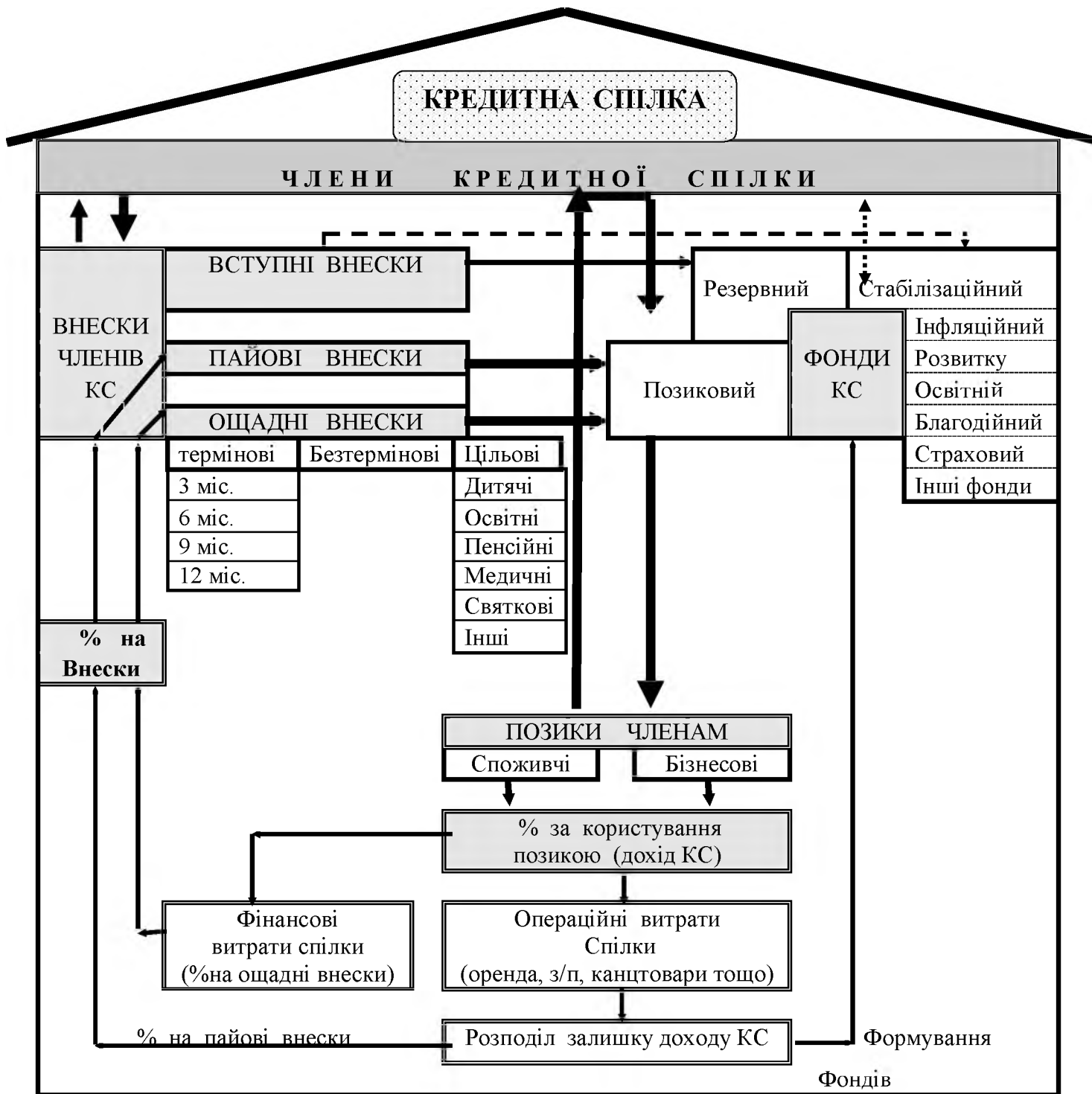

Рис. 4.5 Фінансовий механізм діяльності кредитних спілок України⁶⁶.

Як видно із схеми, кошти, залучені кредитною спілкою у вигляді членських внесків спрямовуються на надання позик членам спілки. Це є головним призначенням та основним видом діяльності кредитних спілок. Але

недосконалість нормативно-правової бази, створила суттєві перешкоди в провадженні ефективної позикової діяльності кредитних спілок України.

Тимчасове Положення про кредитні спілки, яке відіграло надзвичайно важливе значення для відродження кредитних спілок в Україні, містило в собі й значні “підводні камені” щодо організації спілками їх позикової діяльності. Перш за все це стосується одночасного вживання та фактичного ототожнення в Положенні термінів “позика” та “кредит”. Згідно Цивільного кодексу України ці терміни відрізняються один від одного, а закон “Про банки і банківську діяльність” надає право видавати кредити лише банківським установам. А так як відсотки – це є плата за кредит, на початковому етапі відродження спілок часто виникало питання правомірності отримання відсотків кредитними спілками.

Крім цього, нелогічними були вимоги Тимчасового положення щодо визначення в статуті кредитної спілки “...порядку і умов надання кредитів членам спілки...”(п.8), “порядку розгляду заяви, надання позики, а також порядку та умов повернення позики...” (п.18). Очевидно, що передбачити в статуті спілки всі умови позикової діяльності не тільки неможливо, а й недоцільно, бо вони можуть часто змінюватись під впливом багатьох факторів. Викликає подив і пункт, згідно якого, “позика у частині, яка перевищує грошовий внесок члена спілки, надається під заставу майна або майнових прав у встановленому порядку” (п.18). При дотриманні цього положення, всі кредитні спілки змушені були б всі свої позики видавати під заставу, механізм реалізації якої в Україні складний та недосконалий. Члени спілки, які мають необхідну суму грошових заощаджень у спілці, не братимуть позики, а будуть вимагати повернення своїх вкладів. Не витримує критики і п.16 Тимчасового положення, згідно якого “Розмір позикового фонду затверджується загальними зборами членів спілки”. Позиковий фонд спілки це умовне поняття. Він залежить від внесків, постійно змінюється і не може бути фіксованою

величиною, тому не може затверджуватись загальними зборами, які, до того ж відбуваються один раз на рік.

Недоліки Тимчасового положення щодо позикової діяльності кредитних спілок були частково виправлені Національним банком у Типовому статуті кредитної спілки. В п.5.1.Типового статуту, встановлення відсотків на позики, а також максимальної суми, яку можна позичати одному члену під заставу або без неї - віднесено до компетенції правління кредитної спілки. Крім цього, п.17.1. Типового статуту передбачає, що позики надаються на умовах та на термін, визначений кредитним комітетом, а п.17.6. встановлює, що обов'язково під заставу майна або майнових прав видається позика, яка перевищує певну кількість мінімальних заробітних плат (скільки - встановлюється кредитною спілкою самостійно).

В листі Національного банку України своїм обласним управлінням “Про погодження статуту кредитних спілок з питань кредитування і розрахунків та надання позик кредитними спілками”⁶⁷ містяться певні обмеження щодо позикової діяльності кредитних спілок, яких немає в Тимчасовому Положенні. Зокрема, вводиться норма, згідно якої кредитна спілка не може надати одному члену позику, розмір якої перевищує 10% позикового фонду. В зв'язку з цим, кредитна спілка може потрапити у скрутне становище, при якому є і гроші, і потенційний позичальник, що може забезпечити позику заставою, але спілка не може надати йому необхідної суми. А в цей самий час, інші члени або не потребують позичок, або не можуть надати необхідного забезпечення. Це обмеження може призвести до неефективного використання коштів кредитної спілки та виникнення проблем в її діяльності. Слід відзначити, що аналогічна норма існує в багатьох країнах, але там і члени можуть різноманітними способами забезпечити позики, і кредитні спілки мають більше можливостей щодо інвестування тимчасово вільних коштів. Наведене обмеження можна обґрунтувати міжнародним досвідом, як таке, що зменшує ризик діяльності кредитної, але в Україні введення такої норми доцільно було б віднести до

компетенції правління та кредитного комітету спілки, які вибираються членами і відповідають перед ними за діяльність спілки.

Тимчасове положення про кредитні спілки в Україні (п.11) надає кредитним спілкам право “надавати позики іншим кредитним спілкам та асоціаціям кредитних спілок”, що дозволяє їм регулювати обігові кошти, підтримувати рівень ліквідності та дохідності й одночасно допомагати одна одній. Однак, незрозуміло чому Національний банк України у своєму листі від 17.03.94 спробував обмежити це право, даючи уточнення використання цих коштів “... на потреби їх розвитку (придбання обчислювальної техніки, обладнання та майна)”. Незрозуміла, також, логіка пункту, згідно якого “загальна сума наданих спілкою позичок членам, іншим кредитним спілкам, асоціаціям кредитних спілок не може перевищувати створеного позикового фонду кредитної спілки”, який згідно ст.14 Типового Статуту “формується із коштів кредитної спілки”.

З метою створення умов для нормального функціонування кредитних спілок, автором даного дисертаційного дослідження в 1995-1996р.р. були розроблені методологічні підходи щодо організації позикової діяльності українських кредитних спілок⁶⁸, які пізніше лягли в основу позикової політики, рекомендованої Національною асоціацією кредитних спілок України для використання в практичній роботі спілок. Практична реалізація цих методологічних підходів стала можливою завдяки п.п.8 та 18 Тимчасового положення, в яких відповідно сказано, що “в статуті кредитної спілки можуть передбачатися інші положення, які стосуються діяльності кредитної спілки” та “Статут може передбачати й інші положення стосовно надання позик кредитною спілкою”. На основі цього, до статутів кредитних спілок з’явилась можливість внести норми, які необхідні кредитній спілці для нормальної роботи, не суперечать законодавству України та не передбачені Типовим статутом кредитної спілки. Однією із таких норм є надання права правлінню кредитної спілки самостійно розробляти та змінювати кредитну політику

спілки, затверджувати внутрішні документи, які стосуються позикової діяльності. Наявність у кредитної спілки такого права підтверджується й окремими положеннями Типового статуту, стаття 6 якого вказує, що кредитний комітет спілки “відповідає за реалізацію **кредитної політики, визначеної Правлінням...**” (виділено мною - В.Г.), а стаття 17 - “Кредитна спілка надає позики тільки своїм членам **на умовах і на термін, визначений кредитним комітетом** (виділено мною - В.Г.)”.

Таким чином, спілка має законне право розробити Положення про позики, яке може стати тим внутрішнім нормативним документом кредитної спілки, в якому знайдуть відображення всі важливі аспекти позикової діяльності: загальні положення щодо позикової діяльності кредитної спілки; типи та види позичок, що надаються кредитною спілкою; умови позичок (термін, забезпечення, відсотки та ін.); умови надання та сплати позики та відсотків; відповідальність за невиконання умов кредитної угоди; зразки форм документів, які застосовуються при оформленні позичок та порядок їх заповнення, процедура роботи з простроченими позиками тощо. Найбільш суттєві аспекти позик наведені на рис.4.6.

П О З И К И					
Види Позик	Термін	Забезпечення	Порядок сплати позики	Порядок Сплати відсотків	Особливі Умови
<u>Споживчі</u> <u>Бізнесові</u> <u>Селянські</u> <u>Житлові</u> <u>Кредитна</u> <u>Лінія</u> <u>Благодійні</u>	Коротко-строкові	Запорукою	Щомісяця рівн. част.	Щомісяця	Готівкові, Безготівкові
	Середньо-строкові	Заставою	В кінці терміну	Утриманням Наперед	Із змін. та незмінними умовами кредитної угоди
	Довго-строкові	Власними заощадж. (внесками)	Починаючи з певного періоду	Починаючи з певного періоду	В еквівалент. одиницях
		Страховим Полісом		В кінці терміну	Інші умови
		Підписом (незабезп.)			
		Комбінов. Способом			

Рис.4.6 Головні умови позик кредитних спілок України

В найбільш загальному вигляді особливості позикової діяльності українських кредитних спілок можна охарактеризувати наступним чином. Позики надаються тільки фізичним особам, що є членами спілки і поділяються на кілька видів, кожен з яких має свої специфічні особливості.

Споживчі позики надаються на певні споживчі потреби члена кредитної спілки. Практика показує, що на цей вид позик в Україні існує стійкий та поступово зростаючий попит. В позиковому портфелі більшості українських кредитних спілок цей вид позик займає 70-90% їх загальної кількості. Люди, які користуються такими позиками, як правило, мають невисокий рівень місячного доходу. Основним джерелом погашення таких позичок є заробітна плата. В зв'язку з цим, окремі кредитні спілки обмежують розмір позики так, щоб сума місячної сплати частини позики та відсотків по ній не перевищувала 50% місячного доходу сім'ї позичальника. Крім цього, практика показує, що із сплатою таких позик нерідко виникають проблеми, пов'язані із нерегулярними виплатами заробітної плати. Тому кредитна спілка дбає про те, щоб члени не потрапили у скрутне фінансове становище, пов'язане із виплатою позики. Споживчі позики мають відносно невеликий розмір, тому із збільшенням кількості таких позичок - зменшується величина ризику втрати коштів в зв'язку із їх неповерненням. Крім цього, споживчі позики беруться на порівняно короткий термін, тому їх видача сприяє зменшенню процентного та інфляційного ризику для кредитної спілки. Слід звернути увагу, що оформлення дрібних споживчих позичок є досить коштовним для кредитної спілки по відношенню до отримуваних від них доходів. Але кредитні спілки надають такі позики у зв'язку із специфікою своєї соціально-економічної природи.

Бізнесові позики - надаються членам спілки для ведення дрібного бізнесу. В позиковому портфелі українських кредитних спілок цей вид позик займає 10-30% кількості та до 50% суми наданих коштів, а для окремих спілок цей вид позик є домінуючим.

В залежності від форми організації бізнесу ці позики мають кілька різновидів: позики для бізнесу без створення юридичної особи /бізнес на основі патенту або разових ліцензій/; позики для бізнесу на основі приватного підприємства члена спілки; позики для бізнесу на основі партнерства /товариства/, в якому член спілки виступає в якості співвласника.

Слід підкреслити, що даний вид позики вказує на цільове використання коштів та надається не юридичній, а фізичній особі - члену кредитної спілки. Бізнесові позики є більш ризикованими для кредитної спілки, бо вони мають порівняно великий розмір та видаються на ведення підприємницької діяльності, яка за своєю природою є ризиковою. Тому рішення про надання таких позичок приймається на основі аналізу наданого позичальником бізнес-плану.

Сільськогосподарські позики - є різновидом бізнесових позик і надаються членам спілки на ведення приватного сільськогосподарського виробництва. Специфікою цих позик є виробниче призначення та довший термін, пов'язаний із сезонністю, в зв'язку з чим можливість сплати за такими позиками настає переважно після збору врожаю.

Житлові позики - є різновидом споживчих позик і надаються членам спілки на вирішення житлових проблем. Специфікою цих позик є порівняно великий розмір та довгостроковий характер. В зв'язку з цим, вони потребують надійного забезпечення. В більшості країн світу цей вид позичок забезпечується заставою придбаного житла. В умовах України з такими позиками виникає багато проблем, пов'язаних з непрогнозованістю економічної ситуації, відсутністю точної оцінки реальної ринкової вартості житла, недосконалістю цивільного, цивільно-процесуального законодавства та законодавства про заставу тощо.

Студентські позики — є різновидом споживчих позик і надаються членам кредитної спілки для оплати власної освіти чи освіти дітей. На такі позики, як правило, встановлюється трохи нижчий, ніж на інші споживчі

позики, відсоток. Рішення про надання позики приймається на основі письмового підтвердження навчального закладу про зарахування абітурієнта до складу студентів.

Благодійні позики - це різновид споживчих позик, за які кредитна спілка не бере відсотки. Такі позики, як правило, надаються із спеціально сформованого для цього фонду. Правління кредитної спілки встановлює випадки та порядок надання цього виду позик та граничні терміни їх погашення. Благодійні позики, як правило надаються членам спілки у випадках втрати близьких родичів, настання різних надзвичайних ситуацій (пожежа, обкрадання житла, затоплення тощо) та в інших критичних для члена спілки випадках. Стосовно цього виду позик, із членом спілки, як правило, не обговорюються інші умови, крім можливості та орієнтовного графіку повернення.

Кредитна лінія – це особливий різновид споживчих чи бізнесових позик, який характеризується можливістю отримання коштів в межах встановленої суми чи терміну. Кредитна лінія може бути у вигляді “револьверного кредиту”, при якому наступна позика автоматично надається при відсутності заборгованості за попередньою позикою, або “відкритого кредиту” – надання наступної частини позики при виконанні умов використання отриманих раніше траншів.

Терміни, на який видаються позики кредитними спілками України, як правило не перевищують одного року. Це викликано порівняно високими процентними ставками для позичальників та низьким рівнем прогнозованості макроекономічних показників для кредитної спілки.

В позиковій діяльності українських кредитних спілок застосовуються різні види забезпечення. Найбільш поширеними з них є запорука та застава. Запорука частіше вживається для споживчих, селянських та студентських позик, а застава – для бізнесових та житлових. Але надаються й незабезпечені (бланкові) позички, максимальний розмір яких встановлюється правлінням

кредитної спілки. Окремі кредитні спілки встановлюють також величину можливого ризику (у відсотках до резервного фонду) в межах якої можуть видаватись незабезпечені позики. В деяких кредитних спілках існує практика “замороження” коштів, на особовому рахунку члена спілки, який отримав позику.

Позики, забезпечені заставою привабливі для кредитної спілки у зв'язку із мінімізацією ризику неповернення, але вони супроводжуються певними проблемами, більшість з яких пов'язано з недосконалістю чинного українського законодавства. Основні з цих проблем: необхідність отримання нотаріально засвідченої згоди всіх членів сім'ї позичальника на заставу предметів, які перебувають у спільній власності; порівняно висока плата за нотаріальне посвідчення договору застави; експертна оцінка вартості предметів застави; страхування предметів застави; зберігання предметів застави; звернення стягнення та процес реалізації предметів застави тощо. Звернення стягнення на заставлене майно здійснюється лише за рішенням суду. Недосконале українське законодавство, навіть при позитивному рішенні суду стосовно заставленого, але не переданого кредитній спілці майна, не гарантує отримання його в натурі для реалізації та повернення коштів. Тому, багато кредитних спілок працюють з найбільш привабливою формою застави - закладом, при якому предметом застави є майно, що передається кредитній спілці на зберігання до виконання членом спілки взятих за кредитною угодою зобов'язань. Як показує досвід, найбільш розповсюдженими предметами застави є нерухоме майно та автотранспорт, а закладу - складна побутова техніка та ювелірні вироби.

Іншим видом забезпечення, яке досить часто застосовують кредитні спілки України, є запорука. Такі позики надаються, як правило, після того, як потенційний позичальник надасть кредитній спілці нотаріально посвідчений (а для юридичних осіб - скріплений печаткою) договір запоруки, згідно якого третя особа (поручитель) у випадку невиконання та(або) несвоєчасного

виконання членом спілки умов кредитної угоди по першій вимозі кредитної спілки зобов'язується сплатити позику та виконати інші зобов'язання позичальника по позиції. Поручителів може бути декілька. Поручитель несе солідарну відповідальність разом з позичальником (на відміну від гаранта, який по гарантійному листу (договору гарантії) несе субсидіарну з позичальником відповідальність, і кредитна спілка має право вимагати з гаранта сплату позики, лише в тому випадку, коли докаже в суді неможливість стягнення коштів з позичальника). В деяких кредитних спілках України виникали проблеми, пов'язані із неврахуванням різних юридичних наслідків, які виникають із договору за поруки та договору гарантії. Крім цього, працюючи із позиками під за поруку, окремі кредитні спілки понесли збитки, бо залишили поза увагою той факт, що згідно чинного українського законодавства за порука припиняється, коли кредитна спілка протягом трьох місяців з моменту настання терміну сплати позики не пред'явила позов до поручителя.

Слід відзначити, що співвідношення між часткою забезпечених і незабезпечених позичок в різних кредитних спілках України дуже відрізняється. Одні кредитні спілки видають позики лише під заставу, інші - лише під підпис, треті - застосовують договір за поруки, четверті - видають позики під різні види забезпечення, а також не забезпечені позики. Все це визначається кредитною політикою правління та специфікою кредитної спілки.

Сплата позичок в кредитних спілках здійснюється, як правило, рівними частками щомісяця або починаючи з певного періоду чи одноразово в кінці терміну позики. Сплата позики рівними щомісячними частками застосовується переважно для середньо- та довготермінових позичок. Така форма сплати є найбільш розповсюдженою та вигідною для кредитної спілки, бо дає можливість зменшити коливання наявних коштів, планувати їх повернення та подальше використання. Сплата позики починаючи з певного періоду застосовується для селянських позик і викликана сезонним характером

сільськогосподарського виробництва. Сплата в кінці терміну застосовується переважно для короткострокових позичок. Використання такого механізму сплати для середньо- та довгострокових позичок є недоцільним в зв'язку із збільшенням ризиків зміни економічної ситуації, інфляції тощо.

Повернення позики до настання терміну сплати є можливою при умові, якщо інше не передбачено Положенням про позики та/або кредитною угодою. Сплата позики до настання строку є вигідною для кредитної спілки тоді, коли відчувається недостатність обігових коштів при великому попиті на позики. Окремі кредитні спілки стимулюють дострокове повернення позик шляхом включення до кредитної угоди понижуючого коефіцієнту на відсотки за дострокове повернення позики⁶⁹. У випадках, коли у кредитної спілки достатньо коштів для видачі позичок та попит на них незначний - кредитній спілці не вигідне дострокове повернення виданих позичок, яке заважає кредитній спілці планувати рух коштів і збалансовувати структуру активів та пасивів. Тому окремі кредитні спілки в кредитних угодах передбачають неможливість дострокового повернення позики або певні фінансові санкції. Фінансові санкції застосовуються й при несвоєчасній сплаті позики та відсотків при закладанні можливості їх стягнення кредитною спілкою із коштів, що знаходяться на особовому рахунку позичальника. Такий підхід дозволяє спілці підняти рівень платіжної дисципліни позичальників.

Сплата відсотків по позичці може відбуватись частками, утриманням наперед та сплатою в кінці терміну позики. Сплата відсотків частками (як правило, щомісяця) є найбільш розповсюдженою формою для середньо- та довготермінових позичок. Така форма сплати відсотків вигідна кредитній спілці, бо забезпечує рівномірне надходження операційного доходу, що дає можливість планування та його рівномірного розподілу. Сплата відсотків частками може здійснюватись при будь-якому способі сплати позики і може співпадати або не співпадати із сплатою позики (наприклад, позику можна

сплатити за чотири рази, а проценти за два чи шість). Практику утримання відсотків наперед кредитні спілки України запозичили в Ощадного банку, який утримує відсотки в момент надання позики. При цьому позичальнику залишається сплачувати лише суму позики, і не думати про сплату відсотків. Слід відзначити, що така форма сплати відсотків вигідна й кредитним спілкам, особливо при недостатньому для виконання поточних зобов'язань надходженні коштів та незначному попиті на позики. Сплата відсотків в кінці терміну здійснюється в момент погашення позики за весь період користування нею. Така форма сплати відсотків застосовується переважно для короткострокових позичок і окремі кредитні спілки за неї встановлюють підвищені процентні ставки.

Українські кредитні спілки надають своїм членам позики у двох основних формах - готівковій та безготівковій. Готівкова форма є найбільш розповсюдженою. Вона застосовується, як правило, при невеликих сумах позики, особливо коли банк, в якому має розрахунковий рахунок кредитна спілка, не бере плати за касове обслуговування. Безготівкова форма - це надання позики шляхом перерахування суми коштів через розрахунковий рахунок спілки на вказаний позичальником рахунок. Така форма, як правило, застосовується при наданні великих позичок для зменшення ризику позичальника. Вона доцільна у випадках, коли банк бере плату за касове обслуговування і не бере за розрахункові операції. В окремих випадках, застосовується комбінована форма, яка передбачає видачу позики як готівкою, так і шляхом оплати рахунків позичальника в безготівковому порядку.

Кредитні спілки в Положенні про позики встановлюють максимальний розмір позики, яка може видаватись одній особі під певний вид забезпечення. Крім цього може передбачатись, що жоден член кредитної спілки не може мати зобов'язань більше, ніж за двома позиками одночасно. В цьому випадку, рішення про надання другої позики, як правило, приймається на спільному засіданні правління та кредитного комітету спілки.

Кожна кредитна спілка, як правило, має свою процедуру надання позик, але проведений аналіз позикової діяльності спілок, що є членами НАКСУ, дозволив на основі узагальнення існуючої практики дійти висновку про типові оформлення позик кредитними спілками України. Цей процес детально описаний в одній з монографій автора⁷⁰. При цьому, слід відзначити, що кредитні спілки не часто застосовують фінансові санкції до своїх членів за порушення умов кредитної угоди, але передбачають їх в угоді, прагнучи привчити членів спілки до фінансової дисципліни і забезпечити спілці надійність та стабільність. Особливо це стосується затримки сплат по позиці з об'єктивних причин (невчасна виплата заробітної плати, хвороба тощо). Цей факт підкреслює соціальне спрямування кредитних спілок та відсутність прагнення до отримання прибутку всіма можливими засобами.

На завершення опису фінансового механізму діяльності кредитних спілок слід відзначити, що в Україні вони суттєво обмежені в можливостях розміщення тимчасово вільних коштів та здійснення інвестиційної діяльності, що негативно впливає на фінансовий стан та ефективність роботи багатьох спілок. В п.15 Тимчасового положення про кредитні спілки в Україні сказано, що “кредитна спілка може зберігати кошти резервного фонду на депозитних рахунках у банках”. При цьому не зрозуміло, чи може вона вкладати на банківські депозити тимчасово вільні кошти, які не відносяться до резервного фонду, бо стаття 18 “Порядок використання вільних коштів кредитної спілки” Типового статуту вказує, що “у випадку наявності в кредитної спілки вільних коштів і відсутності незадоволеного попиту на позики кредитна спілка має право надавати позики іншим кредитним спілкам і асоціаціям кредитних спілок”. Ця норма повторює п. 11 Тимчасового Положення, але Національний банк в своєму листі⁷¹ доповнив її фразою: “... на потреби їх розвитку (придбання обчислювальної техніки, обладнання та майна)...”. Не зрозуміло, який характер має норма НБУ: рекомендаційний чи директивний і чи є можливість вкладання відповідних коштів у банківські депозити або

позики іншим кредитним спілкам виключною. Крім цього, розміщення кредитною спілкою коштів на депозитному рахунку в банку або надання позичок іншим кредитним спілкам, трактується окремими представниками податкових органів як підприємницька діяльність, в результаті чого кредитна спілка може бути прирівняна до інших суб'єктів підприємництва із всіма наслідками, які з цього виникають. При цьому, не береться до уваги той факт, що інвестування коштів не є основним видом діяльності кредитної спілки, що це вимушений крок, засіб для збереження коштів членів кредитної спілки від інфляції та додаткова можливість виконання взятих зобов'язань.

Таким чином, кооперативний фінансово-господарський механізм діяльності потребує суттєвого вдосконалення нормативно-правової бази українських кредитних спілок. Діючи в межах законодавства про об'єднання громадян, кредитні спілки не можуть належним чином реалізовувати значний потенціал, закладений в цю форму кооперативної фінансової установи. Кредитні спілки потребують особливого режиму правового регулювання фінансової діяльності, без чого їх успішний розвиток може бути приреченим, а кредитні спілки – можуть повторити долю трастових компаній.

Розглядаючи механізм управління українських кредитних спілок (рис. 4.7) слід відзначити, що він є демократичним і відповідає світовій практиці.

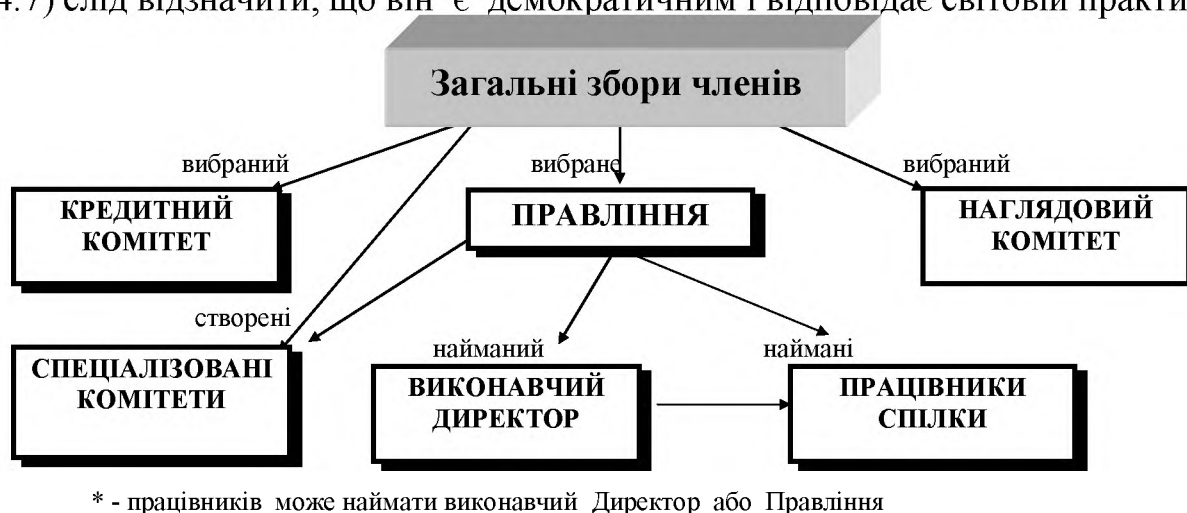

Рис. 4.7 Механізм управління українських кредитних спілок

Вищим органом управління кредитної спілки є загальні збори членів, які можуть вирішувати будь-які питання діяльності спілки та приймати рішення, обов'язкові для всіх органів управління, посадових осіб та членів спілки. До виключної компетенції загальних зборів Типовий статут⁷² відносить питання: прийняття змін та доповнень до статуту спілки; прийняття рішень про створення філій (відділень) кредитної спілки та прийняття рішення про ліквідацію кредитної спілки;

На підставі п.8 Тимчасового положення про кредитні спілки в Україні⁷³, в якому, сказано, що в статуті кредитної спілки можуть передбачатися інші положення, які стосуються діяльності кредитної спілки і не суперечать законодавству України, окремі кредитні спілки до своїх статутів включають питання, не передбачені Типовим статутом: порядок скликання зборів; перелік питань, які можуть прийматись простою більшістю, а для яких необхідна кваліфікована більшість голосів; умови та причини скликання надзвичайних зборів тощо.

Органом управління, який здійснює керівництво кредитною спілкою в період між загальними зборами є правління. Як правило, члени правління обирається загальними зборами на один рік, але окремі спілки практикують щорічне обрання лише 1/3 складу правління, що забезпечує його стабільну та професійну роботу. Правління виконує багато важливих функцій: розробка планів, бюджету, стратегії та тактики діяльності кредитної спілки, її позичкової, процентної, інвестиційної, фінансової, рекламної, страхової та соціальної політики та забезпечення її реалізації; розробка та затвердження положень та внутрішніх документів спілки (Процедур фінансової та організаційної діяльності, Положень про вклади, позички, виконавчу дирекцію, комітети, філії та відділення, посадові інструкції та ін.) та пропозицій щодо зміни статуту спілки; здійснення нагляду за роботою виконавчої дирекції та платних працівників спілки; формування колективних фондів спілки (фонду розвитку, соціального та інших); прийняття рішень щодо оренди, купівлі чи

продажу майна, залучення додаткових коштів не від членів спілки (кредитів банків та інших кредитних спілок); затвердження великих позик та позичок членам органів управління спілки; прийняття рішення про надання нових послуг членам; визначення штатного розкладу, посадових окладів працівникам кредитної спілки та встановлення системи преміювання тощо.

В зв'язку з цим, надзвичайно важливим фактором діяльності правління кожної кредитної спілки є ефективний фінансовий менеджмент та зважена фінансова політика⁷⁴. При цьому, правління кожної кредитної спілки стоїть перед досить важким завданням пошуку компромісу між:

- інтересами кредитної спілки як колективної організації, яка повинна дбати про всіх своїх членів;
- приватними інтересами членів кредитної спілки як вкладників;
- приватними інтересами членів кредитної спілки як позичальників.

При цьому всі три групи інтересів знаходяться в певному протиріччі між собою. Дбаючи про інтереси кредитної спілки як колективної організації, її майбутній розвиток та зростання, правління спілки прагне збільшити витрати на забезпечення її стабільності (формування резервів та інших колективних фондів), а це може відбуватись лише за рахунок збільшення надходжень від членів-позичальників та зменшення нарахунків членам-вкладникам. Члени-вкладники прагнуть до збільшення нарахунків на свої вклади, а це можна зробити завдяки збільшенню доходів від членів-позичальників та зменшення витрат на потреби кредитної спілки як колективної організації. Члени-позичальники прагнуть зменшити сплачувані відсотки за користування позичками, а це можна зробити лише шляхом зменшення нарахунків членам-вкладникам та зменшення витрат на кредитну спілку.

Крім цього, на формування фінансової політики правління кредитної спілки впливають певні зовнішні та внутрішні фактори. До зовнішніх факторів можна віднести відсоткові ставки на кредити та депозити на фінансовому ринку, інфляційні сподівання, стан законодавства (в тому числі й

податкового), поширення ідеї кредитної кооперації в регіоні тощо. До внутрішніх факторів, що впливають на формування фінансової політики кредитної спілки, належать: специфіка членської бази кредитної спілки (соціальний склад, кількість та ін.); фінансовий стан кредитної спілки; встановлені пріоритети для груп членів; фінансова активність членів; професійні якості членів правління та виконавчої дирекції тощо.

Таким чином, існують певні межі в яких працює кожна кредитна спілка (рис.4.8).

		Умовні %
<i>Процентні доходи</i>		
А	Зона макс. % ставок, при яких позики не беруться (попит = 0)	9
		8
Б	Зона середн. % ставок на позики в інших фінансових установах	7
		6
<i>Операційні витрати та накопичення резервів</i>		
В	В1. Зона операційних витрат на утримання кредитної спілки	5
	В2. Зона накопичування резервів КС	4
<i>Фінансові витрати</i>		
		3
Г	Зона середніх % ставок на вклади в інших фінансових установах	2
		1
Д	Зона % ставок, при яких вклади не вкладаються (пропозиція = 0)	0

Рис. 4.8 Умовні межі в яких працює кредитна спілка

В залежності від прийнятої правлінням фінансової політики, ощадно-позикова діяльність кредитної спілки може здійснюватись в межах встановлених на малюнку зон. При цьому:

- Кредитна спілка не може впливати на зони А-Б та Г-Д. Їх межі визначаються зовнішнім середовищем, в якому знаходиться кредитна спілка (економічною ситуацією в країні, інфляційними очікуваннями, рівнем процентних ставок на фінансовому ринку тощо).
- Кредитна спілка може здійснювати фінансовий менеджмент по активних та пасивних операціях в межах зон Б-Г. При цьому, в залежності від пріоритетів, що встановлюються правлінням спілки, можуть існувати різні напрямки побудови стратегії фінансового менеджменту.

Напрямок 1. Максимізація доходів кредитної спілки при максимізації нарахувань на вклади та мінімізації витрат на розвиток спілки закладає пріоритет інтересів членів-вкладників над інтересами членів-позичальників та кредитної спілки як організації. Цей напрямок передбачає видачу позик під відсотки, встановлені зоною Б, при цьому зона Б-В звужується до нуля, а зони В1 та В2 мінімізуються. Нарухування на вклади здійснюється в розмірах, встановлених зонами В1-В2.

Напрямок 2. Максимізація доходів кредитної спілки при максимізації витрат на її розвиток та мінімізації витрат на вклади закладає пріоритет інтересів кредитної спілки як організації над інтересами членів-позичальників та членів-вкладників. Цей напрямок передбачає видачу позик під відсотки, встановлені зоною А-Б, нарахування на вклади, встановлені зоною Г-Д, та максимального розширення зон В1 та В2.

Напрямок 3. Максимізація доходів кредитної спілки при пропорційних витратах на розвиток спілки та на нарахування на вклади закладають пріоритет інтересів кредитної спілки та членів-вкладників над членами-позичальниками.

Напрямок 4. Зниження процентних ставок на позики, підвищення процентних ставок на вклади при виділенні необхідних коштів на розвиток спілки.

Напрямок 5. Мінімізація зони витрат на утримання кредитної спілки (В1).

Напрямок 6. Мінімізація процентних ставок на позики до рівня зони витрат.

Можуть існувати й інші напрямки, які правління кредитної спілки має вибрати для формування фінансової політики. Ці напрямки можуть періодично змінюватись в залежності від встановлених пріоритетів в діяльності спілки. Цих пріоритетів може бути декілька.

Приоритет 1. Максимальна рентабельність забезпечується максимальними процентними ставками на позички, видачею позичок за будь-яких умов, в тому числі й досить ризикованих, максимальною оплатою за користування послугами спілки, пенею та штрафами за порушення умов кредитної угоди, мінімальними процентними ставками на вклади (внески), мінімальними витратами на утримання спілки. Цей приоритет часто встановлюється при необхідності швидко сформувати власні кошти та резерви спілки.

Приоритет 2. Максимальна стабільність забезпечується вживанням заходів по зниженню всіх видів ризику, видачею переважної більшості позичок під надійне забезпечення та під максимальні відсотки, чіткою фінансовою дисципліною, формуванням великих резервів, залученням коштів під мінімальні зобов'язання.

Приоритет 3. Приоритет вкладникам - видача позичок під максимальні відсотки та забезпечення, велика частка коштів вкладена в інвестиції, максимальні нарахування на вклади, формування великого резервного фонду та резерву сумнівних боргів.

Приоритет 4. Приоритет позичальникам - позички надаються під мінімальні відсотки та без належного забезпечення, на вклади нараховуються малі процентні ставки, часто відстрочуються терміни сплати позик та відсотків, відсутні (недостатні) фінансові санкції за недотримання зобов'язань по позиковій угоді.

Приоритет 5. Майбутнє стабільне зростання - середньоринкові відсотки на вклади та на позички (з тенденцією до найбільш вигідних), розумний ризик, обгрунтовано збільшені витрати на утримання спілки, формування колективних фондів, поступове зростання кількості членів та активів, розширення переліку послуг, членство в об'єднаннях кредитних спілок, відкриття філій, виділення коштів на освіту працівників та оплату їх праці, витрати на рекламу та пропаганду кооперативної ідеї тощо.

Наведені вище пріоритети змінюються в залежності від рівня розвитку кредитної спілки. Так, на початковому етапі свого розвитку майже кожна кредитна спілка відчуває нестачу коштів і змушена надавати пріоритет вкладникам. Пізніше - з'являється думка про майбутнє зростання і починається поступове формування власних фондів. Ще через певний час кредитна спілка починає прагнути максимальної рентабельності для швидкого зростання. Досягнувши певного рівня в активах, спілка починає дбати про фінансову стабільність і зниження різних видів ризику.

Суттєвою частиною фінансового менеджменту кожної кредитної спілки є зважена позикова політика. Для ефективного управління позиковою діяльністю кредитних спілок доцільно застосовувати метод **коригуючих коефіцієнтів**. Суть цього методу полягає у накресленні чітко визначених обмежень щодо позичкової діяльності (максимальний ризик, максимальна сума позички на одного позичальника, максимальна сума позички, яка видається під підпис тощо) з можливістю оперативної зміни позичкової політики в межах цих обмежень шляхом регулювання процентних ставок. Для проведення гнучкої політики щодо позичок, регулювання ліквідності та структури активів та пасивів кредитна спілка застосовує коригуючі коефіцієнти до процентних ставок за кредити в залежності від умов конкретної позички. Таким чином, з'являється можливість економічними методами регулювати позичкову діяльність. При застосуванні метода коригуючих коефіцієнтів базова процентна ставка по окремим видам позичок перемножується на відповідні коефіцієнти, які відображають найкращі для члена спілки умови стосовно: терміну позички; забезпечення позички; сплати процентів та тіла позички. Процентна ставка по кожній позичці розраховується шляхом перемноження базової процентної ставки на:

- Коефіцієнт, який враховує термін позичок - (в межах 0,70-0,99 понижуючий, стимулюючий позички на певний термін або 1,01-1,30 підвищуючий, обмежуючий позички на певний термін);

- Коефіцієнт який враховує ризик неповернення (в межах 0,70-0,99 понижуючі та 1,01-1,30 підвищуючі в залежності від якості забезпечення);
- Коефіцієнт, який враховує механізм сплати відсотків (0,8-1,2 понижуючі або підвищуючі, щоб забезпечити дострокове надходження доходу).
- Коефіцієнт, який враховує механізм сплати позички - (0,8-1,2 понижуючі або підвищуючі, щоб забезпечити дострокове повернення коштів).

Кредитна спілка самостійно розробляє шкалу (ставки) коригуючих коефіцієнтів у відповідності до своєї фінансово-кредитної політики та структури активів і пасивів. Ефективно та оперативно управляти позиковим портфелем кредитна спілка може змінюючи не тільки базові процентні ставки по кожному виду позичок, а й коригуючі коефіцієнти в залежності від виробленої ощадно-позичкової політики.

Ще однією важливою стратегією фінансового менеджменту кредитних спілок може бути повернення позичальникам за результатами фінансового року частини сплачених ними відсотків. Ця фінансова стратегія підкреслює неприбуткову природу кредитних спілок, коли після виконання фінансових зобов'язань перед вкладниками, відшкодування операційних витрат кредитної спілки, формування необхідних фондів та резервів за нормативами, затвердженими правлінням чи загальними зборами спілки, залишок коштів повертається позичальникам з метою здешевлення плати за користування позиками. Ця стратегія була розроблена автором і успішно апробована в кредитній спілці "Каса взаємодопомоги" (м.Полтава). Вона продемонструвала, що правління спілки дійсно прагне гармонізувати інтереси кредитної спілки як колективної організації, яка повинна дбати про всіх своїх членів, приватні інтереси членів кредитної спілки як вкладників та приватні інтереси членів кредитної спілки як позичальників. У світовій практиці такий метод фактичного повернення прибутку членам-клієнтам використовується лише кооперативними організаціями⁷⁵ і ніколи не буде застосований суб'єктами підприємницької діяльності.

Крім цього, на основі досвіду райфайзенівської моделі сільської кредитної кооперації, автором розроблено і успішно апробовано⁷⁶ надійний механізм кредитування дрібних сільськогосподарських товаровиробників - фермерів та особистих підсобних господарств.

Відомо, що головною проблемою більшості сільськогосподарських товаровиробників є неможливість надання кредиторам достатніх гарантій повернення позичених коштів. Традиційно вважається, що найбільш надійним видом забезпечення кредиту є застава. Кредитори не ризикують вкладати свої кошти у сільськогосподарське виробництво, бо те майно, яке є у переважної більшості товаровиробників аграрного сектору, не має відповідної цінності з точки зору кредиторів. Земля ж, яка в країнах з розвинутою ринковою економікою завжди викликає довіру кредиторів як високоліквідний товар, поки що не може слугувати предметом застави, бо в Україні ще не створено законодавчої бази для іпотечного кредитування.

В цьому "зачарованому колі" втрачають і селяни, які не можуть отримати кредити і розширити обсяги свого виробництва, і фінансові установи, які не можуть надійно розмістити свої кошти і змушені встановлювати максимальні відсотки на кредити та мінімальні відсотки на вклади, аби забезпечити достатній рівень рентабельності.

Але це "зачароване коло" вдалось розірвати через усвідомлення того, що **застава** не є єдиним надійним видом забезпечення кредиту. Застава є найбільш ефективним засобом при *індивідуальних* кредитах. Світовий та історичний український досвід кооперативного кредитування села свідчать, що не менш надійним видом забезпечення кредиту може бути **кругова порука** при наданні кредиту під колективну солідарну майнову відповідальність багатьох людей, які добре знають один одного. На цій ідеї побудована райфайзенівська система кооперативного кредитування села, яка довела свою життєздатність та ефективність у багатьох країнах світу і у складних соціально-економічних та політичних умовах.

Досвід використання класичних елементів кооперативного кредитування на основі кругової поруки впроваджено в кредитній спілці "Каса взаємодопомоги" (м.Полтава). Завдяки розробленим методологічним підходам впроваджена система мікро-кредитування фермерів за так званою схемою "позикових кіл". Суть цієї системи полягає в тому, що фермери, які є членами кредитної спілки, формують "позикове коло", учасники якого добре знають один одного і готові нести солідарну майнову відповідальність перед кредитною спілкою за отримані кожним членом "кола" позики. Так, об'єднані міцним зв'язком взаємної солідарної відповідальності дрібні селянські (фермерські) господарства, не маючи сприйнятого кредиторами майна, стають сильною, достатньо платоспроможною одиницею, яка може забезпечити гарантії повернення кредиту на кілька ступенів вище, ніж система застави. Члени "позикового кола" несуть перед кредитною спілкою матеріальну, а перед своїми товаришами ще й моральну відповідальність за своєчасне виконання взятих на себе в межах "кола" боргових зобов'язань. І якщо в одного, або кількох членів "позикового кола" виникне проблема з поверненням кредиту - решта членів будуть змушені виконати за них взяті зобов'язання. Кругова порука в цьому випадку відіграє вагомe психологічне значення для кожного позичальника і спонукає його до виконання взятих на себе зобов'язань, тому що традиційні двосторонні відносини "кредитор-позичальник" в системі "позикового кола" замінюються на трьохсторонні відносини "кредитор-група-позичальник". Таким чином між кредитором і окремим позичальником постає група, яка, з однієї сторони, несе матеріальну відповідальність перед кредитором, а з іншої - має моральні важелі впливу на позичальника.

Застосовуючи таку схему кредитування кредитна спілка розподіляє кредитний ризик на багатьох учасників "позикового кола", загальне майно яких набагато перевищує суму наданих кредитів (рис. 4.9). Члени ж "позикового кола", прийнявши на себе додатковий ризик за своїх товаришів,

отримують реальну можливість користування кредитом. А відмова від застави дозволяє кредитній спілці здешевити та спростити процес оформлення кредиту.

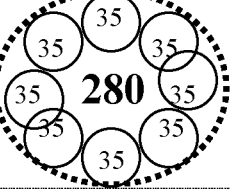
Індивідуальний кредит (під заставу)	Колективний кредит (під солідарну відповідальність)
кредитор Індивідуальний позичальник Майно позичальника - 35 тис. грн в т.ч. придатне для застави - 5 тис.грн. (15%) Можливий кредит – 3,75 тис. грн. (75% вартості предмету застави), що складає <u>10,7%</u> вартості всього майна позичальника	кредитор Позичкове коло Майно 8 членів 280 тис.грн. Кругова солідарна відповідальність 8 членів Кредит кожному члену в розмірі 3,75тис.грн. складає <u>1,34%</u> вартості всього майна. При невиконанні навіть половиною позичальників своїх зобов'язань (що дуже малоімовірно!) вартість загального майна в 18,6 рази перевищить суму їхнього боргу.

Рис. 4.9 Порівняння кредиту від заставу і кругову поруку.

Про ефективність наведеної вище системи кредитування дрібних сільськогосподарських товаровиробників свідчать наступні данні. В 1999 році кредитна спілка "Каса взаємодопомоги" (м.Полтава) за системою "позикових кіл" видала позики 38 фермерам на загальну суму 101234 гривні. Фермери об'єднались у шість "позикових кіл". У першому нараховувалось п'ять фермерів, які отримали кредит в сумі 17640 гривень на закупівлю паливно-мастильних матеріалів. Середній розмір кредиту на одного члена склав 3528 гривень. Цієї, на перший погляд незначної суми, при існуючих на той час цінах на паливно-мастильні матеріали вистачило, щоб закупити 5,4 - 5,7 тони пального на кожне фермерське господарство. При середньому розмірі господарства 46 гектарів і потребі в пальному 100-130 л/га, кожен учасник "позикового кола" повністю забезпечив себе паливом для проведення польових робіт. При цьому, отриманий учасниками "позикового кола"

кредит надав їм можливість закупити партію пального за дешевшими (оптовими) цінами. Отримана в результаті цього економія дозволила перекрити частину відсотків за користування кредитом.

В інших аналогічних "позикових колах" для отримання кредиту на купівлю паливно-мастильних матеріалів приймало участь від чотирьох до семи фермерів, а в "коло" для купівлі зерноочисної машини виявило бажання об'єднатись тринадцять фермерів. Із всіма фермерами, які були учасниками кредитування за схемою "позикових кіл" кредитна спілка не мала жодних проблем, пов'язаних із сплатою відсотків чи поверненням позики. Відсотки сплачувались щомісяця без затримки, а позики були повернуті вчасно після збору урожаю, як це і передбачалось кредитною угодою.

Таким чином, кредитні спілки можуть відіграти важливу роль у кредитуванні селянських (фермерських) господарств та інших дрібних сільськогосподарських товаровиробників України, застосовуючи класичні схеми сільської кредитної кооперації, напрацьовані протягом багаторічної історії розвитку світової системи кредитної кооперації..

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ ІУ.

1. В країнах, які розвиваються і які мають перехідну економіку фінансовий та кооперативний сектори, як правило, є недостатньо розвинутими. Тому фінансово-кредитні установи з кооперативною природою, часто діють у напівформальному та неформальному секторах. Для розвитку кредитної кооперації кожна країна визначає власний шлях, від правильного вибору якого залежить не тільки становлення кооперативних фінансово-кредитних установ, а й успішний розвиток всього фінансового сектора. При цьому, важливо враховувати накопичений іншими країнами досвід розвитку кредитної кооперації, аби уникнути можливих помилок.
2. Становлення кредитної кооперації в країнах з перехідною економікою, як правило, здійснювалось завдяки проектам міжнародної технічної допомоги з боку міжнародних організацій, таких як Всесвітня Рада кредитних спілок, Міжнародна райфайзенівська спілка, TACIS та інших. Успіх чи невдача цих проектів в кожній країні залежали від якості менеджменту проекту та зарубіжних експертів, а також відношення держави до цього процесу. Серед країн з перехідною економікою вдалими можна вважати проекти в Польщі, Болгарії, Угорщині, Литві, Киргизстані, Вірменії, Молдові, менш вдалими – в Румунії, Росії та Україні, невдалими – у Чехії.
3. Відродження кредитної кооперації в Україні починалось в досить несприятливих умовах негативного відношення суспільства до термінів “кооперація” та “кооператив”. Відсутність протягом семидесяти років в економічній системі держави справжніх кооперативних організацій та майже нульовий рівень кооперативних знань населення сформували в суспільній свідомості стійке деформоване уявлення про кооператив як форму господарювання і значно ускладнювали цей процес. Однак, завдяки указу Президента, яким в 1993 році було затверджено “Тимчасове Положення про кредитні спілки в Україні” та розпочатим з ініціативи української діаспори США та Канади проектам технічної допомоги, вдалось

відродити одну із форм кредитної кооперації – кредитні спілки, які є різновидом міських ощадно-позикових товариств моделі Шульце-Деліча. При цьому, в Україні кредитні спілки отримали юридичний статус не фінансового кооперативу, як це є в інших країнах, а громадської організації. Це створило певні труднощі в діяльності, викликало необхідність пристосування кооперативного фінансово-господарського механізму до форми громадської організації, ускладнило розуміння специфіки цих організацій з боку державних органів та населення. Але впровадження розроблених в дисертаційному дослідженні на основі світового досвіду методик та підходів, дозволили зменшити проблеми в роботі кредитних спілок.

4. Недосконалість нормативно-правової бази та відсутність системи регулювання та нагляду з боку держави сприяли виникненню в Україні кредитних спілок різних типів, частину з яких можна віднести до різновидів псевдокооперативних організацій. В зв'язку з цим, виникла певна загроза чергової дискредитації кредитно-кооперативного руху в Україні, як це вже не раз було в історії.
5. В умовах повної байдужості до руху кредитних спілок з боку держави, частина українських спілок об'єдналась в Національну асоціацію (НАКСУ), яка стала методичним, лобістським, координаційним та інформаційним центром руху, почала впроваджувати окремі елементи саморегулювання (фінансові та операційні стандарти, моніторинг фінансового стану спілок, аналітичну та бухгалтерську програми, уніфікацію документів та процедур роботи тощо). Цей процес не отримав належної підтримки ні з боку держави, ні з боку п'ятирічного канадського проекту технічної допомоги з бюджетом 3,5 мільйони доларів. На підтримку НАКСУ було спрямовано лише 0,2% бюджету, на підтримку спілок – близько 8%, в той час як на управління самим проектом витрачено майже 70% коштів. Тому держава має ввести чіткий моніторинг за діяльністю проектів зарубіжної технічної

допомоги та здійснювати їх оцінку з позиції відповідності національним інтересам.

6. Аналіз та адаптація світового досвіду діяльності кредитної кооперації до національних умов України дозволила розробити оригінальні механізми фінансової діяльності кредитних спілок: кредитування дрібних товаровиробників за методом “позикових кіл”, запровадження ощадно-позикових рахунків, прийомів ефективного фінансового менеджменту тощо.
7. Незважаючи на труднощі процесу відродження кредитних спілок, в Україні вдалось створити основу для формування ефективного кооперативного сектора у фінансово-кредитній системі. Прийняття повноцінного закону “Про кредитні спілки” може зробити цей процес незворотнім, або загальмувати його. Все залежить від якості закону та державної політики в цій сфері.

До Розділу IV

- ¹ Financial Systems and Development. Policy and Research/ The World Bank, Series 15., Washington. - USA, 1990. - p.9
- ² Safeguarding deposits: learning from experience.//FAO Agricultural services bulletin. - Rome, 1995. - #116, 182p.
- ³ Germidis D., Kessler D. Financial Systems: What Role for the Formal and Informal Financial Sectors. //OECD Development Centre. - Paris, 1991. - p.12
- ⁴ Financial Systems and Development. Policy and Research/ The World Bank, Series 15., Washington. - USA, 1990. - p.21
- ⁵ Safeguarding deposits: learning from experience.//FAO Agricultural services bulletin. - Rome, 1995. - #116, p.5
- ⁶ Informal Finance: Some Finding from Asia// Asian Development Bank: Economics and Development Research Centre, 1990. - p.15
- ⁷ Там само. - p.42-46
- ⁸ Safeguarding deposits: learning from experience.//FAO Agricultural services bulletin. - Rome, 1995. - #116, p.27
- ⁹ Там само. - p.31
- ¹⁰ Internet-www.WOCCU.org./development
- ¹¹ Опыт создания и деятельности обществ взаимного кредитования за рубежом: Аналитический обзор/Под ред. Л.А.Истоминой. - Мн.: Представительство ООН в республике Беларусь, 1998. - с.41
- ¹² Kaminski W. Po pieciu latach. /SKOK. - 1997. - №6.- p. 4
- ¹³ Кредитні спілки України і Польщі: напрямок руху один./ Відгомін волі. - 1998. - 9 липня.
- ¹⁴ Co-operative Banks// Rainbow Poland #1/1999. p.21
- ¹⁵ Там само. - p.22
- ¹⁶ CUNA president volunteers in the Czech Republic//Perspectives. Monthly News from the World Council of Credit Unions. Medison, Wisconsin, USA. - November, 1994. - p.1
- ¹⁷ Опыт создания и деятельности обществ взаимного кредитования за рубежом: Аналитический обзор/Под ред. Л.А.Истоминой. - Мн.: Представительство ООН в республике Беларусь, 1998. - с.58
- ¹⁸ Крах системы кредитных союзов//Чехия сегодня. - 2000. - 1 июля // www.czech.dux.ru/2000july/july01.htm
- ¹⁹ Там само.
- ²⁰ National Federation of Hungarian Savings Cooperatives// IRU Courier. - 1998.- #1 // www.iru.de/publicationen.html
- ²¹ Гжесик П. Сделать как в Польше// www.br.minsk.by/archive/1999-08/sc9873.stm
- ²² Опыт создания и деятельности обществ взаимного кредитования за рубежом: Аналитический обзор/Под ред. Л.А.Истоминой. - Мн.: Представительство ООН в республике Беларусь, 1998. - с.61
- ²³ О кредитных союзах. Закон Киргизской республики №117 от 28 октября 1999 г// www.toktom.kg/toktom_cgi-bin/ex/document
- ²⁴ Система кредитных союзов Киргизии//www.dialog.kg/Finance/index.php?union1
- ²⁵ Гончаренко В.В. Кооперативні організації: економічна природа і проблеми відродження в Україні: Дис. канд. екон. наук: 08.00.01/ Київський ун-тет ім.Тараса Шевченка - К., 1993. - с.110-117
- ²⁶ Куриц С.Я. Будет ли в нашей стране третье пришествие кооперации?/ Кооперация.Место и роль в экономической истории. Реф.сборник ИНИОН АН СССР. М., 1990. стор.100.
- ²⁷ Терещенко В. Камни преткновения.//Літературна газета, 1989. N15.

- ²⁸ Гончаренко В.В., Аліман М.В. О некоторых подходах к разработке республиканского законодательства о кооперации. – Полтава, 1991. – 73с. (Деп. в ЦБТЭИ Центросоюза 13.05.91г., №271).
- ²⁹ П'ята сесія Верховної Ради України дванадцятого скликання. Стенограма. – К.: Видання Верховної Ради України. – 1992.- бюлетень №9. – С.71.
- ³⁰ Там само. – С.73.
- ³¹ Закон України “Про споживчу кооперацію”. – К., Укоопреклама, 1992. – С.15.
- ³² Козинець П.М. Кредитна спілка - не траст. - К., “Фінанси України”, № 9, 1996, с. 20.
- ³³ Відродження кредитівок. - К., “Урядовий Кур’єр”, № 25 від 19.06.92.
- ³⁴ Вісник кредитних спілок (Інформаційний бюлетень правління Національної асоціації кредитних спілок України), 1996, № 6, с. 36
- ³⁵ Тимчасове Положення про кредитні спілки в Україні. Указ Президента України №377/93 від 20.09.1993. // Діло. – 1993.- №77(184) від 1 жовтня.
- ³⁶ Гончаренко В.В. Кредитні спілки як фінансові кооперативи: міжнародний досвід та українська практика.- К.: Наукова думка, 1997. - 240 с.
- ³⁷ Типовий статут кредитної спілки. Постанова Правління НБУ №25 від 7.02.94.
- ³⁸ Вісник кредитних спілок: Інформаційний бюлетень Правління Національної асоціації кредитних спілок України. – 1995. –№ 1.
- ³⁹ Козинець П.М. Кредитна спілка – не траст//Фінанси України. –1996. – № 9. – С.20.
- ⁴⁰ Матеріали I Світової конференції українських кредитних спілок (Під ред. І.Драгомирецької). - Київ, 1994.
- ⁴¹ Там само.
- ⁴² Про оподаткування прибутку підприємств. Закон України// Урядовий кур’єр. – 2000р. - №105-106, 12.06.97р.
- ⁴³ Положення про погодження статуту кредитних спілок з питань кредитування та розрахунків та наданні позик кредитними спілками. Затверджено Наказом НБУ №41 від 17 березня 1994р./Лист НБУ №23012/35-1389 від 17.03.94.
- ⁴⁴ Тимчасове Положення про кредитні спілки в Україні. Указ Президента України №377/93 від 20.09.1993. // Діло. – 1993.- №77(184) від 1 жовтня.
- ⁴⁵ Закон України Про об’єднання громадян// Відомості Верховної Ради України - 1992, №34.
- ⁴⁶ Прокопович С.Н. Кооперативная организация мелкого кредита. – М.: Совет всероссийских кооперативных съездов, 1919. – С.14.
- ⁴⁷ Драгомирецька І. Кредитні спілки - один із шляхів самозахисту населення.//Бекешкіна І. Кредитні спілки в Україні: вплив на рівень та якість життя. – К.: Демократичні ініціативи, 1998. – С.33.
- ⁴⁸ Тези звітної доповіді Правління та Виконавчої дирекції на V Конференції НАКСУ 20 червня 1998р.// Матеріали конференції. – К.: НАКСУ, 1998.
- ⁴⁹ "Пингвин", который улетел... с деньгами.// Киевские Ведомости. - 1997, 30 июля с.16-17
- ⁵⁰ Гончаренко В.В. Особливості відродження кредитної кооперації// Фінанси України. - 1999. - № 12. - с.82-90
- ⁵¹ Гончаренко В.В. Вплив зарубіжної технічної допомоги на відродження кредитної кооперації в Україні// Регіональні перспективи. - 2000. - № 5. -с.59-60
- ⁵² Вісник кредитних спілок.// Ювілейний випуск. - 1996. - с.27
- ⁵³ www.ukrCU.kiev.ua
- ⁵⁴ Гончаренко В.В. Кредитна кооперація. Форми економічної самопомоги сільського і міського населення у світі та в Україні. - К.: Глобус, 1998. - 330 с.
- ⁵⁵ Кредитна спілка: свій до свого по своє. – К.: Українська освітня програма ринкових реформ, 2000. – 96с.
- ⁵⁶ Гончаренко В.В. Кредитні спілки як фінансові кооперативи: міжнародний досвід та українська практика.- К.: Наукова думка, 1997. - 240с.

- ⁵⁷ Гончаренко В.В. Кредитна кооперація в ринкових економічних системах// Регіональні перспективи. - 1999. - № 2-3. - с.90-91
- ⁵⁸ Гончаренко В.В. Вдосконалення банківського законодавства та створення умов для відродження в Україні кооперативних банків// Вісник Харківського державного економічного університету. - 2000. - № 2, с.36-39.
- ⁵⁹ Гончаренко В.В. Проблеми та методологічні засади відродження кооперативних банків у кредитно-банківській системі України// Науковий вісник Волинського державного університету. Економічні науки. - 2001. - №4. - 210-211
- ⁶⁰ Гончаренко В.В. Фінанси кредитних спілок України: положення та процедури. - К.: КІРКСУ, 1996. - 203с.
- ⁶¹ Тимчасове Положення про кредитні спілки в Україні.// Діло. - 1993.- №77, стор.4.
- ⁶² Типовий статут кредитної спілки.//Бізнес. - 1994.- №15(70), 19 квітня. стор. 50.
- ⁶³ Гончаренко В.В. Фінанси кредитних спілок України: положення і процедури. - К.: Канадська Програма розвитку кредитних спілок в Україні. - 1996. - 203 с.
- ⁶⁴ Статут кредитної спілки «Каса взаємодопомоги». - Полтава, 1994. - 11с.
- ⁶⁵ Гончаренко В.В. Кредитні спілки у сільськогосподарському виробництві// Економіка АПК. - 2000. - №6. - с.38
- ⁶⁶ Детальніше див.: Гончаренко В.В. Кредитні спілки як фінансові кооперативи: міжнародний досвід та українська практика. - К.: Наукова думка, 1997. - 240 с. та Гончаренко В.В. Кредитна кооперація. Форми економічної самопомоги сільського і міського населення у світі та в Україні (теорія, методологія, практика). - К.: Глобус, 1998. - 330 с.
- ⁶⁷ Положення про погодження статуту кредитних спілок з питань кредитування та розрахунків та наданні позик кредитними спілками. Затверджено Наказом НБУ №41 від 17 березня 1994р.//Лист НБУ №23012/35-1389 від 17.03.94.
- ⁶⁸ Гончаренко В.В. Фінанси кредитних спілок України: положення і процедури. - К.: Канадська Програма розвитку кредитних спілок в Україні. - 1996. - 203 с.
- ⁶⁹ Ця методика розроблена автором і апробована в кредитній спілці «Каса взаємодопомоги» (м.Полтава). Детальніше цей механізм управління позиками буде описано в наступному параграфі.
- ⁷⁰ Гончаренко В.В. Кредитні спілки як фінансові кооперативи: міжнародний досвід та українська практика. - К.: Наукова думка, 1997, с. 167-171
- ⁷¹ Положення про погодження статуту кредитних спілок з питань кредитування та розрахунків та наданні позик кредитними спілками. Затверджено Наказом НБУ №41 від 17 березня 1994р.//Лист НБУ №23012/35-1389 від 17.03.94.
- ⁷² Типовий статут кредитної спілки. Постанова Правління НБУ №25 від 7.02.94р.
- ⁷³ Про Тимчасове Положення про кредитні спілки в Україні.Указ Президента України №377/93 від 20.09.1993 / Діло № 77/1993. стор.4.
- ⁷⁴ Гончаренко В.В. Кредитні спілки як фінансові кооперативи: міжнародний досвід та українська практика. - К.: Наукова думка, 1997, с. 102-106
- ⁷⁵ Детальніше див.: Гончаренко В.В. Кредитна кооперація. Форми економічної самопомоги сільського і міського населення у світі та в Україні (теорія, методологія, практика). - К.: Глобус, 1999. - 330 с.
- ⁷⁶ Гончаренко В.В. Кредитні кооперативи як форма фінансової самопомоги сільського населення.// Економіка АПК. - 1999 - №7, стор. 21-28.

У. МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ СВІТОВОГО ДОСВІДУ В ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ КРЕДИТНОЇ КООПЕРАЦІЇ

5.1. Структурна трансформація кооперативного сектора української економіки та відродження національного кооперативного руху.

В останні роки в економіці України відбуваються суттєві структурні перетворення, що охоплюють різні сектори та галузі. Кооперативний сектор української економіки, який, на жаль, ще до сьогоднішнього дня багато хто ототожнює лише із споживчою кооперацією, також потребує серйозної системної трансформації. Досвід багатьох країн свідчить, що без ефективного кооперативного сектора не може бути ефективної ринкової економіки. А без усвідомлення державою та суспільством місця і ролі кооперативного руху не може бути ефективного кооперативного сектора.

Кооперативи відіграють важливе економічне та соціальне значення в ринковій економіці. З моменту свого виникнення понад 150 років тому і по сьогоднішній день кооперативи сприяють покращенню добробуту широких верств населення та підвищенню ефективності дрібного та середнього бізнесу. Тому більшість країн протягом довгого часу активно підтримували і підтримують національні кооперативні рухи, сприяючи формуванню потужного кооперативного сектора економіки, який об'єднує різні види кооперативів і робить ринкову економіку більш ефективною.

В Україні в минулому також існувала потужна кооперативна система економічної самопомоги населення, яка в 30-х роках була ліквідована. Справжні кооперативні форми, побудовані на демократичних принципах управління, самоорганізації і господарській ініціативі широких народних мас, що здійснювали не тільки господарську діяльність, а й відігравали важливу роль у громадському, культурному, суспільно-політичному житті на певному етапі стали перепоною для формування командної економіки. Кооперативна

ідея прийшла в суперечність із системою, яка зароджувалась і міцнішала. Тому кредитна, страхова, ремісничка, сільськогосподарська обслуговуюча та багатофункціональна кооперація були знищені, а споживча кооперація - підпорядкована державі¹, в результаті чого втратила свої кооперативні засади та переродилась у псевдокооперативну систему. Ідея сільськогосподарської кооперації була підмінена іншою псевдокооперативною формою - колгоспом. Відродження в період "перестройки" колективного підприємництва у вигляді "кооперативів" стало черговою дискредитацією кооперативної ідеї, яка була принесена в жертву задля розвитку приватного бізнесу.

З початком ринкових перетворень проблеми, що довгий час накопичувались в економіці, призвели до суттєвого падіння рівня життя широких верств населення і загострення соціальних проблем. Значні труднощі виникають й в процесі ведення дрібного приватного бізнесу. Як свідчить світовий досвід, *в умовах економічної кризи кооперативи можуть стати суттєвим засобом подолання негативних явищ, підняття добробуту населення та підвищення ефективності дрібного та середнього бізнесу.* Тому, відродження кооперативного руху та різноманітних кооперативних форм економічної самодопомоги має стати важливою складовою державної політики ринкових перетворень в Україні.

Певні кроки у цьому напрямі вже почали здійснюватись. Укази Президента України "Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки від 3.12.1999р., "Про заходи щодо забезпечення формування та функціонування аграрного ринку" від 6.06.2000р. та "Про заходи щодо розвитку кооперативного руху та посилення його ролі в реформуванні економіки України на ринкових засадах" від 19.12.2000р. свідчать, що відродження кооперативного руху поступово починає ставати державною політикою. Для успішного розвитку національного кооперативного руху необхідно виробити певні методологічні підходи, які б могли лягти в основу державної політики в сфері кооперації. Вони можуть стати базою для

трансформації українського кооперативного законодавства і кооперативного сектору економіки та приведення його у відповідність до загальновизнаних у світі стандартів та практики міжнародного кооперативного руху.

Як було відзначено вище, протягом семидесяти років в економічній системі України були відсутні справжні кооперативні організації, які б в своїй діяльності дотримувались міжнародних кооперативних принципів. Існуючі псевдокооперативні форми сформували в суспільній свідомості стійке деформоване уявлення про кооператив як форму господарювання. Традиційно, поняття кооперативу в Україні ще досить часто ототожнюється з колективним підприємництвом (об'єднанням осіб з метою отримання прибутку), в той час, як у світі кооператив - це демократичне об'єднання осіб з метою самозабезпечення необхідними товарами чи послугами. Таким чином, діяльність справжніх кооперативів спрямована не на отримання прибутку, а на надання послуг **своїм членам**, які одночасно є власниками і клієнтами кооперативу.

Кооператив - це добровільне об'єднання осіб з метою здійснення неприбуткової господарської діяльності із самозабезпечення необхідними товарами та/чи послугами на основі кооперативних принципів. Кооператив є особливою організаційно-правовою формою, яка відрізняється від інших форм господарювання специфічною метою та принципами діяльності². Успішний розвиток кооперативного сектору економіки неможливий без прийняття базового кооперативного закону, в якому б чітко визначалась специфіка кооперативної форми господарювання, який би визначав правові, організаційні, економічні та соціальні умови діяльності кооперативних організацій як специфічної організаційно-правової форми ведення неприбуткової господарської діяльності (табл.5.1).

Таблиця 5.1

**Основні принципи діяльності кооперативних організацій,
що мають відображатись в кооперативному законодавстві**

Економічні принципи	Організаційні принципи	Соціальні принципи
Члени кооперативу мають спільні економічні інтереси (потреби) і є одночасно власниками та єдиними* клієнтами кооперативу	Членство в кооперативі є добровільним та особистим (не передається іншим особам і не успадковується)	Створення системи самопомоги населення, що побудована на принципах взаємодопомоги
Кооператив прагне надавати послуги своїм членам на рівні їх собівартості. Перевищення – спрямовується до резерву чи/та повертається членам	Членство в кооперативі є відкритим (потенційна доступність членства в межах можливостей кооперативу)	Встановлення професійного, територіального чи іншого “поля членства”, що визначає зону діяльності і соціальний склад кооперативу
Кооператив надає послуги з метою скорочення витрат та/або підвищення доходів особистих господарств своїх членів	Демократичне управління і контроль в кооперативі за принципом "один член – один голос"	Турбота про потреби громади, до якої відносяться члени кооперативу в межах його “поля членства”
Члени кооперативу фінансують його діяльність пропорційно послугам чи солідарно	Рівні права членів в управлінні та користуванні послугами	Ведення просвітньої роботи стосовно демократичних принципів кооперації
Капітал кооперативу складаються з персоніфікованої (пайової) та колективної (неподільної) частин	Діяльність членів виборних органів управління та контролю на громадських засадах	Дотримання принципу політичного нейтралітету
Винагорода вкладеного капіталу (нарахування на паї) обмежується визначеною законом величиною	Відповідальність членів за розвиток свого кооперативу (усвідомлення і прийняття членами можливих ризиків)	Співпраця з іншими кооперативами з метою зміцнення та розвитку системи взаємодопомоги

*- законодавство може допускати надання послуг нечленам, але лише у чітко визначених випадках (наприклад, неможливість членів у певний період повністю використати наявні можливості чи ресурси кооперативу). При цьому, обсяг послуг, що можуть надаватись нечленам має бути обмеженим і з нього мають сплачуватись податки.

Базовий кооперативний закон більш доцільно назвати "Про кооперативні товариства", ніж "Про кооперацію" тому що:

по-перше, термін "кооперація", що в перекладі з латинської означає "співпраця", має кілька значень. Даний закон регулюватиме не всі види і форми кооперації (співпраці), а лише однієї з них - кооперативних товариств (кооперативів);

по-друге, у проекті нової редакції Цивільного кодексу України передбачено, що юридичні особи можуть створюватись у формі товариств або установ (ст.65). Товариства поділяються на підприємницькі та непідприємницькі (ст.66). Підприємницькі товариства можуть бути

організовані тільки як господарські товариства. Тому логічно, щоб непідприємницькі товариства, які побудовані на кооперативних принципах, мали назву "кооперативні товариства";

по-третє, доцільно обмежити вживання термінів "кооператив" та "кооперація", які сьогодні є дискредитованими в суспільній свідомості діяльністю в недалекому минулому псевдокооперативів;

по-четверте, в більшості країн світу аналогічний закон має назву "Cooperative Societies Law (Act)" - Закон (акт) "Про кооперативні товариства"

Важливою складовою базового кооперативного закону має стати чітка термінологія, що вживатиметься стосовно діяльності кооперативів. Сьогодні важко знайти інший термін, ніж кооперація, невірне розуміння та вживання якого призвели б до втрати стількох можливостей суспільно-економічного розвитку для держави та її народу. Це запозичене іноземне слово та створювані в комбінації з ним словосполучення та похідні слова протягом семидесяти років досить вільно вживались для означення різноманітних явищ та процесів, зовні подібних за змістом, але принципово відмінних за природою, формами та механізмами реалізації. В результаті цього, часто виникала плутанина чи підміна окремих понять, що, в свою чергу, призводило до їх неправильного розуміння. Декарт в свій час сказав: "Чітко визначайте слова (поняття) і ви звільните світ від більшості непорозумінь". В зв'язку з цим, питання термінології в кооперативній проблематиці є надзвичайно важливим і від нього значною мірою буде залежати успіх відродження справжнього кооперативного руху.

До найважливіших термінів та положень, що повинні знайти своє відображення в кооперативному законодавстві можна віднести³:

Кооперативне товариство (кооператив) – відкрите демократичне об'єднання осіб з особливим правовим статусом неприбуткового товариства, що здійснює неприбуткову господарську діяльність з метою забезпечення своїх членів необхідними послугами на основі кооперативних принципів,

викладених в кооперативному законодавстві.

Кооперативні об'єднання (об'єднання кооперативних організацій) - спілки, ліги, асоціації, альянси та інші представницькі чи/та господарські об'єднання кооперативних організацій за видами діяльності чи територіальною ознакою.

Кооперативні організації – кооперативні товариства та їх об'єднання.

Кооперативні підприємства – підприємства, створені кооперативними організаціями.

Кооперативна діяльність – неприбуткова господарська, соціальна та інша діяльність кооперативних організацій.

Кооперація – термін, що вживається для означення сукупності кооперативних організацій певного виду чи/та територіальної належності.

Система кооперативних організацій (кооперативна система) - сукупність кооперативних товариств та їх об'єднань за видовою чи територіальною ознакою, що входять до певного об'єднання.

Кооперативні принципи - сукупність економічних, організаційних та соціальних норм діяльності кооперативних товариств та їх об'єднань, вироблених практикою міжнародного кооперативного руху та адаптованих в кооперативному законодавстві до умов України.

Неприбуткова господарська діяльність кооперативних організацій - здійснення господарсько-фінансової діяльності, що не має на меті отримання прибутку (діяльність за собівартістю) і проводиться для задоволення потреб членів кооперативної організації в товарах, роботах, послугах.

Фінансовий результат неприбуткової господарської діяльності кооперативних організацій – специфічний фінансовий результат неприбуткової діяльності кооперативних товариств та їх об'єднань, отриманий внаслідок перевищення загальної суми доходів кооперативної організації над загальною сумою витрат, пов'язаних із веденням

неприбуткової господарської діяльності із забезпечення своїх членів необхідними їм товарами (роботами, послугами), який розподіляється особливим чином. Таким чином, цим визначенням в законодавче поле вводиться новий термін, який визначає, що перевищення доходів над витратами (що для суб'єктів підприємництва є прибутком) в кооперативних організаціях не є прибутком, бо має зовсім іншу економічну природу - отримується від членів, що одночасно є власниками. Крім цього, цей фінансовий результат є не метою діяльності, а наслідком неможливості точного попереднього визначення собівартості послуг, в зв'язку з чим існує особливий механізм його розподілу – кооперативні виплати.

Участь у господарській діяльності кооперативної організації - процес користування членами кооперативної організації її послугами.

Участь у пайовому капіталі кооперативної організації - здійснення членами кооперативної організації пайових внесків до пайового капіталу для забезпечення її діяльності і отримання можливості користування послугами.

Кооперативні виплати - частина фінансового результату діяльності кооперативної організації, що повертається членам (розподіляється між ними) пропорційно участі в господарській діяльності. Це - особливий механізм розподілу фінансового результату неприбуткової діяльності кооперативних організацій. Фактично, це - повернення членам кооперативної організації частини коштів, отриманих з них за товари, роботи, послуги понад собівартість.

Виплати на паї - обмежена кооперативним законодавством частина фінансового результату діяльності кооперативної організації, що може розподілятися між членами пропорційно участі в пайовому капіталі (фонді) кооперативної організації. Обмеження виплат на паї додатково підкреслює неприбуткову природу кооперативних організацій.

Обов'язковий пай - грошові чи інші майнові зворотні внески членів кооперативної організації, які надають право користування її послугами та

разом з додатковим паєм складають частку члена кооперативної організації в її пайовому капіталі (пайовому фонді). В цьому визначенні підкреслюється особлива природа паю в кооперативних організаціях. Члени вносять паї не для отримання на них нарахувань, а для отримання можливості користування послугами кооперативної організації. Як правило, обов'язковий пай має бути пропорційний обсягам користування послугами кооперативної організації.

Додатковий пай - добровільні грошові чи інші майнові зворотні внески членів кооперативної організації, понад обов'язковий пай.

Пайові внески - грошові чи майнові зворотні внески члена кооперативної організації, з яких формується його обов'язковий та додатковий пай.

Пайовий капітал (фонд) кооперативної організації - сума обов'язкових та додаткових паїв, внесених членами кооперативної організації для забезпечення її статутної діяльності.

Вступний внесок - грошовий незворотній внесок, який зобов'язана сплатити особа при вступі в члени кооперативної організації.

Цільові внески - грошові, інші майнові та немайнові зворотні або незворотні внески членів, що вносяться понад пай для забезпечення статутної діяльності кооперативної організації.

Резервний капітал (фонд) кооперативної організації - капітал, що формується за рахунок вступних внесків та відрахувань частини фінансового результату діяльності кооперативних організацій для покриття можливих втрат (збитків).

Неподільний капітал (фонд) кооперативної організації - це капітал, який формується за рахунок відрахувань частини фінансового результату діяльності кооперативних організацій і не може бути розподілений між членами, крім випадків передбачених законом.

Поле членства кооперативного товариства - визначена територія чи/та соціальна група діяльності кооперативного товариства.

Крім чіткого визначення норм та термінів, у базовому кооперативному законі доцільно передбачити статтю "Запобігання дискредитації кооперативної ідеї", яка може бути сформульована наступним чином: "З метою захисту кооперативної ідеї від дискредитації, терміни "кооперативне товариство", "кооператив", створювані з ними словосполучення та похідні слова, а також словосполучення, побудовані на основі прикметника "кооперативний", дозволяється використовувати у назві, рекламі та інформаційних матеріалах лише організаціям та стосовно організацій, які зареєстровані та діють у відповідності до кооперативного законодавства".

Базовий закон "Про кооперативні товариства" формував би законодавче підґрунтя для діяльності всіх видів кооперації, які сьогодні існують та в перспективі можуть виникнути в Україні (табл.5.2) і був би основою для законів по кожному виду кооперації, як це є у багатьох країнах світу.

Таблиця 5.2

Кооперативи та кооперативні системи різних рівнів в Україні.

Вид Рівні	Споживча	Кредитна	Сільсько- Господарс.	Житлова	Інші Види кооп.
Національн ий Рівень	Укоопспілка	НАКСУ	НССКУ	немає	немає
	↑	↑	↑		
Обласний Рівень	Облспожив- спілки	Ліги, окремі КС	немає	окремі кооп.	окремі кооп.
	↑				
Районний Рівень	Райспожив- спілки	Кредитні спілки (КС)*	Окремі кооперат.	окремі кооп.	окремі кооп.
	↑				
Сільський Рівень	Споживчі Товариства	Немає	Окремі кооперат.	немає	окремі кооп.

Споживча кооперація є багатоступеневою, багатогалузевою системою, яка за довгі роки діяльності в умовах командної економіки втратила свою кооперативну природу. Діяльність споживчої кооперації регулюється Законом України №2265-ХІІ "Про споживчу кооперацію", прийнятому у квітні 1992 року. В цьому законі первинна ланка системи, - споживче товариство, - має

особливий статус і не визначається як кооператив. Закон не відображає і всіх кооперативних принципів та кооперативних механізмів діяльності, яких має дотримуватись справжній споживчий кооператив. Таким чином, споживче товариство не є споживчим кооперативом. Відповідно, й спілки споживчих товариств не дотримуються в своїй діяльності кооперативних принципів і не є справжніми кооперативними об'єднаннями.

Спроба Укоопспілки реформувати систему закінчилась невдачею із-за впровадження лише частини кооперативних принципів у діяльність системи. Зовні система набула кооперативних ознак, але не були впроваджені економічні принципи кооперативної діяльності. В результаті цього продовжується деградація і розвал системи Укоопспілки.

В зв'язку з цим, головними напрямками розвитку споживчої кооперації в Україні має стати:

- прийняття окремого закону "Про споживчі кооперативні товариства" або вдосконалення існуючого закону "Про споживчу кооперацію" з впровадженням в нього всіх кооперативних принципів та неприбуткових механізмів діяльності справжнього споживчого кооперативу;
- створення умов для виникнення і розвитку різних видів споживчих кооперативів поза межами системи Укоопспілки, які матимуть статус неприбуткових організацій;
- стимулювання виникнення міських споживчих кооперативів на базі трудових колективів, громадських організацій, інших об'єднань громадян чи за територіальною ознакою;
- сприяння новим споживчим кооперативам у створенні та налагодженні діяльності їх господарських та представницьких об'єднань;
- сприяння пайовикам споживчої кооперації (в тому числі й колишнім) у виділенні їм майна системи Укоопспілки для створення на його базі нових кооперативів (споживчих, сільськогосподарських, кредитних тощо) та об'єднань кооперативів;

- активізація механізмів відповідальності за втрату об'єктів власності в результаті некомпетентних чи протизаконних дій посадових осіб споживчої кооперації;
- створення системи державної підтримки об'єднання споживачів у споживчі кооперативи та включення їх до відповідних державних Програм.
- визначення (створення) державного органу, який буде здійснювати нагляд за діяльністю споживчих кооперативів і передачі з часом цієї функції кооперативним об'єднанням.

Таким чином, для вирішення накопичених за довгі роки проблем, системі споживчої кооперації необхідно або чітко заявити про намір приватизації того майна, що ще залишилось і реорганізації у приватні комерційні структури із втратою кооперативної назви, або змінити акценти стосовно мети та механізму своєї діяльності, запровадити кооперативні принципи і повернутись до обслуговування тільки своїх членів, піднявши після цього перед державою питання про отримання неприбуткового статусу.

Сільськогосподарська кооперація існує у двох формах - виробничого та обслуговуючого сільськогосподарського кооперативу, діяльність яких регулюється Законом України №469/97-ВР "Про сільськогосподарську кооперацію", прийнятому в липні 1997 року. Діяльність обслуговуючих сільськогосподарських кооперативів відповідає всім кооперативним принципам. Ця форма за три роки відродження показала свою ефективність. Вона допомагає сільгоспвиробникам підвищити ефективність власних приватних господарств.

Виробничі кооперативи, хоч і юридично визнані кооперативами, не відповідають всім кооперативним принципам. Тому вживання терміну "кооператив" для означення цієї організаційно-правової форми господарської діяльності в їхній назві є невиправданим і створює плутанину в поняттях. В зв'язку з цим, назву цих організаційних форм в сільському господарстві доцільно змінити з "виробничого сільськогосподарського кооперативу" на

"сільськогосподарське виробниче товариство", яке буде різновидом господарського (підприємницького) товариства.

Головними напрямками розвитку системи сільськогосподарської кооперації в найближчій перспективі має стати:

- вдосконалення закону "Про сільськогосподарську кооперацію" з вилученням статей, які регулюють діяльність виробничих кооперативів і з виведенням їх в окремий закон або розділ в законі "Про господарські товариства".
- визначення (створення) державного органу, який буде здійснювати нагляд за дотриманням сільськогосподарськими кооперативами кооперативних принципів і неприбуткового характеру діяльності або делегування цієї функції Національній спілці сільськогосподарських кооперативів України (НССКУ).
- Забезпечення ефективних механізмів функціонування представницьких та господарських об'єднань сільськогосподарських кооперативів;
- створення системи державної підтримки та включення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів до відповідних державних Програм, пов'язаних із реформуванням аграрного сектора.

Кредитна кооперація. Сьогодні в Україні реально існує лише один вид кредитних кооперативів - кредитні спілки. Їх діяльність регламентується Тимчасовим положенням "Про кредитні спілки", затвердженим Указом Президента №377/93 від 20.09.1993 року та Типовим статутом кредитної спілки, погодженим НБУ 7.02.1994 року. Згідно цих документів кредитна спілка юридично визнана не кооперативом, а громадською організацією. В проекті закону "Про кредитні спілки" ці об'єднання вже не віднесені до громадських організацій, але й не отримали чіткого статусу кредитного кооперативу.

В перспективі в Україні мають бути створені умови для відродження інших видів фінансово-кредитної кооперації: національного та регіональних

кооперативних банків (закон "Про банки та банківську діяльність" в новій редакції передбачає таку форму (ст.8,31), але не забезпечує реальних механізмів для її виникнення); міських кредитних та ощадно-позичкових товариств; сільських кооперативних кас та товариств; страхових кооперативів; кооперативних пенсійних фондів; кооперативних фінансових об'єднань різних рівнів. Напрямки та конкретні механізми вдосконалення кооперативних фінансово-кредитних установ в Україні детальніше будуть розкриті в наступних параграфах.

Інші видів кооперативів. В Україні існують житлові, гаражні, садові та городні кооперативи і товариства. Ці форми мають слабо виражену кооперативну природу, деформовану ще за командної системи. Їх діяльність здійснюється на основі статутів і недостатньо врегульована на законодавчому рівні. Існують також і кооперативи, створені на основі Закону СРСР "Про кооперацію". Маючи кооперативну назву, ці організаційні форми в своїй діяльності фактично не дотримуються кооперативних принципів і не можуть називатись кооперативами.

Головними напрямками розвитку інших видів кооперативів в Україні має стати: створення умов для виникнення та розвитку різноманітних видів кооперативів, як неприбуткових форм економічної самопомоги в різних сферах: самозабезпечення послугами, спільної експлуатації різноманітних об'єктів тощо; створення системи нагляду за діяльністю цих кооперативів.

В зв'язку із надзвичайно важливим економічним та соціальним значенням кооперативів як форм економічної самопомоги населення в умовах становлення ринкової економіки, держава має запровадити політику активної підтримки національного кооперативного руху. Основними формами цієї підтримки мають бути:

- * відродження в суспільстві правильного розуміння економічної та соціальної природи кооперативів, проведення широкої роз'яснювальної

роботи стосовно ролі кооперативів та принципів, на яких будується їх діяльність;

- * створення сприятливих законодавчих умов для розвитку різноманітних видів кооперативів (прийняття базового закону "Про кооперативні товариства", прийняття та вдосконалення законів по окремих видах кооперативів)

- * недопущення виникнення та діяльності псевдокооперативів та дискредитації ними кооперативної ідеї;

- * фінансова та організаційна підтримка розвитку кооперативів.

- * надання кооперативам та їх об'єднанням статусу неприбуткових організацій і звільнення їх від оподаткування в зв'язку із неприбутковою природою;

- * надання державних субсидій та дотацій окремим видам кооперативів та об'єднань при виконанні ними державних програм;

- * надання державних кредитів під пільгові відсотки на період становлення кооперативу чи об'єднання;

- * передачі кооперативам (безоплатно чи з подальшим викупом) та їх об'єднанням частини державної та комунальної власності на період становлення;

- * спрямування допомоги окремим секторам економіки чи соціальним групам через систему створених ними кооперативів та об'єднань.

- * впровадження вивчення основ кооперації в вищих та середніх спеціальних навчальних закладах;

- * фінансова підтримка наукових досліджень сфері кооперації, сприяння у написанні дисертацій, монографій, підручників, брошур, посібників та іншої методичної літератури;

- * активне залучення кооперативів та їх об'єднань до реалізації державних цільових програм

* залучення представників кооперативів до обговорення проблем державного регулювання окремих секторів економіки та вирішення соціальних питань

* здійснення інших організаційних заходів, спрямованих на швидке відродження національного кооперативного руху.

Створюючи сприятливі умови для розвитку кооперації держава має сформувати систему нагляду за розвитком кооперативного сектора, щоб не допустити виникнення псевдокооперації та зловживань державною підтримкою у цій сфері. З цією метою можна уповноважити національні та регіональні об'єднання кооперативів виконувати певні функції стосовно регулювання та нагляду за діяльністю кооперативів.

Сьогодні споживча, кредитна та сільськогосподарська кооперація мають багато спільних проблем, основними з яких є низький рівень знань широких верств населення про особливості соціально-економічної природи кооперативної форми господарювання, невизначеність держави стосовно кооперації та відсутність чіткої державної кооперативної політики, відсутність сприятливого кооперативного законодавства. При цьому, між трьома українськими кооперативними системами немає тісної співпраці. Кожна система дбає лише про свої системні інтереси, а не про інтереси національного кооперативного руху. І це - спільна помилка. Міжнародний та історичний досвід свідчить, що кожному окремому видові кооперації набагато важче розвиватись без співпраці з іншими видами. Тому Міжнародний кооперативний альянс співробітництво між кооперативами визнав міжнародним кооперативним принципом⁴.

У зв'язку з цим видається доцільним об'єднання зусиль різних видів кооперативів для формування єдиної загальнонаціональної кооперативної системи та досягнення спільних кооперативних цілей шляхом створення Всеукраїнської кооперативної ліги (федерації), як єдиного національного кооперативного центру (рис.5.1).

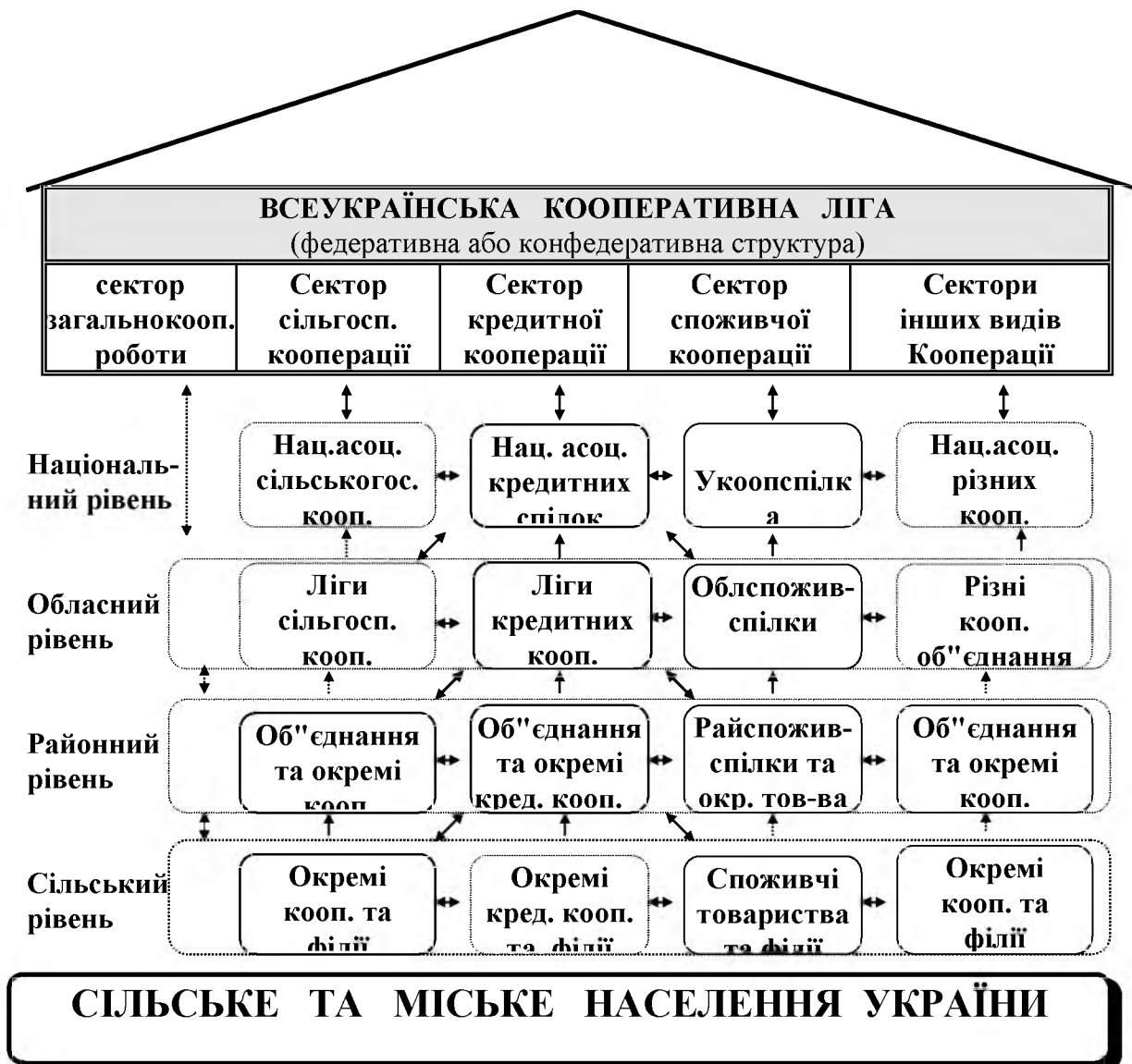

Рис.5.1 Перспективна структура національної кооперативної системи

Для успішного розвитку в Україні справжнього кооперативного руху, крім сприятливого законодавства необхідно активне донесення кооперативної ідеї до широких верств населення. В умовах низького рівня кооперативних знань в суспільстві нормальне існування кооперативних організацій неможливе. Справжнє відродження кооперативного руху почнеться лише тоді, коли люди зрозуміють суть кооперативної ідеї та підтримають її. Тому необхідно доносити кооперативну ідею економічної самопомоги до найширших верств населення і налагодити співпрацю серед низових кооперативів різних видів та їхніх об'єднань.

В Україні ж сьогодні більшість людей мало знайомі з кооперативною ідеєю. Населення та політики не усвідомлюють, які переваги можуть бути отримані від об'єднання людей в кооперативні організації і тому не бачать елементарного виходу із скрутного економічного становища, в якому опинився народ України. Це підтверджують і соціологічні дослідження, проведені фондом "Демократичні ініціативи". Незважаючи на те, що процес відродження кредитної кооперації у формі кредитних спілок в Україні успішно здійснювався з 1993 року, при отриманні замовлення на проведення дослідження стосовно кредитних спілок навіть соціологи фонду про них нічого не знали. "Кредитні спілки? В Україні?" – такою була їхня перша здивована реакція на пропозицію дослідження рівня і якості життя членів кредитних спілок. Як відзначає І.Бекешкіна – керівник проекту, – такою ж була й реакція багатьох журналістів, яких запросили на круглий стіл, присвячений проблемам розвитку кредитного руху в Україні – а вони ж бо люди вельми обізнані. Можна констатувати, що для широкого українського загалу новиною є навіть сам факт існування кредитного руху в Україні⁵. І це при тому, що процес відродження кредитних спілок в Україні на момент опитування тривав понад п'ять років.

Ще одним підтвердженням даної тези є зміст брошури з досить амбіційною назвою "Концепція розвитку національного кооперативного руху"⁶, що була видана Укоопспількою великим накладом (5000 примірників) в друкарні "Укооппостачмаш" і розіслана по всіх областях. Цей об'ємний документ обсягом 76 сторінок, незрозуміло ким розроблений та невідомо ким схвалений, поширив по всій Україні відверто хибний погляд на економічну природу кооперативів. Фрази типу "В принципі, кооператив не може бути неприбутковим, бо в такому випадку втрачається зміст його існування"⁷ суперечать 150-літньому досвіду світового кооперативного руху.

У зв'язку з цим, надзвичайно важливого значення набуває елементарна кооперативна просвіта широких верств населення України. Цей процес держава б мала підштовхнути, як це було зроблено в період "перестройки", коли кілька високопоставлених державних осіб з високих трибун заявили про необхідність відродження кооперативного руху. І – "процес пішов". Як слушно зауважує М.В.Аліман, успіхи кооперативного руху, особливо на початковому етапі його розвитку, залежить не тільки від самих кооператорів, але й від розуміння народними масами кооперативної ідеї⁸.

В умовах, коли держава не має можливості забезпечити для більшості громадян належного рівня життя і соціального захисту, органи державної влади мають моральний обов'язок показати народові України можливий вихід із скрутного становища і створити сприятливі умови для організації різних форм кооперативної самодопомоги міського та сільського населення. Паралельно із стимулюванням та підтримкою підприємництва держава має створити умови для розвитку кооперативної самодопомоги. Формування приватного (підприємницького) сектора в економіці має супроводжуватися створенням ефективного кооперативного сектора. На це не потрібні великі кошти із бюджету. Достатньо лише поширити кооперативну ідею та підтримати її розвиток на початковій стадії. А далі - кооперативні організації будуть допомагати собі самі, а також державі та народу.

5.2. Концептуальні засади вдосконалення національної системи кредитних спілок.

Кредитні спілки вже стали помітним явищем в суспільстві та фінансовому секторі національної економіки. Більшість з них входять до Національної асоціації кредитних спілок України (НАКСУ) та об'єднують понад 85 тисяч громадян, маючи в активах майже 25 мільйонів гривень. Лише у 2000 році активи спілок-членів НАКСУ збільшились у 2,2 рази, членство зросло на 30%, було надано майже 30 тисяч позик на суму понад 30 млн. грн.⁹. За сім років кредитні спілки видали своїм членам більше 100 тисяч позик¹⁰.

НАКСУ сьогодні повноважним представником кредитних спілок на національному, регіональному та місцевому рівнях, визнаним спілками, державними органами та міжнародними організаціями. Членами НАКСУ є майже 120 кредитних спілок, які регулярно подають фінансову та статистичну звітність про свою діяльність, обмінюються інформацією та досвідом, приймають участь в обговоренні проблем кредитно-кооперативного руху. Однак, існує значна частина кредитних спілок, які не входять до НАКСУ. Одні з них в свій час були виключені з Національної асоціації за неподання звітності (небажання бути прозорими), несплату членських внесків чи з інших поважних причин. Інші спілки взагалі не вступали до цього об'єднання і не хочуть бути його членами, в зв'язку з чим виникає питання їх прозорості та дотримання кооперативних принципів в діяльності. В зв'язку з цим, всі українські кредитні спілки можна умовно поділити на дві великі групи - ті, що належать до системи НАКСУ та ті, що діють поза цією системою. Крім цього, серед самих членів НАКСУ є різні типи кредитних спілок, особливості яких описані в попередньому розділі.

Тому, незважаючи на значні досягнення, національний рух кредитних спілок має суттєві проблеми, що потребують негайного вирішення.

Виявлені за допомогою SWOT-аналізу сильні та слабкі сторони українського кредитно-кооперативного руху наведені в табл.5.3.

Таблиця 5.3

SWOT-аналіз руху кредитних спілок в Україні.

СИЛЬНІ СТОРОНИ	СЛАБКІ СТОРОНИ
Кредитні спілки мають нормативну базу для діяльності та статус неприбуткових організацій Створена Національна асоціація кредитних спілок України (НАКСУ), яка об'єднує понад 120 спілок, є членом Всесвітньої Ради кредитних спілок (WOCCU), визнана державою та міжнародними організаціями. При НАКСУ створено окремі елементи інфраструктури: група консультантів, навчально-методичний та сервісний центри, страхова компанія. В межах НАКСУ створено єдине інформаційне середовище ("Кур"єр НАКСУ", web-сайт, поширення методичної літератури) НАКСУ має кваліфікованих фахівців в складі Правління та Виконавчої дирекції. НАКСУ має налагоджену систему звітності кредитних спілок та здійснює моніторинг фінансового стану своїх членів. Окремі спілки напрацювали значний досвід і технології фінансової діяльності	Структура членів НАКСУ є досить різноманітною (різні спілки - різні потреби). Значна частина кредитних спілок є фінансово слабкими і має недостатній рівень кваліфікації працівників. Структура НАКСУ є недосконалою (відсутні регіональні /обласні/ об'єднання кредитних спілок). За рахунок лише членських внесків НАКСУ не може ефективно виконувати <u>всі</u> завдання, що стоять перед національним рухом кредитних спілок. Несприйняття окремими спілками операційних стандартів НАКСУ і некооперативні (бізнесові) прагнення окремих лідерів кредитних спілок. Відсутність ефективної системи стабілізації та взаємо-кредитування спілок в межах НАКСУ.
МОЖЛИВОСТІ	ЗАГРОЗИ
Ідея кредитних спілок сприйнята українським суспільством і набуває все більшого поширення серед населення. Держава почала звертати увагу на важливе значення кредитних спілок. Кредитні спілки усвідомлюють необхідність і готові до якісних змін в системі НАКСУ. Проект закону "Про кредитні спілки" прийнятий у першому читанні. В банківському законодавстві закладена можливість створення кооперативних банків, до яких можуть долучитись спілки та НАКСУ. Зарубіжні проекти можуть реально допомогти розвитку руху кредитних спілок в Україні	Відсутність спеціалізованого закону створює можливість для існування псевдо-спілок та дискредитації ідеї. Слабка конкурентноспроможність значної частини кредитних спілок. Можливість втрати неприбуткового статусу і негативного відношення наглядового органу, що буде створеним на підставі Закону "Про фінансові послуги". Фінансова слабкість НАКСУ для самостійного усунення недоліків та ліквідації загроз. Діяльність зарубіжних проектів допомоги руху кредитних спілок без врахування наших національних інтересів

Для вдосконалення національної системи кредитних спілок необхідно використати сильні сторони кредитних спілок для ліквідації загроз, а можливості – для усунення недоліків. Проведене автором анкетне опитування та аналіз статистичної звітності понад 100 кредитних спілок, що є членами НАКСУ дозволили виявити типові "етапи росту" українських спілок (табл. 5.4), які важливо було врахувати в процесі розробки методологічних підходів до подальшого розвитку національної системи кредитних спілок.

Таблиця 5.4

Характеристика тенденцій розвитку кредитних спілок в Україні*

Характеристика	Етапи розвитку кредитної спілки		
	Становлення (залежність)	Зміцнення (незалежність)	Вдосконалення (взаємозалежність)
Тривалість періоду	1-3 роки	3-6 років	>6 років
Кількість членів	50-300	300-800	>800
Активи	1-50 тис.грн	50-300 тис.грн.	>300 тис.грн
Частка серед членів НАКСУ (по активах)	32%	50%	18%
Рівень зовнішн. Довіри	Низький	Середній	Високий
Рівень роботи	Примітивний	Любительський	Професійний
Кількість платних працівників та їх кваліфікація	0-1 низька-середня	1-3 середня-висока	3-6 висока-професійна
Послуги	2-3 фінансових продукти	Кілька видів вкладів та позик	Максимальний набір фінансових послуг
Фінансова орієнтація	Орієнтація на наявних членів	Орієнтація на потенційних членів	Орієнтація на фінансовий ринок
Головні фінансові проблеми	Недостатність фінансових ресурсів	Проблемні позики, різке коливання попиту	Збільшення частки нерозміщених фінансових ресурсів, проблемні позики
Фінансові прагнення керівництва спілки	Швидке зростання активів та членства	Зростання доходів та зміцнення фінансового стану	Фінансова стабільність та якісний розвиток
Відношення до ідеї об'єднання в систему (інтеграції)	Усвідомлення слабкості та готовність до інтеграції	Відчуття незалежності та обережне ставлення до ідеї інтеграції	Розуміння необхідності інтеграції та активна участь в цьому процесі

Крім цього, в процесі аналізу відродження кредитних спілок в Україні додатково були виявлені наступні особливості національного руху кредитних спілок:

- Система НАКСУ була сформована завдяки підтримці зарубіжних проектів (американський проект (WOCCU) підтримував діяльність центральної виконавчої структури НАКСУ, а канадський - працював із окремими спілками, стимулював їх розвиток та членство в НАКСУ). Цим була закладена неефективна дворівнева (співпраця-НАКСУ) модель національної системи кредитних спілок;
- Канадський та американський проекти протягом певного часу досить відкрито конкурували між собою, чим внесли елементи протистояння в національний рух кредитних спілок, окремі прояви якого спостерігаються до цього часу;
- Закінчення проектів та донорських коштів призвело до проблем з фінансуванням діяльності центральної виконавчої структури НАКСУ (працівники якої до цього фінансувались проектами) з одного боку, та реальної допомоги кредитним спілкам на місцях (які до цього мали можливість користуватись організаційними ресурсами Канадської Програми) з іншого боку;
- Членських внесків кредитних спілок, більшість яких ще є досить фінансово слабкими, Національній асоціації недостатньо для виконання **всіх завдань** та вирішення **всіх проблем**, що сьогодні стоять перед українським кредитно-кооперативним рухом.
- Зростання членства НАКСУ і збільшення потреб у реальній високопрофесійній допомозі на фоні суттєвого зменшення фінансових ресурсів системи створює умови для дезінтеграційних процесів та "розвалу" системи НАКСУ.
- Небажання окремих регіональних лідерів кредитних спілок співпрацювати між собою, яке спостерігається в деяких областях (Луганська, Львівська, Закарпатська), переносить регіональні конфлікти на рівень НАКСУ, чим наносить шкоду всьому національному рухові.

На основі проведеного аналізу позитивних сторін та недоліків системи кредитних спілок України та дослідженого в даній дисертаційній роботі досвіду кредитної кооперації багатьох країн світу, визначено наступні концептуальні напрямки подальшого вдосконалення національної системи кредитних спілок¹¹:

- 1. Формування чіткої державної політики підтримки розвитку національного руху кредитних спілок.**
- 2. Вдосконалення правового регулювання та нагляду за діяльністю кредитних спілок.**
- 3. Формування Стабілізаційного фонду та інших елементів системної інфраструктури НАКСУ.**
- 4. Вдосконалення організаційної структури НАКСУ.**

Намічені напрямки передбачають проведення конкретних організаційних заходів, які мають знайти своє відображення в державних нормативно-правових актах, а також у стратегії діяльності Національної асоціації кредитних спілок України.

1. Формування чіткої державної політики підтримки розвитку національного руху кредитних спілок.

Цей напрям передбачає чітке формулювання державної політики стосовно розвитку кредитних спілок. Ця політика частково вже знайшла своє відображення у кількох підписаних протягом 2000 року Указах Президента¹²: "Про заходи щодо забезпечення формування та функціонування аграрного ринку" №767/2000 від 6.06.2000 року, "Про заходи щодо забезпечення підтримки та подальшого розвитку підприємницької діяльності" №906/2000 від 15.07.2000 року, "Про заходи щодо розвитку кооперативного руху та посилення його ролі в реформуванні економіки України на ринкових засадах" №1348/2000 від 19.12.2000 року. В цих Указах відзначено важливу роль кредитних спілок в сучасних соціально-економічних і політичних умовах та підкреслено необхідність підтримки розвитку кредитних спілок в Україні.

Однак, декларація підтримки - це ще не підтримка. Положення Указів Президента стосовно важливості розвитку кредитних спілок не знайшли свого відображення в інших нормативних актах. Так Постановою Кабінету Міністрів України №935 від 9 червня 2000р. "Про додаткові заходи щодо кредитування комплексу сільськогосподарських робіт"¹³ виділено 175 мільйонів гривень, а Законом України №2120-III від 7 грудня 2000р. "Про державний бюджет України на 2001 рік" виділено 150 мільйонів гривень на часткову компенсацію сільгоспвиробникам ставки за кредитами комерційних банків. При цьому, на отримані позики в кредитних спілках положення цих документів не поширюються. Таким чином, кредитні спілки поставлені у нерівні, порівняно з комерційними банками, умови кредитування фермерів та інших дрібних сільськогосподарських товаровиробників.

В зв'язку з цим, необхідно прийняти Національну Програму розвитку кредитних спілок в Україні або передбачити комплекс заходів по підтримці розвитку кредитних спілок в окремому розділі інших державних програмах, на реалізацію яких надається фінансування з державного чи місцевих бюджетів. Ці заходи мають бути спрямовані на відродження в суспільстві правильного розуміння економічної та соціальної природи кредитних спілок, роз'яснення принципів, на яких будується їх діяльність, створення сприятливих законодавчих умов для розвитку, недопущення виникнення та діяльності псевдо-спілок, фінансова та організаційна підтримка розвитку системи спілок та НАКСУ, надання державних кредитів під пільгові відсотки на період становлення кредитної спілки чи об'єднання спілок, активне залучення спілок до реалізації державних цільових програм, спрямування допомоги окремим секторам економіки чи соціальним групам через систему кредитних спілок та їх об'єднань, здійснення інших організаційних заходів, спрямованих на швидше становлення національної системи кредитних спілок.

2. Вдосконалення правового регулювання та нагляду за діяльністю кредитних спілок.

Створюючи сприятливі умови для розвитку кредитних спілок, держава має сформувати ефективну систему нагляду за їх діяльністю, щоб недопустити зловживань державною підтримкою цього сектору, дискредитації ідеї фінансової взаємодопомоги псевдо-спілками чи неефективної діяльності, яка може призвести до втрати заощаджень членами спілок. Вирішенню цих питань сприятиме прийняття повноцінного закону України "Про кредитні спілки", який має чітко визначити специфіку кредитних спілок, як кооперативних товариств, що створюються для надання фінансових послуг своїм членам¹⁴. Цей закон має регулювати правові та економічні основи діяльності кредитних спілок як специфічної форми фінансової взаємодопомоги громадян України. В ньому мають бути чітко висвітлені принципові положення стосовно фінансового механізму діяльності кредитних спілок. Перш за все, це стосується видів діяльності кредитної спілки, перелік яких доречно привести у відповідній статті закону. Доцільно передбачити в законі можливість кредитних спілок надавати своїм членам повний перелік послуг, що пропонуються комерційними банками та іншими фінансовими установами: приймати заощадження членів спілки на ощадні та депозитні вклади різних видів; надавати позички членам спілки на різноманітних умовах; за дорученням членів здійснювати від їхнього імені грошові розрахунки, перекази та платежі, відкриваючи та обслуговуючи різні види розрахункових, поточних, ощадних, пенсійних, чекових рахунків своїх членів; виступати довіреною особою своїх членів; надавати лізингові та факторингові послуги; надавати послуги своїм членам по обміну валют; інвестувати тимчасово вільні кошти, в тому числі й від імені та за дорученням членів; надавати консультаційні, агентські, інформаційні, експертні та інші послуги членам спілки; вирішувати соціальні питання своїх членів та захищати їх соціальні інтереси шляхом створення пенсійних, страхових та інших соціальних програм.

Окрема стаття закону має бути присвячена розкриттю механізму неприбутковості кредитної спілки. В ній має бути чітко зазначено, що діяльність кредитної спілки спрямована не на отримання прибутку, а на надання послуг своїм членам, які є її власниками і користувачами послуг. В зв'язку з цим, кошти, отримані спілкою від членів за надані послуги мають іншу економічну природу, ніж прибуток інших кредитно-фінансових установ, який отримується з клієнтів, а розподіляється між власниками. В кредитній спілці кошти, отримані від членів - розподіляються між членами (це фактично не розподіл прибутку, а внутрішній перерозподіл коштів між членами). В зв'язку з цим, надходження від членів спілки не повинні трактуватись як її прибуток. А доходи, які отримує кредитна спілка не від своїх членів (наприклад від інвестицій чи депозитних вкладів) є не метою її діяльності, а лише заходом для ефективного збереження коштів членів від знецінення в період зниження попиту на позички.

В окремій статті закону мають визначатись відносини власності у кредитній спілці. При цьому, важливим є включення до закону пункту, згідно якого сформовані кредитною спілкою резервні фонди не можуть розподілятись між членами. У випадку ліквідації спілки ці фонди мають бути передані об'єднанню кредитних спілок і використані для створення у даній місцевості нової спілки чи підтримки діючих кредитних спілок.

Доцільно, щоб в окремих статтях закону були виписані загальні підходи щодо здійснення кредитними спілками можливих видів її діяльності, передбачених цим законом. Крім цього, важливо передбачити механізми функціонування нефінансових об'єднань кредитних спілок (ліг, асоціацій) тощо) різних рівнів, Стабілізаційного фонду, Фонду гарантування вкладів, Центрального та регіональних фінансових об'єднань кредитних спілок.

В розвиток положень закону, який закладатиме головні механізми діяльності кредитних спілок, має бути розроблена необхідна для забезпечення їх нормальної роботи нормативна база: типові статuti (можливо для кількох

видів спілок - територіальних, галузевих тощо), форми документів, схеми документообігу, методики бухгалтерського обліку та форми звітності тощо.

Крім законодавчого забезпечення важливим напрямком вдосконалення національної системи кредитних спілок є формування механізмів ефективного регулювання та нагляду. Певна робота в цьому напрямку вже почалась завдяки прийнятому закону "Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг"¹⁵. Цей закон визначає загальні правові засади у сфері надання фінансових послуг в Україні, здійснення регулятивних та наглядових функцій за наданням фінансових послуг з метою захисту інтересів споживачів цих послуг та правового забезпечення єдиної державної політики у фінансовому секторі. Дія закону поширюється на банки; кредитні спілки; ломбарди; лізингові компанії; довірчі товариства; страхові компанії; установи накопичувального пенсійного забезпечення; інвестиційні фонди і компанії; інші юридичні особи, виключним видом діяльності яких є надання фінансових послуг.

Вказаний закон (№2664-III) був підписаний Президентом 12 липня 2001 року. Протягом трьох місяців (тобто до 12 жовтня 2001 р.) на розгляд Президента має бути подано Положення про спеціальний уповноважений орган виконавчої влади з питань регулювання ринків фінансових послуг. Після створення цього органу протягом одного року має бути запроваджено Державний Реєстр фінансових установ. Всі фінансові установи протягом одного року з дня запровадження Реєстру мають привести свою діяльність у відповідність з вимогами цього закону. А протягом року з дня опублікування (тобто до липня 2002 року) нормативно-правові акти мають бути приведені у відповідність з цим законом, надані пропозиції щодо приведення у відповідність з ним законів України та забезпечено прийняття актів, необхідних для реалізації положень цього закону.

Незважаючи на недосконалість та суперечливість окремих положень (наприклад, застосування терміну "суб'єкт підприємницької діяльності" у п.1

ст.5 та інших статтях до всіх фінансових установ (в перелік яких входять і кредитні спілки) створює для останніх загрозу втрати статусу неприбуткових організацій, закріпленого в інших законах чи вимога п.5 ст.12 стосовно обов'язковості надання будь-якому клієнту переліку осіб, частки яких у статутному капіталі перевищують 5% може створити багато проблем в діяльності), цей закон створює сприятливі умови для формування ефективної системи регулювання діяльності та нагляду за кредитними спілками. Закон вводить нове, не існуюче досі поняття "саморегулівна організація" - неприбуткове об'єднання фінансових установ, створене з метою захисту інтересів своїх членів та інших учасників ринків фінансових послуг та якому делегуються відповідними державними органами, що здійснюють регулювання ринків фінансових послуг, повноваження щодо розроблення і впровадження правил поведінки на ринках фінансових послуг та/або сертифікації фахівців ринку фінансових послуг, а також інші повноваження.

Таким чином, сьогодні існує реальна можливість уповноважити НАКСУ виконувати певні функції регулювання та нагляду за діяльністю своїх членів, впровадивши таким чином традиційну для інших країн практику нагляду за діяльністю кредитних спілок з боку їх національних об'єднань. При цьому доцільно передбачити відповідний механізм регулювання діяльності кредитних спілок в залежності від здійснюваних видів діяльності, розміру активів та кількості членів. На початковому етапі до досягнення кредитною спілкою певного розміру міг би бути досить вільний режим здійснення обмежених видів діяльності на основі дотримання обов'язкових нефінансових та рекомендаційних фінансових показників діяльності. При зростанні активів до певної величини - кредитним спілкам мали б встановлюватись обов'язкові фінансові нормативи (відрахування до обов'язкових резервів, показники ліквідності, платоспроможності, відношення власних коштів до залучених тощо) з розширенням переліку здійснюваних видів діяльності. При досягненні кредитною спілкою встановленої величини та дотриманні обов'язкових

фінансових нормативів, така б спілка отримувала право на ведення всіх банківських операцій при обов'язковому щорічному внутрісистемному аудиті.

Вагомим інструментом в процесі регулювання та нагляду за діяльністю кредитних спілок могла б стати класифікаційна система, яка б включала певні нормативи і стандарти діяльності кредитних спілок. Методологічні підходи щодо побудови такої системи розроблені і опубліковані автором в кількох роботах¹⁶. Пропонована класифікаційна система має базуватись на показниках двох типів - рубіжних і рейтингових. **Рубіжні показники** ідентифікують організацію як кооператив. Наприклад, для кредитних спілок не проведення загальних зборів, встановлення нерівноправних умов для членів, управління близькими родичами, кількома "великими" вкладниками чи позичальниками, закритість інформації стосовно фінансово-майнового стану, нарахування відсотків на вклади за рахунок залучення нових вкладів тощо дозволяє поставити під сумнів діяльність даної організації як фінансового кооперативу. Недотримання хоча б одного рубіжного показника може дати підстави для висновку щодо невідповідності даної організації кооперативній природі. **Рейтингові показники** характеризують "якість" кредитної спілки як фінансової та кооперативної установи і дозволяють визначити, наскільки вона в своїй діяльності наблизилась до еталону, закладеному показниками класифікаційної системи.

Всі показники класифікаційної системи поділено на дві великі групи - фінансові та нефінансові (організаційні). Фінансовими показниками можуть бути адаптовані до українських умов показники аналітичних систем PEARLS чи CAMEL, які використовуються для характеристики фінансового стану кредитних спілок у багатьох країнах¹⁷. Нефінансові показники - це організаційні стандарти діяльності кредитних спілок, які характеризують спілку як кооперативну фінансову організацію. В залежності від кількості балів, набраних за кожною групою показників, кредитна спілка може бути віднесена до однієї із п'яти категорій. А загальний показник по всіх групах

- визначає рейтинг кредитної спілки в класифікаційній системі. Чим більше балів набере кредитна спілка - тим ближче вона знаходиться до "ідеальної" спілки. Такий підхід дозволяє не тільки проаналізувати стан кредитної спілки, а й одночасно визначити заходи по вдосконаленню її роботи.

3. Формування Стабілізаційного фонду та інших елементів системної інфраструктури НАКСУ.

Методологічні підходи щодо створення Стабілізаційного фонду розроблені автором і впроваджені в практику діяльності НАКСУ¹⁸. Стабілізаційний фонд створюється для можливості допомоги з боку НАКСУ кредитним спілкам при виникненні загрозової ситуації, пов'язаної із різким погіршенням їх фінансового стану. Тенденції виникнення загрозової ситуації в конкретних спілках та необхідність вживання стабілізаційних заходів мають визначатись аналітичним відділом НАКСУ на підставі квартальної звітності спілок. При цьому, мають бути чітко визначені наступні поняття:

Стабілізаційний фонд (СФ) - це спеціальні цільові членські внески кредитних спілок, накопичені НАКСУ з метою забезпечення стабільності системи кредитних спілок та здійснення заходів, пов'язаних із недопущенням фінансової кризи в кредитній спілці, чи виведенням спілки із фінансової кризи.

Стабілізаційні заходи - організаційні заходи з боку НАКСУ, що вживаються до кредитної спілки, яка потрапила, або може потрапити у фінансову кризу.

Фінансова криза кредитної спілки - фінансовий стан, при якому не витримуються встановлені фінансові показники та нормативи, що може призвести чи призвело до можливих втрат членами кредитної спілки їх заощаджень.

Стабілізаційний фонд може формуватись за рахунок незворотніх обов'язкових щорічних членських внесків кредитних спілок, що є учасниками

Стабілізаційного фонду НАКСУ, а також пожертвувань чи зворотної фінансової допомоги юридичних та фізичних осіб, перерозподілу інших власних фондів НАКСУ. Уявляється доцільним, щоб перший внесок кредитної спілки у СФ складав суму, що відповідає 0,35 % активів кредитної спілки із наступною щорічною сплатою 0.15 % від активів спілки станом на кінець року.

При цьому важливо, щоб кошти, що надходять до Стабілізаційного фонду не витрачались до досягнення фондом певної величини (наприклад, 100 тисяч гривень), а після цього використовувались лише для надання безпроцентної зворотної фінансової допомоги кредитним спілкам, які виявляють бажання приєднати до себе проблемну кредитну спілку свого регіону для уникнення її банкрутства. Кошти СФ можуть розміщуватись у позики кредитним спілкам, які мають відмінний фінансовий стан, надійні та ліквідні цінні папери чи на депозитних рахунках в банках, що мають високий рейтинг. Дохід від розміщення коштів СФ має використовуватись виключно на проведення стабілізаційних заходів в проблемних кредитних спілках. До таких заходів відносяться:

1. Надання рекомендацій щодо зміни фінансово-кредитної політики спілки;
2. Виїзд у спілки з метою аналізу стану позичкового портфелю;
3. Розробка комплексу антикризових заходів та нагляд за їх виконанням;
4. Допомога у досудовому та судовому врегулюванні боргових зобов'язань
5. Приєднання проблемної спілки до фінансово міцної спілки;

Стабілізаційні заходи можуть здійснюватись спеціалістами НАКСУ безпосередньо або через регіональні об'єднання чи представництва НАКСУ, в зоні яких знаходиться проблемна кредитна спілка, для якої має бути розроблена програма виходу з кризи з розрахунком орієнтовного кошторису на її реалізацію.

На початковому етапі формування стабілізаційного фонду доцільно ввести певні обмеження щодо здійснення стабілізаційних заходів. До таких обмежень відноситься положення, згідно якого кошти, що виділяються на

проведення стабілізаційних заходів в кредитній спілці не можуть більш ніж в 5 разів перевищувати суму внесків спілки до стабілізаційного фонду. При цьому, при необхідності одночасної стабілізації кількох кредитних спілок - кошти на проведення моніторингу виділяються однакові для всіх, а після розробки програми виходу із кризи і складання кошторису - перевага надається спілкам, що потребують менше коштів для фінансового оздоровлення.

Стабілізаційний фонд має бути структурним підрозділом НАКСУ. Фонд може управлятись Дирекцією, обраною із представників кредитних спілок або Правлінням НАКСУ, що приймають рішення про необхідність, обсяг та основні умови здійснення стабілізаційних заходів та використання коштів стабілізаційного фонду.

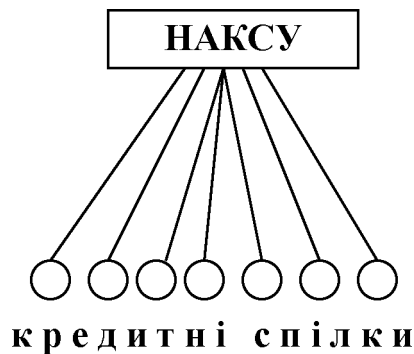
Крім Стабілізаційного фонду наступним елементом інфраструктури національної системи кредитних спілок має бути Центральний резерв ліквідних коштів НАКСУ. Його формування могло б відбуватись аналогічно до наведеного вище способу зворотними внесками до досягнення і підтримання розміру 1% від активів спілки. Участь в Центральному резерві ліквідних коштів дозволить спілці протягом операційного дня отримати короткострокову позичку з Центрального резерву для повернення вкладів членам спілки при недостатності власних обігових коштів. Фінансові ресурси, накопичені у Стабілізаційному фонді та Центральному резерві ліквідних коштів могли б стати основою Фонду гарантування вкладів членів кредитних спілок системи НАКСУ. Крім цього, Фонд гарантування вкладів мав би ще формуватись за рахунок частини доходу кредитних спілок невеликими щомісячними незворотніми внесками до досягнення розміру 10-15% суми залучених коштів.

4. Вдосконалення організаційної структури НАКСУ.

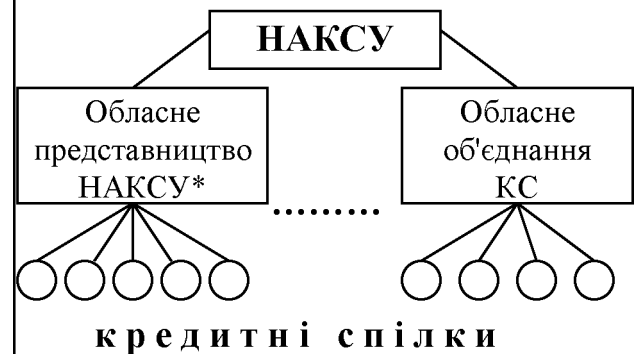
Головним напрямком вдосконалення організаційної структури НАКСУ має стати регіоналізація, ідея якої базується на формуванні обласних об'єднань кредитних спілок в структурі НАКСУ та, в якості перехідного

варіанту, - створенні представництв НАКСУ в тих областях, де ще немає достатніх передумов для виникнення об'єднань кредитних спілок (рис.5.2).

Структура НАКСУ сьогодні

Структура НАКСУ в перспективі

* - Обласне представництво НАКСУ (перехідний варіант) створюється в тих регіонах, де немає демократично діючого об'єднання кредитних спілок. Там де є таке об'єднання - йому делегуються повноваження регіонального (обласного) Представництва НАКСУ.

Рис. 5.2 Наявна та перспективна структура Національної асоціації кредитних спілок України (НАКСУ).

Важливість регіонального розвитку системи НАКСУ.

- Без суттєвих структурних змін існуюча двохрівнева система НАКСУ не зможе довго існувати, бо задовольнити потреби постійно зростаючої кількості членів НАКСУ буде неможливо силами лише центральної виконавчої структури.
- В результаті прийняття закону "Про фінансові послуги" в кожній області будуть створені регіональні відділення уповноваженого державного органу, який буде здійснювати нагляд за діяльністю фінансових установ, в т.ч. й кредитних спілок. В цих умовах, для успішного розвитку кредитних спілок надзвичайно важливим буде наявність в регіонах організованих обласних об'єднань кредитних спілок, що є складовою частиною національної системи кредитних спілок.
- Кредитні спілки в різних регіонах мають свої специфічні проблеми, вирішення яких можливо чи доцільно лише на місцевому рівні (наприклад,

організація взаємокредитування між спілками, які добре знають одна одну тощо).

Таким чином, концепція регіонального розвитку структури НАКСУ базується на наступній ідеї: **членами НАКСУ в перспективі мають стати лише обласні об'єднання кредитних спілок (обласні ліги, асоціації тощо),** при яких будуть функціонувати територіальні відділення сервісної інфраструктури НАКСУ (навчально-методичного та сервісного центрів, Фондів технічної допомоги та фінансової підтримки кредитних спілок, Стабілізаційного фонду, Центрального резерву ліквідних коштів, Системи взаємокредитування кредитних спілок). Спілки однієї області, що вже є членами НАКСУ будуть засновниками обласних об'єднань кредитних спілок, які мають дотримуватись стандартів НАКСУ і вимагати цього від своїх членів. Інші спілки даної області, вступаючи в своє обласне об'єднання, стають частиною цілісної системи і отримують статус члена НАКСУ.

Для забезпечення рівномірного та справедливого представництва регіонів мають бути здійснені зміни в структурі управління НАКСУ. Замість діючого сьогодні Правління в складі 9 осіб, що персонально обираються конференцією НАКСУ, доцільно створити Раду НАКСУ, до складу якої будуть входити голови всіх 25 обласних об'єднань кредитних спілок. Члени Ради зі свого складу обиратимуть правління в кількості 5-7 осіб, які будуть відповідати за реалізацію певних напрямків роботи НАКСУ і будуть підзвітними Раді. Засідання Правління відбуватиметься один раз на місяць, Ради - два рази у рік. Один раз у два роки може проводитись Всеукраїнський з'їзд (конференція) кредитних спілок.

В межах нової організаційної структури має продовжуватись:

- лобістська діяльність НАКСУ по створенню сприятливого законодавчого середовища для діяльності кредитних спілок;
- розвиток системи професійного навчання та консультативного супроводження спілок з боку НАКСУ через навчально-методичний центр

(НМЦ) та регіональні навчально-консультативні центри обласних об'єднань кредитних спілок;

- впровадження єдиних фінансових та організаційних стандартів діяльності членів НАКСУ;
- вдосконалення системи захисту інтересів кредитних спілок в державних органах на місцевому, регіональному та національному рівнях.

Таким чином, головними напрямками розвитку системи кредитних спілок на найближчу перспективу мають стати:

- прийняття повноцінного Закону "Про кредитні спілки" з чітким визначенням кредитних спілок як фінансово-кредитних кооперативних товариств з неприбутковим статусом;
- формування напрямків, обсягів державного регулювання та нормативів діяльності кредитних спілок;
- делегування функцій нагляду за діяльністю кредитних спілок (на основі досвіду інших країн) Національній асоціації кредитних спілок України (НАКСУ);
- вдосконалення організаційної структури НАКСУ шляхом створення обласних об'єднань кредитних спілок в структурі національної системи;
- створення умов для формування необхідної інфраструктури системи кредитних спілок - стабілізаційного та гарантійного фондів, системи взаємокредитування спілок, регіональних фінансових та нефінансових об'єднань тощо.
- створення системи державної підтримки та включення кредитних спілок до відповідних державних Програм, пов'язаних із кредитуванням населення, сільгоспвиробників, дрібного бізнесу, інших соціальних груп та секторів економіки.

5.3. Важливість, передумови та методологічні основи створення системи аграрних кооперативних банків в процесі ліквідації банку “Україна”.

Проведений в попередніх розділах даного дослідження аналіз, дозволяє зробити висновок про надзвичайно важливе значення кооперативних банків в ринковій економіці. Здійснюючи фінансово-кредитне обслуговування переважно дрібних суб'єктів економіки, ці банки набули значного поширення в економічних системах більшості країн світу. За свою понад сторічну історію розвитку вони сформували багаторівневі розгалужені фінансові системи з потужною інфраструктурою, охопили значний сегмент ринку фінансових послуг. Знаходячись у власності своїх клієнтів, вони успішно забезпечують потреби широких верств сільського і міського населення в різноманітних кредитних, ощадних, розрахункових та інших фінансових послугах.

На жаль, в Україні ситуація зовсім інша. До революції в Україні існувала потужна і досить розвинута мережа кооперативних банків, яка наприкінці 20-х років була ліквідована, а її кошти та майно – націоналізовані та передані Державному банку СРСР. В період “перестройки” під виглядом кооперативного руху почалось відродження приватного підприємництва¹⁹, в зв'язку з чим відбулась підміна понять і під назвою “кооперативний банк” почалось відродження перших комерційних банків, які не мали нічого спільного із справжніми кооперативними банками, що існують в світі. Після проголошення незалежності в Україні був прийнятий закон “Про банки і банківську діяльність”, який створив можливість для розвитку в Україні лише комерційних банків²⁰. Незважаючи на те, що цей закон начебто створював умови для виникнення банків "різних видів і форм власності", в ньому було передбачено, що банки можуть будуватись на акціонерних або пайових засадах і мають керуватись у своїй діяльності законодавством України про акціонерні товариства та інші види господарських товариств. В умовах відсутності повноцінного кооперативного законодавства, в Україні була сформована банківська система, що складається лише із комерційних

банків, створених у вигляді господарських товариств (178 банків у формі акціонерного товариства і 31 банк - товариства з обмеженою відповідальністю). Автори першого українського банківського закону не звернули увагу на те, що в банківських системах багатьох країн світу є досить поширеною ще й така унікальна форма фінансової установи як кооперативні банки (табл.5.5), без яких банківська система жодної країни не може вважатись повноцінною.

Таблиця 5.5

Головні відмінності кооперативних та комерційних банків²¹.

Ознака	Кооперативні банки	Комерційні банки
Соціальні цілі	Організація фінансової самопомоги на основі об'єднання учасників	Не визначаються
Економічна мета	Надання фінансових послуг учасникам (членам), які одночасно є власниками і клієнтами	Отримання прибутку від надання фінансових послуг клієнтам для розподілу його між власниками
Статус	Неприбуткова організація	Підприємницька організація
Організаційна форма	Кооператив	Товариство (АТ, ТОВ тощо) приватна компанія
Управління	Демократичне. Кожен учасник має право одного голосу, незалежно від його Частки в пайовому капіталі банку	Приватно-групове. Кількість голосів пропорційна частці в статутному капіталі банку
Власники	Всі учасники (члени), незалежно від часу вступу. Членство відкрите з тенденцією до постійного розширення	Засновники чи акціонери. Кількість власників має тенденцію до обмеження
Клієнти	Виключно члени-власники*	Переважно особи, що не є власниками
Види послуг	Всі або окремі види банківських послуг, додаткові нефінансові послуги	Всі види банківських послуг
Приоритетні сектори	Сільськогосподарський та дрібний бізнес, домашні господарства	Велика промисловість, торгівля, Менше – домашні господарства
Капітал	Початковий пайовий капітал є порівняно невеликим, але постійно зростає за рахунок вступу нових членів. Велика зацікавленість у накопиченні резервів	Статутний капітал вноситься при створенні, є порівняно великим та фіксованим. Низька зацікавленість у накопиченні резервів
Тенденції Системного Розвитку	Формування "правильної піраміди" знизу-вверх (місцеві банки – регіональні банки - національний кооперативний банк)	Створення "сітки" зверху-вниз (банк-відділення-філії)
Законодавче регулювання	Кооперативне та банківське законодавство	Підприємницьке та банківське законодавство
Державна підтримка	У вигляді пільгового оподаткування та кредитування, спрямування через ці банки державної допомоги окремим секторам економіки та соціальним групам	У вигляді сприятливого правового середовища
Державний нагляд	Національним банком з можливою передачею окремих функцій нагляду Центральному кооперативному банку	Національним (центральним) банком

* - кооперативні банки в багатьох країнах Європи можуть залучати вклади від осіб, що не є учасниками (членами) банку, але кредити можуть надаватись лише учасникам.

Досвід багатьох країн світу свідчить, що аграрний сектор економіки з його специфікою, - сезонністю, значними ризиками сільськогосподарського виробництва та великою кількістю дрібних, розпорошених суб'єктів господарювання, - не є надто привабливим для комерційних банків. А без належного фінансово-кредитного обслуговування не може бути створено ефективне високотоварне сільське господарство. Воно може сформуватись лише за умов, коли у переважної більшості сільськогосподарських товаровиробників буде реальна можливість отримати кредити на ведення свого приватного господарства. Тому проблема кредитування для селян завжди була і залишається надзвичайно важливою та актуальною.

Банківська система України протягом довгого часу не забезпечувала і зараз не забезпечує реальних потреб села у кредитних ресурсах. Це стосується не тільки дрібних товаровиробників - особистих підсобних господарств та фермерів, а й більшості реформованих колективних господарств. Колишній державний банк, що в свій час спеціалізувався на наданні послуг сільськогосподарським товаровиробникам, - агропромбанк "Україна", - після його приватизації (акціонування) був перетворений у звичайний комерційний банк, в якому сільгоспвиробники мали лише незначну частку акцій, тому не могли реально впливати на фінансово-кредитну політику цього банку²².

Не сприяла вирішенню проблем кредитування аграрного сектора й традиційна для 90-х років схема товарного кредитування, при якій переробні підприємства чи комерційні структури весною надавали сільськогосподарським товаровиробникам паливно-мастильні матеріали, насіння, добрива та інші матеріально-технічні ресурси, а селяни розраховувались за них врожаєм після його збирання. В умовах несприятливих макроекономічних та інституційних чинників в АПК ця, на перший погляд вигідна для села схема постачання та розрахунків, насправді була прихованою формою "викачування" коштів з аграрного сектору в інші

сектори економіки²³. В основі цієї схеми був закладений механізм сезонних "ножиць цін", коли необхідні підприємствам АПК ресурси надавались на початку сезону (в період найбільшого попиту, а відповідно й ціни!), а розрахунки за отримані матеріальні ресурси здійснювались під час або зразу після збору врожаю (при мінімальних цінах на цю продукцію!). Найбільш показовим прикладом цього негативного процесу став 1999 рік, коли комерційні фірми, вкладаючи кошти в паливно-мастильні матеріали (за ціною 700-800 грн/т) надавали їх сільгоспвиробникам на проведення весняно-польових робіт і отримували під час жнив за кожен тону ПММ в якості розрахунку 3-5 тон зерна, ціна якого на той час складала 250-260 грн/т. З вересня ціна на зерно почала зростати, сягнувши в листопаді 750-800 грн/т (за 3 місяці - на 300%!), а до весни - піднялась ще вище. За цей час ціни на ринку паливно-мастильних матеріалів зросли на 70-90%, річні ставки за банківськими кредитами не тільки не зростали, а навіть зменшились і в середньому склали близько 65% річних, а на валютному ринку курс USD зріс за рік на 39% (з яких стрибок у 12% припав якраз на період жнив). В попередні роки була подібна ситуація, але вона нівелювалась інфляцією та змінами на валютному ринку. Тому не важко уявити, скільки коштів в 90-ті роки втратило українське село "завдяки" товарному кредитуванню.

Уряд України, шукаючи вихід із цієї ситуації, прийняв Постанову №398 від 25.02.2000 "Про додаткові заходи щодо кредитування весняно-польових робіт у 2000 році", в якій спробував радикально змінити механізм фінансування аграрного сектору шляхом запровадження принципово нової схеми його кредитування. В основу цієї схеми була покладена спроба заміни механізму товарного кредиту на фінансовий кредит. Постанова передбачала часткову (в розмірі 50% облікової ставки НБУ, але не нижче 17,5% річних) компенсацію процентної ставки за кредитами комерційних банків для сільгоспвиробників. На це з державного бюджету було виділено 175 млн. гривень.

Це був принципово новий, прогресивний підхід, з допомогою якого передбачалось залучити в аграрний сектор не менше 1 млрд. гривень кредитних ресурсів комерційних банків. Але надії, що покладались на нову схему кредитування АПК не виправдались. Комерційні банки досить стримано віднеслись до цієї ідеї і надавали кредити лише тим сільгоспвиробникам, які мали високоліквідну заставу, вартість якої у кілька разів перевищувала суму кредиту (такі сільгоспвиробники й раніше могли без проблем отримати кредити в комерційних банках). Таким чином, уряду вдалось допомогти лише "сильним" господарствам, кількість яких в процентному відношенні до всієї маси сільгоспвиробників є досить незначною.

Слід відзначити, що наведена вище схема з самого початку мала два суттєвих недоліки. По-перше, негативний результат можна було досить легко спрогнозувати, звернувшись до світового досвіду банківської справи. В більшості країн світу комерційні банки прагнуть кредитувати промисловість та торгівлю і дуже рідко вкладають кошти в сільськогосподарське виробництво (а якщо й роблять це, то надають кредит лише великим господарствам). Таке явище має багато причин, але всі вони зводяться до однієї - ризикованості сільськогосподарського бізнесу. По-друге, навіть якби схема компенсації процентних ставок сільгоспвиробникам за кредитами комерційних банків була надзвичайно успішною, її не можна вважати найкращою, бо виділені з бюджету на підтримку аграрного сектору кошти в сумі 175 млн. гривень потрапили не у аграрний, а у банківський сектор. На наступний рік знову необхідно виділяти з бюджету кошти на підтримку аграрного сектору, які знову потраплятимуть до банків і так до нескінченості. При вказаних обсягах фінансових ресурсів за шість років в систему комерційних банків з державного бюджету може бути спрямовано понад 1 млрд. гривень (тобто стільки ж, скільки спочатку планувалось залучити із банківської системи для кредитування аграрного сектору).

Однак, піддаючи критиці наведену схему кредитування АПК, необхідно відзначити її надзвичайно прогресивну роль. Вона стала успішною спробою впровадити фінансовий кредит і покінчити із тіньовими бартерними схемами та товарним кредитом, про негативні наслідки яких йшлося вище. Ця схема дозволила привернути увагу комерційних банків до аграрного сектора.

Однак, банкрутство акціонерного комерційного банку “Україна”, що традиційно обслуговував значну частину аграрного сектора, стало суттєвою системною втратою для української економіки. Банкрутство цього банку-гіганту яскраво продемонструвало, що відсутність ефективної комплексної системи для фінансово-кредитного обслуговування аграрного сектора може створити суттєві проблеми системного характеру із непередбачуваними негативними наслідками. Тому зрозуміло, що прийняте рішення про здачу в оренду приміщень розгалуженої мережі філій та відділень збанкрутілого банку “Україна” є тимчасовим заходом, який дозволяє лише на певний час відстрочити проблему, а не вирішити її. Має бути зроблений наступний крок, який закладе модель майбутньої системи фінансово-кредитного обслуговування аграрного сектору економіки України, від чого, в свою чергу, буде залежати кінцевий успіх реформ на селі.

Найбільш простим, але найменш ефективним кроком можна вважати розпродаж цілісної мережі банку “Україна” іншим комерційним банкам, які будуть в його приміщеннях обслуговувати колишніх його клієнтів. Цей шлях має суттєві недоліки і може привести до значних негативних системних наслідків, розгляд яких є надзвичайно важливим, але не відповідає предмету даного дисертаційного дослідження. Тому, не вдаючись до детального аналізу цього напрямку, хочеться запропонувати складніший, але й більш перспективний варіант, можливість та ефективність якого підтверджується досвідом багатьох країн світу²⁴. Ідея пропонованого варіанту є досить простою - сільськогосподарських товаровиробників, що були **клієнтами** банку “Україна” (а вони ж і є головними його кредиторами!) необхідно за їх

згодою і при підтримці держави зробити **власниками** нової банківської системи, яка може бути створена на базі ліквідованого банку і якій перейдуть активи та частина пасивів колишнього гіганту. Ця система має складатись із невеликих регіональних (обласних) банків, де клієнти є їх рівноправними власниками. Така форма є досить поширеною в багатьох країнах світу і має назву “кооперативний банк”.

Слід відзначити, що банкрутство банку "Україна" було закономірним. Створення в свій час для обслуговування аграрного сектора не кооперативного, а акціонерного комерційного банку в процесі реорганізації державного Агропромбанку було стратегічною помилкою. Цей банк з самого початку свого створення був приреченим бо, перейшовши на нову, акціонерно-комерційну основу, він був змушений традиційно обслуговувати аграрний сектор економіки. А як свідчить досвід більшості країн світу, комерційні банки не хочуть вкладати кошти в сільськогосподарське виробництво. Це явище має багато причин, але всі вони зводяться до однієї - ризикованості аграрного бізнесу. Тому комерційні банки віддають перевагу клієнтам з інших секторів – промисловості, торгівлі, транспорту тощо. Фінансове ж обслуговування аграрного сектору в більшості країн здійснюють переважно кооперативні банки, власниками яких є самі сільгоспвиробники. Ці банки, як правило, активно підтримуються державою і через них проводиться державна підтримка аграрного сектора.

Сьогодні від правильного вибору перспективної моделі фінансово-кредитного обслуговування аграрного сектора залежить його майбутнє. Діюча схема часткової компенсації з державного бюджету процентних ставок за кредитами комерційних банків на рівні 80% ставки НБУ (17,5% річних), дозволяє лише частково вирішити проблему кредитування сільгоспвиробників і має чотири суттєвих недоліки:

1. При цій схемі допомоги щорічно з бюджету необхідно виділяти значні суми коштів, які у кінцевому підсумку потраплятимуть не сільгоспвиробникам, а власникам комерційних банків;
2. Шанс отримати кредити мають лише сильні господарства, які можуть надати прийнятну для банків заставу;
3. Комерційним банкам не вигідно кредитувати дрібних сільгоспвиробників, якими є переважна більшість фермерів, одноосібників та особистих підсобних господарств (понад 80% сільгоспвиробників залишаються поза сферою інтересів комерційних банків).
4. Існує значний системний ризик, бо власники комерційних банків у будь-який момент можуть встановити інші пріоритети і відмовитись від кредитування аграрного сектора (при виникненні більш привабливих умов в інших секторах економіки);

Пропозиція вирішення проблем фінансово-кредитного обслуговування села шляхом створення державного земельного банку на базі банку “Україна”, яка останнім часом активно обговорюється, поряд з окремими позитивними рисами, має кілька дуже суттєвих недоліків:

по-перше, для створення, а головне – для успішного розвитку нового державного банку, який своєю діяльністю має охопити переважну більшість селян, необхідно виділення значних фінансових ресурсів з державного бюджету України протягом тривалого часу. Крім цього, може виникнути значна системна проблема, коли ідея надання державних кредитів селянам під заставу раніше подарованої державою (розпайованої) землі призведе до масового замаскованого зворотного продажу селянами своєї землі назад державі шляхом неповернення отриманих державних кредитів. При цьому, держава може втратити значні фінансові ресурси, отримавши назад у державну власність безкоштовно передану раніше селянам землю. Що держава буде робити з цією землею – залишається незрозумілим. Враховуючи демографічну ситуацію в українському селі, можна з достатньою ймовірністю

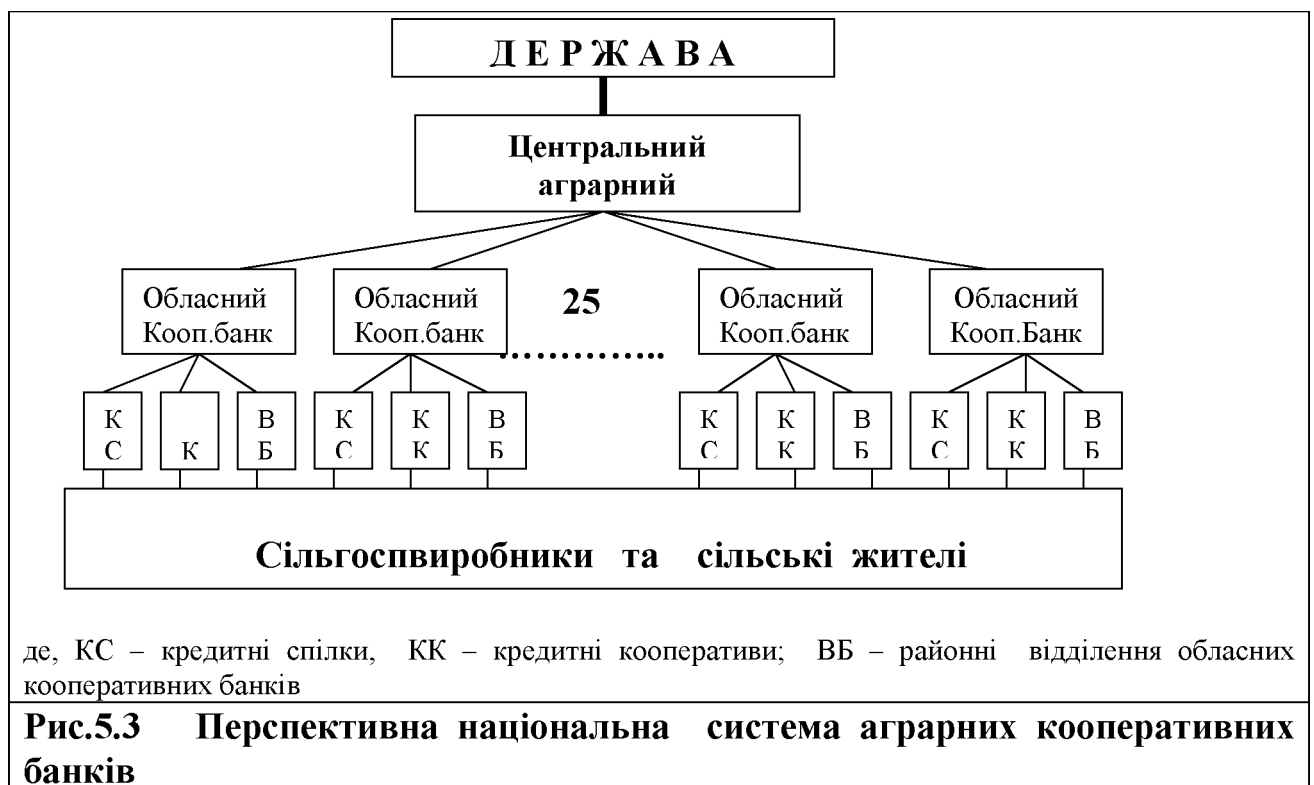
припустити, що більшість селян, скоріш за все, погодиться на таку “втрату” подарованої державою землі (з якою без техніки вони й так не знають що робити!) взамін на “живі” гроші, сума яких, до речі, буде на порядок вищою, ніж плата за здачу земельного паю в оренду. А якщо земельний банк буде недержавним – українська земля протягом короткого часу може бути сконцентрована в руках власників цього банку. А це вже питання національної безпеки держави;

по-друге, виходячи із існуючого досвіду управління державною власністю, ефективність майбутнього державного управління цим банком викликає небезпідставний сумнів (банк “Україна” раніше також був державним, але держава була не в змозі ефективно управляти цим банком, в зв’язку з чим, було прийнято рішення про його приватизацію шляхом переведення на акціонерну основу);

по-третє, держава вже має банк, який своєю мережею філій, обладнанням та кількістю професійних кадрів не поступається банку “Україна” – Ощадбанк. Тому, якщо буде прийнято рішення про запровадження системи державного кредитування селян під заставу землі, здійснення цієї функції доцільно покласти на іпотечний відділ Ощадбанку, що дозволить значно скоротити витрати на запровадження механізму іпотеки.

Пропозиція створення в Україні системи аграрних кооперативних банків для фінансово-кредитного обслуговування аграрного сектора базується на принципово інших з точки зору методології підходах та відповідає європейській моделі систем аграрного кредиту. Специфіка кооперативних банків детально описана вище, а коротко полягає в тому, що їх клієнти одночасно є рівноправними власниками, які на основі об’єднання самі забезпечують себе фінансовими послугами на неприбуткових засадах. Тому ця форма найбільш підходить для вирішення проблем, що виникли в зв’язку з банкрутством банку “Україна”.

Слід відзначити, що можливість створення в Україні кооперативних банків передбачена новою редакцією закону "Про банки та банківську діяльність" від 7.12.2000 року, у ст.8. якого відзначено, що кооперативні банки створюються за принципом територіальності і поділяються на місцеві та центральний кооперативні банки. Учасниками центрального кооперативного банку є місцеві (обласні) кооперативні банки. Система аграрних кооперативних банків, яка може бути створена на основі мережі банку "Україна", має будуватись за принципом класичних західних кооперативних фінансово-кредитних систем - знизу-вверх (рис.5.3).

Основу пропонованої системи складають сільські кредитні товариства (кооперативні каси), що створюються селянами на базі одного або кількох сусідніх сіл. Ці товариства мають демократично обрані і діючі органи управління, які приймають рішення стосовно надання членам товариства кредитів за рахунок отриманих чи залучених коштів. До прийняття

відповідного кооперативного законодавства, яке б регулювало особливості створення та діяльність цих установ, їх функцію можуть виконувати сільські кредитні спілки чи сільські філії існуючих міських кредитних спілок. Другий рівень системи могли б складати кредитні спілки (КС), що діють в районних центрах, районні відділення обласного кооперативного банку (ВБ), районні відділення кредитних спілок, що працюють в межах області, а також районні кредитні кооперативи (після прийняття відповідного законодавства). Третій рівень формують обласні аграрні кооперативні банки та кредитні спілки, що знаходяться в обласних центрах, але працюють з аграрним сектором. Четвертий, національний рівень складає Центральний аграрний кооперативний банк, який логічно завершує побудову кооперативної фінансової системи аграрного сектора, об'єднуючи існуючі обласні аграрні кооперативні банки та кредитні спілки, що працюють із аграрним сектором. Звичайно, ця схема є дуже спрощеною, але вона є логічною і відповідає досвіду побудови подібних кооперативних фінансово-кредитних систем багатьох країн світу.

Слід підкреслити, що держава може і зобов'язана допомогти селянам у формуванні їх власної кооперативної фінансово-кредитної системи. На впровадження пропонованого методологічного підходу необхідні певні фінансові ресурси. Мінімальний статутний капітал одного обласного кооперативного банку за законом має становити 1 млн. євро, а центрального - 5 млн. євро. Таким чином, для становлення повноцінної системи із 25 обласних і Центрального кооперативних банків необхідно 30 млн. євро або близько 150 млн. гривень. Сума такого порядку щорічно виділяється з бюджету на компенсацію банківських процентних ставок за кредитами підприємств АПК і потрапляє з державного бюджету до комерційних банків.

Запропонований підхід не вимагає виділення додаткових ресурсів з державного бюджету. Для його практичного втілення достатньо залучити фінансові ресурси державного Фонду підтримки фермерських господарств та

перерозподілити на цю ціль частину коштів, призначених для компенсації процентних ставок за кредитами комерційних банків недержавним підприємствам, що безпосередньо не пов'язані із сільгоспвиробництвом (заготівельні, переробні тощо), які у 2000 році отримали близько 40% коштів, виділених з держбюджету на підтримку АПК²⁵. При цьому слід відзначити, що виділені на формування системи аграрних кооперативних банків фінансові ресурси могли б через певний період часу бути повернуті державі селянами, які поступово ставатимуть учасниками цієї кооперативної фінансової системи, викуповуючи у держави її частку. Крім цього, для швидкого створення кооперативної кредитно-фінансової системи аграрного сектора має бути прийнято рішення скоріш політичного, ніж економічного характеру стосовно передачі для цієї мети частини матеріально-технічної бази банку “Україна”.

Побудова системи кооперативних банків має здійснюватись поетапно, починаючи з областей, де вже створені необхідні передумови - існують розвинуті кредитні спілки, що працюють з аграрним сектором, є підтримка органів місцевої влади тощо. При цьому, необхідно дотримуватись наступних концептуальних засад і методологічних підходів:

1. Система аграрних кооперативних банків повинна будуватись знизу. Її основою мають стати сільські кооперативні об'єднання (сільські кооперативні каси, кредитні спілки чи відділення спілок тощо), для створення яких необхідно провести широку роз'яснювальну роботу. Селяни мають зрозуміти вигоду від цієї системи і бути готовими внести в своє фінансове кооперативне об'єднання невеликий вступний та мінімальний пайовий внесок, а також сформувати органи управління (правління, кредитний та наглядовий комітети) із людей свого середовища, яким довіряють. Далі сільські кооперативні утворення об'єднуються на рівні району в кредитні спілки, які, в свою чергу засновують обласний кооперативний банк і стають його учасниками (клієнтами-власниками).

Обласні кооперативні банки засновують Центральний кооперативний банк, що буде знаходитись у власності обласних кооперативних банків. Так як система буде будуватись знизу-вгору, вона та весь її капітал буде знаходитись у власності селян. Вони самі будуть нею управляти і контролювати. Тому ця система завжди діятиме в інтересах українського села.

2. Всі перелічені вище складові елементи системи аграрного кооперативного кредиту мають в своїй основі мати кооперативний неприбутковий економічний механізм діяльності і будуватись у відповідності з традиційними міжнародними кооперативними принципами, які зводяться до наступних положень:

- кожна організація є добровільною і відкритою для вступу нових членів (учасників), якщо вони відповідають вимогам до членства;
- всі члени організації мають рівні права в управлінні і користуванні послугами;
- члени демократичним шляхом (кожен член має лише один голос, незалежно від розміру його паю і часу вступу) періодично обирають (переобирають) органи управління, які на громадських засадах представляють інтереси всіх членів, наймають і контролюють штатних працівників;
- члени фінансують діяльність своєї організації шляхом внесення вступного і пайових внесків та плати за послуги;
- члени усвідомлюють і погоджуються розділити між собою можливий фінансовий ризик та готові нести фінансову відповідальність за діяльність своєї організації в кратних до пайового внеску межах;
- організація надає всі види банківських послуг безпосередньо або через створену мережу кооперативних банків. При цьому, послуги надаються лише членам організації, а залучення фінансових ресурсів здійснюється

не тільки від членів, а й від інших фізичних чи юридичних осіб з дотриманням встановлених фінансових нормативів;

- захист залучених вкладів здійснюється шляхом накопичення резервів та участі у стабілізаційних програмах;
- вартість послуг має бути наближеною до їх собівартості. Отримані від діяльності доходи, після відшкодування операційних та фінансових витрат спрямовуються на поповнення резервів чи повертаються членам пропорційно обсягам користування послугами. Відсотки на пайові внески є мінімальними або взагалі не нараховуються.

3. Державна допомога формуванню системи аграрного кооперативного кредиту має здійснюватись шляхом надання можливості не тільки сільгоспвиробникам, а й всім жителям сільської місцевості отримати від держави довгостроковий безпроцентний цільовий кредит на отримання індивідуального паю в системі аграрних кооперативних банків. При цьому, селянам, що були вкладниками та акціонерами банку “Україна”, на суму їх вкладів може бути виділено в натурі майно цього банку, яке вони мають внести в якості свого паю в нову систему аграрних кооперативних банків, після чого отримують можливість користуватись пропонованими фінансовими послугами. З часом, якщо вони не будуть зацікавлені користуватись послугами цієї системи, вони зможуть припинити своє членство і отримати грошову вартість внесеного майна.

4. Іншою формою державної допомоги становленню системи кооперативних банків може бути законодавче зменшення мінімального розміру статутного капіталу для кооперативних банків або визначення цього розміру не для окремих банків, а для всієї кооперативної банківської системи. Аргументом на користь такого підходу є принципово інша природа статутного капіталу та кредитних ризиків в кооперативних банках. Переважна більшість коштів, які буде залучати кооперативна банківська система буде надходити від її членів, які одночасно є її власниками.

Кредити також будуть отримуватись членами, при чому за рекомендацією інших членів, які поділяють спільно з позичальником фінансовий ризик. Тому рівень ризикованості кредитів в системі кооперативних банків є значно нижчим, ніж в комерційних банків. В зв'язку з цим, і вимога до мінімального капіталу може бути значно зниженою.

5. Через створену систему, яка знаходитиметься у власності селян, з часом має проходити вся державна допомога аграрному сектору. Такий підхід сприятиме подоланню корупції при розподілі виділених державою коштів та формуванню справедливого, ефективного і прозорого механізму отримання державної допомоги сільгоспвиробниками. Крім цього, кошти, виділені селу державою, будуть залишатись у власності селян, а не потрапляти до власників комерційних банків.

Слід відзначити, що практична реалізація пропонованого підходу може бути частково ускладнена тим, що в новій редакції закону України "Про банки і банківську діяльність" неприбуткова природа кооперативних банків визначена не досить чітко. В законі закладено механізм розподіл прибутку кооперативного банку пропорційно розміру паїв учасників, а не відповідно до користування послугами. Така норма суперечить прийнятим в світі кооперативним принципам. Незрозумілими також є передбачені банківським законом обмеження поширення кооперативного законодавства на діяльність кооперативних банків. В зв'язку з цим, для успішного розвитку системи аграрних кооперативних банків необхідно буде внести відповідні корективи в українське банківське законодавство та в перспективі прийняти повноцінне кооперативне законодавство.

Таким чином, для відродження аграрних кооперативних банків та кардинального вирішення проблеми кредитування аграрного сектора, на рівні держави необхідно здійснити певний комплекс організаційних заходів, до найважливіших з яких відносяться:

- Проголошення і активне впровадження державної політики відродження масового кооперативного руху та прийняття базового кооперативного закону “Про кооперативні товариства”, який чітко, на рівні законодавства, закріпить особливості неприбуткової природи кооперативних банків, визначить відповідний режим оподаткування, специфіку регулювання та нагляду;
- Внесення державою 80-90% початкового пайового капіталу центрального та місцевих кооперативних банків з наступним викупом державної частки протягом 10 років учасниками цих банків;
- Надання для організації системи аграрних кооперативних банків окремих приміщень та обладнання колишнього банку "Україна" або державного Ощадного банку;
- Спрямування державної допомоги аграрному сектору через створену систему аграрних кооперативних банків, що буде знаходитись у власності сільгоспвиробників. Це дозволить створити умови, коли кошти, які держава виділяє селу, будуть залишатись і накопичуватись в аграрному секторі та працювати на його розвиток, а не потрапляти через комерційні банки в інші сектори економіки;
- Створення умов для інтеграції кредитних спілок (за їх бажанням) в кооперативну банківську систему, дозволивши їм приймати вклади не тільки від своїх членів. Це сприятиме залученню до системи додаткових фінансових ресурсів, швидкому, більш ефективному розвитку та підвищенню якості фінансових послуг.

Створення кооперативної фінансово-кредитної системи аграрного сектора української економіки на основі пропонованого підходу дозволить досягнути наступного соціально-економічного ефекту:

1. Остаточного вирішити проблему створення ефективної та доступної системи фінансово-кредитного обслуговування сільської місцевості;

2. Вирішити частину проблем, пов'язаних із банкрутством банку "Україна" (збереження банківської мережі, забезпечення розрахунків з кредиторами тощо);
3. Залучити через новостворену кредитно-кооперативну систему в реальний сектор економіки частину коштів, що знаходяться на руках в сільського населення та жителів невеликих міст (за різними оцінками це від 3 до 10 млрд. USD).
4. Підвищити доходи селян за рахунок відсотків, отримуваних на вкладені в систему аграрних кооперативних банків кошти (це може становити до 20-25% в рік від вкладеної суми).
5. Здійснити ефективну структурну перебудову аграрного сектора за рахунок забезпечення дрібним та середнім сільгоспвиробникам (частка яких в загальній кількості виробників сільгосппродукції складає понад 80%) доступу до кредитно-фінансових послуг та зменшення вартості цих послуг для сільгоспвиробників та всіх жителів сільської місцевості.
6. Значно збільшити надходження до бюджетів різних рівнів за рахунок створення умов для розвитку нових виробничих і переробних потужностей, збільшення обсягів сільськогосподарського виробництва, нових робочих місць та доходів громадян в сільській місцевості.
7. Зберегти кошти, виділені на формування системи аграрних кооперативних банків і після її становлення через певний час повернути їх до державного бюджету.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ У.

1. Кооперативний сектор української економіки потребує серйозної структурної трансформації в напрямку відродження на основі світового досвіду кооперативних засад в діяльності існуючих видів кооперації (споживчої, житлової, гаражної тощо) та створення умов для масового виникнення нових видів кооперації - кредитної, страхової, сільськогосподарської, обслуговуючої. Без створення ефективного кооперативного сектора економіку не можна вважати повноцінною і соціально орієнтованою. Тому важливим кроком у здійсненні структурних реформ має стати прийняття базового кооперативного закону, який має на законодавчому рівні чітко закріпити унікальність кооперативних форм господарювання, специфічний неприбутковий механізм і принципи їх діяльності, незалежно від виду і напрямків роботи. Цей закон має стати базою для інших законів, що регулюватимуть особливості діяльності окремих видів кооперації. Крім цього, відродження масового кооперативного руху самопомогі серед широких верств населення має стати державною політикою, яка може бути підсилена взаємодією на різних рівнях між існуючими кооперативними системами. З цією метою доцільно прийняти державну програму розвитку кооперативного сектора економіки, а також об'єднати зусилля різних видів кооперації в напрямку відродження національного кооперативного руху. Організаційним центром такого об'єднання може стати Всеукраїнська кооперативна ліга, учасниками якої можуть стати Укоопспілка, Національна асоціація кредитних спілок України та Національна спілка сільськогосподарських кооперативів України.
2. Система українських кредитних спілок потребує суттєвого вдосконалення на основі світового досвіду функціонування подібних систем. Перш за все, це стосується формування регіонального рівня системи у вигляді обласних об'єднань кредитних спілок та налагодження системи взаємокредитування

між спілками. Ще одним надзвичайно важливим і актуальним напрямком має стати створення механізмів захисту заощаджень членів кредитних спілок – стабілізаційного фонду, фонду гарантування вкладів тощо. Для цього необхідно створити дієву систему моніторингу фінансових показників, які доцільно аналізувати за допомогою розробленої на основі зарубіжних аналітичних систем CAMEL та PEARLS класифікаційної системи, що включає як фінансові показники, так і показники дотримання нефінансових (управлінських) стандартів та міжнародних кооперативних принципів. Ця система також може бути використана для виявлення псевдоспілок, діяльність яких може дискредитувати справжній кредитно-кооперативний рух. Крім цього, важливими напрямками розвитку системи кредитних спілок має стати формування необхідної обслуговуючої інфраструктури, яка б забезпечувала надання спілкам та їх членам широкого спектру страхових, розрахункових, навчально-методичних, рекламних, інвестиційних та інших послуг.

3. Національна асоціація кредитних спілок України (НАКСУ) може виконувати функції саморегулювальної організації та здійснювати на основі наданих державою повноважень нагляд за діяльністю кредитних спілок в межах системи НАКСУ і нести відповідальність перед державою за стан та діяльність своїх членів. Нагляд за іншими спілками, що не будуть входити в систему НАКСУ, має здійснювати уповноважений державний орган.
4. Банківська система України не є повноцінною із-за відсутності в ній кооперативних банків, відродження яких дозволить раз і назавжди вирішити питання фінансово-кредитного обслуговування аграрного сектора та розв'язати важливу системну проблему, що виникла у зв'язку із банкрутством банку “Україна”. Держава може запропонувати сільгоспвиробникам, які були клієнтами АКБ “Україна”, стати власниками частини майна цього банку і використати його в якості особистого паю у

новоствореному кооперативному банку. Таким чином, значна частина клієнтів банку “Україна” із кредиторів перетвориться на власників його активів, що дозволить уникнути необхідності продажу майна, збереже банківську мережу і сприятиме швидкому створенню на основі АКБ “Україна” ефективної фінансово-кооперативної системи для обслуговування аграрного сектора, яка буде складатись із Центрального та 25 регіональних (обласних) аграрних кооперативних банків, що знаходитимуться у власності своїх клієнтів. Така система повністю відповідатиме досвіду побудови подібних систем фінансового обслуговування аграрного сектора багатьох розвинутих країн. Держава має політично, фінансово та організаційно підтримати цей процес, передавши частину майна банку “Україна” та внісши переважну частину (80-90%) статутного капіталу кооперативних банків на умовах наступного викупу через певний проміжок часу державної частки селянами, які поступово ставатимуть учасниками кооперативних банків. Пропонований підхід не вимагає виділення додаткових коштів з державного бюджету. Достатньо перерозподілити на цю ціль частину коштів, що виділяються для компенсації відсоткових ставок за кредитами комерційних банків.

До Розділу У

- ¹ Детальніше про причини цього процесу див. монографію Гончаренко В.В. Кредитні спілки як фінансові кооперативи: міжнародний досвід та українська практика. - К.: Наукова думка, 1997. - с.188-189
- ² Детальніше див. монографію Гончаренко В.В. Кредитна кооперація. Форми економічної самодопомоги сільського і міського населення в світі та в Україні (теорія, методологія, практика). - К.: Глобус, 1998. - с.12-119
- ³ Гончаренко В.В. Теоретико-методологічні підходи до відродження національного кооперативного руху.// Вісник Полтавського державного сільськогосподарського інституту. - 2001. - №5-6. - с.10-15
- ⁴ Детальніше див. розділ 1.4.
- ⁵ Бекешкіна І. Кредитні спілки в Україні: вплив на рівень та якість життя. - К.: Демократичні ініціативи, 1998. - С.3.
- ⁶ Концепція розвитку національного кооперативного руху. - К.: Укоопспілка, 2001. - 76с.
- ⁷ Там само. - с.35
- ⁸ Аліман М. Просвітня і культурна діяльність споживчої кооперації (друга половина ХІХст. - 1930-і рр.) // Споживча кооперація України: Іст. та соц.-екон. аспекти/С.Г.Бабенко, М.В.Аліман, В.В.Апопій та ін. - К.: Ред.газ. "Вісті...", 1996. - 192с.
- ⁹ Кур'єр НАКСУ. Видання Національної асоціації кредитних спілок України. - К.: НАКСУ. - 2001. - №26. - с.20-21
- ¹⁰ Козинець П.М. Кредитні спілки сьогодні: проблеми, успіхи, перспективи.// Кредитна кооперація в Україні: відновлення традицій. Зб. статей. - К.: НАКСУ, 2001. - с. 25-27.
- ¹¹ Гончаренко В.В. Концептуальні напрямки розвитку системи кредитних спілок України.// Вісник Полтавського державного сільськогосподарського інституту. - 2000. - №2. - с.58-61; Гончаренко В.В. Проблеми та перспективи формування кооперативного сектора у фінансово-кредитній системі України // Збірник наукових праць учасників міжнародної науково-практичної конференції "Національний кооперативний рух та структурні зміни в економіці України ХХІ століття" - К.: Укоопосвіта, 2001. - с.327-333.
- ¹² Про заходи щодо забезпечення формування та функціонування аграрного ринку. Указ Президента України №767/2000 від 6.06.2000 // Кур'єр НАКСУ. Видання Національної асоціації кредитних спілок України. - К.: НАКСУ. - 2000. - №19; Про заходи щодо забезпечення підтримки та подальшого розвитку підприємницької діяльності. Указ Президента України №906/2000 від 15.07.2000 // Кур'єр НАКСУ. Видання Національної асоціації кредитних спілок України. - К.: НАКСУ. - 2000; Про заходи щодо розвитку кооперативного руху та посилення його ролі в реформуванні економіки України на ринкових засадах. Указ Президента України №1348/2000 від 19.12.2000 // Кур'єр НАКСУ. Видання Національної асоціації кредитних спілок України. - К.: НАКСУ. - 2000. - №22. - с.8
- ¹³ Про додаткові заходи щодо кредитування комплексу сільськогосподарських робіт. Постанова Кабінету Міністрів України №935 від 9 червня 2000р.
- ¹⁴ Гончаренко В.В. Напрямки вдосконалення законодавчого регулювання діяльності кредитних спілок України // Регіональні перспективи. - 2001. - № 1. - с.92-94
- ¹⁵ Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг. Закон України №2664-III від 12 липня 2001.
- ¹⁶ Гончаренко В.В. Єдині стандарти та класифікаційна система для кредитних спілок України // Coordinator.-Toronto,Canada.-1998.С.12-13; Гончаренко В.В. Кредитна кооперація. Форми економічної самодопомоги сільського і міського населення у світі та в Україні (теорія, методологія, практика). - К.: Глобус, 1998.- С.297-298; Гончаренко В.В., Павленчик Н.Ф. Кооперативний рух та псевдокооперація // Вісник Львівського державного аграрного університету. Серія: Економіка АПК. - 2001. - №8 с.112-116

-
- ¹⁷ Гончаренко В.В. Кредитні спілки як фінансові кооперативи: міжнародний досвід та українська практика.- К.: Наукова думка, 1997. - с.95-97.
- ¹⁸ Положення про стабілізаційний фонд НАКСУ // Кур"єр НАКСУ. Видання Національної асоціації кредитних спілок України. - К.: НАКСУ. - 2001. - №24. - с.5
- ¹⁹ Гончаренко В.В., Павленчик Н.Ф. Кооперативний рух та псевдокооперація // Вісник Львівського державного аграрного університету. Серія: Економіка АПК. - 2001. - №8 с.112-116
- ²⁰ Гончаренко В.В. Вдосконалення банківського законодавства та створення умов для відродження в Україні кооперативних банків // Вісник Харківського державного економічного університету. - 2000. - № 2, с.36-39.
- ²¹ Гончаренко В.В. Проблеми та методологічні засади відродження кооперативних банків у кредитно-банківській системі України // Науковий вісник Волинського державного університету. Економічні науки. – 2001. - №4. – 208-211
- ²² Гончаренко В.В. Концептуальні напрямки вирішення проблеми кредитування аграрного сектора// Регіональні перспективи. - 2000. - № 2-3. -с.227-229
- ²³ Гончаренко В.В. Необхідність створення системи кооперативного кредитування аграрного сектора економіки України // Проблеми формування ринкової економіки. Міжвідомчий науковий збірник . - К.: КНЕУ, 2000 с.94-96 (Спеціальний випуск: "Реструктуризація аграрних підприємств і земельна реформа: стан, проблеми, перспективи")
- ²⁴ Гончаренко В.В. Проблеми та методологічні засади відродження кооперативних банків у кредитно-банківській системі України // Науковий вісник Волинського державного університету. Економічні науки. – Луцьк, ВДУ, 2001. - №4. – с.208-211.
- ²⁵ Аграрна реформа: шляхи розвитку // Матеріали громадських слухань. Секретаріат Комісії з питань аграрної політики при Президентові України. – К., 9 жовтня 2001 р. – с.9.

ВИСНОВКИ

В *розділі I* "Теоретичні основи світового кредитно-кооперативного руху" досліджено особливості соціально-економічної природи нової для сучасної економічної системи України форми - кредитної кооперації, яка є невід'ємним елементом фінансового сектора ринкової економіки майже в усіх країнах світу і яка довгий час залишалась малодослідженою не тільки українською, а й усією пострадянською економічною наукою.

Недостатня теоретична та методологічна розробка питань, пов'язаних із процесом та формами кооперації, спонукала розпочати дослідження із ідентифікації понятійного апарату з кооперативної проблематики, в результаті чого він набув подальшого розвитку. Був зроблений висновок, що термін "кооперація" вживається в кількох значеннях, які суттєво відрізняються між собою, в зв'язку з чим часто виникає певна плутанина у поняттях. В першому, широкому значенні цей термін використовується, коли мова йде про **кооперацію - як процес**, незалежно від конкретних організаційних форм його здійснення. В даному випадку під цим словом розуміють:

1. **спільні** (сплановані та скоординовані)
2. **дії** (свідомі чи несвідомі; добровільні чи примусові)
3. **окремих суб'єктів** (вільних чи залежних)
4. **на основі об'єднання ресурсів** (трудових, матеріальних, інтелектуальних; власних чи залучених)
5. **для досягнення певного ефекту** (економічного, соціального, психологічного чи будь-якого іншого)
6. **для себе та/чи інших осіб** (учасників процесу чи третіх осіб).

В цьому, широкому значенні слово "кооперація" вживається для означення процесу співпраці між окремими суб'єктами і відображає різноманітні форми суспільної кооперації, до яких відноситься міжгосподарська кооперація, кооперація праці, міжнародна кооперація,

міжгалузева кооперація, горизонтальна та вертикальна кооперація тощо. Окремі похідні слова та словосполучення також відносяться до цього значення - кооперування виробництва, кооперативні зв'язки і так далі.

У другому, зовсім іншому вузькому значенні, слово "кооперація" вживається, коли мова йде про **кооперацію як конкретну організаційну форму** здійснення процесу співпраці. В цьому випадку даний термін застосовується для позначення **сукупності кооперативів** - *специфічної організаційно-правової форми кооперації, що виникла на певному етапі суспільного розвитку*. Коли мова йде про кредитну, споживчу, сільськогосподарську, житлову та інші види кооперації, мається на увазі сукупність кооперативів відповідного виду. До цього значення відносяться й словосполучення, що мають у своєму складі прикметник "кооперативний" у різних варіантах - кооперативний рух, кооперативна ідея, кооперативне право, кооперативна власність, кооперативна політика, кооперативна система, кооперативна організація тощо.

Очевидно, що ці два значення терміну "кооперація" досить тісно взаємопов'язані. Будь-який кооператив базується на кооперації, а кооперація проявляється у конкретній організаційно-правовій формі кооперативу. При спільних діях людей, при їх кооперації результати спільних дій людей, як правило, перевищують суму можливостей кожного з учасників. Тому кооперацію можна вважати окремою самостійною продуктивною силою, що дозволяє досягти результату, який не може бути отриманий при розрізнених діях окремих осіб. Ця, закладена в кооперації продуктивна сила, виникає з самого об'єднання осіб і дозволяє досягати неможливого для кожного з них. Таким чином, кооператив є лише однією із багатьох організаційних форм кооперації (співпраці), яка суттєво відрізняється від інших форм специфічними принципами діяльності, які отримали назву "кооперативні принципи".

На основі проведеного аналізу майже 50 визначень кооперативу, даних в різні історичні періоди в різних країнах різними авторами та дослідження

матеріалів Міжнародного кооперативного альянсу, Всесвітньої ради кредитних спілок та інших міжнародних організацій, були виявлені та згруповані найважливіші ознаки, які можна вважати кооперативними принципами (Таблиця 1).

Таблиця 1.

Принципи діяльності кооперативних організацій

Економічні принципи	Організаційні принципи	Соціальні принципи
Кооператив функціонує для задоволення на неприбуткових засадах спільних потреб членів	Членство в кооперативі є добровільним та особистим (не може передаватись іншим особам і успадковуватись)	Створення системи економічної самопомоги та самозабезпечення на основі взаємодопомоги
Члени кооперативу є одночасно його власниками і єдиними споживачами послуг (клієнтами)	Членство в кооперативі є відкритим (потенційна доступність членства в межах можливостей кооперативу)	Альтруїзм членів, який базується на солідарності соціальних груп
Кооператив надає послуги своїм членам з метою скорочення витрат та/або підвищення дохідності їхніх приватних господарств	Демократичне управління та контроль в кооперативі за принципом "один член - один голос"	Освітня робота серед членів та працівників, просвіта населення стосовно демократичних принципів кооперативного руху
Справедливе пропорційне фінансування членами діяльності свого кооперативу	Прозорість діяльності кооперативу перед членами та рівні права членів в користуванні послугами	Турбота про громаду, до якої відносяться чи з якою пов'язані члени кооперативу
Капітал кооперативу формується його членами і складається з дольової (пайової) та неподільної (колективної) частин	Діяльність виборних органів управління та контролю здійснюється на громадських засадах. Оплачується робота лише працівників кооперативу	Співпраця з іншими кооперативами з метою зміцнення та розвитку кооперативної системи взаємодопомоги
Винагорода вкладеного капіталу (нарахування на паї) обмежується певним рівнем	Члени несуть відповідальність за роботу та розвиток свого кооперативу	Дотримання принципу політичного нейтралітету

Діяльність на основі специфічних кооперативних принципів є особливою рисою кооперативних форм господарювання в світовому господарстві. Ці принципи, в комплексі формують унікальність кооперативу як організаційно-правової форми та відрізняють його від інших господарських об'єднань. В зв'язку з цим, в дослідженні були визначені найбільш суттєві відмінності кооперативів від інших форм господарювання (Таблиця 2).

Таблиця 2.

**Найбільш суттєві відмінності
кооперативів та підприємницьких (бізнесових) товариств**

ОЗНАКИ	КООПЕРАТИВНІ ФОРМИ ГОСПОДАРЮВАННЯ	ПІДПРИЄМНИЦЬКІ ФОРМИ ГОСПОДАРЮВАННЯ
Соціальні цілі	Взаємодопомога, самопомога і економічний самозахист від різноманітних посередників, різні соціальні програми для членів та громади	Не встановлюються
Економічні цілі	Забезпечення членів необхідними товарами та послугами, скорочення витрат та збільшення дохідності приватних господарств членів	Отримання прибутку власниками від надання послуг клієнтам
Статус	неприбуткова організація	Підприємницька організація
Організаційна форма	Кооператив	Акціонерне товариство, товариство з повною, додатковою чи обмеженою відповідальністю, приватна фірма
База членства	Створюється на основі певної спільноти людей, об'єднаної професійною, територіальною чи іншою ознакою	Немає. Створюється на базі довільної групи людей, готових інвестувати свій капітал
Управління	Демократичне. Кожен член має право одного голосу, незалежно від суми його вкладу в кооператив	Управління (кількість голосів) пропорційна частці у капіталі
Власники	Всі члени кооперативу, незалежно від часу вступу. Кількість власників не є фіксованою чи обмеженою	Засновники та акціонери. Кількість фіксується в момент заснування та обмежується певною величиною
Капітал	Пайовий капітал спочатку є порівняно невеликим, але поступово зростає за рахунок нових членів. Створюється і накопичується "неподільний" (резервний) капітал.	Статутний капітал вноситься при створенні, є порівняно великим, фіксованим та належить засновникам.
Клієнти	Члени-власники кооперативу	Переважно особи, що не є власниками
Розподіл результатів діяльності	Пропорційно користуванню послугами кооперативу (повернення "переплачених" коштів)	Пропорційно частці у капіталі
Законодавче регулювання	Кооперативне законодавство	Підприємницьке законодавство
Державна підтримка	У вигляді звільнення від податків, надання пільгових кредитів та інших форм допомоги	Як правило, лише у вигляді створення сприятливого законодавчого середовища

На основі проведеного аналізу, розроблено авторське визначення кооперативу, згідно якого *кооператив - це відкрите демократичне об'єднання осіб з метою самозабезпечення необхідними товарами чи послугами, яке здійснює господарську діяльність на неприбуткових засадах в інтересах своїх членів, що є його рівноправними користувачами-власниками. Кооператив має*

особливий правовий статус неприємницького товариства, діяльність якого будується у відповідності з міжнародними кооперативними принципами і регулюється національним кооперативним законодавством. Особливості авторського визначення полягають в тому, що його перша частина розкриває організаційно-економічну сторону, а друга - чітко визначає юридичний статус та правову основу діяльності кооперативу як унікальної форми самопомогі населення. Такий підхід дозволив у найбільш сконцентрованій формі відобразити найважливіші ознаки кооперативу і отримати визначення, придатне для використання як в економічній, так і юридичній практиці.

Важливим методологічним аспектом діяльності кооперативів, виділених в дисертаційному дослідженні, є обґрунтування неприбуткової економічної природи кооперативів, розуміння якої часто ускладнюється плутаниною в термінології та ототожненням понять "дохід" та "прибуток" (дохід - це кошти, які отримує організація від своєї діяльності, а прибуток - це перевищення суми доходів організації над її витратами (собівартістю). Тому неприбутковість – це не збитковість, а діяльність на рівні собівартості, до якої прагне кожний справжній кооператив.

Крім цього, в результаті дослідження зроблено важливий методологічний висновок: в кооперативах фактично немає отримання та розподілу прибутку в класичному розумінні. Тому в багатьох країнах світу кооперативи мають статус неприбуткових (non-profit) організацій та звільнені від сплати податку на прибуток (дохід). Неприбуткова економічна природа кооперативів визначається наступними ознаками:

- * мотивацією створення та участі в кооперативі для членів є отримання необхідних їм товарів чи послуг, а не прибутку на вкладені в діяльність кооперативу кошти;
- * кооператив обслуговує лише своїх членів, які одночасно є його рівноправними власниками та користувачами (клієнтами);
- * кооператив прагне здійснювати обслуговування за собівартістю;

- * господарська діяльність кооперативу здійснюється від імені його членів і спрямована на задоволення їхніх потреб в товарах та послугах;
- * кошти на ведення господарської діяльності кооператив отримує від своїх членів;
- * члени кооперативу вносять паї для отримання можливості користуватись послугами, а не для отримання нарахувань на них (тому нараховані на паї кошти мають відмінну від дивідендів економічну природу);
- * фінансовий результат (перевищення доходів над витратами) є не метою кооперативної діяльності, а наслідком неможливості точного попереднього розрахунку собівартості. Цей результат отримується від членів кооперативу і розподіляються між ними за їх спільним рішенням і, після визначення фактичної собівартості, повністю чи частково повертається членам кооперативу пропорційно обсягам користування послугами або спрямовується на визначені членами кооперативу цілі.

В процесі дослідження були виявлені особливості базових моделей сільської та міської кредитної кооперації, які мають важливе методологічне значення (Таблиця 3).

Особливості класичних типів кредитних кооперативів

ОЗНАКИ	ТОВАРИСТВА Ф.РАЙФАЙЗЕНА	ТОВАРИСТВА Г. ШУЛЬЦЕ-ДЕЛІЧА	ОФФЕНБАХ. ТИП
Відповідальність Членів товариства	Необмежена чи, рідше, обмежена*	обмежена*	обмежена* чи, рідше, необмежена
Активність членів	Висока	Низька	Середня
Район діяльності товариства	Обмежений	Необмежений	обмежений певною спільнотою
Сфера діяльності	Фінансові та товарні операції	фінансові операції	фінансові, рідко товарні операції
Формування Початков. капіталу	Зовнішні джерела (кредити)	паї членів, як правило, великого розміру	зовнішні джерела та невеликі паї членів
Поповнення позичкового фонду	Ощадні вклади членів, відрахування у "неподільний фонд"	пайові внески та ощадні вклади членів	пайові внески та ощадні вклади членів
Нарахування на паї	Відсутні або мінімальні	максимальні	Мінімальні
Цільове признач. Позичок	Тільки на виробничі потреби членів	на будь-які потреби	на виробничі та особисті потреби
Робота членів органів управління	на громадських засадах	на платній основі	Можлива оплата

Крім цього, на підставі проведеного аналізу тенденцій розвитку кредитної кооперації, був зроблений висновок про важливість створення об'єднань кредитних кооперативів різних рівнів з метою зміцнення їх фінансових позицій. Ці об'єднання формують систему кредитної кооперації і за своєю природою можуть поділятися на фінансові, нефінансові та змішані, бути централізованими та децентралізованими (Рис.1).

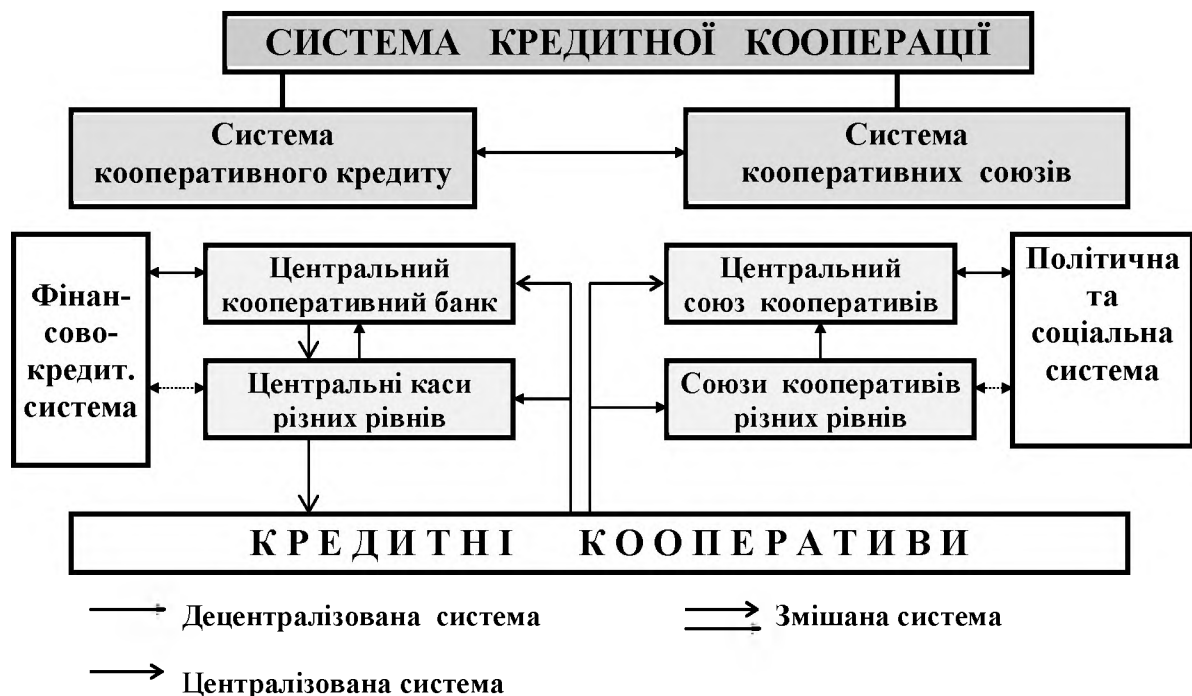

Рис.1.5. Централізована, децентралізована та змішана системи кредитної кооперації

Об'єднання дозволяють оптимізувати використання фінансових ресурсів кредитних кооперативів надають кооперативам методичну, організаційну та фінансову підтримку, захищають у відносинах з державними органами та здійснюють інші функції, спрямовані на покращення умов діяльності кооперативів.

В *розділі II* "Виникнення та закономірності розвитку кредитної кооперації у світовому господарстві" проведено ретроспективний аналіз особливостей виникнення та розвитку кредитної кооперації в окремих країнах світу та формування світової системи кредитної кооперації. При цьому, в

процесі дослідження було виявлено, що існування в минулому двох класичних моделей кредитних кооперативів, – міської моделі Шульце-Деліча та сільської моделі Райфайзена, - призвело до становлення двох великих світових центрів кредитної кооперації – американського (Всесвітня рада кредитних спілок - WOCCU) та європейського (Міжнародна асоціація кооперативних банків-ICBA і Міжнародна райфайзенівська спілка -IRU), навколо яких гуртуються національні кредитно-кооперативні рухи всіх інших країн. Сьогодні у більш ніж 100 країнах понад 900 тис. кооперативів із більш ніж 500 млн. членів працюють за принципами Ф.Райфайзена та Г.Шульце-Деліча, впроваджуючи в життя їхню ідею “фінансової самодопомоги на основі взаємодопомоги”.

Крім цього, встановлено, що кооперативні банки та кредитні спілки є сучасними еволюційними видозмінами класичних кооперативних моделей Шульце-Деліча та Райфайзена, які з незначними змінами, викликаними національними особливостями окремих країн, стали базою, основою кредитної кооперації в усіх країнах світу. Кредитні кооперативи в різних країнах мають різні назви: кредитна спілка (союз), ощадно-позикове товариство (спілка, асоціація), кредитне товариство, народна каса, кредитний (фінансовий) кооператив, народний банк, кооперативний банк, райфайзенбанк, райфайзенсоюз, сільська (міська, регіональна, національна) кооперативна каса, каса взаємодопомоги, товариство взаємного кредиту тощо. Але, незалежно від назви, в основі кожної з цих організацій лежить одна з класичних моделей кредитного кооперативу Шульце-Деліча чи Райфайзена, адаптована до національних умов. В процесі дослідження було встановлено, що рівень розвитку кредитних кооперативів у кожній країні залежить від рівня розвитку її економічної системи та традицій національного кооперативного руху. В одних країнах кредитні кооперативи – це невеликі організації фінансової самодопомоги населення, що майже не відійшли від класичних німецьких моделей, в інших – майже банки, що надають своїм членам широкий спектр банківських послуг. В одних країнах кредитні кооперативи надають лише

фінансові послуги, в інших – можуть додатково здійснювати й товарні операції, в третіх – бути універсальними кооперативами з фінансовими функціями.

Кредитні кооперативи складають основу світової системи кредитної кооперації, яка має декілька рівнів. На національному рівні кредитні кооперативи об'єднуються в територіальні (районні, обласні, крайові та ін.) і національні асоціації, ліги та федерації. В деяких країнах одночасно існує кілька національних об'єднань кредитних кооперативів. На регіональному рівні національні об'єднання кредитних кооперативів окремих країн об'єднуються в регіональні конфедерації. На світовому рівні створені два великих міжнародних об'єднання кредитних кооперативів: Всесвітня Рада кредитних спілок (WOCCU) та Міжнародна райфайзенівська спілка (IRU), які входять до світового кооперативного об'єднання - Міжнародного кооперативного альянсу (ICA).

Важливе значення має зроблений висновок про те, що у багатьох країнах світу становлення та розвиток національних систем кредитної кооперації відбувалось за активної державної підтримки у вигляді створення сприятливого податкового та законодавчого середовища, надання фінансової підтримки, спрямування державної допомоги окремим секторам та соціальним групам через створені ними кооперативні установи, створення умов для самоорганізації та об'єднання кредитних кооперативів на місцевому, регіональному, національному та міжнародному рівнях.

В *розділі III* "Кредитна кооперація у фінансовому секторі економіки розвинутих країн" встановлено, що кооперативні фінансово-кредитні установи сьогодні є вагомим елементом фінансових систем багатьох країн. Розвиваючись разом з ринковою економікою, в умовах жорсткої ринкової конкуренції вони змогли охопити суттєву частку фінансового ринку (в окремих країнах до 20-25%) і по окремих видах послуг не тільки не поступаються комерційним банкам та іншим фінансовим установам, а й мають кращі позиції у наданні традиційних банківських послуг.

Системи кредитної кооперації розвинутих країн світу мають багато спільних рис - об'єднання первинних кредитних кооперативів в багаторівневі пірамідальні структури (системи), наявність розвинутої сервісної інфраструктури, державна підтримка початковому етапі створення тощо. В той самий час, національні системи кредитної кооперації окремих країн мають специфічні відмінності, викликані особливостями національних умов кожної країни.

Аналіз досвіду розвитку кредитної кооперації в розвинутих країнах світу показав, що існує велика відмінність між системами кредитних спілок та кооперативних банків. Кредитні спілки - це адаптована до умов північно-американського континенту модель міського кредитного кооперативу Шульце-Деліча, звідки вона поширилась в інші країни. Кооперативні банки - це еволюційна модель сільського кредитного кооперативу Райфайзена, яка розвинулась у Європі протягом своєї понад 150-річної історії.

В багатьох розвинутих країнах кооперативні системи фінансово-кредитних установ отримали від держави право на саморегулювання та нагляд за своїми організаціями. При цьому, аналіз зарубіжного досвіду показав, що в усіх країнах створена кількохступенева система захисту заощаджень членів фінансово-кредитних кооперативів. Перша ступінь (на рівні кредитного кооперативу) - це нормативні вимоги щодо накопичення власного капіталу та формування резерву на "проблемні" позики. Друга ступінь захисту (на рівні об'єднання) - стабілізаційна програма об'єднання. Третя ступінь захисту (на рівні об'єднання чи держави) - Фонд гарантування вкладів. Створені системи захисту дозволяють кооперативним фінансово-кредитним установам розвинутих країн успішно конкурувати з банками та іншими суб'єктами фінансового ринку. Однак, ця конкуренція останнім часом стає все більш важкою в умовах глобалізації, яка має суттєвий вплив на розвиток світового кооперативного руху. І цей вплив не можна оцінити однозначно. Глобалізація

має як позитивний, так і негативний вплив на розвиток кооперативних організацій.

Важливе методологічне значення має висновок про те, що в розвинутих країнах в умовах глобалізації багато кооперативів прагнуть підвищити ефективність своєї діяльності через збільшення масштабів і в процесі цього фатально послаблюють зв'язки із своїми членами. Відбуваються злиття кооперативів і в результаті цього традиційні для кооперативних систем структури федеративних об'єднань кооперативів поступово втрачають своє значення, що може призвести до падіння всього кооперативного сектора. Ці процеси можуть слугувати певною ознакою відходу від дотримання фундаментальних кооперативних принципів та початку виродження кредитних кооперативів в розвинутих країнах світу та їх перетворення в умовах глобалізації у звичайні комерційні фінансово-кредитні установи. В зв'язку з цим, в умовах посилення ринкової конкуренції необхідно враховувати, що потреби членів кооперативу мають бути пріоритетними і необхідно забезпечити максимальну незалежність кооперативів первинного рівня та ефективну їх підтримку кооперативними об'єднаннями вторинного (регіонального) і третинного (національного) рівнів та їхніми спеціалізованими установами.

В *розділі IV* "Проблеми розвитку кредитної кооперації в умовах перехідної економіки" досліджені інституційні особливості формального, напівформального та неформального фінансового сектора країн з перехідною економікою та досвід розвитку кредитної кооперації. При цьому, особлива увага була приділена аналізу розвитку кредитної кооперації в постсоціалістичних країнах. Результати дослідження показали, що макроекономічні чинники, підсилені інституційними проблемами сильно впливали на розвиток фінансових установ в цих країнах, але кредитні кооперативи в більшості випадків порівняно успішно розвивались завдяки зарубіжним проектам технічної допомоги. Найпотужніша із всіх

постсоціалістичних країн система кредитних спілок сформована в Польщі завдяки проекту Всесвітньої ради кредитних спілок. Успішно розвивається кредитна кооперація в Угорщині, Болгарії, Словенії. Однак, в Чехії система кредитних спілок зазнала фінансового краху в результаті недостатнього рівня регулювання та нагляду. Завдяки державній та міжнародній підтримці досить успішно відроджуються кредитні спілки в Киргизстані, який став взірцем для аналогічних рухів в середньоазійських республіках. Значні результати досягнуті проектом створення аграрного кооперативного банку в Вірменії. В Литві, Латвії, Росії, Білорусі та Україні, незважаючи на здійснену Всесвітньою радою кредитних спілок підтримку, розвиток кредитних спілок стримується недосконалим законодавством та відсутністю чіткої державної політики підтримки кооперативного сектора. Як було виявлено в процесі дисертаційного дослідження, однією із вагомих причин стриманого розвитку кредитної кооперації в пострадянських республіках стала відсутність протягом семидесяти років справжніх кооперативних організацій та майже нульовий рівень кооперативних знань в суспільстві, поширення псевдокооперативних форм, які сформували в суспільній свідомості стійке деформоване уявлення про кооператив як форму господарювання.

Важливим напрямком стало дослідження особливостей відродження та законодавчого регулювання діяльності кредитної кооперації в Україні та специфіки фінансового механізму та менеджменту українських кредитних спілок. Встановлено, що в Україні відродження кредитних спілок розпочалось з 1993 року з ініціативи української діаспори США та Канади, яка сприяла початку американського та канадського проектів технічної допомоги. Однак, в результаті недосконалого законодавства та відсутності нормативно-правового регулювання почали виникати та безконтрольно діяти різні типи кредитних спілок, серед яких чітко виділяються чотири: "профспілковий", "ломбардний", "трастовий" та "ощадно-позичковий". При цьому, лише останній діє у відповідності з кооперативними принципами. Таким чином, існує серйозна

загроза дискредитації цього руху псевдо-спілками. В зв'язку з цим, в процесі дослідження було розроблено методологічні підходи до створення класифікаційної системи, яка дозволить визначати фінансовий стан організацій, що мають назву "кредитна спілка" та ідентифікувати їх на предмет відповідності кооперативним принципам.

Незважаючи на існуючий у кредитних спілок статус громадських організацій, впровадження методологічних підходів та методичних розробок, зроблених автором даного дисертаційного дослідження, дозволило закласти в основу діяльності українських кредитних спілок, що є членами Національної асоціації кредитних спілок України (НАКСУ), фінансово-господарський механізм фінансових кооперативів, який, в основному, відповідає міжнародній практиці. Це стосується таких не існуючих в громадських організаціях понять як пайові та депозитні внески, кооперативні виплати, ліквідність, спеціальні резерви, розмежування власності спілки та членів тощо.

Крім цього, в процесі дослідження розроблено та апробовано спеціальні підходи фінансового менеджменту, які являють собою адаптацію зарубіжного досвіду діяльності кредитних кооперативів. Так, на основі класичних принципів німецької сільської кооперації Райфайзена розроблена система кредитування фермерів за схемою так званих "позикових кіл". Суть цієї системи полягає в тому, що фермери, які є членами кредитної спілки, формують "позикове коло", учасники якого добре знають один одного і готові нести солідарну майнову відповідальність перед кредитною спілкою за отримані кожним членом "кола" позики. Так, об'єднані міцним зв'язком взаємної солідарної відповідальності дрібні селянські (фермерські) господарства, не маючи сприйнятого кредиторами майна, стають сильною, достатньо платоспроможною одиницею, яка може забезпечити гарантії повернення кредиту на кілька ступенів вище, ніж система застави. Члени "позикового кола" несуть перед кредитною спілкою матеріальну, а перед своїми товаришами ще й моральну відповідальність за своєчасне виконання взятих на

себе в межах "кола" боргових зобов'язань. І якщо в одного, або кількох членів "позикового кола" виникне проблема з поверненням кредиту - решта членів будуть змушені виконати за них взяті зобов'язання. Кругова порука в цьому випадку відіграє вагоме психологічне значення для кожного позичальника і спонукає його до виконання взятих на себе зобов'язань, тому що традиційні двосторонні відносини "кредитор-позичальник" в системі "позикового кола" замінюються на трьохсторонні відносини "кредитор-група-позичальник". Таким чином між кредитором і окремим позичальником постає група, яка, з однієї сторони, несе матеріальну відповідальність перед кредитором, а з іншої - має моральні важелі впливу на позичальника. Застосовуючи таку схему кредитування кредитна спілка розподіляє кредитний ризик на багатьох учасників "позикового кола", загальне майно яких набагато перевищує суму наданих кредитів. Члени ж "позикового кола", прийнявши на себе додатковий ризик за своїх товаришів, отримують реальну можливість користування кредитом. А відмова від застави дозволяє кредитній спілці здешевити та спростити процес оформлення кредиту.

В *розділі У* "Методологічні аспекти використання світового досвіду в процесі формування національної системи кредитної кооперації" обґрунтована необхідність та запропоновано механізми структурної трансформації кооперативного сектора української економіки та відродження національного кооперативного руху. На основі проведеного дослідження зроблено висновок, що без ефективного кооперативного сектора не може бути ефективної ринкової економіки. Як свідчить світовий досвід, *в умовах економічної кризи кооперативи можуть стати суттєвим засобом подолання негативних явищ, підняття добробуту населення та підвищення ефективності дрібного та середнього бізнесу.* Тому, відродження кооперативного руху та різноманітних кооперативних форм економічної самопомоги має стати важливою складовою державної політики ринкових перетворень в Україні.

В зв'язку з цим, в роботі розроблені підходи щодо вдосконалення національного кооперативного законодавства та концептуальні напрямки розвитку системи кредитної, сільськогосподарської, споживчої та інших видів кооперації. В умовах, коли держава не має можливості забезпечити для більшості громадян належного рівня життя і соціального захисту, необхідно показати народові України можливий вихід із скрутного становища і створити сприятливі умови для організації різних форм кооперативної самодопомоги міського та сільського населення.

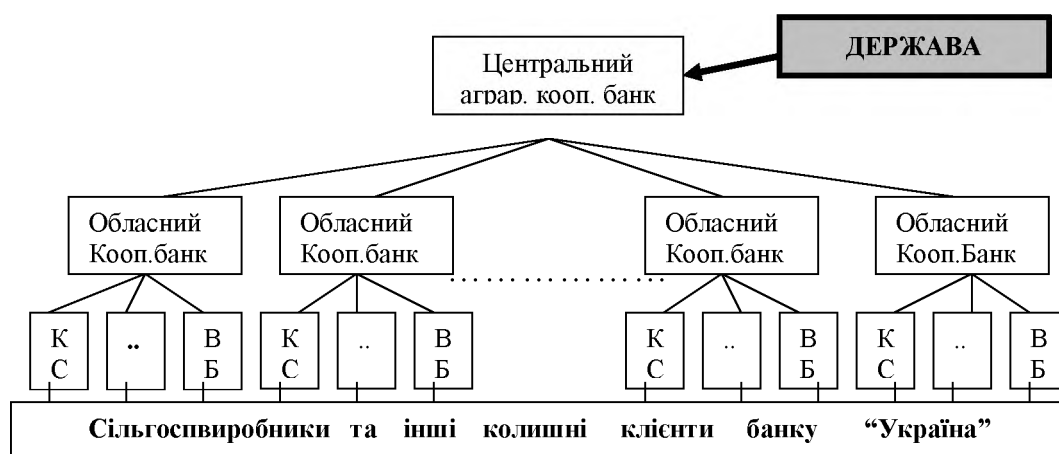
Крім цього, в процесі дослідження визначено концептуальні засади вдосконалення національної системи кредитних спілок та розпочато їх впровадження. На основі проведеного аналізу позитивних сторін та недоліків системи кредитних спілок України та дослідженого в даній дисертаційній роботі досвіду кредитної кооперації багатьох країн світу, розроблено концептуальні напрямки подальшого вдосконалення національної системи кредитних спілок:

- прийняття повноцінного Закону "Про кредитні спілки" з чітким визначенням кредитних спілок як фінансово-кредитних кооперативних товариств з неприбутковим статусом;
- формування напрямків, обсягів державного регулювання та нормативів діяльності кредитних спілок;
- делегування функцій нагляду за діяльністю кредитних спілок (на основі досвіду інших країн) Національній асоціації кредитних спілок України (НАКСУ);
- вдосконалення організаційної структури НАКСУ шляхом створення обласних об'єднань кредитних спілок в структурі національної системи;
- створення умов для формування необхідної інфраструктури системи кредитних спілок - стабілізаційного та гарантійного фондів, системи взаємокредитування спілок, регіональних фінансових та нефінансових об'єднань тощо.

- створення системи державної підтримки та включення кредитних спілок до відповідних державних Програм, пов'язаних із кредитуванням населення, сільгоспвиробників, дрібного бізнесу, інших соціальних груп та секторів економіки.

Дослідження досвіду виникнення та розвитку кооперативних банків в країнах світу дозволило сформулювати основні методологічні підходи до формування в Україні системи аграрних кооперативних банків, актуальність створення яких різко підвищилась в зв'язку із банкрутством банку "Україна".

Переваги цього напрямку вирішення проблеми банку "Україна" є очевидними. По-перше, клієнти банку з кредиторів (вкладників) перетворюються в реальних власників досить солідних активів банку, а кредиторська заборгованість банку трансформується в його капітал. По-друге, сьогоднішні власники (акціонери) не втратять свій капітал, а лише поступляться його частиною на користь нових власників, якими стануть клієнти. Крім цього, вони мають поступитись і своїм ексклюзивним правом на прийняття рішень голосами, пропорційними кількості акцій, бо в кооперативному банку кожен учасник має лише один голос. По-третє, сформується нова, ефективна система фінансово-кредитного обслуговування АПК.

де, КС – кредитні спілки, ВБ – районні відділення обласного кооперативного банку

Перспективна модель системи аграрних кооперативних банків, створена на базі банку "Україна".

Пропонована система передбачає створення на базі обласних дирекцій банку “Україна” 25 самостійних обласних аграрних кооперативних банків, які матимуть районні відділення на базі колишніх відділень агропромбанку, а на національному рівні створять Центральний аграрний кооперативний банк.

Слід підкреслити, що система кооперативних банків має будуватись за принципом знизу-вверх. Тому в основі повноцінної системи кооперативних банків мають лежати сільські кредитні та ощадно-позичкові товариства (каси), що створюються на базі одного або кількох сусідніх сіл. До прийняття відповідного кооперативного законодавства, яке б регулювало створення та діяльність цих установ, їх функцію можуть виконувати сільські кредитні спілки чи філії існуючих районних кредитних спілок. Другий рівень системи могли б складати кредитні спілки (КС), що діють в районних центрах чи/та районні відділення обласного кооперативного банку (ВБ), створені на базі районних відділень банку “Україна”. Третій рівень створюють обласні аграрні кооперативні банки, створені на базі обласних дирекцій банку “Україна” чи/та міцних кредитних спілок, що діють в обласних центрах. Четвертий, національний рівень створює Центральний аграрний кооперативний банк, який логічно завершує побудову кооперативної фінансової системи, об'єднуючи існуючі обласні аграрні кооперативні банки та кредитні спілки, що працюють із аграрним сектором.

Звичайно, ця схема є досить спрощеною. Але вона є логічною і відповідає досвіду побудови кооперативних фінансово-кредитних систем багатьох країн світу.

Таким чином, реалізація розроблених на основі дисертаційного дослідження заходів та методологічних підходів дозволить використати багаторічний досвід світової системи кредитної кооперації в процесі ринкових трансформацій економіки України та формування на цій основі сучасної системи кредитної кооперації, яка важливої складової фінансового сектора.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ДЖЕРЕЛА.

1. Акденов Т. Банки и фондовый рынок. - М.: Ось, 1997. - 326с.
2. Аліман М.В. Освіта - один з перших кооперативних принципів.// Вісті. Тижневик Центральної спілки споживчих товариств України. 1996. №3(193) від 18 січня.
3. Аліман М.В. Від витоків до сьогодення.//Вісті. Тижневик Центральної Спілки споживчих товариств України. 1996. №29 від 18 липня.
4. Аліман М.В. Кооперативний сектор економіки Полтавщини (історико-економічний огляд за 1865-1990 роки). - Полтава: ПКІ, 1992.
5. Алексеев С.С. Перед выбором. Социалистическая идея: настоящее и будущее. - М.: Юрид. лит., 1990.
6. Альманах Ради Українських кооперативів Австралії. - Мельбурн, Австралія, 1984. - 112 с.
7. Анцыферов А.Н. Кооперативный кредит и кооперативные банки. - Харьков: Изд-во "Союз" Харьковского кредитного союза кооперативов, 1919. - 168 с.
8. Анцыферов А.Н. Центральные банки кооперативного кредита. - Пг.: Книгоиздательство кооперативной литературы "Мысль", 1919. - 215 с.
9. Анцыферов А.Н. Кооперация в сельском хозяйстве Германии и Франции. - Воронеж, 1907.
10. Бабенко С.Г. Концептуальні підходи до розвитку національного кооперативного руху у ХХІ столітті// Збірник наукових праць учасників міжнародної науково-практичної конференції "Національний кооперативний рух та структурні зміни в економіці України ХХІ століття" - К.: Укоопосвіта, 2001. - с.28-33.
11. Банковское дело. Учебник /Под ред. проф. В.И.Колесникова, проф. Кроливецкой.- М.: Фининсы и статистика, 1995. - 480с.
12. Бекешкіна І. Кредитні спілки в Україні: вплив на рівень та якість життя.- К.: "Демократичні ініціативи", 1998. - 72 с.

- 13.Бережнов Г.А. Кооперативные формы аграрно-промышленной интеграции в США. Обзорная информация. М.: ВНИИТЭИСХ. - 1975. - 36 с.
- 14.Бойков Н. Кредитование кредитными кооперативами кооперативов других видов// Вестник кооперации. Издание Петроградского отделения Комитета о сельских сс.-сберег. и промышленных товариществах. 1914., Вып.2. с.17.
- 15.Бородаєвський С. Історія кооперації. - Прага: Укр. громад. вид. фонд, 1925.
- 16.Бородаевский С.В. Сельскохозяйственная кооперация в Германии. С.-Петербург.: Изд. Комитета сельских ссудо-сберегательных и промышленных товариществ. - 1908. - 120с.
- 17.Бородаевский С.В. Кооперация среди славян. С.-Петербург, Изд. Управления по делам мелкого кредита. - 1912. - 80 с.
- 18.Бродзинский М.-Г. Дилеммы развития кооперации в Польше. // Збірник наукових праць учасників міжнародної науково-практичної конференції "Національний кооперативний рух та структурні зміни в економіці України ХХІ століття" - К.: Укоопосвіта, 2001. - с.82-86.
- 19.Вахитов К.И. Потребительская кооперация СССР: Учебник для кооп. Техникумов.- М.: Экономика, 1991. - 176с.
- 20.Взірцевий статут сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу і як ним користуватися/ Проект TACIS, Європейський Союз, 1999. - 52 с.
- 21.Відродження кредитівок.//Урядовий Кур'єр. 1992, №25 від 19 червня.
- 22.Відчинені двері кредитівки.// Полтавський Вісник. 1997, №1 від 5 січня.
- 23.Вісник кредитних спілок. Інформаційний бюлетень Правління Національної асоціації кредитних спілок України. К., №1-6.
- 24.Вестник кооперации. Издание Петроградского отделения Комитета о сельских сс.-сберег. и промышленных товариществах. 1912-1915г.г.
- 25.Внутрішні економічні взаємовідносини в сільськогосподарському обслуговуючому кооперативі./Р.Блок, В.Гончаренко, А.Пантелеймоненко – СС: TACIS. – 1999. – 32с.

26. Волков А.М. Швеция: социально-экономическая модель: Справочник. - М.: Мысль, 1991. 188с.
27. Вольф Г.В. Народные банки. - М., 1915.
28. Все про документообіг в КС. - К.: Національна Асоціація кредитних спілок України, 1996. - 27с.
29. Витанович І. Історія українського кооперативного руху.- Нью-Йорк: Товариство української кооперації, 1964. - 624 с.
30. Виноградов В.А. Роль кооперации в экономической истории/Кооперация. Место и роль в экономической истории. Реф.сборник ИНИОН АН СССР. М., 1990. - С. 5-15.
31. Газета про гроші Національної Асоціації кредитних спілок України. 1996, №1.
32. Галкин В.В. Из истории кооперативного движения в Англии.//История социалистических учений/Под ред. Г.С.Кучеренко. - М., 1976.
33. Гжесик П. Сделать как в Польше// www.br.minsk.by/archive/1999-08/sc9873.stm
34. Гибнер Н.П. Система кооперации. М.: 1911. - 147с.
35. Глушецкий А.А. Кооперация: роль в современной экономике.- М.: Профиздат, 1991.-160с.
36. Голібардов Є. Свій до свого по своє або кредитівки, як народна форма всебічного оздоровлення нації.//Вечірній Київ, 1996, 31 серпня.
37. Голубчиков С.Н. Поговорим о кооперативах.//Энергия. - 1990. - №5. - с.28-29
38. Гончаренко В.В., Аліман М.В. О некоторых подходах к разработке республиканского законодательства о кооперации. - Полтава, 1991. - 73с. Деп. в ЦБТЭИ Центросоюза 13.05.91г., №271
39. Гончаренко В.В. Кооперативні організації: економічна природа і проблеми відродження в Україні: Дис. канд. екон. наук: 08.00.01/ Київський ун-тет ім.Тараса Шевченка - К., 1993. - 185 с.

40. Гончаренко В.В. Кооперативні організації: економічна природа і проблеми відродження в Україні: Автореф. дис. канд. екон. наук: 08.00.01/ Київський ун-тет ім. Тараса Шевченка - К., 1993. - 17 с.
41. Гончаренко В.В. Фінанси кредитних спілок України: положення і процедури. - К.: Канадська Програма розвитку кредитних спілок в Україні. - 1996. - 203 с.
42. Гончаренко В.В. Кредитні спілки як фінансові кооперативи: міжнародний досвід та українська практика. - К.: Наукова думка, 1997. - 240 с.
43. Гончаренко В. Якою бути українській моделі кредитної спілки?// Coordinator. - Toronto, Canada. - 1997. с.16
44. Гончаренко В.В. Фінансова кооперація, або як люди можуть допомогти собі самі, об'єднуючись в кредитні спілки.// Наш час. - 1998. - №16. - с.5
45. Гончаренко В.В., Аліман М.В. Теоретичні основи розвитку споживчої кооперації: Звіт про НДР/ Львів. Комерц. Акад., Полтав. Кооп. ін-т. - Полтава, 1998. - 77с.
46. Гончаренко В.В. Кредитна кооперація. Форми економічної самопомогли сільського і міського населення у світі та в Україні (теорія, методологія, практика). – К.: Глобус, 1998. – 330 с.
47. Гончаренко В.В. Кредитні спілки в умовах девальвації гривні// Кур'єр НАКСУ, - 1998 - №7-8 с.6
48. Гончаренко В.В. Єдині стандарти та класифікаційна система для кредитних спілок України// Coordinator. - Toronto, Canada. - 1998. С.12-13
49. Гончаренко В.В. Концепція неприбуткової природи кооперативів// Збірник наукових праць учасників Міжнародної науково-практичної конференції "Проблеми розвитку споживчої кооперації України в ринковому середовищі" . Ч. I. - Львів: Коопосвіта, 1998. С.131-138
50. Гончаренко В.В. Основи теорії кредитної кооперації/ Серія "Бібліотечка кооператора" за ред. В.В.Гончаренка. - К.: НАКСУ, 1999. - №1 -52 с.

51. Гончаренко В.В. Кредитні кооперативи як форма фінансової самодопомоги сільського населення.// Економіка АПК. - 1999. - №7. - с.21-28
52. Гончаренко В.В. Кредитна кооперація в ринкових економічних системах// Регіональні перспективи. - 1999. - № 2-3. - с.88-91
53. Гончаренко В.В. Неприбуткова природа кооперативних форм господарювання// Регіональні перспективи. - 1999. - № 4. - с.7-10
54. Гончаренко В.В. Принципи та структура менеджменту в кредитних спілках США та Канади// Менеджер. Вісник Донецької державної академії управління. - 1999. - №5. - с.109-113
55. Гончаренко В.В. Особливості відродження кредитної кооперації// Фінанси України. - 1999. - № 12. - с.82-90
56. Гончаренко В.В. Інвестиційна діяльність кредитних спілок: світовий досвід та українська практика// Вісник Української академії банківської справи. - 1999. - № 2. - с.42-44
57. Гончаренко В.В. Кредитні спілки і кооперативні банки: місце у фінансово-кредитній системі та особливості розвитку в Україні// Вісник НБУ. - 2000. - № 1. - с.47-50
58. Гончаренко В.В. Історичний досвід сільської та міської кредитної кооперації// Удосконалення господарського механізму АПК України. Збірник наукових праць Інституту економіки НАН України. К. - 2000. - с.89-103
59. Гончаренко В.В. Кредитні спілки на ринку фінансових послуг у світі та в Україні// Вісник Харківського державного економічного університету. - 2000. - №1 с.32-33
60. Гончаренко В.В. Кооперативи як засіб вирішення фінансово-господарських проблем селян// Вісник Харківського державного аграрного університету. Серія: Економіка АПК і природокористування. - 1999. - № 3. - с.157-163
61. Гончаренко В.В. Кредитні спілки у сільськогосподарському виробництві// Економіка АПК. - 2000. - №6. - с.36-42

62. Гончаренко В.В. Про кредитну кооперацію// Економіка України. - 2000. - №4 с.24-30
63. Гончаренко В.В. Концептуальні напрямки вирішення проблеми кредитування аграрного сектора// Регіональні перспективи. - 2000. - № 2-3. -с.227-229
64. Гончаренко В.В. Концептуальні напрямки розвитку системи кредитних спілок України// Вісник Полтавського державного сільськогосподарського інституту. - 2000. - №2. - с.58-61
65. Гончаренко В.В. Велич кооперативної ідеї// Вісник кредитних спілок. - К.: НАКСУ, 2000. - с.14-15
66. Гончаренко В.В. Вдосконалення банківського законодавства та створення умов для відродження в Україні кооперативних банків// Вісник Харківського державного економічного університету. - 2000. - № 2, с.36-39.
67. Гончаренко В.В. Окремі аспекти фінансового менеджменту в кредитних спілках України// Вісник Тернопільської академії народного господарства. - 2000. - №9, с.277-280.
68. Гончаренко В.В. Концептуальні напрямки вирішення проблеми кредитування аграрного сектора України// Вісник Харківського державного аграрного університету. - 2000. -№2, с.16-20
69. Гончаренко В.В. Вплив зарубіжної технічної допомоги на відродження кредитної кооперації в Україні// Регіональні перспективи. - 2000. - № 5. - с.59-60
70. Гончаренко В.В. Необхідність створення системи кооперативного кредитування аграрного сектора економіки України// Проблеми формування ринкової економіки. Міжвідомчий науковий збірник . - К.: КНЕУ, 2000 с.94-96 (Спеціальний випуск: "Реструктуризація аграрних підприємств і земельна реформа: стан, проблеми, перспективи")
71. Гончаренко В.В. Кредитні спілки в системі суб'єктів фінансового ринку// Банківська справа. - 2000. - №4, с.24-28

72. Гончаренко В.В. Проблеми та перспективи розвитку кредитних спілок в українському селі//Економіка: проблеми теорії та практики. Збірник наукових праць Дніпропетровського національного університету. Випуск 47. - 2000. - с.89-93
73. Гончаренко В.В. Напрямки вдосконалення законодавчого регулювання діяльності кредитних спілок України// Регіональні перспективи. - 2001. - № 1. - с.92-94
74. Гончаренко В.В. Актуальність вивчення питань кооперації в процесі підготовки фахівців органів регіонального управління// Вісник Рівненського державного технічного університету. Серія: Економіка. Випуск 2. - 2001. - с.98-103
75. Гончаренко В.В. Проблеми та методологічні засади відродження кооперативних банків у кредитно-банківській системі України// Науковий вісник Волинського державного університету. Економічні науки. – 2001. - №4. – 208-211
76. Гончаренко В.В. Проблеми юридичного статусу кредитних спілок та шляхи вдосконалення кооперативного законодавства України// Українська кооперація: історичні та соціально-економічні аспекти. Зб.статей. Том II. За заг. ред д-ра іст.наук, проф. С.Гелея. – Львів: Вид-во Львівської комерційної академії, 2001. – с. 125-131
77. Гончаренко В.В. Проблеми та перспективи формування кооперативного сектора у фінансово-кредитній системі України // Збірник наукових праць учасників міжнародної науково-практичної конференції "Національний кооперативний рух та структурні зміни в економіці України ХХІ століття" - К.: Укоопосвіта, 2001. - с.327-333.
78. Гончаренко В.В., Павленчик Н.Ф. Кооперативний рух та псевдокооперація // Вісник Львівського державного аграрного університету. Серія: Економіка АПК. - 2001. - №8 с.112-116

79. Гончаренко В.В. Теоретико-методологічні підходи до відродження національного кооперативного руху.// Вісник Полтавського державного сільськогосподарського інституту. – 2001. - №5-6. - с.10-15
80. Гончаренко В.В. Державне регулювання у сфері кредитної кооперації на східних землях України // Кредитна кооперація в Україні: відновлення традицій. Зб. статей. - К.: НАКСУ, 2001. - с. 19-25
81. Грабейн М. Деревенская кооперация в Германии. ее хозяйственное и общественное значение. Под ред проф. А.Н. Анцыферова, Харьков: Харьковское об-во сельского хозяйства - 1918. - 233 с.
82. Гражданский кодекс Украинской ССР: Офиц. Текст с изм. и доп. по состоянию на 20 мая 1985г. - К.: Политиздат Украины, 1985. - 275с.
83. Долан Е. Дж. Деньги, банковское дело и денежно-кредитная политика/Пер. с англ. В.Лукашевича и др.; Под общ. ред. В.Лукашевича, М.Ярцева.- Спб., 1994.
84. Драгомирецька І. Основи кредитної кооперації. Матеріали на допомогу щодо організації кредитних спілок. - К., 1995. - 72с.
85. Дронов В.Т. Диалектика развития общественной кооперации: теоретический и методологический аспекты исследования. - Л.: Издательство Ленинградского университета, 1989. - 144 с.
86. Друге народження кредитних спілок.//Діло, 1994, №27(238).
87. Жид Ш. Двенадцать преимуществ кооперации. /Кооперативная хрестоматия. Сборник статей и речей о кооперации. /Библиотека кооператора. Под ред. Е.Ленской. - №89. - М.: Издание Всероссийского Центрального Союза Потребительных Обществ. 1919. - 130 с.
88. Жид Шарль. Кооперация, как экономическая програма. /Б-ка кооператора под ред Е.Ленской. №30 Пер. с франц. М.: Изд. Московского союза Потребительных обществ. - 1917- 23с.

89. Жид Шарль. Царство потребителя. /Б-ка кооператора под ред Е.Ленской №33. Пер. с франц. М.: Изд. Московского союза Потребительных обществ. - 1917- 16с.
90. Жид Шарль. Общества потребителей. /Б-ка кооператора под ред Е.Ленской №16. Пер. с франц. М.: Изд. Московского союза Потребительных обществ. - 1917- 89с.
91. Закон України Про споживчу кооперацію. К., Укоопреклама, 1992.
92. Закон України Про об'єднання громадян.// Відомості Верховної Ради України, 1992, №34.
93. Закон СРСР Про кооперацію в СРСР. - К., Політвидав України, 1988.
94. Закон "О кредитных товариществах (об обществах мелкого кредита). Проект.//Деловая Украина.- 1992.-№41.
95. Зассен І.А. Развитие теории кооперации. Пер. с нем. - Харьков: Союз, 1920.
96. Зіновчук В.В. Кооперативна ідея в сільському господарстві України і США. - К.: Логос, 1996. - 224 с.
97. Зіновчук В.В. Організаційні основи сільськогосподарського кооперативу. – К.: Логос, 1999. – 256 с.
98. Зіновчук В.В. Методологічні засади становлення кооперативного руху у сільському господарстві // Збірник наукових праць учасників міжнародної науково-практичної конференції "Національний кооперативний рух та структурні зміни в економіці України ХХІ століття" - К.: Укоопосвіта, 2001. - с.238-243.
99. Илиннич А.Я. Сберегательное дело. Учебник для техникумов. - М.:Фининсы, 1974. - 303 с.
100. Імшенецький Я.К. Система й завдання кредитної кооперації// Полтавський селянин. - 1927.-№7.-с.26.
101. Інґелсбі Д., Гофф Дж.Л Як створити кооператив./Пер. з англ.- К.: ВОКА, 1994. 35с.

- 102.Історія кооперативного руху: Підручник для кооперативних вузів/ Бабенко С.Г., Гелей С.Д., Гончарук Я.А. та ін. Укоопспілка, Львівська комерційна академія.- Львів: Інститут українознавства НАНУ, 1995. - 410 с.
- 103.Історія споживчої кооперації України: Підручник для кооперативних вузів/ Аліман М.В., Бабенко С.Г., Гелей С.Д. та ін. Укоопспілка, Львівська комерційна академія.- Львів: Інститут українознавства НАНУ, 1996. - 384 с.
- 104.Каблуков Н.А. Мелкое хозяйство и кооперация (Пособие для местных кооперативных курсов). М.: Московский кредитный союз кооперативов - 1918. - 63с.
- 105.Какая кооперация нам нужнее?// Неделя, - 1991. - 20-26 мая.
- 106.Качор А. Головна мета Української кооперації у Вільному Світі. - Вінніпег, Канада: Видання “Кооперативна громада”, 1974.
- 107.Качор А. Ідейні основи української кооперації в діаспорі. -Чікаго-Торонто-Вінніпег: Видання Української Світової Кооперативної Ради, 1979.
- 108.Качор А. Морально-етичні основи кооперативної праці. - Торонто-Вінніпег:Видання Української кооперативної Ради Канади., 1975.
- 109.Качор А. 20-ти річчя кооперативної громади у Вінніпегу. - Вінніпег, Канада, 1971.
- 110.Качор А. 75-річчя кредитової кооперації в Канаді. - Вінніпег, Канада: Видання “Кооперативна громада”,. 1976.
- 111.Качор А. Золотий ювілей кредитової кооперативи Північного Вінніпегу. Хроніка 50 років кооперативної служби українській громаді. - Північний Вінніпег, Канада, 1993.
- 112.Кильчевский В.А. Какая разница между частным банком и кредитным товариществом. (основы кооперативного кредита). М.: Совет Всероссийских кооперативных Съездов. - 1918. -79с.
- 113.Коваленко И.И. Международные неправительственные организации. - Международные отношения, 1976. - 240с.
- 114.Козинець П.М. Кредитна спілка - не траст//Фінанси України. - 1996. - №9.

- 115.Козинець П.М. Кредитні спілки сьогодні: проблеми, успіхи, перспективи.// Кредитна кооперація в Україні: відновлення традицій. Зб. статей. - К.: НАКСУ, 2001. - с. 25-27.
- 116.Колганов А.И. Коллективная собственность и коллективное предпринимательство. Опыт развития капиталистических государств. (Серия “Третий путь”). М.: Экономическая демократия, 1993. - 176 с.
- 117.Колесников Н. К вопросу о районе деятельности кредитного кооператива // Вестник кооперации. Издание Петроградского отделения Комитета о сельских сс.-сберег. и промышленных товариществах. 1915., Вып.1.
- 118.Коммунистический утопический эксперимент в истории общественной мысли и социальных движений/ Андерсон К.М., Бондарев А.К. и др./Под ред. Прошиной Е.М. - Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1988.
- 119.Концепція розвитку національного кооперативного руху. - К.: Укоопспілка, 2001. - 76с.
- 120.Коньгин А.А. Фермерское хозяйство США. - М.: Агропромиздат, 1989. - 135с.
- 121.Кооперативна думка. Квартальник Української кредитової спілки в Рочестері. 1988-1997р.р., Rochester, N.Y., USA.
- 122.Кооперативний голос. Журнал Української федеральної кооперативної спілки “Самопоміч”. 1992-1996рр., Chicago, IL., USA.
- 123.Кооперативная хрестоматия. Сборник статей и речей о кооперации. /Библиотека кооператора. Под ред. Е.Ленской. - №89. - М.: Издание Всероссийского Центрального Союза Потребительных Обществ. 1919. - 271 с.
- 124.Кооперативне право. /Пер. і опрацювання М.Корчинського. - Львів, 1935., 240с.
- 125.Кооперативне право. Підручник для кооперат., сільськогосп., економ., юрид. вищих навч. закладів і фак. /За ред. чл.-кор. НАН України В.І.Семчика.- К.: Ін Юре.- 1998. - 336 с.

- 126.Кооперативное законодательство в России// Вестник кооперации. Издание Петроградского отделения Комитета о сельских сс.-сберег. и промышленных товариществах. 1915., Вып.7. с.3
- 127.Кооперативы по производству товаров и оказанию услуг./Справ.пособие. Ред. кол. Абова Т.Е., Горский И.В. и др. - М.: Экономика,1991. - 319 с.
- 128.Кооперативы в Западной Европе. Реферативный сборник. - ИНИОН АН СССР, М., 1989. - 191 с.
- 129.Кооперативы Лубенского уезда./ Историко-статистическое и экономическое обследование кооперативных обществ и товариществ. Отчет за 1913 год земского инструктора по кооперации М.С. Кононенко. Лубни: Вид. Лубенского уездного земства - 1914. - 286 с.
- 130.Кооперативы сегодня. Новая форма организации в сельском хозяйстве./Сост. Проект Тасис., Изд. Европейской комиссии: TACIS.- 1997. - 57с.
- 131.Кооперация. Место и роль в экономической истории. Реф.сборник ИНИОН АН СССР. М.; 1990. - 185 с.
- 132.Кооперация на Всероссийской выставке 1913г. в Киеве. - К. : Изд. бюро кооперативной секции выставки. - 1914. - 586с.
- 133.Кооперация. Указатель литературы. Изд. Т-ва Потребительных обществ Юга России. - 1918 - 136с.
- 134.Координатор. Журнал Української кооперативної Ради Канади. 1989-1997рр., Торонто, Канада.
- 135.Кравченко І.Є. У пошуках власного шляху.//Вісті. Тижневик Центральної спілки споживчих товариств України. 1996. №3(193) від 18 січня.
- 136.Крах системы кредитных союзов//Чехия сегодня. - 2000. - 1 июля//www.czech.dux.ru/2000july/july01.htm
- 137.Крашининников А.И., Морозов А.М. Международное кооперативное движение. - М.: Экономика, 1977. - 223 с.

- 138.Крашенинников А.И. Международный кооперативный альянс. - М.: Экономика, 1980. - 224с.
- 139.Крашенинников А.И. Кооперация в современном мире.- М.: Экономика, 1987. - 144 с.
- 140.Кредитна спілка: свій до свого по своє. – К.: Українська освітня програма ринкових реформ, 2000. – 96с.
- 141.Кредитні спілки України і Польщі: напрямок руху один./ Відгомін волі. - 1998. - 9 липня.
- 142.Кредитные союзы: возвращение состоялось.//Бизнес. 1994, №34 от 20 сентября.
- 143.Кредитные союзы в Украине: трудное начало.//Бизнес. 1994, №15 от 19 апреля.
- 144.Кредитные союзы намерены забрать кусок хлеба у банков.//Бизнес. 1996, №20(175) от 28 мая.
- 145.Кулыжный А.Е. Союзы и крестьянство (справочник по кооперации). Полтава, Б-ка “Хуторянина” № 17. - 1913. - 92с.
- 146.Кулыжный А.Е. Очерки по сельско-хозяйственной и кредитной кооперации. (статьи, доклады, заметки) 1900-1918. Петроград: Кригоиздательство кооперативной литературы “Мысль” - 1918 - 203.
- 147.Кур"єр НАКСУ. Видання Національної асоціації кредитних спілок України. - К.: НАКСУ, 1996-2001.
- 148.Куриц С.Я. Будет ли в нашей стране третье пришествие кооперации?// Кооперация. Место и роль в экономической истории. Реф.сборник ИНИОН АН СССР. М., 1990. - С.97-109.
- 149.Ларин В. Сколько стоит ветер в Дании?//Энергия. - 1990.- №5 с.35.
- 150.Леглер В. Уроки кооперации //Новый мир. - 1991. - N4
- 151.Ленин В.И. О кооперации.- М.: Политиздат, 1987.- 14с.
- 152.Ленин В.И. О кооперации./Маркс К., Энгельс Ф., Ленин В.И. О кооперации.- М.: Политиздат, 1988. - С. 260-267.

- 153.Ленченко Ф.І. Історичний досвід діяльності споживчої кооперації Київщини та сучасні тенденції розвитку кооперативів у світі. - К.: Київський кооп. ек.-прав. Коледж, 2001. - 30с.
- 154.Лишанский М.Л., Маслова И.Б. Краткосрочное кредитование сельскохозяйственных предприятий: Учеб. пособие для вузов. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2000. - 287с.
- 155.Лучшие системы организации земледельческой кооперации и кредита. Герберт Г.Смит. Пер. с англ. С.-Петербург, 1910 - 127 с.
- 156.Маковський П. Система управління кредитною спілкою. - К.: Національна асоціація кредитних спілок України, НМЦ, 1997. - 98 с.
- 157.Малік М.Й. Національний кооперативний рух і сільськогосподарська кооперація // Збірник наукових праць учасників міжнародної науково-практичної конференції "Національний кооперативний рух та структурні зміни в економіці України ХХІ століття" - К.: Укоопосвіта, 2001. - с.243-246.
- 158.Марвин А.Шаарс Кооперативы: принципы и практика: Пер. с англ. -М.: VOCA, 1989.
- 159.Маркс К., Энгельс Ф., Ленин В.И. О кооперации. - М.: Политиздат, 1988.- 319 с.
- 160.Марочко В.І. Українська селянська кооперація. Історико-теоретичний аспект (1861-1929рр.). - К., 1995. - 224 с.
- 161.Мартынов В.Д. Аграрные отношения и сельскохозяйственная кооперация в Швеции, М., Наука, 1967.
- 162.Мартынов В.Д. Фермерская кооперация в системе АПК Скандинавских стран и Финляндии. - М.: ВНИИТЭИагропром, 1988
- 163.Мартынов В.Д. Фермерская кооперация. -М.: Знание (Серия "Экономика"№1), 1990. - 64 с.
- 164.Масленников В.П. Кооперация в странах Азии и Африки. -М.: Экономика, 1988. - 136 с.

- 165.Маслов С. К теории кооперативного кредита// Вестник кооперации. Издание Петроградского отделения Комитета о сельских сс.-сберег. и промышленных товариществах. 1914., Вып.1. с.3
- 166.Матеріали Першої Світової конференції українських кредитівок. /Під ред. І.Драгомирецької. - Київ, 1994. - 68 с.
- 167.Материалы Международного кооперативного форума. Совершенствование кооперативного управления. Повышение эффективности деятельности и увеличение объема услуг, оказываемых членам кооперативов: Приветствия, выступления, доклады. - Белгород: Издательство Белгородского университета потребительской кооперации, 1999. - 232с.
- 168.Меркулов А. Кооперативное движение в России//Вестник кооперации, 1911.- Кн.1.- с.156
- 169.Мирный переворот в экономической жизни. кооперация в Великобритании. Обзор истории, теории и практики кооперативного движения в Англии, Шотландии и Ирландии. Пер. с англ. М.: 1910 - 230с.
- 170.Могильний О.М. Кооперація як чинник сталого розвитку суспільства // Збірник наукових праць учасників міжнародної науково-практичної конференції "Національний кооперативний рух та структурні зміни в економіці України ХХІ століття" - К.: Укоопосвіта, 2001. - с.304-307.
- 171.Мокій А.І. Стратегія міжнародної кооперативної інтеграції в контексті перехідних економік Європи// Збірник наукових праць учасників міжнародної науково-практичної конференції "Національний кооперативний рух та структурні зміни в економіці України ХХІ століття" - К.: Укоопосвіта, 2001. - с.105-112.
- 172.Морозов А.Г. Село і гроші. Українська кредитна кооперація в добу НЕПу.- Черкаси, 1993. - 274 с.
- 173.Мюнкнер Г. Кооперативи в Німеччині: сьогодення ситуація і перспективи.// Збірник наукових праць учасників міжнародної науково-

- практичної конференції "Національний кооперативний рух та структурні зміни в економіці України XXI століття" - К.: Укоопосвіта, 2001. - с.54-56.
174. Науменкова С. Ринок фінансових послуг: основні тенденції розвитку//Вісник НБУ. - 2000. -№1. - с.36-43
175. Наумов В.К. Кооперация в Италии. - М.: Международные отношения, 1989. - 184 с.
176. Национальный опыт в области содействия кооперативному движению: Доклад Генерального секретаря ООН на 40-й сессии Ген. Ассамблеи ООН/ Экономический и Социальный Совет: А/40/78; Е/1985/10, Женева, 1985.
177. Наша кредитная кооперация по Киевской анкете// Вестник кооперации. Издание Петроградского отделения Комитета о сельских сс.-сберег. и промышленных товариществах. 1914., Вып.6-7. с. 93.
178. Николаев А.А. Теория и практика кооперативного движения. -М. 1908.
179. Обзор международного кооперативного движения. Под. Ред. Мэри Треси.- том 91, 1998, №3.- Белгород: Издательство Белгородского университета потребительской кооперации, 1999. - 72с.
180. Оленчик А.Я. Небанківський фінансовий сектор України та роль кооперативних організацій в його розвитку// Збірник наукових праць учасників міжнародної науково-практичної конференції "Національний кооперативний рух та структурні зміни в економіці України XXI століття" - К.: Укоопосвіта, 2001. - с.337-338.
181. О канадских кооперативах и их роли в жизни общества//Правда.-1991.- 11 апреля.
182. О кооперативных товариществах (товариществах по совместной деятельности). Закон Латвийской Республики. - Рига, 6 августа 1991г.
183. О кредитных союзах. Закон Киргизской республики №117 от 28 октября 1999 г// www.toktom.kg/toktom_cgi-bin/ex/document

- 184.Образцовые уставы кредитного и ссудо-сберегательного товариществ с разъяснениями. - С.-петербург, Изд. Управления по делам мелкого кредита - 1906 - 92с.
- 185.Общая теория денег и кредита: Учебник/Под ред. проф. Е.Ф.Жукова.- М.:Банки и биржи, ЮНИТИ,1995. - 304 с.
- 186.Общества взаимного кредита и ссудо-сберегательные товарищества.// Вестник кооперации. Издание Петроградского отделения Комитета о сельских сс.-сберег. и промышленных товариществах. 1915., Вып. 6. с.45.
- 187.Общий кооперативный закон и кредитная кооперация// Вестник кооперации. Издание Петроградского отделения Комитета о сельских сс.-сберег. и промышленных товариществах. 1915., Вып.7. с.54
- 188.Оленчик А. Суть кредитної спілки - як каса взаємодопомоги, так і міні-банк.// Галицькі Контракти. - 1995. - №48.
- 189.Опыт создания и деятельности обществ взаимного кредитования за рубежом: Аналитический обзор/Под ред. Л.А.Истоминой. - Мн.: Представительство ООН в республике Беларусь, 1998. - 88 с.
- 190.Отчет Екатеринбургского Союза кредитных и ссудо-сберегательных товариществ за 1914 год. - Екатеринбург, 1915. - 82 с.
- 191.Оуен Роберт. Избранные сочинения. Т.II - М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1950.
- 192.Очерк деятельности Емельяновского, Лаишевского уезда, кредитного товарищества. Сост. А.А. Овчинников. - Казань: Статистическое отделение Казанской Губернской Земской Управы, 1903. - 24 с.
- 193.Пажитнов К.А. История кооперативной мысли. Изд-во Товарищ. Кооперат. Союзов "Кооперация". - Петроград, 1918. - 176 с.
- 194.Пажитнов К. Новейшее развитие кредитной кооперации за границей.- К., 1929.
- 195.Пантелеймоненко А.О. Українська селянська кооперація в умовах НЕПу. (матеріали до курсу "Історія України") /Полтавський державний сільськогосподарський інститут., Полтава, 1997. - 46 с.

- 196.Пантелеймоненко А.О., Якименко М.А. Сільськогосподарська кредитна кооперація в Україні: зародження і основні етапи розвитку. (Конспект лекцій до курсу "Історія України) /Полтавський державний сільськогосподарський інститут., Полтава, 1996. - 36 с.
- 197.Пантелеймоненко А.О. Українська кредитна кооперація в минулому./Серія "Бібліотечка кооператора" за ред. В.В.Гончаренка. - К.: НАКСУ, 1999. - №2 -61с.
198. Пантелеймоненко А.О. Сільська кредитна кооперація в Україні (досвід минулого). - Полтава: ПДСІ, 2001. - 70с.
- 199.Пантелеймоненко А.О. Сільськогосподарська кооперація в Україні (досвід минулого). - Полтава: ПДСІ, 2001. - 49с.
- 200.Пекарский В.Ф. Нормальная экономика (теория кооперации). - Пг.: Изд. "Кооперация", 1918.
- 201.Первый сборник практических указаний организаторам кредитных союзов. - М., 1915. - 52с.
- 202.Переяславский Ю. Район действия кредитного товарищества. // Вестник кооперации. Издание Петроградского отделения Комитета о сельских сс.-сберег. и промышленных товариществах. 1914., Вып.4. с. 4
- 203.Первый Всероссийский съезд представителей кооперативных учреждений в Москве 16-21 апреля 1908 года. - М.: 1908. - 561с.
- 204.Петров В.С. Обеспечение гарантий прав вкладчиков в условиях финансового кризиса - опыт экономически развитых стран//www.novosti.online.ru/money/news
- 205.Підтримка й досвід багато важать. Нотатки з Першої світової конференції українських кредитівок.//Профспілкова газета, 1994, №38 від 28 вересня.
- 206.Плешкевич О. Економіка як підставова сила Української спільноти в діаспорі./ Видання Української Світової Кооперативної Ради. - Чікаго-Торонто-Вінніпег,1979.
- 207.Повернення кредитових товариств.//Ділова Україна. - 1992. - №35.

- 208.Положение о кооперативных товариществах и их союзах./Постановление Временного Правительства от 20 марта 1917г.
- 209.Положення про вклади (членські внески) кредитної спілки “Каса взаємодопомоги”, Полтава, 1998.
- 210.Положення про погодження статуту кредитних спілок з питань кредитування та розрахунків та наданні позик кредитними спілками. Затверджено Наказом НБУ №41 від 17 березня 1994р./Лист НБУ №23012/35-1389 від 17.03.94.
- 211.Положення про позички кредитної спілки “Каса взаємодопомоги”, Полтава, 1998.
- 212.Положення про стабілізаційний фонд НАКСУ//Кур'єр НАКСУ. Видання Національної асоціації кредитних спілок України. - К.: НАКСУ. - 2001. - №24. - с.5
- 213.Попова Л.А. Новые формы сельскохозяйственной кооперации в странах Северной Америки и Японии. Обзорная информация. М.: ВНИИТЭИагропром, 1989г. - 78 с.
- 214.Право власності в споживчій кооперації України/За ред. В.І.Семчика.- К.: Інститут держави і права НАН України, - 1996. - 203с.
- 215.Праці науково-дослідчої катедри кооперації при Київському кооперативному інституті ім. В.Я.Чубаря. Кн.1. - К.: Видання катедри, 1927.
- 216.Пришляк Я. Кредитні спілки в контексті історії української кооперації. - Монреаль-Стрий, 1994. - 85с.
- 217.Про Тимчасове Положення про кредитні спілки в Україні.Указ Президента України №377/93 від 20.09.1993 // Діло. - 1993. - №77.
- 218.Про заходи щодо забезпечення формування та функціонування аграрного ринку. Указ Президента України №767/2000 від 6.06.2000 // Кур'єр НАКСУ. Видання Національної асоціації кредитних спілок України. - К.: НАКСУ. - 2000. - №19. - с.4

- 219.Про заходи щодо забезпечення підтримки та подальшого розвитку підприємницької діяльності. Указ Президента України №906/2000 від 15.07.2000 // Кур'єр НАКСУ. Видання Національної асоціації кредитних спілок України. - К.: НАКСУ. - 2000. - №20. - с.4
- 220.Про заходи щодо розвитку кооперативного руху та посилення його ролі в реформуванні економіки України на ринкових засадах. Указ Президента України №1348/2000 від 19.12.2000 // Кур'єр НАКСУ. Видання Національної асоціації кредитних спілок України. - К.: НАКСУ. - 2000. - №22. - с.8
- 221.Про додаткові заходи щодо кредитування комплексу сільськогосподарських робіт. Постанова Кабінету Міністрів України №935 від 9 червня 2000р.
- 222.Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг. Закон України №2664-III від 12 липня 2001.
- 223.Проблема финансирования сельского хозяйства: кооперация и взаимопомощь. // Служба сельскохозяйственной информации. - ВДРА: Франция, 1995. - с.65-71
- 224.Прокопович С.Н. Кооперативное движение в России - его теория и практика. М., 1913.
- 225.Прокопович С.Н. Кооперативная организация мелкого кредита. - М.: Совет всероссийских кооперативных съездов, 1919. - 31 с.
- 226.Прокопович С.Н. Кооперативные товарищества и их классификация. М.,1919.
- 227.Проект Положения о кооперативных товариществах и их союзах. - Пг. : Изд. Петроградского отделения Комитета о сельских ссудо-сберегательных и промышленных товариществ -1915. - 16 с.
- 228.Проект Положения о Кооперативных Товариществах и их Союзах, Принятый Всероссийским Съездом деятелей по мелкому кредиту и

- Сельскохозяйственной Кооперации в Петербурге 10-16 марта 1912 г.
Харьков: Харьковское общество Сельского хозяйства. - 1912 - 23 с.
- 229.Пропозиції НАКСУ до Програми Уряду по поділу "Розширення та зміцнення системи кредитних спілок"// Кур'єр НАКСУ. Видання Національної асоціації кредитних спілок України. - К.: НАКСУ. - 2001. - №26. - с.20-21
- 230.Развитие человеческого фактора в кооперативах. Курс лекций профессоров Международного института Хистадрут (Израиль). - Белгород, Белгородский университет потребительской кооперации, 1997. - 340 с.
- 231.Сберегательное дело. Сост. АО "Московское финансовое объединение". Под общ.ред. А.В.Фалько. - М.: Вече, 1994. - 303 с.
- 232.Сельскохозяйственные обслуживающие кооперативы. Ключевой элемент восстановления сельского хозяйства в ННГ/ Сост. Проект ТАСИС - Изд. Европейской комиссии: TACIS.- 1997. - 40с.
- 233.Семчик В.И. Кооперация и право/АН УССР. Ин-т государства и права им. В.М.Корецкого. К.: Наукова думка, 1991. - 148 с.
- 234.Семчик В.І. Проблеми права власності в кооперації України// Збірник наукових праць учасників міжнародної науково-практичної конференції "Національний кооперативний рух та структурні зміни в економіці України ХХІ століття" - К.: Укоопосвіта, 2001. - с.118-121.
- 235.Серова Е.В. Сельскохозяйственная кооперация в СССР.- М.: Агропромиздат, 1991. - 160 с.
- 236.Система кредитных союзов Киргизии//www.dialog.kg/Finance/index.php?union1
- 237.Сільськогосподарський обслуговуючий кооператив./В.Гончаренко, А.Пантелеймоненко, Р.Блок. – ЄС: ТАСІС. – 1999. – 24с.
- 238.Сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи: Практ. Посіб./Р.Блок, В.В.Гончаренко, Н.А.Іванова та ін. – К.: Урожай, 2001. – 288 с.: іл.-Бібліогр.: с.278-279.

239. Социалистическая кооперация: история и современность/ Л.В.Никифоров, Т.Е.Кузнецова, Т.Т.Петрова и др.- М.: Наука, 1989.- 224с.
- 240.Споживча кооперація України: Іст. та соц.-екон. аспекти/ С.Г.Бабенко, М.В.Аліман, В.В.Апопій та ін. - К.: Ред.газ. "Вісті...", 1996. - 192с.
- 241.Справочная книга для сельских товариществ./ под ред А.Н. Анцыферова - Харьков, Изд. Харьк. комитета содействия сельской кооперации. - 1913. - 548 с.
- 242.Стабілізаційна система кредитних спілок в Канаді // Матеріали семінару Канадської Програми розвитку кредитних спілок. - Київ: КПККСУ . - 2000р - 20 травня.
- 243.Статут федеральної кредитової кооперативи./ Товариство Української кооперації в Нью-Йорку. Нью-Йорк,США,1959.
- 244.Статут сільськогосподарського кредитового кооперативного товариства. - Харків, 1925.
- 245.Творцы кооперации: Сборник/ Сост.Л.А.Самсонов. - М.: Моск. рабочий, 1991. - 300 с.
- 246.Теория кооперации: Учебник для кооп. вузов/ А.П.Макаренко, А.И.Крашенинников, А.В.Кизилевич и др.- М.: Экономика, 1982. - 304 с.
- 247.Терещенко В. Камни преткновения.//Літературна газета. - 1989. - N15.
- 248.Темирбулатов А.О. Основы кооперативного строительства. Учеб.пособие. - М.: МКИ, 1991. - 96 с.
- 249.Тотомианц В.О. Сельскохозяйственная кооперация. Очерки с приложением уставов., С.-Петербург, 1908.
- 250.Тотомианц В.О. Апостолы кооперации Г. Шульце-Делич и Ф. Райфэizen. - М., 1917.
- 251.Тимчасове Положення про кредитні спілки в Україні. Указ Президента України №377/93 від 20.09.1993. // Діло. - 1993.- №77(184) від 1 жовтня.
- 252.Типовий статут кредитної спілки. Постанова Правління НБУ №25 від 7.02.94.

- 253.Типовой устав кассы взаимопомощи (КВП) при комитете профсоюза.
Постановление Президиума ВЦСПС от 23 ноября 1973г.
- 254.Типовой устав товарищества. К проекту Закона "Об обществах мелкого кредита".//Деловая Украина.- 1992.-№49.
- 255.Туган-Барановский М.И. Социальные основы кооперации/
Предисл.,коммент.: Л.А.Булочникова и др.,- М.: Экономика, 1989. - (Экон.
наследие). - 496 с.
- 256.Туган-Барановський М.І. Політична економія. Курс популярний./Відтв.
українського видання 1919р. Ін-т економіки АН України.- К.: Наукова
думка, 1994. - 263с.
- 257.Увалич М. Кооперативы в Европе. // Кооперативы в Западной Европе.
Реферативный сборник. - ИНИОН АН СССР, М., 1989. - с.175.
- 258.Українська кооперація діаспори. Історичний огляд 1940-1992./ Під ред.
Омеляна Плешкевича та Мирослава Семчишина. - Торонто-Чікаго-
Мельбурн: Українська Світова кооперативна Рада, 1994. - 330с.
- 259.Українські кооператори. Історичні нариси. Кн.1.- Львів: Укоопосвіта, 1999.
– 456с.
- 260.Хейсин М.Л. Потребкооперация в Великобритании. - Пг.: Мысль, 1917.
- 261.Хотовицкий М. Теория кооперации Бернара Лаверня. // Вестник
кооперации. Издание Петроградского отделения Комитета о сельских сс.-
сберег. и промышленных товариществах. - 1913.- Кн. 3. - с.11-25.
- 262.Хрестоматия по истории СССР, 1861-1917: Учеб. пособие для пед. ин-тов
по спец. "История"/ Сост. В.Ф.Антонов и др.; Под ред. В.Г.Тюкавкина.- М.:
Просвещение, 1990,
- 263.Чаянов А.В. Краткий курс кооперации. Репринтное воспроизведение
издания 1925 года. - М.: Книжная палата, 1989. - 79 с.
- 264.Чаянов А.В. Основные идеи и формы организации сельскохозяйственной
кооперации.- М.: Наука, 1991. - 456 с.

- 265.Чиркова М. Кредитівки допоможуть не тільки вижити. //Вечірній Київ. - 1996. - 31 серпня.
- 266.Шаарс М.-А.. Кооперативы: принципы и практика. /Ун-т штата Висконсин, США, Пер. с англ.- М.: VOCA, 1993.
- 267.Шароватова И.В. Сельскохозяйственная кооперация в развитых капиталистических и развивающихся странах: Обзорная информация./ВНИИТЭИагропром. М. 1991. 44с.
- 268.Шляхами кооперації - до економічного відродження України./ Під. ред. Ярослава Пришляка. - Монреаль-Стрий, 1994.
- 269.Фактор Г.Л., Круглов В.В. Новые черты в деятельности западноевропейской сельскохозяйственной кооперации. Обзорная информация. ВНИИТЭИСельхоз МСХ СССР. -М., 1976. - 62 с.
- 270.Финансово-кредитный словарь: В 3-х т. Т.П. К-П/Гл. ред. В.Ф.Гарбузов. - М.: Финансы и статистика, 1986. - 511 с.
- 271.Федін В. Кредитування сільського господарства України в 1920-х роках// Вісник НБУ. - 2000. - №2. - с.54-55
- 272.Флейснер Г. Кооперация и рабочее движение. Пер. с нем. Харьков, Изд. Всероссийского Центрального Совета Потребительских обществ, 1919 - 55с.
- 273.Энгстлер П. Рыночная экономика для начинающих бизнесменов/Пер. с нем. Л.Логвиненко. - К.: Вик, 1992.
- 274.Юридичне обґрунтування розвитку кооперативного руху в Україні//Наш час. - 1993. -№22. - 4 червня.
- 275.Як створити кредитну спілку. - К.: Національна асоціація кредитних спілок України, 1996. - 35 с.
- 276.Янбых Р. Кредитные кооперативы и их роль в становлении мелкого бизнеса в сельской местности// Предпринимательство в России. - 1997. - №3, с. 35-41

277. Abrahamsen Martin A. Cooperative Business Enterprise. - USA, New York; McGraw-Hill Book Company, 1976.
278. Aktueller Überblick 1997. / Raiffeisen, - Deutscher Raiffeisenverband e.V., Bonn, 1995.
279. An Act to revise the Credit Unions and Caisses Populaires Act and to amend certain other Acts relating to financial services. / №134/11, 1994, June 23, Ontario, Canada, 1994. #109.
280. Annual Report of the Federal Credit Union Program 1969. / National Credit Union Administration. - Washington, USA, 1969.
281. Asante Yaw, Danso-Manu M. The impact of Credit Union on individuals and households in Ghana. / A Report Prepared for African Confederation of Cooperative Savings and Credit Association (ACCOSCA), 1994.
282. Aschhoff G. The German Cooperative System. – DGBANK, Frankfurt am Main: Fritz Knapp Verlag, 1986.
283. Azzi A. The Institutional organization of the Italian Credit Cooperative System. // IRU Courier - 2001. - #1. // www.iru.de/publicationen.html
284. Barton David. Cooperatives in Agriculture. / Edited by David Cobia. Englewood Cliff, New Jersey, USA, 1989.
285. BUDUCHNIST Credit Union. Annual Report 1993, 1994 / Toronto, Canada.
286. Building Upon Member Strengths. The Canadian Credit Union System. - Canada, 1996.
287. Canadian Co-operatives. Resource file 1995. - Government of Canada, Co-operative Secretariat, Ottawa, 1995.
288. Canadian Co-operative Association. Annual report 1992-97. - Ottawa, Canada.
289. CARPATHIA Credit Union. Annual report. 1993-1997 / Winnipeg, Manitoba, Canada.
290. Centner T. The Role of co-operatives in agriculture: historic remnant or viable membership organisation // Journal of Agricultural Cooperation. – 1988. – Vol.3, p.94-106

- 291.Content Guide for Laws Governing Credit Unions.- USA: WOCCU, 1994.
- 292.Cooperatives and globalization // IRU Courier. - 2000. - #2 // www.iru.de/publicationen.html
- 293.Co-operative Banks// Rainbow Poland #1/1999. p.22
- 294.Cooperative/Credit Union Dictionary and Reference/Editors Jack and Connie McLanahan. - Published the Cooperative Alumni Association, USA, 1990.
- 295.Co-operative Finance. Co-operative outlooks series. - Canadian Co-operative Association, July,1993.
- 296.Craig John G. The Nature of Co-operation. Kendall/Hunt Publishing Company, 1992.
- 297.Credit Agricole un siecle au present.1894-1994. – Paris, France, 1994.
- 298.Credit Union Opinion. 1989-1996. /Rochester Ukrainian Federal Credit Union Quarterly, Rochester, N.Y., USA.
- 299.Credit Union Orientation. Staff Training and Recognition Program. - CUNA, Kendall/Hunt Publishing Company, USA, 1992.
- 300.Credit Union Magazine. 1990-1995. /Credit Union National Association, Medison, WI, USA.
- 301.Credit Union Managment. 1991-1996. /Credit Union Executives Society, Medison, WI, USA.
- 302.Credit Union Managment. Olin S. Pugh, F.Jerry Ingrem. - Reston Publishing Company: Reston, Virginia, USA., 1984.
- 303.Credit Union Financial Management I, II. / Credit Union Institute of Canada.- Ottawa, Canada, 1993.
- 304.Credit Union Lending Handbook./ New Zealand Association of Credit Unions.- Hamilton, New Zealand, 1991.
- 305.CUNA president volunteers in the Czech Republic//Perspectives. Monthly News from the World Council of Credit Unions. Medison, Wisconsin, USA. - November, 1994.

- 306.Cus On Top of Satisfaction Survey Again // Credit Union Directors. CUNA Affiliates - 1995. - #19. - p.1
- 307.Das deutsche Genossenschaftswesen. /Dr. Gunther Aschhoff, Eckart Henningsen.- DG BANK Deutsche Genossenschaftsbank, Frankfurt am Main, 1995.
- 308.Duet D. Le destin cooperatif des Caisses d'epargne// Les Cahiers pour l'histoire de l'epargne. - Paris. - 2000.-#2 119-147
- 309.DG Bank Within the cooperative financial system, the so-called "Finanzverbund" .- DG Bank, Verbund Cooperation Department, Frankfurt am Main, 1996.
- 310.Dennis Schroeder . Saving mobilization. Kendall/Hunt Publishing Company, Copiring by WOCCU, USA , 1989.
- 311.Deutscher Raiffeisenverband. /Internet, DRV-Homepage, file:\drvhome.htm ©drv, 1996.
- 312.Die Genossenschaften. DGRV, Bonn, 1996.
- 313.Facts about the Rochester Ukrainian Federal Credit Union/ Rochester, N.Y., USA, 1983.
- 314.Family friendly co-ops in Canada. - Canadian Co-operative Association, 1993.
- 315.Faust Helmut. Geschichte der Genossenschaftsbewegung: Ursprung und Aufbruch der Genossenschaftsbewegung in England, Frankreich und Deutschland sowie ihre weitere Entwicklung im deutschen Sprachraum. - Frankfurt am Main, Knapp, 1977.
- 316.Federal Credit Union Bylaws, NCUA 80001 (M.3700), USA, 1987.
- 317.Financial Systems and Development. Policy and Research/ The World Bank, Series 15.: Washington. - USA, 1990 p.9
- 318.Genossenschaften. Handbuch fur die genossenschaftliche Warenwirtschaft. Helf 1. / Raiffeisen, - Deutscher genossenschafts-Verlag eG., Wiesbaden, 1990.
- 319.Germidis D., Kessler D. Financial Systems: What Role for the Formal and Informal Financial Sectors. //OECD Development Centre. - Paris, 1991.

320. Gesetz betreffend die Erwerbs- und Wirtschaftsgenossenschaften. - VERLAG, Munchen, 1991
321. Glenn C. Hoyle, Mary Gillman. Introduction to Credit Union. Third Edition. National Credit Union Institute, Kendall/Hunt Publishing Company, CUNA, USA, 1984.
322. Glenn C. Hoyle, Mary Gillman. Credit Union Financial Management. Second Edition. National Credit Union Institute, Kendall/Hunt Publishing Company, CUNA, USA, 1984.
323. Goncharenko V. Le mouvement cooperatif en Ukraine: histoire et renaissance//Recma. Revue internationale de L'economie sociale. Paris, France. - 2000. - №275-276. - p.104-114
324. Hesselbach W. Co-operative Enterprise in West Germany. - Frankfurt, 1966
325. Informal Finance: Some Finding from Asia// Asian Development Bank: Economics and Development Research Centre, 1990.
326. Information about the Self Reliance Syracuse, N.Y. Federal Credit Union./ Syracuse, N.Y., USA, 1990.
327. International Co-operative Alliance. Annual Report 1994 /Review of International Co-operation, Vol 87 No.4/1994., Geneva, Switzerland. 1994.
328. International Co-operative Alliance. Statistics. - Geneva, Switzerland. 1984-1993.
329. International Digest of Laws Governing Credit Union. - USA: WOCCU, 1993.
330. **Internet**-www.cobank.com.html
331. **Internet**-www.coopCCA.com/html
332. **Internet**-www.co-op.co.UK.html
333. **Internet**-www.coop.org/ICBA.html
334. **Internet**-www.CUNA.org.html
335. **Internet**-www.fcredit.com.htm
336. **Internet**-www.ICA.html
337. **Internet**-www.IRU.html

338. **Internet**-www.ncua.gov/about/history.html
339. **Internet**-www.rabobank.com/asp
340. **Internet**-www.ukrCU.kiev.ua
341. **Internet**-www.wisc.edu/uwcc/icic/orgs/regi.../Sectorial-Co-op-Organizations-in-the-Eur1.htm
342. **Internet**-www.WOCCU.org.html
343. Introducing Democratic Financial Institutions into the Latvian Market Place. - WOCCU/Latvia. - 1997.
344. Irish League of Credit Union. Annual Report & Accounts. 1993.
345. IRU Courier // www.iru.de/publicationen.html
346. Kaminski W. Po pieciu latach. /SKOK. - 1997. - №6.- p. 4
347. Jahrbuch 1996. Die Verantwortlichkeit der Genossenschaften fur die Markte und Markterlose wachst. / Raiffeisen, - Deutscher Raiffeisenverband e.V., Bonn, 1995.
348. Lawrence R. Lepisto. Consumer relationships with financial institutions/ Filene Research Institute. Medison, Wisconsin, USA, 1993.
349. Le Credit Agricole en Charente-Maritime. 1894-1995. – Charente-Maritime, France, 1997
350. Les Cahiers pour l'histoire de l'epargne. - Paris, France. - 2000.
351. Lubbers R.F. Social cohesion in an era of globalization //IRU Courier. - 1999. - #2: www.iru.de/publicationen.html
352. MacFerson I. Hands Around the Globe. – WOCCU, Madison, Wisconsin, USA, 1999
353. Mahon D. Credit Union Organization and Management. - Geneva, Switzerland, 1987.
354. Molvig Diane. Credit Union Orientation. /Staff Training and Recognition Program, Credit Union National Association, Medison, WI, USA, 1990.
355. Munkner H.-H. Co-operative Principles and Co-operative Law. – Marburg, Germany: IKE, 1974. - # 5.

- 356.Munkner H.-H. Rediscovery of Co-operatives in Development Policy. // COOP Dialogue, An ICA ROAP Journal, Vol.10. – 2000. - #1, pp. 8-13
- 357.Munkner H.-H. Co-operatives and Organized Labour. – Marburg, Germany: IKE, 1991. - # 26.
- 358.National Federation of Hungarian Savings Cooperatives// IRU Courier. - 1998.- #1 // www.iru.de/publicationen.html
- 359.Philosophy and Principles./Credit Union Services Corporation, Australia, 1994.
- 360.Perspectives. Monthly News from the World Council of Credit Unions. Medison, Wisconsin, USA.
- 361.Raiffeisen F.W. 1818-1888. / Raiffeisen, - Deutscher Raiffeisenverband e.V., Bonn, 1995.
- 362.Raiffeisen. Der Mann die Idee und das Werk. /Rudolf Maxeiner, Dr. Gunther Aschhoff, Dr. Herbert Wendt. - Deutscher Raiffeisenverband e.V, Bonn, 1988.
- 363.Ravoet G. The Challenge Facing European Co-operative Banks. The World of Cooperative Enterprise.- London - 1994.
- 364.Review of International Co-operation./ International Co-operative Alliance, Geneva, Switzerland.
- 365.ROCHESTER UKRAINIAN Federal Credit Union. Annual Report 1992, 1993. 1995/ Rochester, N.Y., USA.
- 366.Rodrigues R. President's Report to the Membership// ICA Congress and General Assembly 30Aug.to 1Sept.1999. Quebec. Canada. - 1999.
- 367.Ruth Witzeling. Credit Union Handbook/ World Counsil of Credit Unions, Madison, Wisconsin, USA, 1994.
- 368.Safeguarding deposits: learning from experience.//FAO Agricultural services bulletin. - Rome, 1995. - #116
- 369.SELF RELIANCE (NEWARK, N.J.) Federal Credit Union. Annual Report/Newark, N.J., USA, 1993.
- 370.SELF RELIANCE (N.Y.) Federal Credit Union. Annual Report/ N.Y., USA, 1993.

- 371.SO-USE Credit Union. Annual Report 1988, 1898/ Toronto. Canada.
- 372.Stein Jurgen. Немецкая банковская система./ Материалы семинара - Bank-Verlag GmbH, Koln, 1995.
- 373.The Canadian Credit Union System. - Canada, Marilyn White & Associates, 1992.
- 374.The Credit Unions Act,/Revised Statutes of Ontario, chapter 96/1970, regulation 142, Toronto, Canada, 1973.
- 375.The Farm Credit System. Information Guide. - Washington, USA, 1995.
- 376.The Federal Credit Union Act./As amended to January 12, 1983, National Credit Union Administration, D.C. 20456, NCUA 8002 M3600, Washington, USA, 1983.
- 377.The German Cooperatives presentation. - DG Bank, Frankfurt am Main, 1998.
- 378.The situation of the cooperative system in France as of December 31st , 1998 // www.IRU.de/en/publicationen/courier/1-00/index.html
- 379.Ukrainian Selfreliance Michigan Federal Credit Union. Annual Report 1993/ Michigan, USA.
- 380.Ukrainian Selfreliance Chicago Federal Credit Union. Annual Report 1996/ Chicago, IL., USA.
- 381.Unter nehmens-form fur morgen. - DGRV, Bonn, 1996.
- 382.White L. The United States Savings and Loans Debacle: Some Lessons for the Regulation of Financial Institutions. - The World Bank, Washington D.C. - 1992.
- 383.World Council of Credit Union/ Statistical Report. 1989-1996. Madison, Wisconsin, USA.
- 384.Zahlen und Fakten der genossenschaftlichen Banken, Waren- und Dienstleistungsgenossenschaften. - DGRV, Bonn, 1997.